UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDZIAŁ FILOLOGICZNY
INSTYTUT BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ

Agnieszka Kotwica

Kolekcje sztuki książki w wybranych muzeach i bibliotekach w Polsce. Aspekty bibliograficzne, edytorskie i bibliotekarskie

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
Prof. dr hab. Ireny Sochy

Katowice 2014

Spis treści

1. WSTĘP..... 2
2. ROZDZIAŁ 1: Bibliofilstwo i muzealnictwo książki w Polsce..... 20
3. ROZDZIAŁ 2: Kolekcje sztuki książki w państwowych placówkach muzealnych..... 49
4. ROZDZIAŁ 3: Kolekcje sztuki książki w literackich muzeach i izbach pamięci..... 97
5. ROZDZIAŁ 4: Kolekcje sztuki książki w muzeach regionalnych i lokalnych oraz w Muzeum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie..... 154
6. ROZDZIAŁ 5: Kolekcje sztuki książki w prywatnych placówkach muzealnych.....208
7. ROZDZIAŁ 6: Kolekcje sztuki książki w bibliotekach o profilu naukowym..... 251
8. ROZDZIAŁ 7: Kolekcje sztuki książki w bibliotekach publicznych..... 287
9. ROZDZIAŁ 8: Uwagi końcowe i wnioski..... 317
10. ANEKS..... 345
11. BIBLIOGRAFIA …..... 362
12. WYKAZ ILUSTRACJI..... 387
13. STRESZCZENIE W JĘZYKU POLSKIM..... 396
14. STRESZCZENIE W JĘZYKU ANGIELSKIM..... 398

Wstęp

Przedmiotem dysertacji jest analiza aspektów edytorskich, bibliograficznych i bibliotekarskich zasobów sztuki książki w wybranych muzeach i bibliotekach w Polsce. Głównym celem pracy było zlokalizowanie, zbadanie i zaprezentowanie mało znanych, unikatowych i cennych zbiorów, powstałych w XIX i XX wieku, ilustrujących bogactwo aspektów polskiej sztuki książki. Dysertacja ma w sposób problemowy pokazać stan zachowania takich kolekcji, sposób ich włączenia w strukturę księgozbioru macierzystego oraz stan informacji o tych zbiorach. Konieczne jest uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania: *czy istnieją odrębne katalogi kolekcji, w jaki sposób przechowywane są eksponaty, czy twórca kolekcji zastrzegł sobie sposób przechowywania lub udostępniania zbiorów?* Znaczące są również rodzaje katalogów i sposób uporządkowania księgozbioru, np. według cech wydawniczych, tematu lub autora, gdyż mają one istotne znaczenie dla dostępności zbiorów i ich wykorzystania.

Prowadzone badania pokażą więc historię zbioru – sposoby powstawania i pozyskiwania publikacji oraz zainteresowania i fascynacje czytelnicze twórców kolekcji. Analiza sztuki książki, tj. szaty graficznej, ilustratorstwa, typografii, opraw i zdobnictwa, ekslibrisów i coraz rzadziej już spotykanych we współczesnych księgozbiorach znaków proweniencyjnych, będzie stanowić podstawę rozważań nad stanem zasobów edytorstwa artystycznego oraz społecznymi funkcjami książki artystycznej, a także nad indywidualnymi zainteresowaniami bibliofilskimi kolekcjonerów.

Pierwszym etapem prac było stworzenie definicji różnicujących fenomeny i procesy pojawiające się w obszarze badań, a więc: książka piękna (pięknie wydana posiadająca cechy artystyczne dzięki wkładowi znakomitego ilustratora, edytora, introligatora), książka integralna zwana także wytworną, luksusową czy bibliofilską[1] (punktem wyjścia jest tekst, do którego dobiera się harmonizujące elementy graficzne i plastyczne. Wspólnie wszystkie te elementy tworzą zintegrowaną jakość estetyczną przeznaczoną do lektury), książka artystyczna czyli książka dzieło sztuki lub książka-

[1] Jako określenie rodzaju estetyki książki traktowane mogą być te terminy jako synonimiczne, jednak każdy z nich ma swoją gatunkową specyfikę.

eksponat[2] (na plan pierwszy wysuwa się element plastyczny – kształt, forma, faktura, tekst jest wyraźnie drugorzędny – jako inspiracja lub element uzupełniający – lub w ogóle nie występuje) i odpowiednio odnoszące się do kolekcji tych zasobów. Niezwykle istotny jest fakt, iż wszystkie wybrane do realizacji tematu kolekcje w zamyśle ich twórców powstawały jako zbiory sztuki książki. Kryterium to pozwoliło odróżnić, pozostawiając poza zakresem badań, księgozbiory zawierające, co prawda, edycje o wysokich walorach estetycznych, a nawet zbiory takich edycji, które jednak nie stanowią kolekcji budowanych świadomie jako biblioteczne czy muzealne egzemplifikacje sztuki książki, od tych – stanowiących podstawowe pole badawcze – które gromadziły zbiory ze względu na ich specyficzne cechy i walory estetyczne (np. kolekcje jednego edytora, ilustratora, grafika czy introligatora; kolekcje książek wybranej szkoły zdobniczej czy też kolekcje obrazujące sztukę książki danego wieku czy okresu historycznego). Autorka wyszła bowiem z założenia, że chociaż instytucji określanych jako muzea książki jest w Polsce niewiele i są one tylko ogólnie rozpoznane, istnieją w zbiorach polskich niesamoistne kolekcje sztuki książki, o których często brak informacji, a zdarza się nawet, że jako takie nie są one wyodrębnione pod względem bibliotekarskim, a również informacja o nich nie wchodzi do zasobu informacji o zbiorach. Wobec tak wielkich strat, jakie wskutek historycznych losów poniosła Polska w zasobie swoich dóbr kultury, a zwłaszcza książek, rozpoznanie takich niesamoistnych z punktu widzenia bibliotekarskiego kolekcji sztuki książki i włączenie informacji o nich do ogólnopolskiego systemu informacji o zbiorach instytucjonalnie samoistnych (bibliotekach, muzeach) wydaje się sprawą ważną nie tylko z naukowego, ale i ze społecznego punktu widzenia.

Drugim etapem i celem pracy była ocena stanu zachowania poszczególnych kolekcji. W tym celu zastosowano metodę stanfordzką[3] propagowaną również przez Bibliotekę Narodową. Metoda ta używana jest podczas badania trwałości druków XIX i XX - wiecznych, gdyż pozwala dokonać analizy stopnia destrukcji papieru, opraw i konstrukcji bloku. Ponadto oceniona została również wartość biblioteczno-historyczna

[2] Są to unikaty lub nieliczne egzemplarze przeznaczone do korzystania w miejscu ekspozycji.

[3] W. Sobucki: *Ocena stanu zachowania księgozbiorów metodą stanfordzką.* W: Ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych: materiały z ogólnopolskiej konferencji: Warszawa 15-17 października 1998. Pod red. B. Drewniewskiej – Idziak. Warszawa 1998, s. 59 – 65 ; W. Sobucki: *Ocena metodą stanfordzką stanu zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w Bibliotece Narodowej w Warszawie.* W: Aktualne tendencje ochrony zbiorów bibliotecznych i archiwalnych: materiały z ogólnopolskich warsztatów konserwatorskich : Warszawa 13-14 czerwca 2002. Pod red. B. Drewniewskiej – Idziak. Warszawa 2002, s. 78 – 89.

i źródłowa badanych księgozbiorów. Wnikliwe opracowanie wyposażenia edytorskiego wybranych unikatowych zbiorów pozwoli nie tylko rozwinąć stan dotychczasowej wiedzy, ale również uporządkować ją i usystematyzować.

Kolekcja w dysertacji jest pojmowana *sensu largo*, czyli jako pewien mniej lub bardziej liczny zasób książek (pięknych; wytwornych; dzieł sztuki) składających się na ekspozycję biblioteczną lub muzealną (prezentowaną na zewnątrz bądź nieudostępnianą), scalony, porządkowany oraz eksponowany przez instytucję – posiadającą te zbiory – według jakiegoś kryterium, takiego jak przedmiot kolekcji (np. ilustracje, oprawy), jej wytwórca (ilustrator, właściciel zbioru, edytor, introligator, bibliofil), jej adresat (dzieci, artyści, bibliofile, szeroka publiczność) i jej zasięg (ogólnopolski, regionalny, lokalny). Pojęcie kolekcji będzie również rozumiane *sensu stricto* tzn. jako zbiór stworzony i uporządkowany przez samego jego właściciela lub twórcę, który w już określonym przez siebie porządku (czy czasem „nieporządku") przekazał ją muzeum lub bibliotece, która jest miejscem tylko przechowywania i konserwowania w pełni ukształtowanej i zaplanowanej kolekcji.

W rozprawie ujęto dwa typy placówek gromadzących kolekcje sztuki książki, a więc biblioteki, wśród których można wymienić biblioteki publiczne i naukowe, oraz muzea. Celowo pominięte zostały biblioteki klasztorne i parafialne. Mimo iż kolekcje w nich zgromadzone stanowią również interesujący i bogaty materiał badawczy, ze względu na ubogi warsztat informacyjny tych placówek (brak katalogów i aktualnych spisów bibliograficznych zasobów) oraz trudności w dostępie do zbiorów nie mogły być analizowane w niniejszej dysertacji.

W trakcie prac pojawiły się przesłanki, aby dokonać również analizy zasobów bibliotek wyższych publicznych szkół plastycznych. Zachodziło bowiem podejrzenie, iż placówki kształcące w zakresie typografii, liternictwa, grafiki warsztatowej oraz projektowania graficznego książki mogą gromadzić kolekcje sztuki książki, jako przykłady stanowiące bazę dydaktyczną dla swoich studentów. Odwiedzono 3 spośród 9. uczelni tego typu w Polsce – Kraków, Warszawę i Katowice. Pozostałe zbiory oceniano na podstawie analizy katalogów oraz informacji udzielanych telefonicznie i drogą elektroniczną przez pracowników lub dyrektorów bibliotek. Kwerenda wykazała, iż biblioteki te gromadzą głównie książki ze względu na ich zawartość tematyczną. Książnice posiadają grafikę, rysunki i fotografię oraz okładki książkowe

i ilustracje jako egzempla wykorzystywane podczas zajęć ze studentami, jednak brak tutaj celowo pozyskiwanych zbiorów ze względu na cechy edycji. Znajdujące się w zasobach bibliotek ASP książki piękne stanowią egzempla nie wyodrębniane w kolekcje. Układ rozmieszczenia księgozbioru odpowiada zwykle zawartości tematycznej wśród, której nie brakuje również dzieł z zakresu bibliologii. Powszechnie spotykane są także bogato ilustrowane katalogi prac studentów i pracowników prezentujące najważniejsze dokonania w zakresie zewnętrznej formy książki oraz nowoczesnych rozwiązań graficznych i typograficznych.

Dotychczasowy stan badań nad wyposażeniem edytorskim i bibliofilskim kolekcji książkowych pozwala dokonać analizy problemu postawionego w temacie dysertacji. Badania stanu unikatowych, zabytkowych księgozbiorów w Polsce były prowadzone już w XIX wieku, ale intensyfikacja kwerend nastąpiła w latach 60., 70. i 80. XX wieku. Wśród wybitnych badaczy spuścizny bibliofilskiej i sztuki książkowej można wymienić m.in. Ewę Chojecką[4] i Janinę Wiercińską[5], poruszających zagadnienia ilustracji i opracowania graficznego druków od XVI wieku do współczesności, Janusza i Cecylię Duninów[6] analizujących cechy edytorskie i wydawnicze książki oraz znaki własnościowe księgozbiorów, Annę Lewicką-Kamińską[7] zgłębiającą wiedzę o staropolskich ekslibrisach i oprawach w zbiorach polskich i obcych czy Janusza Sowińskiego[8] - specjalistę w zakresie sztuki drukarskiej i opracowania typograficznego

[4] E. Chojecka: *Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI-XVIII wieku*. Kraków 1965 ; E. Chojecka: *Ilustracja polskiej książki drukowanej XVI i XVII w.* Warszawa 1980. ; E. Chojecka: *Uwagi do historii grafiki polskiej XVI wieku*. Warszawa 1974. ; E. Chojecka: *Wokół wyposażenia graficznego druków słowiańskich Szwajpolta Fiola*. „Biuletyn Historii Sztuki" 1978. R. 40, nr. 3, s. 223 – 229.

[5] J. Wiercińska: *Andriolli : opowieść biograficzna*. Warszawa cop. 1981 ; J. Wiercińska: *Buchillustrationen der Polnischen Aufklärung.* W: Chodowiecki und die Kunst der Aufklärung in Polen und Preussen : Vorträge der 4 Internationalen Konferenz des Komitees vom 30.11. bis zum 3. 12. 1983 in Wolfenbüttel. Koln 1986, s. 131-153. ; J. Wiercińska: *Secesja-grafika*. Warszawa 1991. ; J. Wiercińska: *Sztuka i książka*. Warszawa 1986.

[6] C. Dunin, J. Dunin: *Ekslibrisy, książki, ludzie*. Łódź 1974. ; C. Dunin, J. Dunin: *Philobiblon polski*. Wrocław 1983. ; J. Dunin: *Moja Łódź pełna książek : o kulturze książki ze źródeł i wspomnień*. Łódź 2002. ; J. Dunin: *Na pograniczu książki i sztuki : wokół zbioru Malerbuchkabinett w Wolfenbüttel*. „Studia o Ksiażce" 1993. T. 19, s. 3-41. ; J. Dunin: P*rzemiany ekslibrisu i jego znaczenie dla bibliologii i bibliofilstwa*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum" 2005. Z. 12, s. 97-104. ; J. Dunin: *Bibliofilstwo - perspektywa środkowoeuropejska*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum" 2003. Z. 11, s. 203-208 .

[7] A. Lewicka-Kamińska: *Nieznane ekslibrisy polskie XVI wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. Kraków 1974. ; A. Lewicka-Kamińska: *O ekslibrisach staropolskich w zbiorach obcych*. „Roczniki Biblioteczne" 1976. R. XX, z. 1-2, s. 97-103. ; A. Lewicka-Kamińska: *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie.* „Roczniki Biblioteczne" 1972. R. XVI, z. 1-2. s 49- 68.

[8] J. Sowiński J. : *Sztuka typograficzna Młodej Polski.* Wrocław 1982 ; J. Sowiński: *Adam Półtawski - typograf artysta*, Wrocław 1988 ; J. Sowiński: *Polskie drukarstwo.* Wrocław-Łódź 1988 ; J. Sowiński: *Typografia wytworna w Polsce 1919-1939.* Wrocław 1995 ; J. Sowiński: *Polskie*

książek w okresie międzywojennym. Uczeni ci prowadząc badania o charakterze proweniencyjnym, księgoznawczym i oprawoznawczym, stworzyli ramy opisu i kryteria oceny druków zabytkowych.

Współcześnie, po roku 2000, szeroko pojętą sztuką książki zajmują się również Małgorzata Komza[9], Agnieszka Łobocka[10], Dorota Kamisińka[11], Ewa Repucho[12] oraz Ewa Stopa – Pielesz[13]. Badaczki te zajmują się estetyką druku, typografią i projektowaniem książki, badają też funkcje i tematykę ilustracji w książce oraz zabytkowe oprawy. Walory estetyczne książki są przez badaczki analizowane i omawiane nie tylko z punktu widzenia bibliologii, ale również historii sztuki, kulturoznawstwa i nauk o sztukach pięknych.

Interesujące jest również podejście Moniki Polak[14] poruszającej zagadnienia książki artystycznej w Polsce i na świecie. Badaczka podejmuje próbę zdefiniowania

---

drukarstwo. Historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473-1939. Wrocław 1996 ;
J. Sowiński: *Między oryginałem, kopią a falsyfikatem: polskie edycje faksymilowe.* Kraków 2009.

9 M. Komza: *Estetyka książki w badaniach bibliologicznych*. W: Bibliologia i informatologia. Pod red. Dariusza Kuźminy. Warszawa 2011, s 57 – 64. M. Komza: *Piękna książka, udana ilustracja według Józefa Ignacego Kraszewskiego*. „Bibliotekarz Podlaski" 2013. Nr 26, s. 11-34. ; M. Komza: *Obraz przeszłości w dziewiętnastowiecznej polskiej ilustracji*. „Roczniki bibliotecz 2005. Nr 49, s 139-153. ; M. Komza: *Muzea sztuki książki*. W: Sztuka książki : historia, teoria, praktyka. Wrocław 2003, s. 255-268.

10 A. Łobocka: *Internet jako element warsztatu informacyjnego badacza sztuki książki.* W: Sztuka książki: historia, teoria, praktyka. Pod red. M. Komzy. Wrocław 2003, s. 255-268. ; A. Łobocka: *Bibliografia jako element warsztatu informacyjnego badacza sztuki książki*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi" 2009. T. 3, s. 87-100.

11 D. Kamisińska: *Dzieło książki.* „Bibliotheca Nostra. Ślaski Kwartalnik Naukowy" 2011, nr 4 (26), s. 27-39 ; D. Kamisińska: *Inspiracje roślinne w zdobnictwie wybranych numerów „Życia" pod redakcją artystyczną Stanisława Wyspiańskiego. „*Kraków – Lwów: książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku" 2009. Vol. 9, cz. 2, s. 135-147 ; D. Kamisińska: *Książka jako dzieło sztuki*. „Estetyka i krytyka" 2007. Nr 12, s. 73-86 ; Kamisińska D.: *Książka – dzieło sztuki*. „Konspekt" [online] 2005. Nr 3 (23). Dostęp: 18.11.2011. Dostępny w Word Wide Web: http://www.up.krakow.pl/konspekt/23/kamisinska.html.

12 E. Repucho: *Fanaberie i pasje : edycje bibliofilskie i druki ozdobne Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Warszawa 2005; Repucho E.: *Projektowanie książki orientalnej według Leona Urbańskiego*. „Bibliotekoznawstwo" 2011. Nr 30, s. 19–38 ; E. Repucho:*„Nie robię sztuki, pomagam czytać": poglądy Leona Urbańskiego na temat kształtowania szaty typograficznej książki*. „Roczniki Biblioteczne" 2009. R. 53, s. 237–247 ; E. Repucho: *Wolfgang Beinert - twórca współczesnych publikacji bibliofilskich.* „ Acta Univ. Wratislaviensis: Bibliotekoznawstwo" 2006. Nr 26 , s. 49-69.

13 E. Stopa-Pielesz: *Estetyka w typografii wobec postulatu czytelności*. Katowice 2009 ; E. Stopa-Pielesz: *Wykłady*. Katowice 2009 ; E. Stopa-Pielesz: *Dialog tradycji i eksperymentu we współczesnej typografii.* W: Akademia 2007+. Pod red. Mieczysława Judy. Katowice 2009, s.. 151-162 ; E. Stopa-Pielesz: *Analiza struktury typograficznej w projektowaniu informacji*. „Biuletyn Sztuki Projektowania" 2006. Nr 2 , s. 22-37 .

14 M. Polak: *Nie do czytania. Dywagacje wokół definicji książki artystycznej.* „Zeszyty Miejskiej Biblioteki Publicznej w Gdyni" 2008. Nr 2, s. 35-41. ; M. Polak: *Barwy książki artystycznej, paleta czerni*. W: Kolor w kulturze. Pod red. Zofii Mocarskiej-Tycowej i Joanny Bielskiej-Krawczyk. Toruń 2010, s. 83-90.

książki artystycznej, a zarazem prześledzenia procesu kształtowania się terminologii i jej ewolucji do czasów współczesnych. Autorka z punktu widzenia nauk plastycznych dokonuje analizy zjawisk zachodzących w artystycznej książce zagranicznej, głównie na terytorium Stanów Zjednoczonych. Przytacza najważniejsze stanowiska krytyczne badaczy i artystów książki oraz polemikę w zakresie terminologii, toczącą się na łamach amerykańskiej prasy od wczesnych lat 70. XX wieku po współczesność, próbując przenieść stosowane tam nazewnictwo na grunt polski.[15]

Całość pracy Moniki Polak polemizuje jednak ze stanowiskiem bibliologicznym.[16] Autorka, a zarazem artystka projektująca własne książki, dużą wagę przywiązuje do klasyfikacji książek artystycznych. Powołując się na prace amerykańskich badaczy oraz Piotra Rypsona[17] i Tomasza Wilmańskiego[18] wyodrębnia tzw. book objects (swą formą ledwie nawiązujące do zewnętrznej formy książki), just-books (posiadające klasyczną kodeksową formę) oraz book works (instalacje inspirowane książką).[19] Brak uwzględnienia w pracach bibliologicznych typologii artystycznej dla książki – dzieła sztuki jest dla Moniki Polak istotnym mankamentem wydawanych tekstów. Należy jednak podkreślić odrębność tematyczną obu dyscyplin. Klasyfikacja stosowana w sztukach plastycznych nie znajduje zastosowania bibliologii. Bibliolog postrzega bowiem książkę jako całość. Grafika i typografia stanowią jedną z warstw książki lecz nie najważniejszą. Jedność formy i treści jest istotna z punktu widzenia kulturotwórczego. Aspekty praktyczne bibliologii związane z pracą bibliotekarską również pomijają zaproponowaną typologię. Książka dla bibliotekarza jest istotna głównie ze względu na jej zawartość treściową. Biblioteki są instytucjami powołanymi do gromadzenia, opracowania, przechowywania i udostępniania książki, a tylko wybrane placówki organizują wystawy oraz spotkania promujące książkę

[15] Monika Polak jest autorką rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Polska książka artystyczna 1960 – 2010. Studium porównawcze z pogranicza literatury i sztuk wizualnych*, napisanej w Katedrze Kulturoznawstwa pod kierunkiem prof. dr. hab. Michała Błażejewskiego, obroniona na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego w 2014 roku. Dzięki uprzejmości badaczki autorka niniejszej pracy mogła się zapoznać z fragmentami pierwszego rozdziału dysertacji.

[16] M. Polak: *Polska książka artystyczna: wprowadzenie*. Gdynia 2014, s. 47. [Wydruk komputerowy].

[17] Piotr Rypson w wielu publikacjach powołuje się na amerykańskiego badacza Clive'a Phillpota, a jego teksty dotyczące typologii książki artystycznej stanowią tłumaczenia tekstów amerykańskiego badacza.

[18] W. Wilmański: *Książka jako zjawisko artystyczne.* W: Książka artystyczna jako obiekt oraz warsztat edukacyjny. Zielona Góra 1998, s. 11.

[19] Taki podział proponują m.in. Clive Phillpot, Stefan Klima i Johanna Drucker w swoich pracach. Por. C. Phillpot: *Books Bookworks Book Objects Artists' Books.* „Artforum" 1982. Nr 9, s. 77-79 ; S. Klima: *Artists Books: A Critical Survey of the Literature*. New York 1998 ; J. Drucker: *The Century of Artists' Books.* New York 1995.

artystyczną. Czytelnik odwiedzając bibliotekę poszukuje informacji, estetyka książki, jej fantazyjne nierzadko kształty, jak ma to miejsce w przypadku książek – dzieł sztuki, staje się więc kwestią drugorzędną.

Warto wspomnieć o samych artystach książki promujących swą działalność nie tylko poprzez piękne i unikatowe druki, ale również przez organizację różnego rodzaju imprez kulturalnych, festiwali i wystaw sztuki książkowej w Polsce i na świecie, jak np. Jadwiga i Janusz Tryznowie i ich Correspondance des Arts. Szczególnie interesujące są tutaj dokonania Alicji Słowikowskiej, która już od 20 lat[20] organizuje wystawy i festiwale z cyklu „Współczesna Polska Sztuka Książki".

Redakcji obszernego słownika biograficznego prezentującego sylwetki najwybitniejszych grafików i ilustratorów podjęła się w 2009 r. Katarzyna Iwanicka. Publikacja zatytułowana *Artyści polskiej książki: 50 lat konkursu Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek*[21] omawia również w ujęciu diachronicznym konkursy i festiwale książki artystycznej w Polsce. Brak natomiast przewodnika po zbiorach sztuki książki w naszym kraju.

We współczesnym piśmiennictwie krajowym, po roku 2000 można wyróżnić zaledwie dwie pozycje omawiające kompleksowo warsztat pracy badacza sztuki książki, techniki ilustracyjne oraz tendencje i osiągnięcia współczesnej typografii komputerowej. Obie prace wydane zostały dzięki staraniom Uniwersytetu Wrocławskiego, pod redakcją Małgorzaty Komzy. Pierwsza, zatytułowana *Sztuka książki: historia – teoria – praktyka*[22] porusza problematykę muzeów książki w Polsce i na świecie, a szczególnie stron internetowych w procesie promocji tego typu instytucji. Druga zaś, najnowsza, wydana w listopadzie 2012 roku nosi tytuł *W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*[23] omawia cechy morfologiczne książki na przestrzeni wieków, współczesne i dawne tajniki warsztatu typografa oraz drogę książki do czytelnika.

Na rynku coraz częściej pojawiają się jednak artykuły podejmujące problematykę książki pięknej. Nierzadko zdarza się, iż redakcje poświęcają

---

[20] Pierwszy Festiwal "Współczesna Polska Sztuka Książki" odbył się w 1994 roku.

[21] *Artyści polskiej książki: 50 lat konkursu Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek.* Red. Katarzyna Iwanicka. Warszawa 2009.

[22] *Sztuka książki : historia - teoria – praktyka*. Pod red. Małgorzaty Komzy. Wrocław 2003.

[23] *W poszukiwaniu odpowiedniej formy : rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką.* Pod red. Małgorzaty Komzy ; przy współudz. Ewy Jabłońskiej-Stefanowicz i Ewy Repucho. Wrocław 2012.

tej tematyce odrębny numer. Przykładem takich działań może być jeden numer czasopisma *EBIB czyli Elektronicznego Biuletynu Bibliotekarzy* - Nr 9 (118) z 2010 roku zatytułowany jest *Książka i sztuka*.[24] W numerze tym skupiono się wokół problemów współczesnej ilustracji, omówiono typografię i zdobnictwo druków jasnogórskich XVIII wieku oraz przedstawiono działalność Muzeum Książki Artystycznej i Fundacji Correspondance des Arts z Łodzi. Innym przykładem może być nr 4 (26) katowickiego czasopisma *Bibliotheca Nostra* zatytułowany *Oblicza sztuki książki*[25], który omawia nie tylko unikalne cechy morfologiczne samej książki, ale również znaczenie typografii i grafiki książki w kształceniu bibliologicznym. Wśród znaczących materiałów z tej dziedziny należałoby wspomnieć również o pracach Jarosława Misiaka, który w swych artykułach pokazuje zmiany zachodzące w estetyce książki artystycznej w Polsce, promuje ośrodki wydawnicze i dorobek edytorski artystów.[26]

Interesującym zjawiskiem wydawniczym zaczynającym dominować we współczesnej literaturze branżowej są tzw. e-booki. W kontekście badanego przeze mnie problemu publikacja Małgorzaty Sopyło pt. *Estetyka książki elektronicznej*[27], wydana w 2008 roku, wpisuje się w najnowsze trendy w bibliologii, a zaakcentowany przeze mnie problem badawczy może być rozwijany również w tym kierunku.

Stan badań nad muzeami w Polsce jest znacznie bardziej obszerny, gdyż analizą zagadnień z nimi związanych zajmowali się nie tylko bibliolodzy i historycy, ale również przedstawiciele kultury i sztuki. Dzieło Zdzisława Żygulskiego Juniora zatytułowane *Muzea na świecie: wstęp do muzealnictwa*[28] poza zarysem historycznym analizuje stan muzealnictwa polskiego do lat 80. XX wieku. W zwięzły i rzeczowy sposób omawia historię muzeów, genezę ich powstania, typologię w różnych strefach geograficznych, a także architekturę budynków i wybrane ekspozycje. Zupełnie inny

---

[24] *Biuletyn EBIB* [Dokument elektroniczny]. Red. naczelny Bożena Bednarek-Michalska - Nr 9/2010 (118) grudzień. - [Warszawa]: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich K[omisja] W[ydawnictw] E[lektronicznych], 2010. Książki i sztuka. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2010/118/index.php.

[25] *Bibliotheca nostra : śląski kwartalnik naukowy.* Red. t. Izabela Jurczak. Nr 4 (26) 2011 – *Oblicza sztuki książki*. Katowice 2011.

[26] J. Misiak: *Współczesna książka artystyczna*. „Res Historica" 2002. Z. 3, s. 356-369. ; J. Misiak: *Książka artystyczna w Polsce – nowe wyzwania i szanse* [online]. Dostęp: 4.02.2011. Dostępny w World Wide Web: http://ksiazka-artystyczna-wyzwania.eprace.edu.pl/691.Ksiazka_artystyczna_w_Polsce_-_nowe_wyzwania_i_szanse..html.

[27] M. Sopyło: *Estetyka książki elektronicznej*. Gdynia 2008.

[28] Z. Żygulski Jun: *Muzea na świecie : wstęp do muzealnictwa*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.

punkt widzenia prezentuje Lucjan Turos. W pracy zatytułowanej *Muzeum – swoista instytucja edukacyjna: wybrane problemy w ujęciu historycznym i współczesnym*[29] zamieszczone zostały najważniejsze poglądy na temat edukacyjnej i kulturowej funkcji muzeów. Autor podkreśla znaczenie wybranych ekspozycji dla rozwoju intelektualnego dzieci, ich wpływ na osoby dorosłe oraz rolę dla kultury narodowej.

Najbardziej aktualną publikacją na temat muzeów i muzeologii jest książka pt. M*uzea: strategie i dylematy rozwoju* autorstwa Andrzeja Kicińskiego[30]. Praca omawia procesy modernizacji i rozwoju tego typu placówek w ostatnim dwudziestoleciu oraz zagadnienia budownictwa muzealnego, problemy lokalizacji, promocji i doboru wystawianych eksponatów.

Niezwykle interesująca wydaje się również być seria zatytułowana *Muzeologia : teoria – praktyka – podręczniki* przygotowywana we współpracy z Instytutem Muzeologii UKSW w Warszawie, Muzeum Pałacem w Wilanowie i Polskim Komitetem Narodowym ICOM/UNESCO. Do tej pory ukazało się już 9 tomów tej niezwykłej serii. Omawia ona nie tylko zagadnienia związane z zarządzaniem i ewidencjonowaniem zbiorów, organizacją wystaw czy edukacją muzealną. Przybliża również fenomeny i problemy placówek rzeczywistych i wirtualnych, propozycje działań unii Europejskiej na rzecz mobilności kolekcji w Europie oraz prawo muzealne w Polsce i na świecie. „*Seria prezentuje interdyscyplinarne studia z zakresu muzeologii rozumianej szeroko jako nauka o współczesnych muzeach, ich filozofii, etyce misji, metodach, działaniach, praktyce, zadaniach i wykorzystywanych technologiach.*”[31]

Interesującym aspektem badań w zakresie muzeologii jest również działalność instytucji eksponujących książkę jako jeden z eksponatów. Wśród różnych kategorii placówek tego typu szczególnym zjawiskiem są muzea książki, które traktują książkę jako obiekt przeznaczony głównie do podziwiania, niż do czytania. Eksponowane w przeszklonych gablotach okazy akcentują wybrane zdobienia dokumentu. Ze względu na zakres bibliologii jako nauki do grupy muzeów książki należałoby zaliczyć również placówki gromadzące eksponaty obrazujące rozwój technologii jej wytwarzania, a więc instrumenty przemysłu poligraficznego i drukarskiego, wszelkiego rodzaju maszyny,

---

29 L. Turos: *Muzeum – swoista instytucja edukacyjna: wybrane problemy w ujęciu historycznym i współczesnym.* Warszawa 1999.

30 A. Kiciński: *Muzea - strategie i dylematy rozwoju*. Warszawa 2004.

31 F. Matassa: *Zarządzanie zbiorami muzeum : podręcznik*. Red. nauk D. Folga-Januszewska. Kraków cop. 2012.

materiały i narzędzia pisarskie. Analizując książkę jako eksponat muzealny, rozpatrujemy bowiem wszystkie jej cechy morfologiczne, tj. oprócz szaty graficznej, również materiał z jakiego jest wykonana (papier, pergamin, skóra itp.), jakość i charakter użytego do jej produkcji materiału drukarskiego, jakość oprawy itp. Badanie cech książki w takich kategoriach wymaga specjalistycznych kompetencji, możliwe jest tylko przy dobrej znajomości technik jej wytwarzania oraz świadomości ich wpływu na rozwój społecznej i kulturowej funkcji dzieła pisanego. Dlatego bibliologia, choć uznaje tę problematykę za istotną dla ustaleń badawczych w obrębie własnej dyscypliny, to jednak metodologicznie odrębną. Stanowisko takie przyjęła również autorka rozprawy jako kryterium doboru badanych instytucji muzealnych.

Niestety współczesna literatura fachowa pomija muzea książki. Do tej pory nie powstała jeszcze praca omawiająca ten szczególny typ placówki muzealnej, a co za tym idzie zgromadzonych w niej eksponatów. Wspomniany wcześniej referat w tomie pokonferencyjnym pt. *Sztuka książki: historia - teoria – praktyka* oraz wspominane już prace Janusza Dunina tylko zarysowują problem.

Omawiając problemy muzealnictwa książki należałoby się pochylić również nad problemami jej kolekcjonerstwa. Niezwykle interesującą publikacją poruszającą zagadnienia zbieractwa różnych eksponatów w Polsce i na świecie jest książka zatytułowana *Ars colligendi: kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalnej*[32] autorstwa Renaty Tańczuk. Badaczka podkreśla znaczenie kolekcjonowania jako aktywności kulturalnej człowieka. W układzie chronologicznym od starożytności po wiek XX omawia dzieje kolekcjonerów i kolekcjonerstwa. Przybliża semiotyczne i aksjologiczne aspekty kolekcjonowania oraz omawia pożytki i przyjemności wynikające z pasji zbieractwa.

Równie interesujące są prace na temat bibliofilstwa, wśród których omawia się nie tylko w układzie diachronicznym dzieje, ale również zagadnienia typografii, ilustratorstwa i drukarstwa artystycznego. Można tu wymienić prace takich badaczy, jak: Jerzy Kazimierz Andrzejewski (*Summa bibliophilica czyli Stan badań nad dziejami bibliofilstwa w Polsce*[33]), Danuta Trawińska-Słabęcka (*Bibliofilstwo: z dziejów sztuki wydawniczo-edytorskiej*[34]), Maria Grońska (*Grafika w książce, tece i albumie: polskie*

[32] R. Tańczuk: *Ars colligendi : kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalnej*. Wrocław 2011.

[33] J. K. Andrzejewski: *Summa bibliophilica czyli Stan badań nad dziejami bibliofilstwa w Polsce.* Łódź 1996.

[34] D. Trawińska-Słabęcka D.: *Bibliofilstwo : z dziejów sztuki wydawniczo-edytorskiej*. Jelenia Góra

wydawnictwa artystyczne i bibliofilskie z lat 1899-1945[35]), wspominany już wcześniej Janusz Sowiński (*Wędrówki przedmiotów: kolekcje i kolekcjonerzy*[36]*; Typografia wytworna w Polsce 1919-1939*[37]*; Polskie drukarstwo: historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473-1939*[38]) oraz Andrzej Banach (*O ilustracji*[39]).

Rozdział pierwszy rozprawy ma charakter wprowadzający w zagadnienia bibliofilstwa i muzealnictwa książki w Polsce. Przedstawione zostaną tu etapy rozwoju zbieractwa książek w naszym kraju od początków, aż po czasy współczesne oraz znaczenie towarzystw i stowarzyszeń zrzeszających miłośników pięknej książki. Omówione zostaną różne spojrzenia na problematykę bibliofilstwa. Dalsze rozważania poświęcone będą muzealnictwu, zostaną przedstawione najważniejsze zadania i funkcje tego typu placówek. Istotnym problemem będzie również omówienie typologii muzeów oraz znaczenia muzeum książki jako instytucji kultury. Odrębnym zagadnieniem poruszonym w dysertacji będzie miejsce muzeów literackich wśród muzeów książki. Muzea drukarstwa oraz instytucje gromadzące narzędzia przemysłu poligraficznego, mimo iż zaliczane są przez badaczy do muzeów książki, w pracy zostaną pominięte, gdyż kryterium doboru jest tutaj sztuka książki, a w tych instytucjach brak kolekcji tego typu.

Rozdział drugi w całości poświęcony będzie muzeom książki. W układzie zgodnym z chronologią powstawania poszczególnych instytucji zaprezentowane zostaną kolekcje placówek państwowych. Pośród instytucji państwowych można wyróżnić dwa typy placówek – muzea eksponujące książkę dla dorosłych i książkę dla młodego czytelnika. Pierwszą kategorię reprezentują Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu, stanowiące oddział w organizacji Muzeum Narodowego, oraz Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze przy Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. C. Norwida. Kolekcje dokumentów gromadzone w obu muzeach pozwalają prześledzić procesy artystycznej ewolucji książki oraz ilustracji książkowej od najstarszego drzeworytu, aż po współczesne techniki graficzne. Wśród instytucji

1993.

35 M. Grońska: *Grafika w książce, tece i albumie : polskie wydawnictwa artystyczne i bibliofilskie z lat 1899-1945.* Wrocław [etc.] 1994.

36 J. Sowiński: *Wędrówki przedmiotów : kolekcje i kolekcjonerzy.* Wrocław [etc.] 1977.

37 J. Sowiński: *Typografia wytworna w Polsce 1919-1939.* Wrocław 1995.

38 J. Sowiński: *Polskie drukarstwo: historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473-1939.* Wyd 2 popr. i rozszerz. Wrocław 1996.

39 A. Banach: *O ilustracji*. Warszawa 1950.

gromadzących książki dla młodego odbiorcy znalazły się Muzea Książki Dziecięcej w Warszawie i w Łodzi. Obie placówki stanowią istotne elementy struktur organizacyjnych bibliotek publicznych szczebla wojewódzkiego.

W rozdziale trzecim omówione zostały kolekcje zgromadzone w muzeach literackich i izbach pamięci. Wyróżniono tu księgozbiór Marii Kownackiej ze względu na specyficzne potrzeby edytorskie młodego odbiorcy zgromadzony w jej Izbie pamięci, kolekcję mickiewiczianów oprawianych przez Aleksandra Semkowicza w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie oraz unikatowy zbiór publikacji ilustrowanych i projektowanych przez Emila Zegadłowicza i grupę Czartak zgromadzony w muzeum pisarza w Gorzeniu Górnym. Kolekcje te, kiedyś pełniące funkcję warsztatu pracy twórczej, w wielu przypadkach są przejawem pasji bibliofilskiej literata.

Rozdział czwarty poświęcony jest kolekcjom sztuki książki w muzeach regionalnych i lokalnych. Zaprezentowane zasoby wyróżniono ze względu na osobę artysty-introligatora (kolekcje R. Jahody i P. Grzywy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa) oraz lokalną kulturę książki (kolekcja Marii Skalickiej w Muzeum Ustrońskim). Interesującym przykładem będzie tu również zespół książki wytwornej zgromadzony w Muzeum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie (kolekcja książek ilustrowanych i projektowanych graficznie przez artystów związanych z warszawską Akademią, m.in. przez Władysława Skoczylasa).

W rozdziale piątym zaprezentowano inicjatywy prywatnych kolekcjonerów. Miniatury Muzeum Najmniejszej Książki Świata Zygmunta Szkocnego z Katowic, zbiór Muzeum Sztuki Książki Kurtiak i Ley oraz kolekcja Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi stanowią zderzenie różnorodnych spojrzeń i poglądów na piękno i kształt książki. Wymiar artystyczny poszczególnych ekspozycji nie może być porównywany bowiem sposób ich wytworzenia oraz prezentowania wynika z innych założeń oraz powoduje zupełnie inne wrażenia estetyczne. Nie można więc porównywać książki, której oprawa wykonana została z cegły z egzemplarzem nie przekraczającym swą wielkością znaczka pocztowego.

Dobór przedstawionych w rozprawie placówek muzealnych wynikał z dwóch podstawowych założeń: kompletności i różnorodności eksponatów. W przypadku muzeów książki postawiono na kryterium kompletności, zaprezentowano bowiem

wszystkie polskie muzea tego typu, zarówno prywatne, jak i działające pod auspicjami państwa. Selekcji pozostałych instytucji, a więc muzeów literackich, izb pamięci oraz placówek o charakterze regionalnym i lokalnym dokonano na podstawie dostępnych opracowań oraz kwerend telefonicznych i elektronicznych. Niezwykle istotna okazała się tutaj różnorodność oraz jakość estetyczna zbioru.

Rozdziały szósty i siódmy dysertacji poświęcone będą kolekcjom bibliotecznym. Dla uproszczenia, oprócz omówionego na początku klucza doboru kolekcji według cech estetycznych i rodzajowych, wprowadzono podział wg typów bibliotek. W kolekcji bibliotek naukowych znalazły się zbiory Romana Chrząstowskiego w Bibliotece Śląskiej (dobór ze względu na cechy samej książki); zbiory Marii Skalickiej w Książnicy Cieszyńskiej (dobór ze względu na cechy samej książki) oraz druki bibliofilskie Oficyny Nicejskiej Tyszkiewiczów w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu (dobór ze względu na osobę edytora).

Dobór bibliotek publicznych ze względu na posiadane zbiory książki pięknej i wytwornej był natomiast przeprowadzony na podstawie ankiety internetowej wysłanej do bibliotek wojewódzkich i powiatowych w Polsce. Zebrany materiał uzupełniono o wybrane kolekcje bibliotek miejskich. Wśród nich znalazły się księgozbiory prywatne bibliofilów nieodpłatnie przekazane bibliotekom – księgozbiór Mirosława Romana Frenkla oraz Jerzego Fusieckiego w MBP w Zabrzu. Interesujący zbiór znaleziono również w Wadowickiej Bibliotece Publicznej – nielicznie zgromadzone w tamtejszym dziale zbiorów specjalnych druki bibliofilskie sygnowane „*Z księgarni Franciszka Foltina*" stanowią przykład artystycznych fascynacji książką galicyjskiego wydawcy.

Rozdział ósmy – ostatni – poświęcony zostanie ocenie bibliotecznej zasobów wybranych bibliotek i muzeów oraz wnioskom płynącym z analizy dokumentacji bibliograficznej i katalogowej. Obszerne tabele ukażą, jak w księgozbiorach eksponowana jest książka piękna, artystyczna i wytworna oraz jak funkcjonuje informacja o niej. Ocena edytorsko-estetyczna zasobów ujawni stan zachowania i jakość przechowywania dokumentów. Podkreślając funkcje społeczne i kulturowe badanych kolekcji – autorka dowodzi, iż kolekcje sztuki książki stanowią doskonałe źródła do badania kultury książki.

Do realizacji tematu wybrano łącznie 20 kolekcji, przebadano jednak 26 różnorodnych księgozbiorów. Aby ułatwić czytelnikowi rozeznanie w obszernym

materiale badawczym zamieszczam poniżej tabelę ogólną, prezentującą ujęte w pracy, najciekawsze zasoby polskich muzeów i bibliotek.

Tabela 1

Kolekcje sztuki książki w wybranych muzeach i bibliotekach w Polsce

Muzea książki	Muzea literackie i inne	Biblioteki
KSIĄŻKA PIĘKNA		
cechy edytorskie samej książki		
Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu (kolekcja pokazująca ewolucję cech estetycznych książki od XVIII do XXI w.)		
Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze (kolekcja pokazująca ewolucję ilustracji książkowej od XV do XXI w.)		
Muzeum Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie (kolekcja książki pięknej wydawanej od 1989 do współczesności)		
Muzeum Najmniejszej Książki Świata w Katowicach (kolekcja książki miniaturowej Zygmunta Szkocnego)		
specyficzne potrzeby edytorskie młodego odbiorcy		
Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi (kolekcja pokazująca ewolucję książki dziecięcej)	Izba Pamięci Marii Kownackiej (księgozbiór prywatny pisarki)	
Muzeum Książki dziecięcej w Warszawie (kolekcja książek ilustrowanych przez Józefa Wilkonia)		
osoba introligatora		
	Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (kolekcja książek w oprawach artystycznych z pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy)	
	Muzeum Historyczne Miasta	

Muzea książki	Muzea literackie i inne	Biblioteki
	Krakowa (kolekcja książek w oprawach artystycznych z pracowni introligatorskiej Roberta Jahody)	
	Muzeum Literatury Adama Mickiewicza (kolekcja książek w oprawach artystycznych Aleksandra Semkowicza)	
osoba bibliofila		
		Biblioteka Śląska (kolekcja Romana Chrząstowskiego)
		MBP w Zabrzu (kolekcja Mieczysława Romana Frenkla)
		MBP w Zabrzu (kolekcja Jerzego Fusieckiego)
lokalna kultura książki		
	Muzeum Cieszyńskie (kolekcja Marii Skalickiej)	Książnica Cieszyńska (kolekcja druków bibliofilskich Marii Skalickiej)
		WBP w Wadowicach (kolekcja sygnowana pieczęciami Księgarni F. Foltina)
KSIĄŻKA WYTWORNA		
	Muzeum E. Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym (prywatny księgozbiór złożony z dzieł własnych pisarza ilustrowany przez członków grupy artystycznej Czartak)	Zakład Narodowy im. Ossolińskich (kolekcja druków bibliofilskich tłoczonych w Oficynie Stamperia Polacca Samuela Tyszkiewicza)
	Muzeum ASP w Warszawie (kolekcja książek ilustrowanych przez artystów z kręgu warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych)	
KSIĄŻKA ARTYSTYCZNA (DZIEŁO-SZTUKI)		
Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi (kolekcja książek dzieł sztuki)		

Tab. 1. Opracowanie własne.

Zanim przystąpiono do analizy wybranych kolekcji konieczne było również zbadanie stanu informacji o nich. Najpopularniejszą formą promocji księgozbiorów są drukowane katalogi prezentujące opisy bibliograficzne wszystkich zbiorów z kolekcji, jak w przypadku miniatur Zygmunta Szkocnego[40], księgozbioru Romana Chrząstowskiego[41], druków bibliofilskich Marii Skalickiej[42] lub wybranych egzemplarzy, jak to ma zwykle miejsce podczas wystaw okolicznościowych.[43] W publikacjach tych pomijana jest charakterystyka estetycznej strony zasobu. Autorzy prac skupiają się zwykle na charakterystyce ilościowej i tematycznej zbiorów.

Tylko wybrane biblioteki i muzea wydają publikacje szerzej omawiające najcenniejsze kolekcje. Przykładem mogą być artykuły przybliżające cechy szczególne opraw i ich projektów, tek adresowych i dyplomów przygotowywanych w Pracowni Roberta Jahody[44] oraz opraw mickiewiczanów z kolekcji Aleksandra Semkowicza[45]. Krótki zarys stosowanych okładzin i zdobień pozwala badaczowi rozpoznać, czy zbiór będzie stanowił odpowiedni przykład ilustracji introligatorstwa artystycznego z przełomu XIX i XX wieku. Stan badań dotyczący informacji na temat wybranych zasobów pozwala całą pewnością stwierdzić, że zaprezentowane w dysertacji przykłady kolekcji nie są znane szerszej publiczności, jako zasoby sztuki książki w Polsce.

Informacje o zbiorach uzupełniono także danymi na temat historii placówek oraz ich działalności jako instytucji kultury. Przykłady te pozwolą odkryć warunki i sposoby magazynowania kolekcji, sposób jej ekspozycji oraz działalność promocyjną zbiorów książki pięknej. Część pracy dotycząca losów badanych instytucji będzie wykorzystywała tzw. analizę funkcjonalną. Każda opisywana placówka zbadana została jako element systemu społecznego i pod względem funkcji, jakie spełnia. Dzięki tej metodzie wykazane zostaną różnice między bibliotekami, a muzeami książki jako

---

40 *Muzeum Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego: stała ekspozycja pod patronatem Prezydenta Miasta Katowic*. Red. M. Kubista. Katowice 1996.

41 B. Maresz, T. Roszkowska: *Kolekcja Romana Chrząstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach.* Katowice 2000.

42 M. Szelong, I. Maliborska, M. Piechowiak: *Druki bibliofilskie i exlibrisy ze zbiorów Marii Skalickiej*. Ustroń 2007.

43 Przykładem może tu być katalog towarzyszący wystawie ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu autorstwa Teresy Odrowąż-Pieniążek zatytułowany *Kolekcja Janiny Wiercińskiej: książka zdobiona polska i obca XIX – XX w*.

44 L. J. Sibila: *Wybrane oprawy książkowe, projekty opraw książkowych, dyplomów i tek adresowych krakowskiego mistrza introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1892–1912. Ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „Rocznik Muzeum Papiernictwa" T. VI. Duszniki – Zdrój 2012, s. 31- 58.

45 H. Natuniewicz: *Zagadnienia książki muzealnej na przykładzie Muzeum im. Adama Mickiewicza w Warszawie*. „Blok-Notes" 1975. Nr 7, s. 210-219.

instytucjami gromadzącymi edycje ze względu na ich wartość artystyczną. Ukazane też zostaną odmienne zadania i funkcje, jakie spełniają muzea literackie i muzea książki, a ponadto ujawnione zostaną aspekty prawne i funkcje kulturotwórcze działalności tego typu placówek.

Każda badana instytucja będzie rozpatrywana metodą indywidualnych przypadków – w literaturze socjologicznej nazywaną również „case study". Metoda ta jest sposobem badań polegającym na analizie jednostkowych sytuacji lub na analizie konkretnych zjawisk zachodzących w jakiejś dziedzinie. W bibliologii stosowana jest najczęściej do badania dziejów danej instytucji oraz losów gromadzonych w niej księgozbiorów. Spojrzenie na badaną kolekcję z punku widzenia okoliczności jej powstania oraz rozwoju w określonym czasie i przestrzeni umożliwi metoda historyczna. Zakłada ona chronologiczne podejście do przedmiotu badań, ujawnia typowe cechy poszczególnych kolekcji, ich różnorodność, właściwości i etapy rozwoju. Pokazuje zainteresowania autorów badanych księgozbiorów, charakter i dynamikę zmian w nich zachodzących.

Interesującą metodą zastosowaną w pracy będzie również metoda typograficzna, stworzona przez Joachima Lelewela, a zmodyfikowana przez Kazimierza Piekarskiego. Służy ona badaniom nad dawną książką, a wśród badanych kolekcji zdarzają również stare druki. Metoda ta pozwala przede wszystkim na opis cech charakterystycznych egzemplarza, takich jak szata graficzna, czcionka, zdobienia, rodzaj oprawy, materiał pisarski, ilustracje. Niezwykle istotna będzie też analiza znaków proweniencyjnych, a tym samym próba ustalenia poprzednich właścicieli.

Podstawową metodą będzie jednak metoda bibliograficzna. Z jednej strony umożliwiła ona rozpoznanie stanu badań. Z drugiej, posłużyła do sporządzenia opisów identyfikujących wydania publikacji różnych typów. Jest ona niezwykle ważna w badaniu dorobku wydawniczego wybranego środowiska, rozwoju rynku książki czy tylko jednej oficyny, a w tym wypadku poszczególnych kolekcji.

Nieodzowna będzie również analiza dokumentacyjna polegająca na uporządkowaniu i interpretacji zawartych w badanych dokumentach treści pod kątem problemu badawczego. Analiza ta będzie obejmowała szeroko rozumiane publikacje nie tylko z zakresu teorii sztuki książki, ale również poszczególne dokumenty z badanych księgozbiorów. Nierzadko będą to druki o charakterze ulotnym, pamiętniki, rysunki czy

też twórczość właściciela a zarazem twórcy unikatowego księgozbioru. Analiza dokumentów będzie przyjmowała w tym przypadku charakter bibliograficzny. Oprócz klasycznego spisu dokumentów do analizy wprowadzone zostaną adnotacje dotyczące rodzaju papieru, elementów graficznych, sposobu wydania. Metodą tą można stwierdzić autentyczność źródła oraz zgodność faktów z rzeczywistością.

Całość zebranego materiału badawczego będzie przedstawiona w ujęciu diachronicznym, według którego wszelkie zjawiska i procesy stanowiące przedmiot badania różnych dyscyplin naukowych należy rozpatrywać z punktu widzenia ich rozwoju, porządku czasowego, wzajemnych zależności i związków, jakie między nimi zachodzą. W świetle zastosowanych metod jak i zgromadzonych do tej pory materiałów rozprawa będzie stanowiła dopełnienie wcześniejszych prac nad kolekcjami sztuki książkowej w Polsce. Będzie to pierwszy wykaz wybranych polskich kolekcji tworzonych ze względu na walory estetyczne gromadzonych edycji. Pokazany zostanie stan zachowania kolekcji jako źródeł do badania kultury książki tych epok, w których badane księgozbiory powstawały.

Praca może stać się w przyszłości podstawą do stworzenia biobibliograficznej bazy danych zawierającej informacje na temat zawartości i miejsca przechowywania najcenniejszych kolekcji sztuki książki w Polsce, a także podstawowym źródłem informacji z tego zakresu, istotnych dla badań bibliologicznych i literaturoznawczych.

Rozdział 1

Bibliofilstwo i muzealnictwo książki w Polsce

Od czasów starożytnych człowiek pragnął zachowywać najistotniejsze informacje i przedmioty dla potomnych. Z czasem zaczęło wzrastać zainteresowanie sposobami utrwalania tekstów i innych wytworów kultury, przechowywania i gromadzenia dziedzictwa ludzkości. Powstały biblioteki i muzea, a więc instytucje powołane, by zapewniać dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury. Przedmiotem kolekcjonowania stała się także książka, która ewoluując nie poprzestawała na wyrażaniu tylko treści, ale poszukując odpowiedniej dla niej formy stawała się dziełem sztuki. Przemiany w drukarstwie, poszukiwanie nowych krojów pism i czcionek typograficznych, a także analiza zainteresowań odbiorcy (czytelnika) stały się podstawą ewolucji typografii i estetyki książki w poszczególnych epokach. Współczesna książka nie jest już tylko przedmiotem do czytania. Może przybrać dowolny kształt materialny, staje się prezentem urodzinowym, elementem wystroju mieszkania, elementem stroju, gadżetem, wyznacznikiem stylu estetycznego.

Jak pisał Wola Nikołajewicz Lachow: „*Centralny problem teorii i metodyki książkowej to poznanie książki jako organizmu kompleksowo odpowiadającego materialnym i duchowym potrzebom społeczeństwa. Właśnie potrzeby społeczne kształtowały książkę w historii, pobudzając myśl jej twórców, zachęcając do wciąż nowych rozwiązań, zapewniających najlepsze warunki czytania, przechowywania, rozprzestrzeniania książki, stwarzając wewnątrz niej ten duchowy klimat, tę sytuację harmonii i doskonałości, które zawsze odpowiadały najwyższym wyobrażeniom człowieka o pięknie.*”[1]

Ewolucja w zakresie wytwarzania książki spowodowała powstanie różnorodnych form estetycznych, które – wyróżniając pewne cechy specyficzne – można określić jako: książkę piękną, książkę integralną (wytworną) oraz książkę artystyczną – dzieło sztuki. Książka piękna to publikacja o wysokich edytorskich walorach estetycznych, bogato zdobiona i ilustrowana, oprawiana przez mistrzów introligatorstwa artystycznego. Książka integralna (wytworna[2]) jest wcieleniem idei

[1] W. N. Lachow: *Szkice z teorii sztuki książki*, Wrocław 1978, s. 46.

[2] Pojęcia tego używał m.in. Stanisław Lam w publikacji *Książka wytworna: rzecz o estetyce druku*. Warszawa 1922.

estetycznych wypracowanych w „szkole" Williama Morrisa, a w Polsce dzięki pracom ilustratorskim i edytorskim artystów i pisarzy okresu Młodej Polski, z założenia realizowana jako integralne i w pełni w swym wyrazie estetycznym zharmonizowane pod względem treści, formy typograficznej i plastycznej, zdobnictwa, materiału nośnego (papier, pergamin, skóra) dzieło sztuki, jednolity obiekt artystyczny. Książka artystyczna zwana również książką – dziełem sztuki to wytwór artystyczny nawiązujący do postaci książki, ale przeznaczony raczej do podziwiania niż do czytania. Definicja zaproponowana przez Dorotę Kamisińską w pełni oddaje sens znaczeniowy pojęcia: „*Książka – dzieło sztuki jest niepowtarzalna. Istnieje w pojedynczym egzemplarzu – sama dla siebie i dla swego twórcy, czasem staje się częścią wystawy, kolekcji, ale bywa też sympatycznym podarunkiem. Rzadko jest źródłem dochodu, może ze względu na emocjonalny do niej stosunek. Natomiast zawsze wywołuje zainteresowanie, ciekawość i zachwyt odbiorcy*."[3]

Współcześnie zagadnienia estetyki książkowej podejmuje się najczęściej na łamach czasopism poświęconych sztukom plastycznym i wizualnym o zasięgu międzynarodowym. Głównym źródłem informacji na temat polskich książek artystycznych pozostają katalogi wystaw oraz strony internetowe prywatnych muzeów lub festiwali promujących dzieła artystów. W obszarze badań pojawiają się tam następujące określenia: „książka – dzieło", „książka – dzieło plastyczne", „książka – ozdobna", „książka bogato zdobiona". Pojęcia te używane są raczej jako synonimy, niż terminy umożliwiające identyfikacje poszczególnych wytworów sztuki edytorskiej. „*Książka jako wypowiedź artystyczna różni się często od pięknie wydanej książki tradycyjnej, która oczywiście może być udana plastycznie bądź pięknie zaprojektowana, lecz te cechy nie zagwarantują jej przynależności do świata sztuki. Jakimi kryteriami powinniśmy się więc kierować, by ustalić granicę, gdzie się kończy piękna książka, a zaczyna książka artystyczna? Dokładnie tymi, które pozwalają odróżnić plastykę od sztuki. [Jest to] najważniejsze – kryterium autentyczności*."[4]

Analizując polską literaturę bibliologiczną poświęconą zagadnieniom estetyki książkowej należy zwrócić uwagę na występujący zamęt terminologiczny bowiem najczęściej używane przez badaczy pojęcie „książka artystyczna" jest stosowane

[3] D. Kamisińska: *Książka – dzieło sztuki*. „Konspekt" [online] 2005, nr 3 (23). Dostęp: 18.11.2011. Dostępny w Word Wide Web: http://www.up.krakow.pl/konspekt/23/kamisinska.html.

[4] E. Józefowski: *Książka o książkach*. Zielona Góra 1999, s. 104.

zarówno w przypadku tradycyjnej, pięknie wydanej książki, jak i książki – dzieła sztuki. Brak wyodrębnienia rodzajowego powoduje również problemy identyfikacyjne. Tylko badacze sztuk plastycznych i wizualnych, a także artyści plastycy odróżniają książkę piękną i integralną od książki artystycznej. W przypadku tej ostatniej coraz częściej pojawiają się próby jej definiowania. Książka artystyczna jest bowiem opisywana jako wyraz syntezy sztuk, mogącej przyjmować różnorodne formy i kształty. Definicja książki artystycznej stworzona przez Piotra Rypsona również odzwierciedla zamysł autorki rozprawy dotyczący rozdzielenia książki pięknej i integralnej od książki – dzieła sztuki. Książka artystyczna według Rypsona to „*dość umowny termin oznaczający różnorodne eksperymenty w wieku dwudziestym z przestrzenią zapisu, tekstu, lub tekstu połączonego z obrazem.*”[5]

Obszernej analizy terminologicznej dokonuje również Monika Polak – autorka rozprawy zatytułowanej *Polska książka artystyczna 1960 – 2010. Studium z pogranicza sztuk wizualnych*.[6] Badaczka próbuje nakreślić trendy związane z zagraniczną sztuką książkową od wczesnych lat 60. XX wieku po współczesność. Przybliża klasyfikację książki artystycznej zaczerpniętą z naukowej prasy amerykańskiej próbując ją przeszczepić na grunt polski. Podkreśla jednak, że polska książka artystyczna nie reprezentuje wszystkich zmian zachodzących za granicą. Autorka sama nie proponuje spójnej definicji książki – dzieła sztuki.

W głównej mierze Polak opiera się na badaniach i polemice terminologicznej autorów amerykańskich (Clive Phillpot, Johanna Drucker, Duncan Chappell, Charles Hobson), przedstawia jednak nowe zjawisko, nie występujące poza granicami Polski oraz nie opisywane w międzynarodowych publikacjach, jakim jest liberatura.[7] Fenomen ten definiowany jest przez badaczkę jako „*zaplanowana konstrukcja materialna, ściśle współgrająca z treścią utworu. Punktem wyjścia w liberackiej hierarchii jest oryginalny tekst, dzieło literackie, które w charakterystyczny dla siebie sposób łamie stereotypy interpretacyjne. Za semantyką tekstu podąża wizualizacja, która wcale nie musi być spektakularna i momentalna, lecz może swoją wyjątkowość ujawniać stopniowo, podczas recepcji książki. Ważne by przez swą zewnętrzność (rodzaj składu, wielkość*

[5] P. Rypson: *Książki i strony. Polska książka awangardowa i artystyczna w XX wieku*. Warszawa 2000, s. 7.

[6] Dzięki uprzejmości Moniki Polak autorka niniejszej pracy uzyskała wgląd we fragmenty pierwszego rozdziału teoretycznego dysertacji doktorskiej.

[7] Teoretycy i twórcy fenomenu liberatury jak Zenon Fajfer i Katarzyna Bazarnik używają również określenia książka liberacka.

czcionek, międzyliterowych świateł, układ typograficzny, konstrukcję całości i inne elementy ze zbioru sztuki książki) prowadziła odbiorcę ku intelektualnej przygodzie interpretacji tekstu. Grafika, edycja, środki plastyczne podporządkowują się znaczeniu naniesionemu przez tekst, jak również poszerzają możliwości interpretacyjne; odsłaniają potencjalność tkwiącą w języku, w glosolalii, neologizmach, poematach kinetycznych, zapisie słowa."[8] W liberaturze[9], która moim zdaniem, mieści się w zakresie definicji zjawisk należących do kategorii książki artystycznej, również dominuje synteza sztuk.

W polskiej literaturze z zakresu edytorstwa niewiele jest pozycji, które zgłębiają problematykę estetycznej strony książki. Zwykle autorzy i badacze pomijają ten obszar tematyczny, analizując zagadnienia tekstologii i praktycznej strony wydawania różnych typów dokumentów. Najbardziej znani badacze i klasycy dyscypliny, jak Leon Marszałek[10], Jerzy Starnawski[11] czy Konrad Górski[12], skupiali się na zasadach redagowania i kolacjonowania tekstów, przybliżając warsztat pracy redaktora naukowego.

Niewiele miejsca pięknej książce poświęca również Jan Trzynadlowski. W publikacji *Edytorstwo. Tekst, język, opracowanie* uczony przywołuje jednak własną definicję książki bibliofilskiej, a więc dzieła, które się *zdobywa, gromadzi i podziwia, ale którego się nie czyta*![13] Trzynadlowski uważał, iż druki bibliofilskie cechuje niejednolita zawartość. Są to zarówno druki o charakterze wysokoartystycznym, odznaczające się wyraźnym pięknem indywidualnym, upamiętniające ważne wydarzenia w świecie miłośników książki, jak i o charakterze czysto użytkowym, np. zaproszenia, zawiadomienia programy, konferencji itd. Podstawowym kryterium definiowania druków bibliofilskich, w odróżnieniu od poprzednio wymienionych kategorii, są dla autora nie tylko cechy estetyczne, co przede wszystkim swoiste funkcje.

„Ze stanowiska socjologicznego książka (publikacja) bibliofilska charakteryzuje się nie tylko swoistym obiegiem przede wszystkim w kręgu zbieraczy i kolekcjonerów,

---

8 M. Polak: *Polska książka artystyczna: wprowadzenie*. Gdynia 2014, s. 51. [Wydruk komputerowy].
9 Zob. *Liberatura: wstąp do liberatury* [online]. Dostęp: 2.08.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.liberatura.pl/
10 L. Marszałek: *Edytorstwo publikacji naukowych : zarys problematyki*. Warszawa 1974.
11 J. Starnawski: *Praca wydawcy naukowego*. Wrocław 1992.
12 K. Górski: *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*. Warszawa 1978.
13 J. Trzynadlowski: *Edytorstwo. Tekst, język, opracowanie*. Warszawa 1983, s. 168.

lecz również specyficznym skutkiem swego oddziaływania już nie jako po prostu jednostka biblioteczna, ale bardzo wyraźnie określone dzieło sztuki edytorskiej, graficznej i drukarskiej."[14] Ponadto autor odwołuje się do cech właściwych publikacjom bibliofilskim podkreślając ich wartość i niskonakładowość. Równocześnie przybliża pojęcie książki albumowej, definiując ją jako *„publikację, w której format, dobór materiału ilustracyjnego, układ kolumn, rodzaj papieru, oprawa drukarska i introligatorska tworzą tzw. <<piękną książkę>> o artystycznie skomponowanej zawartości.*"[15] Definicje te nie wyczerpują jednak w pełni badanego zagadnienia bowiem książka estetycznie wydana, postrzegana jako zjawisko rozwijające się na przestrzeni wieków, nie może być rozpatrywana tylko z punku widzenia materiału ilustracyjnego, rodzaju papieru i oprawy. Na całokształt książki pięknej wpływa również stosowana technika wykonania – ręczna lub maszynowa. Inaczej jest bowiem postrzegany dokument przygotowywany za pomocą środków technicznych, niż ten w całości wykonany ręcznie, gdzie uwidoczniona jest dbałość o szczegóły i wkład artystyczny twórcy.

Problematyka estetyki druku jest obecna również w publikacji zatytułowanej *Edytorstwo: jak wydawać współczesne teksty literackie*[16] Łukasza Garbala. Autor na wybranych przykładach analizuje współczesne teksty literackie, omawiając historię ich powstawania i publikowania, prezentuje błędy w zakresie kolacjonowania i ewentualne odstępstwa od woli autora. W każdym rozdziale wyszczególniony został zespół pojęć i definicji wprowadzających w tematykę edytorstwa naukowego, jednak zagadnienia estetycznej strony książki nie znalazły odzwierciedlenia w pracy. Garbal skupia się nie tylko na opracowaniu tekstu, redakcji, adiustacji i korekcie, ale również na elementach prawa autorskiego w pracy wydawcy, analizując wybrane przykłady. Rozważa tajniki współczesnej typografii, podkreślając jej znaczenie i wpływ na sposób czytania. Szczególne znaczenie ma tutaj układ graficzny (ilustracje) i typograficzny dzieła, który wpływa na to, jak książka jest postrzegana i kwalifikowana – czy jest estetycznie wydana?

Znacznie głębiej problematykę książki pięknej ilustruje jedna z ostatnich publikacji Janusza Dunina[17]. Dzieło poświęcone zagadnieniom współczesnego

[14] Ibidem, s. 168-169.
[15] Ibidem, s. 169.
[16] Ł. Garbal:*Edytorstwo: jak wydawać współczesne teksty literackie.* Warszawa 2011.
[17] J. Dunin: *Wstęp do edytorstwa*. Łódź 2005.

edytorstwa, prezentuje również problemy estetyki druków i wydawnictw bibliofilskich. Dunin wskazuje, iż wyposażenie książki w elementy ozdobne, ilustracje oraz odpowiednią oprawę może wpłynąć na jej rozpowszechnienie. Autor podkreśla znaczenie kolofonu w drukach bibliofilskich. Cechy charakterystyczne takich edycji, jak ręczne numerowanie i autografy twórców są więc według Dunina elementami, które mają za zadanie odebrać książce bibliofilskiej atrybuty masowości i nadać właściwości unikatowego dzieła sztuki.[18]

Najnowsza pozycja Andrzeja Tomaszewskiego z 2011 roku zatytułowana Architektura książki dedykowana jest wydawcom, redaktorom, poligrafom, grafikom, a także autorom, księgoznawcom i bibliofilom. Taki krąg adresatów sugeruje, iż poruszane zagadnienia będą omawiane wielowątkowo, z punktu widzenia kilku dziedzin i dyscyplin naukowych.[19] Analizując estetyczne aspekty wydawania publikacji autor zwraca uwagę na walory artystyczne ilustracji. Wskazuje również na wpływ materiału ilustracyjnego na układ typograficzny dzieła.[20] Całość pracy w sposób praktyczny omawia zasady projektowania, składania oraz łamania publikacji. Mimo iż Tomaszewski na przykładach prezentuje różnorodne rozwiązania w zakresie najnowszych trendów w edytorstwie, to pomija zagadnienia książki pięknej oraz rozważania definicyjne pojawiające w tym obszarze. Publikacja ta ze względu na swoje walory edukacyjne staje się nowym podręcznikiem z zakresu redakcji technicznej dzieła pisanego, zawiera bowiem podstawową wiedzę związaną z techniką i projektowaniem formy książki.

W piśmiennictwie pojawiają się również inne pojęcia i definicje związane z estetyką książki. W 1922 roku opublikowana została *Książka wytworna: rzecz o estetyce druku*[21] autorstwa Stanisława Lama. Tytułowa książka wytworna według autora „*nie polega na ilustracjach, ani ozdobach, na nadzwyczajnej oryginalności i wprowadzaniu do niej rzeczy niezwykłych. Wszelka ekscentryczność ma być jej obca, nagromadzenie zaś ornamentów i rysunków raczej może odebrać jej piętno wykwintu, niźli go nadać. Wytworność to właśnie spokój i umiar, jaki uzyskuje się środkami prostemi, to owa świadomość i pewność w posługiwaniu się tworzywem artystycznem,*

[18] J. Dunin: *Wydawnictwa bibliofilskie*. W: Wstęp do edytorstwa. Łódź 2005, s. 65-67.
[19] A. Tomaszewski: *Architektura książki: dla wydawców, redaktorów, poligrafów, grafików, autorów, księgoznawców i bibliofilów*. Warszawa 2011.
[20] Ibidem, s. 107 – 116.
[21] S. Lam: *Książka wytworna: rzecz o estetyce druku*. Warszawa 1922.

którem w tym wypadku jest biała przestrzeń papieru i czarna czcionka."[22] Autor podkreśla, iż cechą książki wytwornej jest jej indywidualny charakter oraz odpowiednio wyważony i współgrający ze sobą układ czcionek i ilustracji. To one bowiem świadczą o kunszcie twórcy i właściwościach wysokoartystycznych wytworu. Tak właśnie będzie postrzegana książka integralna w niniejszej pracy.

Innym określeniem użytym przez Lama jest wydawnictwo salonowe (luksusowe). „Znamieniem ich było to, że rozmiary miały wprost gigantyczne, a przeznaczeniem: ozdabianie stołów w gabinetach zamożnych ludzi. Odpowiednio do tego dawano dziełom tym oprawy <<bogate>>, z wyciskami i napisami zdala już widnemi. Wewnątrz roiło się od ilustracyj, dołączonych na oddzielnych kartonach, niesharmonizowanych z stroną drukarską wcale."[23] Autor analizuje także zmiany zachodzące w drukarstwie i edytorstwie książki zarówno w Polsce jak i za granicą. Podkreśla fakt, że zastosowanie maszyn w drukarstwie i powołanie do życia produkcji masowej spowodowało powolne zamieranie sztuki książkowej. Przywołuje następnie dokonania Williama Moriss'a, Waltera Craine'a, Kate Greenaway i innych grafików brytyjskich, a także działania francuskich i niemieckich drukarzy na polu odrodzenia sztuki książki.

Do określenia książka wytworna nawiązał również Janusz Sowiński w pracy *Typografia wytworna w Polsce 1919 – 1939*[24]. Autor analizuje i dokumentuje zjawiska zachodzące w polskiej sztuce książki w okresie międzywojnia, jednak pojęcie stworzone przez Sowińskiego nie odnosi się, jak u Stanisława Lama, do całokształtu estetyki książkowej. Uczony dokonuje przeglądu polskiej produkcji wydawniczej najważniejszych oficyn epoki, podkreślając walory typograficzne edycji bibliofilskich oraz cechy typografii środowiska polskiej awangardy.

Wśród badaczy zainteresowanych pięknem książki szczególne miejsce zajmują również Cecylia i Janusz Duninowie. W pracy zatytułowanej *Philobiblon polski*[25] oprócz historii kolekcjonerstwa i przemian zachodzących na polu estetyki książki zamieszczony został słowniczek bibliofila wyjaśniający najistotniejsze pojęcia związane z tą problematyką. Duninowie definiują m. in. takie zagadnienia, jak druk bibliofilski, estetyka druku, kolekcjonerstwo bibliofilskie, nakład bibliofilski, wydanie luksusowe

[22] Ibidem, s. 41.
[23] Ibidem, s. 13.
[24] J. Sowiński: *Typografia wytworna w Polsce 1919 – 1939.* Warszawa 1995.
[25] C. Dunin; J. Dunin: *Philobiblon polski*. Wrocław 1983.

czy zdobnictwo. Objaśnienia tych pojęć pozwalają rozróżnić zjawiska zachodzące w dziedzinie sztuki książki i edytorstwa artystycznego. W prosty sposób przybliżają fenomeny estetyki druku.

Druk bibliofilski definiowany jest przez Duninów w dwojaki sposób – jako „druk szczególnie staranny i niskonakładowy oraz publikacja wydana przez towarzystwo bibliofilskie."[26] Analizowane w rozprawie druki bibliofilskie będą rozumiane w pierwszym znaczeniu, a więc jako publikacje wydane ze szczególną starannością i dbałością o szczegóły estetyczne, odznaczające się wyjątkowymi walorami artystycznymi. Taki druk będzie się wyróżniał nie tylko swoją rzadkością ze względu na niewielką liczbę opublikowanych egzemplarzy, ale również ze względu na swoje cechy nabyte, tj. dedykacje, rysunki lub autografy twórców. Elementy te świadczą zwykle o związkach i przyjaźniach zawiązujących się w środowisku artystów książki i bibliofilów. Są one świadectwem pozwalającym badać kulturę książki i środowiska artystów. Może się zdarzyć, że druk bibliofilski będzie przygotowany przez towarzystwo miłośników pięknej książki, jak piszą Duninowie, lecz jego kwalifikacja do zasobów książki pięknej będzie odbywała się ze względu na walory artystyczne a nie okoliczności wydania.

Wielu badaczy zajmujących się tą problematyką podkreśla znaczenie ilustracji jako jednego z elementów wpływającego na estetykę druku. Według Elżbiety Skierkowskiej „*ilustracją przyjęto nazywać w latach czterdziestych XIX wieku, w przeciwieństwie do iluminacji rękopisów, kompozycję graficzną, rysunkową czy malarską stanowiącą plastyczne uzupełnienie treści drukowanego tekstu książki lub czasopisma*"[27]. Autorka udowadnia, że inaczej postrzegane są ilustracje w książce naukowej, a inaczej w literackiej, prezentując ich kształtowanie i najważniejsze funkcje zmieniające się w różnych epokach. Ilustrator według Skierkowskiej jest twórcą nowych dzieł sztuki, który uzupełnia tekst o jego plastyczne wyobrażenia. Analizując dorobek artystyczny grafików zagranicznych pokazuje jego wpływ na kształtowanie tzw. polskiej szkoły ilustracji. Podkreśla zasługi grupy artystycznej Ryt, a zwłaszcza Tadeusza Cieślewskiego syna, Stanisława Ostoi – Chrostowskiego i Stefana Mrożewskiego.[28]

---

[26] Ibidem, s. 276.
[27] E. Skierkowska: *Współczesna ilustracja książki*. Wrocław 1969, s. 11.
[28] Eadem, s. 11-16.

Wszystkie przywołane definicje i stanowiska mieszczą się w pojęciu sztuka książki. Według Agnieszki Łobockiej z Uniwersytetu Wrocławskiego „*sztuka książki to sztuka syntetyczna, traktująca książkę jako jednolity, rozumiany artystycznie przedmiot obdarzony na równi z funkcjonalnymi i technicznymi cechami ściśle związaną z nimi obrazowością. W tym syntetycznym obrazie elementy stricte artystyczne (plastyczne, symboliczne, zdobnicze) współdziałają z elementami konstrukcyjno-technicznymi i znakowymi, przy czym same sposoby produkcji książki, środki techniczne służące reprodukcji i powielaniu tekstów oraz obrazów są artystyczne znaczące*."[29]

Samo pojęcie bibliofilstwa, czyli miłośnictwa, znawstwa i zbieractwa książek, przedstawione zostało pierwszy raz w traktacie „Philobilon" napisanym przez angielskiego zbieracza rękopisów Richarda Aungerville'a, zwanego Richardem de Bury (1281 – 1345), który został uznany za ojca bibliofilstwa.[30] Praca jego stanowi hymn na cześć książki. Zawiera wskazówki jak się z nią obchodzić, jak o nią dbać; wychwala jej zalety, traktuje o pożytkach wynikających z czytania.

Dzieje bibliofilstwa sięgają starożytności. Było ono związane zwykle z osobą panującego możnowładcy. Jednym z pierwszych miłośników ksiąg był król Asyrii Assurbanipal, którego biblioteka w Niniwie jest znana do dziś z glinianych tabliczek pokrytych pismem klinowym. Assurbanipal zgromadził podczas swojego panowania dzieła stanowiące podstawę ówczesnej wiedzy. O kunszcie rzemiosła bibliotecznego świadczyć mogą zachowane do dziś zręby katalogu działowego.

Zainteresowania bibliofilskie zarówno w Polsce jak i na świecie ewoluowały przez wieki, by w XIX stuleciu rozkwitnąć. Bogata ornamentyka stosowana przy produkcji niemal każdego egzemplarza nabrała wówczas charakteru narodowego. W wielu krajach powstawały księgi luksusowe, oprawiane na specjalne zamówienia kolekcjonerów.[31]

W dziejach polskiego bibliofilstwa można wyróżnić 4 podstawowe okresy rozwojowe[32]:

- okres staropolski: od późnego średniowiecza do utraty niepodległości narodowej w latach 1772 – 1795;

[29] Cytuję za A. Łobocka: *Internet jako element warsztatu informacyjnego badacza sztuki książki.* W: *Sztuka książki: historia – teoria – praktyka*. Pod red. Małgorzaty Komzy. Wrocław 2003, s. 199.
[30] D. Trawińska–Słabęcka: *Bibliofilstwo: z dziejów sztuki wydawniczo- edytorskiej*. Jelenia Góra 1994, s. 15.
[31] S. Dhal: *Dzieje książki*. Wrocław 1965, 160-162
[32] D. Trawińska – Słabęcka: Op. cit., s. 16.

- okres niewoli narodowej do odzyskania niepodległości w 1918 roku;
- okres dwudziestolecia międzywojennego i okupacji hitlerowskiej;
- okres współczesny, od 1945 roku.

Pierwsze przejawy bibliofilstwa w Polsce związane były jeszcze z książką rękopiśmienną. Przedstawiciele duchowieństwa oraz, znacznie rzadziej, magnaterii gromadząc swoje dzieła zaopatrywali je w znaki własnościowe – ekslibrisy i supereksliibrisy, które, choć nieliczne, do dziś są ozdobą najstarszych bibliotek w kraju. Dokumenty sporządzane na specjalne zamówienie u zagranicznych kopistów i miniaturzystów uznawane były za cenne już w czasach ich powstania. Zbieractwo książki drukowanej natomiast umiłowali sobie szczególnie władcy oświeceniowi. Król Stanisław August Poniatowski[33] – znany mecenas kultury i sztuki – zgromadził bogaty księgozbiór zachowany do dziś w bibliotece na Zamku Warszawskim, zbiory rysunków, grafik i rycin wystawiane w Pałacu na Wyspie w Łazienkach Królewskich w Warszawie.[34] Czasy stanisławowskie nazywane są do dziś złotym wiekiem w dziejach książki polskiej. Znaczący był wkład znanych polskich rodzin, które nie tylko z pobudek bibliofilskich zakładały biblioteki. Można tu wymienić dokonania braci Załuskich, Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, Edwarda Raczyńskiego, Adama Tytusa Działyńskiego oraz rodzin Czartoryskich, Lubomirskich czy Zamoyskich.

Sformalizowanie działalności miłośników książek w Polsce nastąpiło dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy to zaczęto powoływać do życia Towarzystwa Przyjaciół Książki; początkowo w Warszawie, następnie w Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Toruniu i Zamościu. Do dziś instytucje te stanowią przykład podtrzymywania tradycji i promowania kultury książki. W sposób zorganizowany skupiają one przyjaciół książki, bibliofilów oraz kolekcjonerów druków, ekslibrisów, grafiki itp., rozbudzają w społeczeństwie zamiłowania do zbierania książki, szczególnie dobrej i pięknie wydanej, mającej wartość zabytkową, artystyczną i unikatową. Inicjują badania naukowe nad książką, wspierają pasje kolekcjonerskie dążąc do integracji środowiska, a tym samym do rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej

[33] *Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim : dokumenty*. Oprac. Jadwiga Rudnicka. Wrocław 1988; E. Manikowska: *Sztuka, ceremoniał, informacja : studium wokół królewskich kolekcji Stanisława Augusta.* Warszawa 2007; B. Szyndler: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.* Kielce 1997.

[34] T. Kossecka: *Gabinet Rycin króla Stanisława Augusta*. Warszawa 1999 ; M. Radziwinowska; A. Doniec; M. Lewna: *Przemiany w grafice : Kolekcja króla Stanisława Augusta w twoich rękach.* Warszawa 2013.

i kulturowej, przyczyniają się do ochrony i zachowania narodowego dziedzictwa kultury książki.

„*Drogę rozwoju sztuk plastycznych w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce określił fakt powstania niepodległego państwa i zjednoczenia narodu (...). Wraz z odzyskaniem niepodległości powstały też nowe możliwości dla grafiki użytkowej, służącej potrzebom młodego państwa w zakresie informacji, propagandy i reprezentacji. Osiągnięcia w dziedzinie sztuki książki, plakatu i reklamy wiązały się w tym okresie głównie ze środowiskiem artystów warszawskich. Kraków, do niedawna intelektualna i artystyczna stolica Polski, stracił swoją wiodąca rolę. Inne miasta jak Lwów, Poznań czy Wilno w nieznacznej tylko mierze uczestniczyły w poszukiwaniach nowych rozważań w tej dziedzinie. Przekrój środowiska warszawskiego przedstawiał obraz bardzo zróżnicowany*."[35]

Współczesna działalność towarzystw zrzeszających miłośników książki opiera się na bogatych tradycjach historycznych. Przykładem takiej instytucji może być Rycerski Zakon Bibliofilski z Kapitułą Orderu Białego Kruka[36] powołany do życia w 1930 roku w Krakowie. Pomysłodawcą i pierwszym Mistrzem Zakonu został Kazimierz Witkiewicz, który opracował hierarchię godności, tytulaturę, ceremoniał, a także zaprojektował wszystkie warianty Orderu Białego Kruka ze Słonecznikiem – najważniejszego odznaczenia w świecie bibliofilów. Zakon skupiał wybitnych przedstawicieli kultury i sztuki – grafików, malarzy, introligatorów, drukarzy i typografów, historyków książki i bibliotekarzy. Wśród najsłynniejszych odznaczonych Orderem Białego Kruka znaleźli się m.in. Władysław Anczyc, Franciszek Biesiadecki, Witold Chomicz, Edward Chwalewik, Robert Jahoda-Żółtowski, Stanisław Piotr Koczorowski, Bonawentura Lenart, Aleksander Semkowicz czy Samuel Tyszkiewicz.[37] Odznaczeni nie tylko kolekcjonowali unikatowe zbiory, nierzadko byli również twórcami pięknej książki, nadając jej wyjątkowe cechy estetyczne. Dzięki staraniom Zakonu powstało wiele unikatowych publikacji, a jego członkowie kreowali kanony estetyczne, które przetrwały do dziś.

---

[35] *Anatol Girs, Bolesław Barcz – artyści książki : katalog wystawy*. Oprac. Andrzej Kłossowski, Teresa Odrowąż – Pieniążek. Warszawa 1989, s. 7-8.

[36] *Rycerski Zakon Bibliofilski z Kapitułą Orderu Białego Kruka w Krakowie* [online]. Dostęp: 10.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www-old.inib.uj.edu.pl/prace_studentow/zakon_bibliofilski/StronaGlowna.htm.

[37] *Rycerski Zakon Bibliofilski z Kapitułą Orderu Białego Kruka w Krakowie: odznaczenia* [online]. Dostęp: 10.09.2014. Dostępny w World Wide Web**:** http://www-old.inib.uj.edu.pl/prace_studentow/zakon_bibliofilski/odznaczenia.htm.

Problematykę bibliofilstwa, zbieractwa i kolekcjonerstwa książki podejmowali również Juliusz Wiktor Gomulicki i Michał Hilchen. J. W. Gomulicki w swych pracach analizuje znaczenie bibliofilstwa i bibliomanii. Bibliofilstwo postrzegał on jako „*bezinteresowne zbieractwo książek, zabarwione emocjonalnie i odznaczające się szczególną wrażliwością zbieracza na pewne indywidualne cechy ich egzemplarzy*."[38]

Hilchen natomiast bibliofilstwo definiował jako świadomą działalność opartą na wiedzy o tym, co się zbiera, kolekcję natomiast jako przejaw twórczości bibliofilskiej. „*Zbiór może być niemy, kolekcja zawsze jest mówiąca. I to jest chyba to co odróżnia przypadkowy zbiór od świadomie tworzonej kolekcji*".[39] Badacz przytaczając przykłady najcenniejszych księgozbiorów podkreśla jednocześnie zasługi wybitnych kolekcjonerów na rzecz bibliotek. Zwraca również uwagę na znaki własnościowe umieszczane na takich książkach, akcentując nie tylko ich funkcję estetyczną, ale również księgoznawczą.[40]

Analizując dzieje bibliofilstwa i sztuki książki w Polsce należy się zastanowić, czy istnieje jakaś koncepcja estetyczna, która ukształtowała kanony piękna w tej dziedzinie. Jak powszechnie wiadomo, na zewnętrzną formę książki zarówno w naszym kraju jak i w całej Europie przełomu XVIII i XIX wieku wpłynęło uprzemysłowienie jej produkcji, a co za tym idzie zwiększenie wielkości nakładów, a tym samym tendencje do standaryzacji formy. Książka w tym okresie staje się przedmiotem niskiej jakości, a jej cechy estetyczne schodzą na drugi plan. Wydawcy stawiają na ilość egzemplarzy i szybkość wytwarzania, pomijając zarazem potrzeby użytkowe i estetyczne czytelnika oraz jakość wydawnictw.[41]

Dopiero w lata siedemdziesiąte XIX wieku przyniosły zmiany, głównie za sprawą artystów i drukarzy w Anglii i Niemczech. Założone w 1848 roku w Anglii Bractwo Prerafaelitów przeciwstawiało się brzydocie komercjalnych wytworów przemysłu wydawniczego. Szczególną rolę odegrali tu tacy twórcy jak William Morris i Walter Crane, którzy w założonej przez Morrisa prywatnej drukarni Kelmscott Press

---

38 J. W. Gomulicki: *Wiedza o książce. Bibliografia. Słowniki*. „Rocznik Literacki 1971". Warszawa 1973, s. 345.

39 M. Hilchen : *Bibliofile i biblioteki*. „Bibliofilstwo warszawskie. Sesje Varsavianistyczne" nr 7. Warszawa 1998, s. 37.

40 Ibidem, s. 42-43.

41 Jakość XIX - wiecznych wydawnictw jest szczególnie dostrzegana współcześnie. Książki drukowane na słabym, kwaśnym papierze, przechowywane w nieodpowiednich warunkach, nierzadko nie doczekały współczesności. Aktualnie prowadzi się masowe programy odkwaszania takich zbiorów umożliwiające ratowanie ówczesnej produkcji wydawniczej.

przygotowywali wysokiej jakości druki inspirowane dawną sztuką drukarską. Podobne działania podjęto w Niemczech. Okres nazywany przez badaczy renesansem monachijskim, zapoczątkowany przez Edwarda Grisebacha, charakteryzował się bogatymi ornamentami, tłoczeniem dwubarwnym czcionek (czerwono-czarny druk) oraz stosowaniem inicjałów i pism gotyckich.

Odnowa polskiej książki rozpoczęła się w środowisku krakowskim. Szczególnie należy podkreślić tutaj dorobek Stanisława Wyspiańskiego i plastyków zgromadzonych wokół krakowskiego czasopisma „*Życie*" oraz warszawskiej „*Chimery*". Wyspiański zainspirowany pobytem w Paryżu, gdzie zetknął się z drukami W. Morrisa i Kelmscott Press, tworzy własny styl zdobniczy książki. Wprowadza ornamenty roślinne i motywy ludowe nadając im unikatowy charakter. „*Główne atoli innowacje St. Wyspiańskiego odnosiły się do układu drukarskiego i gry rodzajem czcionek, oraz formą ich ułożenia. Więc przede wszystkiem śmiałe zastosowanie liter dużego alfabetu (wersalików) dla wyróżnienia nimi nazwisk osób dramatu, następnie wprowadzenie druku pochyłego (kursywy) i zaniechanie dużych liter na początku każdego wiersza w utworach rymowanych. […] Optycznie zaś starał się Wyspiański o układ, zachowujący stale równowagę na osi, przeciągniętej przez środek kolumny od góry do jej dołu*."[42]
Stanisław Lam akcentuje fakt, iż wszyscy polscy artyści książki końca XIX i początku XX wieku to malarze i rysownicy, którzy tworząc koncepcję graficzną dzieła dążyli do tego, aby nadać ilustracji cechy unikatowości i wyjątkowości. Takie działania są dziś dokumentem rodzącej się wówczas polskiej szkoły ilustracji oraz przejawem artystycznego zaangażowania twórców. Helena Szwejkowska podkreśla również zasługi Zenona Przesmyckiego, Józefa Mehoffera, Edwarda Okunia oraz Władysława Skoczylasa. „*Stworzyli oni nowoczesny styl książki, wprowadzając do ornamentyki motywy ludowe, stylizowane polne kwiaty, ładną kompozycję kolumny składu drukarskiego, staranny dobór czcionek i ozdobników, harmonizujących z treścią i przeznaczeniem dzieła*".[43]

Działania i postawy twórcze artystów nie tylko rozsławiły polską książkę za granicą, ale doprowadziły również do wzrostu zainteresowania konserwacją książki nie tylko badaczy i miłośników piękna drukowanego. Wśród wybitnych prac poświęconych

[42] S. Lam: Op. cit., s. 32.
[43] H. Szwejkowska: *Wybrane zagadnienia z dziejów książki XIX-XX wieku.* Warszawa – Wrocław 1981, s. 93.

kanonom sztuki książkowej znajdujemy m.in. teksty Bonawentury Lenarta[44] i Przecława Smolika.[45] Lenart specjalizował się głównie w oprawoznawstwie i introligatorstwie artystycznym, nie obce mu były również tajniki konserwacji zbiorów zabytkowych. Przez lata pracował bowiem jako kierownik pracowni konserwatorskich w Krakowie i Wilnie, by osiąść w Warszawie i sprawować opiekę nad zbiorami Biblioteki Narodowej. Po II wojnie światowej wiedzę z zakresu estetyki książki promował poprzez liczne publikacje, ale również jako wykładowca Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Równie znaczące są prace Przecława Smolika – wieloletniego prezesa Towarzystwa Bibliofilskiego w Łodzi. P. Smolik zafascynowany kunsztem artystycznym Stanisława Wyspiańskiego[46] w swoich pracach podkreślał walory estetyczne książki integralnej, starając się upowszechnić kanony piękna stworzone przez krakowskiego artystę.

Kultywowanie idei pięknej książki podjęły jeszcze przed wybuchem II wojny światowej wspominane już towarzystwa miłośników książki oraz wydawcy i drukarze, wśród których należy wymienić m.in. Jana Kuglina, Jakuba Mortkowicza i Władysława Łazarskiego. Wydawcy chętnie współpracowali z grafikami i liternikami wspierając m.in. upowszechnienie nowej czcionki zaprojektowanej przez Adama Półtawskiego – tzw. polskiej antykwy. Rozpatrując dokonania artystów i całokształt produkcji wydawniczej przełomu XIX i XX wieku można z całą pewnością mówić o narodowej koncepcji estetycznej książki. Odrodzenie ilustracji drzeworytowej dzięki pracom Władysława Skoczylasa, Stefana Mrożewskiego, Tadeusza Makowskiego i grup artystycznych, tj. Ryt i Czartak wskazuje na cechy indywidualne polskiej książki. Stosowane motywy ludowe, nawiązujące do lokalnych tradycji polskich gór i zamieszkującej je ludności oraz unikatowe winiety i inicjały inspirowane endemiczną roślinnością nie są spotykane nigdzie indziej. Odpowiedni dobór papieru, nierzadko

---

[44] B. Lenart: *Piękna książka jako zespół czynników materialnych papieru, czcionek, ilustracyj światłokowych, druku i oprawy*. Wilno 1928. ; B. Lenart: *Dzisiejsza "oprawa" i dobra oprawa*. Warszawa 1928 ; B. Lenart: *Konserwacja książki zabytkowej i jej oprawy*. Wilno 1926 ; B. Lenart: *Oprawy książek na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Dekoracyjnej w Paryżu 1925 r*. Warszawa 1926.

[45] P. Smolik: *O książce pięknej*. Warszawa 1926 ; P. Smolik: *Druk i książka*. Kraków 1922 ; P. Smolik: *Zdobnictwo książki w twórczości Wyspiańskiego*. Łódź 1928 ; P. Smolik: *Książka Stanisława Wyspiańskiego*. Warszawa 1932.

[46] O zdobnictwie książek Wyspiańskiego pisała również Elżbieta Skierkowska w swoich pracach. Por. E. Skierkowska: *Plastyka Stanisława Wyspiańskiego na tle ówczesnych kierunków artystycznych*. Wrocław 1950 oraz E. Skierkowska: *Wyspiański - artysta książki*. Wyd. 2. Wrocław 1970.

czerpanego, układ graficzny projektowany przez znanego artystę – ilustratora, a także staranność składu i pracy drukarza stanowią wyraz indywidualnych inspiracji książką i słowem pisanym. Właściwości te świadczą o unikatowości i wyjątkowości polskiej produkcji wydawniczej i typograficznej pierwszej połowy XX wieku.

Szczególną rolę w procesie archiwizacji dorobku intelektualnego i kulturalnego ludzkości zajmują obok bibliotek również muzea. Wśród opracowań dotyczących działalności tych placówek najbardziej znane jest dzieło Zdzisława Żygulskiego Juniora zatytułowane *Muzea na świecie: wstęp do muzealnictwa*. Autor omawia stan badań nad muzealnictwem do lat 80. dwudziestego wieku, kreśli zarys historii muzealnictwa oraz typologię i funkcje tego typu placówek. Przytoczona przez niego definicja, przyjęta przez Międzynarodową Radę Muzeów, podkreśla, iż „*muzeum to instytucja trwała, nie obliczona na zysk, pozostającą w służbie społeczeństwa i jego rozwoju, otwarta dla publiczności, mającą za zadanie gromadzenie, konserwowanie, badanie, rozpowszechnianie i wystawianie materialnych świadectw dotyczących człowieka i jego otoczenia, a to dla studiowania, edukacji i przyjemności*”.[47] Wydanie z 1982 roku nie doczekało się już aktualizacji. Brak więc omówienia ostatniego trzydziestolecia dziejów muzealnictwa w Polsce.

„*Joseph M. Montanér w* Museos para el nuevo singlo *dzieli muzea zgodnie z morfologią budynków i chronologią ich powstawania, wyodrębniając zwarte gmachy i zespoły narastające przez dodawanie, a także przestrzenie dla sztuki współczesnej. Wśród nich uwzględnia cezurę czasową: model lat osiemdziesiątych idziewięćdziesiątych XX wieku. Muzeum globalne jest kolejną kategorią wyodrębnianą przez Montanéra. Osobną grupą są dla niego "muzea specjalne". Wśród nich umieszcza m.in. muzea regionalne i muzea zbiorów dla dzieci”.*[48]

Według ustawy z dnia 21 listopada 1996 roku „*muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie*

[47] Z. Żygulski Jun.: *Muzea na świecie: wstęp do muzealnictwa.* Warszawa 1982, s. 12.
[48] Cytuję za: A. Kiciński: *Muzea: strategie i dylematy rozwoju.* Warszawa 2004, s. 10

korzystania ze zgromadzonych zbiorów."[49]

Żygulski, w przywołanej wcześniej definicji, odwołuje się do greckiej formy protomuzealnej – tzw. instytucji skarbów narodowych – thesauroi „*instalowanych w okręgach świątynnych, zwłaszcza w Efezie, Delfach i Olimpii*"[50]. Autor analizuje rozwój placówek w okresie hellenistycznym oraz ich przemiany w Cesarstwie Rzymskim. Następnie poddaje wnikliwej analizie muzealnictwo w Europie oraz niektóre zjawiska w krajach Azji i Ameryki prekolumbijskiej. Podkreśla fakt, iż dostęp do muzeum jako instytucji kultury był ograniczony. Placówki te służyły początkowo władcom i przedstawicielom ich środowiska. Dopiero w XIX wieku zostały udostępnione szerszej publiczności.

W literaturze naukowej pojawia się wiele definicji podejmujących zagadnienia muzealnictwa z różnych perspektyw. Według Mirosława Borusiewicza *„pojęcie muzeum (gr. museion) wykorzystywane było dość powszechnie w starożytności na obszarze wpływów kultury greckiej. Museiony znajdowały się przy świątyniach Apollina jako przybytki muz, których "zwierzchnikiem" był właśnie bóg patronujący artystom. Później pojęcie to używane było jako określenie miejsc kontemplacji czy kontaktu z muzami, czyli ze sztuką i nauką, tak jak w przypadku biblioteki aleksandryjskiej. Kontakt ten zapewniały przede wszystkim różnego rodzaju zbiory: najczęściej były to okazy przyrodnicze i dzieła sztuki, nierzadko instrumenty naukowe albo obiekty związane z kultem bogów czy muz właśnie. Czasem zapewne można było spotkać także i rękopisy, choć te zwykle należały do zasobów bibliotecznych, niemających charakteru zbiorów muzealnych.*"[51]

Jedno z najsłynniejszych muzeów antycznych założone przez Ptolemeusza I Sotera w Aleksandrii (Musejon) było instytucją niezwykle nowoczesną jak na owe czasy. Założone ok. 295 roku p. n. e. szybko stało się głównym greckim ośrodkiem naukowym. Integralnymi częściami Musejonu były obserwatorium astronomiczne, ogród botaniczny i zoologiczny oraz Biblioteka Aleksandryjska. Zamiłowanie do tworzenia zorganizowanych kolekcji muzealnych pojawiło się jednak dopiero w późnym średniowieczu i okresie Odrodzenia. Zbiory gromadzone przez władców

[49] Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
[50] Z. Żygulski Jun.: Op. cit., s. 15.
[51] M. Borusiewicz: *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*. Kraków 2012, s. 39.

stały się fundamentem kolekcji najsłynniejszych muzeów europejskich, tj. Luwr, Ermitaż czy Prado.

W wiekach średnich dominują zbiory prywatne. Instytucja muzeum pojawia się dopiero wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa, w drugiej połowie XVI wieku. Po Wielkiej Rewolucji Francuskiej powstały tzw. muzea „dla ludu", tworzone w wyniku udostępniania zbiorów królewskich i magnackich. Z czasem zaczęto dostrzegać funkcję naukową i edukacyjną muzeów. Zaczyna się badać potrzeby użytkowników, frekwencję odwiedzin i rodzaj najczęściej oglądanych zbiorów. Na początku wieku XX muzeum przyjmuje współczesne funkcje i zadania.

W dziejach muzealnictwa II wojna światowa wyznaczyła istotną cezurę. Szeroko zakrojone działania mające na celu ratowanie dziedzictwa spowodowały zmiany w postrzeganiu typologii i funkcji placówek muzealnych. Żygulski dzieli muzea na kategorie ze względu na rodzaje przechowywanych zbiorów i lokalizację geograficzną. W strefie europejskiej wyróżnia muzea artystyczne (najliczniej występujące), historyczne, archeologiczne, etnograficzne, techniczno-naukowe i gospodarcze oraz przyrodnicze.[52] Przywołuje też definicję ekspozycji jako sposobu wystawiania obiektów w muzeum.

Według Lucjana Turosa jedną z najbardziej charakterystycznych cech muzeum jako instytucji społecznej jest wielofunkcyjność. „Pełni ono funkcje kolekcjonerskie, konserwatorskie, naukowo-badawcze, popularyzatorskie i edukacyjne. Muzea są przedmiotem badań takich nauk jak: historia kultury, historia muzealnictwa, historia sztuki, psychologia społeczna, socjologia kultury, pedagogika i andragogika, a także fizyki i chemii – w zakresie problemów konserwatorskich."[53]

Aspekty związane z funkcją edukacyjną i komunikacyjną muzeów zaznacza również Irena Wojnar: „*Muzeum w nowoczesnym, aktualnym rozumieniu tego pojęcia – to równocześnie instytucja społeczna i metoda komunikowania, przekazywania informacji, pobudzania doświadczeń za pomocą środków wizualnych, takich jak ekspozycja i przedmioty trójwymiarowe. Stanowiąc ważny element współczesnej cywilizacji i kultury odpowiada równocześnie nowym potrzebom i tendencjom*

[52] Z. Żygulski jun.: Op. cit., s. 81-106

[53] L.Turos : *Muzeum – swoista instytucja kultury. Wybrane problemy w ujęciu historycznym i współczesny*m. Warszawa 1999, s. 43.

edukacyjnym. Wyraża się to w dziedzinie organizacyjnej i metodycznej."[54]

Wszystkie przytoczone poglądy i definicje nie podejmują jednak rozważań nt. muzeów książki, czyli obiektów traktujących książki jako eksponaty pierwszorzędne. Znane od starożytności biblioteki przechowywały i udostępniały zbiory tylko w jednym celu – aby umożliwić ich czytanie współczesnym i przyszłym pokoleniom. W muzeum książka zmienia swój pierwotny charakter i swoje funkcje. Umieszczona w przeszklonej gablocie nie skupia uwagi wyłącznie na swych walorach treściowych i użytkowych, jest obiektem przeznaczonym do oglądania i podziwiania. Najważniejszą funkcją muzeum nie jest jej użytkowanie, lecz zachowanie dla przyszłości. Chroniona, za szkłem, pozwala na tylko częściową analizę. Wyjątkowo jest udostępniana bezpośrednio, jedynie dla celów naukowych. Muzea książki są więc odpowiedzią na specyficzne potrzeby społeczeństwa, pozwalają na wizualne obcowanie z najcenniejszymi okazami i kolekcjami.

Muzea literackie jako specyficzny rodzaj placówki gromadzący dokumenty (rękopisy, druki, ikonografię), edycje dzieł i pamiętniki twórcy, pamiątki, głównie przedmioty osobistego użytku pisarzy, zlokalizowane są najczęściej w miejscach związanych z biografią artysty, prezentują gromadzoną przez lata spuściznę. Muzeum, w którym głównym eksponatem jest książka postrzegana jako artystyczne i użytkowe dzieło sztuki edytorskiej i introligatorskiej, jest ośrodkiem specjalistycznym, centrum naukowym powołanym w celu dokumentowania szeroko pojętej kultury książki, ewolucji i przemian w niej zachodzących. Placówki, które zakwalifikowano do kategorii muzeów książki, można podzielić na tzw. samoistne, czyli występujące samodzielnie np. Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi oraz zlokalizowane przy innych instytucjach np. Muzeum Ilustracji Książkowej przy Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Zielonej Górze. Podział ten ma znaczenie ze względu na sposób zarządzania placówką oraz sposoby jej finansowania.

Muzea książki prezentują zbiory własne i obce podczas wystaw stałych i czasowych. Współpraca muzealników z bibliotekarzami i artystami książki pozwala skompletować niezwykłe dzieła, których przekaz nierzadko zainteresuje nie tylko literaturoznawców, ale również inżynierów. Wiele imprez wystawienniczych ma charakter festiwali stanowiących przegląd różnorodnych technik zdobniczych. Wśród

[54] I. Wojnar: *Muzeum czyli trwanie obecności*. Warszawa 1991, s. 16.

instytucji przodujących w organizacji tego typu wydarzeń jest Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi[55]. Formalnie powstało ono w 1993 roku, ale jego historia sięga roku 1980 i jest związana z grupą artystów tworzących pod nazwą Correspondance des Arts.[56] Działalność grupy zapoczątkowało wspólne wydanie książki – teki 13 grafik do wyboru wierszy polskich poetów, którą zatytułowano „*Rok polski*". Przez 13 lat książki Correspondance des Arts (CdA) były tworzone w różnych miejscach – na strychach i w prywatnych mieszkaniach. Dopiero w maju 1993 roku grupa zajęła obecny budynek – willę Henryka Grohmana (przy ulicy Tymienieckiego 24) z końca XIX wieku, która zlokalizowana jest w pofabrycznym kompleksie włókienniczym Scheibler-Grohman na Księżym Młynie w Łodzi. Placówka od blisko 10 lat jest współorganizatorem Międzynarodowego Festiwalu Sztuki Książki. Ostatnia, dziewiąta już edycja zorganizowana została pod hasłem Korespondencja[57]. Termin ten, w potocznym znaczeniu rozumiany jako wymiana wiadomości za pomocą pisma, przez artystów pojmowany jest jako synteza sztuk. Podczas festiwalu prezentowane są prace konkursowe, a jury, którego jednym z członków tradycyjnie jest właścicielka Muzeum – Jadwiga Tryzno, ocenia najlepsze projekty książki artystycznej ostatnich lat. Prace pokonkursowe prezentowane są nie tylko w Muzeum Książki Artystycznej, ale również w galeriach sztuki, muzeach, izbach pamięci, szkołach wyższych, domach kultury i bibliotekach różnych typów. Częstym zjawiskiem są również towarzyszące wystawom konkursy na najpiękniejsze ilustracje lub ekslibrisy. Projektowanie książki pięknej zostało więc przyjęte do kanonu sztuki wizualnej nie tylko w Polsce, ale i na całym świecie.

Głównym celem omawianych muzeów jest tworzenie różnorodnych kolekcji sztuki książki, tzn. – nawiązując do przyjętego zróżnicowania – zarówno książek pięknie wydanych, integralnych (wytwornych), jak i dzieł sztuki plastycznej – oraz ich przechowywanie w warunkach zapewniających pełne bezpieczeństwo. Równie istotne są prace związane z inwentaryzacją, katalogowaniem, konserwowaniem i naukowym opracowaniem zgromadzonych zbiorów. Tworzenie opracowań różnego typu, głównie bibliograficznych, stanowi fundament promocji placówki. Wydawane w postaci broszur

[55] *BookArtMusesum* [online]. Dostęp: 20.07.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.book.art.pl/.

[56] Założycielami grupy byli: Zdzisław Jaskuła, Andrzej Graczykowski, Zbigniew Janeczek i Janusz Tryzno.

[57] *9. Międzynarodowy Festiwal Sztuki Książki: Korespondencja* [online]. Dostęp 20.07.2014. Dostępny w World Wide Web: http://korespondencja.bookart.pl/.

i informatorów katalogi zbiorów przyciągają uwagę badaczy książki z całego świata. Organizacja wystaw, warsztatów, praktyk studenckich, wykładów oraz współpraca z podobnymi muzeami w kraju i za granicą sprawiają, że muzeum książki jawi się jako instytucja o charakterze naukowym, oświatowym i edukacyjnym.

Jak pisze Monika Jóźwik „*Idea utworzenia muzeum książki łączy się z powstaniem Paryskiego Towarzystwa Societé du Musée du Livre. Statut tego stowarzyszenia szczegółowo określił formy działalności w zakres zbiorów muzeów książki. Dzięki działalności członków Societé w drugiej połowie XIX wieku zaczęły powstawać pierwsze instytucje książki, niezależne kluby strukturalnie połączone z bibliotekami*".[58]

Z publikacji Małgorzaty Komzy dowiadujemy się, iż „*najczęściej jako przykłady muzeów książki z długą tradycją wymienia się Muzeum Plantina-Morteusa w Antwerpii założone w 1876 r., Deutches Buchu Schriftmuzeum w Lipsku, przyłączone po wojnie do Deutsche Bücherei, Schweizerisches Gutenbergmuseum w Bernie, Gutenberg-Museum der Stadt Mainz Weltmuseum der Druckkunst, Le Musée Lyonnail de l' Imprimerie, Museum Knihy w Ždar nad Sázvou, Muzeum Literatury Narodowej na Strachowie w Pradze itd*."[59]

Równie znanymi placówkami są również The Eric Carle Museum of Picture Book Art w miejscowości Amherst w Stanach Zjednoczonych (stan Massachusetts)[60], Museum Books w Enfield w Wielkiej Brytanii[61], Children's Book Museum (Kinderboekenmuseum) w Hadze[62] oraz The Museum of Picture Books znane również jako Picture Book Library zlokalizowane w Prefekturze Fukushima w Japonii. Najbardziej znane wśród amerykańskich placówek – The Eric Carle Museum of Picture Book Art – to instytucja ufundowana przez Erica i Barbarę Carle w 2002. Misją muzeum jest inspirowanie do czytania poprzez książki obrazkowe i barwne ilustracje. Eric Carle jest znanym ilustratorem książek dla młodego czytelnika. Główny zrąb

---

58 M. Jóźwiak: *Muzea książki – tradycje i zadania.* „Bibliotheca Nostra" 2011 – nr 4 (26),Oblicza sztuki książki, s. 88.

59 M. Komza: *Muzea sztuki książki*. W. Sztuka książki: historia – teoria – praktyka. Pod red. M. Komzy. Wrocław 2003, s 259

60 *The Eric Carle Museum of Picture Book Art.* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: https://www.carlemuseum.org/.

61 *The Museum Books*. [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.museumbooks.demon.co.uk/

62 *TheHague.com: Children's Book Museum* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.denhaag.nl/en/residents/culture-and-arts/to/Childrens-Book-Museum.htm.

kolekcji stanowią projekty ilustracji, rysunków i grafik pochodzących z książek dla dzieci podarowanych placówce przez hojnych darczyńców (ok. 12 000 sztuk). Wśród eksponatów znalazły się nie tylko prace E. Carle' a, ale również dzieła takich twórców jak: Arthur Rackham, Ludwig Bemelmans, Maurice Sendak, Margot Zemach, Rosemary Wells, Jerry Pinkney, Allen Say, Chris Van Allsburg, Garth Williams, Trina Schart Hyman. Muzeum organizuje liczne wystawy i spotkanie edukacyjne dla dzieci, ich rodziców i nauczycieli promujące czytelnictwo od najmłodszych lat.[63]

Eksponowanie ilustracji książkowych w zagranicznych muzeach książki jest zjawiskiem powszechnym. Jak pokazują badania wystawiennictwo w muzeach powinno być szczególnie ukierunkowane na odbiorcę, czyli zwiedzającego. „*Dobór i układ eksponatów oraz objaśnienia i zestawienia mają być dla uczniów i samouków nowoczesnym ilustrowanym podręcznikiem. Muzea takie, ujawniające związek kultury z przyrodą, rolę narzędzi i podziału pracy, zależność wzajemną duch i materii, ukazując genezę teraźniejszości z form i dążeń czasów bliższych i dalszych, zestawiając je z poziomem zdobyczy cudzych – uczy nie tylko poznawać życie, ale zarazem głębiej zrozumieć je bardziej i świadomie dążyć do jego przekształcenia. Tak pojęte muzeum jest zarazem świątynią tradycji i kuźnią postępu, pielęgnuje swoistą odrębność środowiska, a zarazem ujawnia mu jego stan obecny i możliwości najbliższe, staje się też wówczas żywym składnikiem dążeń kulturalnych ludzi najbliższej okolicy i rola jego wzrasta niepomiernie*."[64]

Jedną z najbardziej aktualnych publikacji na temat muzeów i muzeologii jest książka pt. *Muzea: strategie i dylematy rozwoju autorstwa* Andrzeja Kicińskiego. Praca wydana w 2004 roku omawia procesy modernizacji i rozwoju tego typu placówek w ostatnim dwudziestoleciu oraz zagadnienia budownictwa muzealnego, problemy lokalizacji, promocji i doboru wystawianych eksponatów. Autor podkreśla również znaczenie nowoczesnych usług wpływających na funkcjonowanie muzeów w XXI wieku.

Zupełnie nowe poglądy prezentuje Joanna Skutnik[65]. Wprowadzając, za Royem Ascottem[66] nowe pojęcie - „muzeum cyfrowe", podkreśla iż muzeum wcale nie musi

[63] *The Eric Carle Museum of Picture Book Art.* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: https://www.carlemuseum.org/.

[64] A. Chętnik: *Muzea regionalne jako ośrodki kulturalno-naukowe.* „Kultura i Wychowanie" 1993, nr 34 z. 1, s. 95-96.

[65] J. Skutnik: *Muzeum sztuki współczesnej jako przestrzeń edukacji*. Katowice 2008 , s. 16-18.

[66] R. Ascott: *Muzeum Cyfrowe. Kultura telematyczna i sztuczne życie*. „Magazyn Sztuki" 1995, nr 6/7.

mieścić się w lokalu. Nowoczesne muzeum powstaje i istnieje w przestrzeni elektronicznej. Wirtualność nowego muzeum pozwala na większą interaktywność. Zwiedzający nie wychodząc z domu obcuje ze sztuką, a więc i z książką. Przewracając wirtualne strony zyskuje nową jakość kontemplacji dzieła pisanego. W muzeum tradycyjnym użytkownik ogląda bowiem najczęściej tylko piękną oprawę lub wybrane strony; brak możliwości przekartkowania całego dzieła.

„*Nowa koncepcja muzeum sztuki polega na tym, że nie jest ono jedynie instytucją, która gromadzi i konserwuje zbiory, ale przede wszystkim ośrodkiem kulturalnym w swoim środowisku, działa jako bodziec aktywizujący życie kulturalno-artystyczne mieszkańców oraz prowadzi akcję dydaktyczną dla zwiedzających. Muzeum może spełniać swoją funkcję wychowawczo-kulturalną, wówczas gdy przestanie być skarbcem cennych zbiorów, udostępnianych jedynie nielicznym znawcom i wyjdzie naprzeciw potrzebom i zainteresowaniom społeczeństwa na swoim terenie*."[67]

Wszystkie muzea, jak podaje Małgorzata Komza, „*różnią się charakterem zbiorów, funkcją społeczną, stanem dyscypliny naukowej, która bada poszczególne eksponaty*".[68] Dlatego też trudno stworzyć jednorodną klasyfikację (typologię) w pełni odzwierciedlającą charakter wszystkich zbiorów, wielorakie sposoby tworzenia kolekcji oraz przechowywania.

Najstarszą w naszym kraju instytucją gromadzącą książki jako obiekty muzealne jest Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie. Instytucja, której działalność zainicjowano w 1938 roku jest działem specjalnym Biblioteki Publicznej miasta stołecznego Warszawy – Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego. Muzeum Książki Dziecięcej jest czytelnią naukową przeznaczoną dla szerokiego grona odbiorców – głównie uczniów i studentów oraz nauczycieli, a także osób zawodowo związanych z literaturą dla dzieci – pisarzy, ilustratorów, krytyków i publicystów. „*Księgozbiór Muzeum liczy 63 tys. woluminów, obejmuje polską literaturę dla dzieci i młodzieży od roku 1801 oraz bogatą literaturę naukową dotyczącą tego działu piśmiennictwa. Znajdują się tu także stare i nowe czasopisma dla młodego czytelnika oraz czasopisma fachowe: polskie i zagraniczne, a także – w wyborze – polonica oraz literatura obcojęzyczna dla dzieci.*"[69] Jako jedyna taka placówka w Polsce Muzeum

[67] T. Munro: *Wychowawcza funkcja muzeum sztuki*. W: Wychowanie przez sztukę. Pod red. I. Wojnar, Warszawa 1965, s. 193.
[68] M. Komza: Op. cit., s. 255.
[69] *Biblioteka na Koszykowej* [online]. Dostęp: 20.02.2014. Dostępny w World Wide Web:

Książki Dziecięcej w Warszawie posiada swoje oddziały. Pierwszym z nich jest Wypożyczalnia im. Haliny Rudnickiej[70] – wybitnej warszawskiej pisarki, drugim Izba pamięci Marii Kownackiej. Wypożyczalnia mieści się w starej willi w warszawskiej dzielnicy Żoliborz. Dom ten autorka zapisała w testamencie Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy. Dzięki temu zapisowi od roku 1990 działa (przy ul. Sułkowskiego 26) biblioteka nosząca imię H. Rudnickiej. Mieści się w niej gabinet pracy twórczej pisarki, wraz z jej rzeczami osobistymi i ulubionymi książkami, nierzadko z zakresu literatury dziecięcej. Izba pamięci Marii Kownackiej natomiast mieści się w dawnym mieszkaniu poetki, również w dzielnicy Żoliborz (przy ulicy Słowackiego 5/13 m. 74). Zbiory placówki stanowią „*książki autorstwa Marii Kownackiej oraz opracowania jej twórczości, księgozbiór pisarki, rękopisy, albumy z fotografiami, lalki teatralne oraz inne pamiątki związane z życiem i dziełem Marii Kownackiej*."[71] Powstałe w 1964 roku Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi zostało zainicjowane jako wyodrębniony fragment księgozbioru z Działu Zbiorów Specjalnych w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Józefa Piłsudskiego. Zgromadziło dotychczas ponad 2 000 woluminów. Główny zrąb kolekcji (ok. 90 procent) stanowią książki w języku polskim i w Polsce wydane. Pozostałe 10 procent to książki obcojęzyczne, m. in. z Japonii, Hiszpanii, Grecji, Rumunii, Norwegii. Najstarsze i najcenniejsze zbiory pochodzą z XVIII wieku, ale można tu również znaleźć cenne edycje współczesnego rynku wydawniczego. Tutaj trafiła również kolekcja książek dziecięcych ze zbioru Janusza Dunina, wydawanych od początku XIX wieku do 1939 roku licząca blisko 700 woluminów Nad całością zbiorów opiekę sprawuję Elżbieta Domagalska – pełniąca funkcje kierownika Działu Zbiorów Specjalnych WiMBP w Łodzi. Niestety, Muzeum Książki Dziecięcej do dziś nie doczekało się odrębnego lokalu pozwalającego na eksponowanie swoich bogatych i cennych zbiorów.

Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu powstało w wyniku przekształcenia w 1987 r. z Działu Sztuki Wydawniczej. Sam dział zainicjowany został w 1973 r. Asumptem do jego powstania był cenny dar – przekazanie kolekcji książek przez

http://www.biblpubl.waw.pl/godziny-otwarcia5/czytelnia-muzeum-ksiki-dziecicej.

[70] Autorka powieści o tematyce historycznej pt. *Uczniowie Spartakusa,* po raz pierwszy wydanej w 1951 roku, która w 1979 roku wpisana została na Listę Honorową im. Ch. H. Andersena z okazji Międzynarodowego roku Dziecka.

[71] *Biblioteka na Koszykowej* [online]. Dostęp: 20.02.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.biblpubl.waw.pl/aktualnosci/2595-dzialy-biblioteki-zmienily-swoje-lokalizacje-dowiedz-sie-wiecej.

wybitnego artystę – typografa i bibliofila – Jana Kuglina (167 obiektów). „*Powstanie Muzeum związane było z przyznaniem siedziby w 1982 r. – kamienicy przy ul. Kiełbaśniczej 20 – dawnej drukarni miejskiej Baumannów we Wrocławiu. Do 1985 r. opracowano założenia programu merytorycznego i organizacyjnego przyszłego muzeum. Z myślą o nim rozpoczęto również gromadzenie zabytków sztuki drukarskiej. Jednak w 1989 r. Wydział Urbanistyki i Architektury i Nadzoru Budowlanego Urzędu Miejskiego we Wrocławiu wycofał decyzje o lokalizacji Muzeum. Muzeum do dziś mieści się w gmachu głównym Muzeum Narodowego we Wrocławiu.*”[72] Gromadzi ono zabytki z zakresu sztuki wydawniczej – przede wszystkim druki zwarte – obrazujące proces artystycznego i estetycznego kształtowania książki, głównie polskiej, od wieku XIX aż po współczesność. Istotną część zasobów stanowią również druki okolicznościowe i ulotne, czasopisma, zbiory grafiki oraz projekty okładek i obwolut. Muzeum dysponuje również bogatym zbiorem książek francuskich, niemieckich, angielskich oraz szwajcarskich. Obecnie kustoszem placówki jest Wojciech Kaczorowski, który promuje sztukę książki nie tylko w zarządzanej przez siebie instytucji, ale także poza nią. Będąc wielokrotnie jurorem na festiwalach poświęconych sztuce książki zaprasza do Muzeum wszystkich zainteresowanych. Udostępnianie zbiorów odbywa się na zasadach gabinetowych, po wcześniejszym uzgodnieniu terminu.

Muzeum Ilustracji Książkowej zlokalizowane w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Kamila Norwida w Zielonej Górze, najmłodsza wśród wymienionych instytucji muzealnych, posiada ofertę przeznaczoną głównie dla uczniów, studentów i nauczycieli, choć pracownicy Muzeum otwarci są na promocję i udostępnianie swych zbiorów wszystkim zainteresowanym. Pierwowzorem placówki było Muzeum Książki Środkowego Nadodrza. Instytucja ta gromadziła zbiory obejmujące chronologicznie dzieje polskiej książki i bibliotek na obszarze Dolnego Śląska i Ziemi Lubuskiej od XI wieku do roku 1947. *„Celem istniejącej od 1977 roku ekspozycji jest nieustanna popularyzacja regionalnego dziedzictwa kulturowego poprzez bezpośredni dostęp każdego użytkownika do kolekcji obiektów unikatowych. Poszukującym informacji o kulturze regionu w sposób atrakcyjny przedstawiono tu dzieje polskiej książki i bibliotek na obszarze regionu, a także wzajemne oddziaływanie*

[72] *Punkt Informacji Kulturalnej: Wrocław: Muzeum Sztuki Książki* [online]. Dostęp: 20.02.2014. Dostępny w World Wide Web: http://pik.wroclaw.pl/Muzeum-Sztuki-Ksiki-m532.html.

kultury polskiej i niemieckiej. Ozdobą wystawy są m.in. niezwykle cenne inkunabuły legitymujące się lokalną proweniencją, co pozwala snuć przypuszczenia, że ich przeszłość związana jest właśnie z Nadodrzem. Zaciekawieni historią regionu mogą też podziwiać fragment kolekcji starodruków, które w przeszłości tworzyły zrąb księgozbioru największej na Śląsku biblioteki augustianów w Żaganiu."[73] *Oficjalną* premierę Muzeum Ilustracji Książkowej miało 11 maja 2011 roku. Data nieprzypadkowa – wydarzenie było częścią obchodów Międzynarodowego Tygodnia Bibliotek w Polsce. Zmiana nazwy i charakteru placówki związana była z reorganizacją księgozbioru. Z relacji Alicji Lipińskiej – kierownika nowego Muzeum wynika, iż: *„Koncepcję istoty i kształtu Muzeum w dużym stopniu zdeterminowały posiadane przez bibliotekę cenne zbiory ikonograficzne, a w szczególności największa w kraju kolekcja oryginalnych projektów ilustracji książkowej wybitnych współczesnych artystów. Z uwagi na nałożony na instytucję obowiązek popularyzacji kultury piśmienniczej podjęto próbę zaprezentowania wielowiekowego dorobku artystycznego twórców książki na przykładzie ikonografii."*[74] Ekspozycja Muzeum Ilustracji Książkowej prezentuje więc rozwój ilustracji i grafiki na przestrzeni dziejów książki drukowanej od XV do XXI wieku. Oprócz ilustracji tematem ekspozycji Muzeum są także maszyny drukarskie. Placówka prezentuje m. in. prasę introligatorską do złoceń, wykonaną w wiedeńskiej wytwórni Josefa Angera na przełomie XIX i XX wieku.

Wymienione placówki muzealne mają charakter państwowy – tzn. są finansowane i wspierane przez instytucje państwowe, z budżetu państwa. Od kilkunastu lat powstają jednak instytucje prywatne o charakterze muzealnym, które z równym zaangażowaniem i entuzjazmem promują kulturę książki. Przykładem najstarszej tego typu placówki w Polsce jest Muzeum Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego. Założone w 1970 roku w katowickiej dzielnicy Piotrowice przechowuje ponad 160 egzemplarzy książek wykonanych za pomocą piórka technicznego i szkła powiększającego, na papierze welurowym lub kancelaryjnym, oprawionych zgodnie z regułami sztuki introligatorskiej w cielęcą skórę. Miniatury Szkocnego są jednak

[73] A. Lipińska; M. Radziszewska: *Jak promować stare druki? Z doświadczeń WiMBP w Zielonej Górze*. „Bibliotekarz Lubuski"[online]. Dostęp. 7.04.2013. Dostępny w World Wide Web: http://bibliotekarzlubuski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=56:jak-promowa-starodruki&catid=35:artykuy&Itemid=54.

[74] A. Lipińska; M. Radziszewska: *Muzeum Ilustracji Książkowej*. „Bibliotekarz Lubuski" [online]. Dostęp. 7.04.2013. Dostępny w World Wide Web: http://bibliotekarzlubuski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:muzeum-ilustracji-ksikowej&catid=35:artykuy&Itemid=54.

znacznie starsze. Zachowane do dziś dzieła swą wielkością nie przekraczają znaczka pocztowego.

Wśród prywatnych placówek jest także Muzeum Sztuki Książki Kurtiak i Ley mające swą siedzibę w Koszalinie (ul. Szczecińska 1). Prekursorem Muzeum było Wydawnictwo stworzone w 1989 roku przez Urszulę Kurtiak i Edwarda Leya. Dzięki wsparciu rządu francuskiego w 1995 roku, koszalińskie małżeństwo antykwariuszy zaczęło szkolić się w dziedzinie introligatorstwa artystycznego. Zgromadzone na przestrzeni mijających lat najpiękniejsze, wykonane własnoręcznie edycje postanowili udostępnić szerszej publiczności w powstałym w tym samym roku Muzeum. Istniejące do dziś wydawnictwo jest źródłem eksponatów muzealnych. „*Profil działalności oficyny obejmuje wydawanie niskonakładowych, bibliofilskich edycji, usługi introligatorskie, poligraficzne i konserwatorskie. W dorobku edytorskim Wydawnictwa Kurtiak i Ley znajduje się kilkadziesiąt unikatowych pozycji klasyków literatury polskiej i światowej, w nakładach o pięciu do tysiąca numerowanych egzemplarzy. Charakterystyczną cechą tych wydawnictw jest zróżnicowanie ich wyglądu, a nawet materiału piśmienniczego w obrębie danej edycji. Poszczególne wersje jednego tytułu różnią się zazwyczaj kolorem i rodzajem materiału introligatorskiego (jedwab, pergamin, skóra, kamienie szlachetne), gatunkiem materiału piśmienniczego, (papier ręcznie czerpany, papirus), szatą graficzną i zdobieniem książek*."[75]

Specyfiką muzeów książki jest łączenie eksponatów o wartości materialnej, estetycznej i kulturowej, związanych z kulturą książki w ogóle, analogicznie do struktury samej książki, która jest tworem wielowarstwowym: wyrazem określonej technologii, sztuki plastycznej, poligraficznej, literniczej; owocem rzemiosła i sztuki, treści i formy. Jest to więc instytucja propagującą wartości istotne społecznie, w której stykają się, jak również wzajemnie dopełniają i inspirują elementy dziedzictwa kulturowego i technologii przyszłości. Muzeum książki kształtuje więc postawy, stymulując rozwój intelektualny narodu.

Analizując zbiory sztuki książki polskich muzeów i bibliotek należałoby odnieść je do kontekstu zagranicznych placówek opiekujących się księgozbiorami tego typu. Stowarzyszenia takie jak ARLIS (Art Libraries Society)[76], zrzeszające

[75] J. Misiak: *Współczesna książka artystyczna*. „Res Historica" 2002. Z. 3, s. 359-361.

[76] Pierwsze stowarzyszenie ARLIS powstało w 1969 roku w Wielkiej Brytanii. Aktualnie jego oddziały znajdują się nie tylko w Europie, ale również w Azji i Ameryce Północnej. Por. *ARLIS UK & Irleand: Promoting excellence in library & information provision for the visual*

bibliotekarzy, archiwistów i muzealników oraz instytucje wydawnicze i księgarskie, prowadzą badania i dokumentują dorobek artystów w zakresie sztuk wizualnych. Oddziały rozsiane po całym świecie organizują wymianę poglądów poprzez liczne konferencje, debaty, fora i grupy dyskusyjne upowszechniając idee dokumentacji sztuki. Europejski oddział ARLIS działający na terenie Wielkiej Brytanii i Irlandii udostępnia bibliograficzną bazę danych czasopism z dziedziny sztuki.[77] W systemie tym można wyszukać nie tylko informację o miejscu przechowywania dokumentu, ale nierzadko również pełen tekst interesującego nas artykułu.

Wśród polskich instytucji gromadzących kolekcje książki pięknie wydanej na próżno szukać baz danych je prezentujących. Biblioteki cyfrowe organizowane są zwykle z myślą o zawartości tematycznej. Nieliczne, jak Śląska Internetowa Biblioteka Zbiorów Zabytkowych (SIBZZ)[78], digitalizuje dokumenty ze względu na ich walory estetyczne. Głównym kryterium doboru są tu przede wszystkim unikatowość i wartość dla kultury narodowej oraz znaczenie dokumentu dla historii Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Zbiory te dostępne są nie tylko w SIBZZ, ale również na platformie Śląskiej Biblioteki Cyfrowej (ŚBC).

W zespole cennych eksponatów SIBZZ znajdujemy stare druki, inkunabuły, rękopisy, druki ulotne, grafikę, pocztówki, fotografie, kartografię i czasopisma. Dokumenty podzielono na kategorie według najważniejszych miast regionu (druki pochodzące z danego terenu lub terenu dotyczące) oraz według typów dokumentów i ich zawartości. Z punktu widzenia estetyki druków wyróżniono zespół: Zbiory bibliofilskie. „*Kolekcję tworzą różnego rodzaju wydawnictwa związane z ruchem bibliofilskim. Prezentujemy materiały dotyczące działalności Śląskiego Towarzystwa Miłośników Książki i Grafiki oraz nestora polskich bibliofilów – Romana Chrząstowskiego, którego spuścizna przechowywana jest w Bibliotece Śląskiej*."[79] Aktualnie w tej kategorii znajdujemy 13 druków.[80]

---

arts, architecture & design [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.arlis.net/.

77 *Periodical Directory* [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://catalogue.nal.vam.ac.uk/ipac20/ipac.jsp?session=R41E89816A533.17060&profile=arlisnet&menu=search&submenu=subtab66&ts=1413898170018.

78 *Śląska Internetowa Biblioteka Zbiorów Zabytkowych* [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://sibzz.bs.katowice.pl/.

79 *Śląska Biblioteka Cyfrowa* [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web:http://www.sbc.org.pl/dlibra/collectiondescription?dirids=11.

80 Stan na 22.10.2014 r.

Dla porównania, w dokumentowaniu i digitalizowaniu kolekcji artystycznych przodują jednak placówki zagraniczne, szczególnie biblioteki amerykańskich szkół wyższych. Najbardziej znany serwis tworzony jest przez pracowników Uniwersytetu w Wisconsin. *Artists' Book Collection*[81] to bogato ilustrowana baza danych zawierająca ponad 800 tytułów książek wraz z ich charakterystyką treściową. Każdy rekord w bazie zawiera tytuł książki, nazwisko twórcy, nazwę wydawcy i datę wydania, opis fizyczny, a także pełną transkrypcję kolofonu.[82]

Równie interesujący jest serwis Biblioteki Uniwersytetu Waszyngtońskiego. Placówka przygotowuje kilka baz danych z zakresu sztuki książkowej. Zasoby ujęte w serwisach pochodzą z różnych okresów historycznych. Najstarsze zbiory umieszczane są w *Historical Book Arts Collection*[83], nowsze w *Book Arts and Rare Book Collections*[84]. Baza kolekcji historycznych wyróżnia eksponaty ze względu na interesujące zabytkowe oprawy tworzone od XV do XIX wieku, średniowieczne rękopisy z okresu od XI do XIV wieku, a także dekoracyjny papier lub ilustracje. Platforma książek rzadkich wyróżnia książki artystyczne od XIX wieku po współczesność; zabytkowe zasoby literatury dla młodego czytelnika od XVII do XIX wieku; dzieła biograficzne nt. autorów; dziewiętnastowieczną literaturę amerykańską; bogato ilustrowane druki o treści historycznej od XVII do XX wieku; zespół map, faksymilowanych atlasów i dzieł o treści podróżniczej oraz literatury o modzie i trendach zmieniających się w produkcji ubrań od XIX do wczesnych lat 60. XX wieku.

Stan informacji o zasobach sztuki książkowej w naszym kraju oparty jest głównie na źródłach drukowanych. Muzea i biblioteki prezentują swoje zbiory w sposób tradycyjny – w katalogach i drukowanych publikacjach. Rzadziej informacja opracowana naukowo pojawia się jako dokument elektroniczny.[85] Placówki te pełniąc

---

[81] *Artists' Book Collection* [online]. Dostęp: 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://digicoll.library.wisc.edu/WebZ/initialize?sessionid=01-54587-1274256711&reinit=true&next=NEXTCMD%7Fcurrentsearch?sessionid=01-54587-1274256711%7F&active=3&dbchoice=1&dbname=ArtistsBks&style=ArtistsBks.

[82] *University of Wisconsin Digital Collections: Artist' Book Collection: about* [online]. Dostęp: 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://uwdc.library.wisc.edu/collections/ArtistsBks/about.

[83] *University Libraries: University of Washington: Digital Collections* [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://content.lib.washington.edu/historicalbookartsweb/index.html.

[84] *University Libraries: University of Washington: Book Arts & Rare Book Collections* [online]. Dostęp: 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://guides.lib.washington.edu/bookarts.

[85] Istnieją różnorodne biuletyny i czasopisma dostępne online, w których zamieszczane są informacje o zbiorach bibliotek, całych kolekcjach lub wybranych egzemplarzach, np. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej* (dostępny bezpośrednio na stronie www BN), *Biuletyn Informacyjny Biblioteki*

funkcje specjalistycznych ośrodków dokumentacyjnych łączą cechy kolekcji wyróżnianych wg kryterium tematyki i ze względu na walory estetyczne. Jako instytucje kształtujące wartości istotne społecznie, wspierające rozwój kulturalny narodu powinny być dogłębnie zbadane, a ich dokonania na polu zachowania dziedzictwa kulturalnego udostępniane szerszej publiczności.

Głównej Politechniki Śląskiej (dostępnyza pośrednictwem Biblioteki Cyfrowej PŚ) lub *Folia Bibliologica : biuletyn Biblioteki Głównej UMCS* (dostępny za pośrednictwem Biblioteki Cyfrowej UMCS).

Rozdział 2

Kolekcje sztuki książki w państwowych placówkach muzealnych

Rozpoczynając rozważania na temat zbiorów zgromadzonych w polskich muzeach książki należałoby najpierw określić znaczenie słowa „kolekcja". Słownik języka polskiego PWN definiuje ją jako zbiór przedmiotów jednego rodzaju, gromadzonych przez kogoś ze względu na ich wartość artystyczną, naukową i historyczną.[1] Ludzkość przez wieki zbierała przedmioty uznawane powszechnie za cenne i wartościowe. Potrzeba dokumentowania posiadanych zasobów według rodzaju i liczebności pojawiła się nieco później. Zbieractwo przeradza się wówczas w świadome gromadzenie przedmiotów o ustalonym zakresie merytorycznym, topograficznym lub chronologicznym. Dziś tak ukierunkowane działania postrzegane są jako społecznie istotne i wartościowe, a samo kolekcjonowanie przyjmuje różne formy i odpowiednie do nich nazewnictwo, zależnie od rodzaju pozyskiwanych zasobów.

W niniejszej pracy kolekcja będzie rozpatrywana w sensie bibliologicznym, a więc jako zbiór druków zwartych, tworzony w sposób celowy i zamierzony ze względu na walory artystyczne zróżnicowanych obiektów, gromadzony i porządkowany w określony sposób ze względu na przedmiot i/lub właściwe mu kryteria, takie jak: tematyka dokumentów, ich autorstwo, cechy formalne, adresat, a także kompletność, spójność i celowość zgromadzonego zasobu, a tym samym jego naukowo-dokumentacyjne i kulturowe znaczenie. Jest to więc księgozbiór, stworzony dzięki staraniom instytucji lub indywidualnego bibliofila, wyróżniający się ze względu na: jakość opraw pochodzących z danego warsztatu introligatorskiego; opracowanie typograficzne wykonane przez znanego artystę lub grupę artystyczną; ilustracje wybitnego plastyka; lub – najczęściej – ogólnie prezentujący wysokoartystyczne standardy edytorskie zróżnicowanych obiektów.[2]

Samo słowo kolekcja pochodzi z języka francuskiego (fr. *collection*, z łac. *collectio*, od *col-ligo* zbieram) i w pierwotnym znaczeniu odwoływało się do zbiorów

---

[1] *Kolekcja.* „Słownik języka polskiego PWN" [online]. Dostęp: 8.01.2011. Dostępny w World Wide Web: http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2563856.

[2] W dysertacji ujmowane są tylko druki zwarte i nieliczne druki ulotne, jednak kolekcja może być szerzej rozumiana. Wybrane kolekcje mogą zawierać również zbiory grafik, pocztówek, map i innych typów dokumentów odznaczających się cechami wysokoartystycznymi.

dóbr kultury, zwłaszcza dzieł sztuki.

Według Andrzeja Ryszkiewicza „*kolekcjonerstwo to świadome gromadzenie przedmiotów (przede wszystkim dzieł sztuki) o ściśle ustalonym zakresie merytorycznym, chronologicznym lub topograficznym. Kolekcjoner zwykle opanowuje precyzyjną znajomość wybranego pola, dba o jednorodność kolekcji i możliwie najlepszy poziom, otacza swoją kolekcję wszechstronna opieką, badaniem, z reguły udostępnia ją nauce i zainteresowanym, dąży do pokazania jej całości i przekazania potomnym*."[3]

Niezwykle interesującą pozycją w całości poświęconą tej tematyce jest praca Renaty Tańczuk zatytułowana *Ars coligendi : kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalniej*[4] (2011). Rozprawa, wydana w serii Prace kulturoznawcze Uniwersytetu Wrocławskiego, omawia w układzie diachronicznym od starożytności po wiek XX rozwój kultury kolekcjonowana. Przybliża też semiologiczne i aksjologiczne aspekty zagadnienia. Tańczuk rozpoczyna swe rozważania od ustalenia przedmiotu kolekcjonowania. Podkreśla iż „*kolekcjonowanie jest przecież działaniem skoncentrowanym właśnie na przedmiotach, na ich nabywaniu, poszukiwaniu, gromadzeniu, porządkowaniu, eksponowaniu, troszczeniu się o nie*."[5] Akcentuje znaczenie otaczających nas przedmiotów w życiu codziennym oraz specyficzne relacje, jakie łączą je i kolekcjonera, wkracza w problematykę antropologii kultury.

Podobnie zagadnienia kolekcjonerstwa postrzega Krzysztof Pomian, udowadniając, iż „*kolekcjonerstwo nie jest fenomenem cząstkowym i marginalnym. Stanowi ono całościowy, globalny fakt społeczny łączący w sobie i scalający w jedno różne dziedziny kultury, na pozór bardzo od siebie odległe. […] przy omawianiu kolekcji stykamy się z problematyką organizacji społecznej, gospodarki, nauki i sztuki, przy czym te różne obszary łączą się tu i splatają w jednym zjawisku, którego badanie – i na tym polega jego doniosłość – jest badaniem kultury rozpatrywanego okresu jako całości*."[6]

---

[3] A. Ryszkiewicz: *Kolekcjonerstwo*. W: Słownik terminologiczny sztuk pięknych. Red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska – Łach, A. Manteuffel – Szarota. Warszawa 2006, s. 192.

[4] R. Tańczuk: *Ars coligendi : kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalniej.* Wrocław 2011. Acta Universitatis Wratislaviensis no 3292. Prace kulturoznawcze. Monografie 1.

[5] Ibidem s. 21.

[6] K. Pomian: *Kolekcjonerstwo i filozofia. Narodziny nowożytnego muzeum*. W: K. Pomian: Drogi kultury europejskiej. Trzy studia, Warszawa 1996 , s. 115.

Placówką gromadzącą zbiory ze względu na ich walory artystyczne jest Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu. Instytucja stanowi Oddział Muzeum Narodowego w organizacji i powstała w 1973 roku jako Dział Sztuki Wydawniczej. Samo Muzeum powstało jednak znacznie wcześniej, bo tuż po zakończeniu działań wojennych. „*W czasie II wojny światowej budynki dawnych muzeów wrocławskich zostały całkowicie lub w dużym stopniu zniszczone. Na siedzibę powołanego 1. stycznia 1947 r. muzeum wybrano więc gmach, którego uszkodzenia były stosunkowo małe – budynek dawnej Rejencji, czyli Zarządu Prowincji Śląskiej, wzniesiony w latach 1883-1886 jako pierwszy gmach rządowy w Niemczech, zaprojektowany w stylu neorenesansu niderlandzkiego. Autorem projektu był berliński architekt Ministerstwa Robót Publicznych Zjednoczonych Niemiec – Karl Friedrich Endell (1843-1891). Otwarte dla publiczności w lipcu 1948 muzeum działało początkowo jako "Państwowe", od roku 1950 "Śląskie", a w 1970 otrzymało nazwę "Narodowego*"."[7]

Pierwszym dyrektorem placówki został dr Jerzy Güttler – delegat Ministerstwa do spraw muzealnych. Muzeum prowadziło swą działalność według instrukcji z dnia 28.03.1947 roku, w której przewidywano tworzenie siedmiu działów: prehistorycznego; historycznego z historią miasta Wrocławia; etnograficznego; galerii sztuki; działu sztuki zdobniczej; działu przyrodniczego z oddziałami: zoologicznym, botanicznym i geograficznym; biblioteki. Z chwilą powstania w 1950 roku specjalistycznych działów muzealnych, gabinetów, referatów i pracowni, na pierwszy plan działalności wysuwają się: naukowe opracowanie zbiorów, wystawiennictwo i akcje oświatowe. W zadania te szczególnie angażuje się utworzona w 1945 roku Biblioteka Muzeum Śląskiego, początkowo znajdująca się pod opieką Delegata Ministerstwa Kultury i Sztuki we Wrocławiu.

Głównym zrębem Biblioteki stał się księgozbiór dawnego Muzeum Sztuk Pięknych we Wrocławiu, liczący niespełna 20 000 tomów, szczęśliwie ocalały po wojnie. Drugi znaczący zasób stanowi zachowany częściowo księgozbiór biblioteki Muzeum Przemysłu Artystycznego i Starożytności. W ruinach budynku znaleziono ok. 5 000 woluminów z ok. 15 000 wywiezionych do Niemiec. „*Trzecim wreszcie zbiorem, który wszedł w skład Biblioteki Muzeum Śląskiego, był księgozbiór liczący ponad 6 000 tomów dawnego Krajowego Urzędu Ochrony Zabytków Prehistorycznych.*

[7] *Muzeum Narodowe we Wrocławiu: historia* [online]. Dostęp: 15.06.2012. Dostępny w World Wide Web: http://www.mnwr.art.pl/CMS/o_muzeum/o_muzeum.html.

Biblioteka tej instytucji zawierała książki wydzielone z biblioteki dawnego muzeum Przemysłu Artystycznego i Starożytności, mianowicie tę ich część, która dotyczyła archeologii. Nie obeszło się i tu bez strat. Przepadły w czasie wojny podstawowe dzieła o charakterze leksykalnym, a niektóre serie czasopism zostały zdekompletowane."[8]

Podstawę kolekcji sztuki książki wrocławskiego muzeum stanowił dar Jana z Bogumina Kuglina. Warunkiem przekazania księgozbioru było utworzenie odpowiedniej placówki, gotowej zapewnić właściwe warunki przechowywania i konserwacji zbiorów. W 1989 roku, wraz z przełomem ustrojowym, Dział Sztuki Wydawniczej został przekształcony w muzeum. Główną przyczyną przemian była stopniowa autonomia, jaką uzyskiwał Dział, rosnąca ilość zgromadzonych eksponatów oraz potrzeba ich eksponowania.

Aktualnie księgozbiór, pozostający pod opieką kustosza – Wojciecha Kaczorowskiego, składa się z druków różnego typu, pochodzących z wieku XIX aż po współczesność. „*W liczących ponad trzy tysiące pozycji zbiorach znajdują się – oprócz książek – także druki ulotne, czasopisma, oryginały ilustracji, makiety graficzne i techniczne, projekty okładek i obwolut, sygnety wydawnicze, a także narzędzia i maszyny drukarskie, introligatorskie i poligraficzne. Wśród zabytków dziewiętnastowiecznych znajdują się dzieła literatury pięknej ilustrowane przez tak znakomitych autorów, jak Elwiro Michał Andriolli, Wojciech Gerson, Juliusz Kossak i Antoni Zaleski. Polska secesja z jej złożoną problematyką ideową i artystyczną dokumentowana jest pracami Jana Bukowskiego, Józefa Mehoffera, Edwarda Okunia, Antoniego Procajłowicza, Franciszka Siedleckiego, Stanisława Wyspiańskiego, artystów związanych z czasopismami tego okresu – krakowskim Życiem" i warszawską Chimerą*."[9]

Wśród cennych eksponatów znalazła się także kolekcja Janiny Wiercińskiej (1922 – 2003). Badaczka specjalizująca się w historii sztuki przez lata zajmowała się również estetyczną stroną książki. Powstająca przez lata kolekcja stanowiła nie tylko wyraz pasji kolekcjonerskiej, ale przede wszystkim była podstawą jej pracy naukowej i publikacji. We wstępie do jednej ze swoich najważniejszych prac pt. *Sztuka i książka* Wiercińska pisała: „*Postanowiłam jednak zmierzyć się z problematyką próbnie i niejako*

[8] *Biblioteka Muzeum Śląskiego: informator i wykaz czasopism i wydawnictw ciągłych*. Oprac. J. Gębczak i S. Strauss. Wrocław 1953, s. 6-7.

[9] *Muzeum Narodowe we Wrocławiu: kto jest kto* [online]. Dostęp: 15.06.2012. Dostępny w World Wide Web: http://www.mnwr.art.pl/CMS/kto_jest_kto/MuzeumSztukiKsiazki.html

na próbę po to, by podkreślić znaczenie sztuki książki czasów nowych, by wskazać jej uroki oraz wydobyć ją z cienia, w jakim dotąd niezasłużenie przebywa. Chodzi mi także o odwołanie się do księgarzy, wydawców i drukarzy – z jednej strony, a grafików – z drugiej. Od pierwszych bowiem zależy ratowanie tego zapomnianego dziedzictwa kultury i poprzez reedycje czy reprinty wprowadzanie go z powrotem do świadomości społeczeństwa, od drugich zaś – wsparcie chwiejącej się konstrukcji współczesnej książki polskiej, której uroda pod wpływem zbiegu niekorzystnych warunków gaśnie z roku na rok w sposób alarmujący."[10]

Kolekcja ta miała dla Wiercińskiej nie tylko znaczenie naukowe, ale również sentymentalne. Przed śmiercią w 2003 roku badaczka chciała, aby jej księgozbiór pozostał w całości. Obawiała się bowiem, że co cenniejsze egzemplarze trafią do różnych instytucji. Chcąc tego uniknąć, podjęła rozmowy z Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu. Jak dowiadujemy się z rozmowy przeprowadzonej z kustoszem – Wojciechem Kaczorowskim, przypuszczenia Wiercińskiej były słuszne. Muzeum było gotowe przyjąć tylko wybrane egzemplarze, zgodne z profilem swojej działalności, jednak po długich pertraktacjach cała kolekcja badaczki trafiła pod skrzydła placówki.

„*Zbiór pozyskanych przez Muzeum książek – dzięki częściowej dotacji Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu – wskazuje bowiem wyraźnie na upodobania artystyczne właścicielki kolekcji. Jest to więc zbiór liczący ok. tysiąca zdobionych książek polskich i obcych 19 i 20 w. (do 1945 r.), ze szczególnym uwzględnieniem literatury dziecięcej i młodzieżowej. Oprócz książek, zbiory Muzeum wzbogacone zostały również czasopismami literacko-artystycznymi z przełomu ostatniego stulecia[11], które odegrały znaczącą rolę w utorowaniu drogi nowym programom i wartościom estetycznym (obecne w kolekcji wiedeńskie Ver Sacrum, warszawska Chimera, krakowskie Materiały Polskiej Sztuki Stosowanej)*."[12]

Również okres dwudziestolecia międzywojennego znalazł odzwierciedlenie w kolekcji J. Wiercińskiej. Znalazły się tutaj dzieła wybitnych oficyn wydawniczych jak i znakomitych artystów ilustratorów czy typografów (Gronowski, Bobliński, Bartłomiejczyk, Themersonowie, Spółka Girsa-Barcza). Sztuka obca reprezentowana

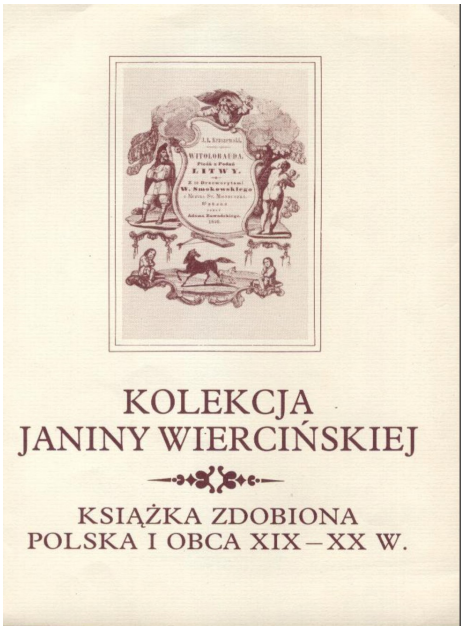
---

10 J. Wiercińska: *Sztuka i książka*. Warszawa 1986, s. 3.

11 Informator został wydany w 1992 roku, więc czasopisma, o których mowa, pochodzą z przełomu XIX i XX wieku.

12 T. Odrowąż – Pieniążek: *Kolekcja Janiny Wiercińskiej: książka zdobiona polska i obca XIX – XX w*. Wrocław 1992.

jest w kolekcji w dużym wyborze poprzez ilustrowaną książkę angielską i francuską oraz skromniejszym poprzez książkę niemiecką i rosyjską. Zespół ten, liczący ponad trzysta pozycji, zawiera dzieła najwybitniejszych przedstawicieli sztuki zdobienia książki końca XIX i początków XX wieku.

Fot. 1. Informator towarzyszący wystawie pt. *Kolekcja Janiny Wiercińskiej: książka zdobiona polska w obca XIX – XX w.* autorstwa Teresy Odrowąż- Pieniążek. Wrocław 1996.

Kolejną grupę dokumentów tworzących kolekcję muzealną zgromadzoną w Muzeum Sztuki Książki stanowią broszury i druki ulotne cenne ze względu na walory kulturowe i estetyczne, ale także ze względu na cenzurę, jakiej podlegały. Można tu znaleźć także publikacje prywatne – tzw. samizdat artystyczny takich artystów, jak: Stanisław Gliwa (Private Press) czy druki z oficyny Anatola Girsa oraz powstałe w duecie ze Stanisławem Barczem, tzw. ateliery, głównie pochodzące z okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Równie interesujące są zbiory oficyny londyńskiej Bednarczyków oraz zespół książki dziecięcej zakupiony indywidualnie. „*Zgromadzone broszury i druki ulotne to łącznie kilkaset pozycji. Z formalnego punktu widzenia to – w pierwszym przypadku – wydawnictwa zwarte o objętości nie przekraczającej zwykle 48 stronic, oprawione w kartonową lub papierową okładkę oraz – w drugim – druki o objętości do 4 stronic. Blisko trzysta spośród nich to publikacje o wyraźnie bibliofilskim charakterze. Świadomie kształtowane artystycznie, są często zdobione oryginalnymi, sygnowanymi*

ilustracjami i wydane zostały jako egzemplarze numerowane. Wiele z nich ma charakter okolicznościowy."[13]

Główny zrąb kolekcji tworzą drobne druki bibliofilskie z lat 1918-1938. Są to przede wszystkim zaproszenia na wystawy, zjazdy i bale, zapisy prelekcji i odczytów oraz sprawozdania ze spotkań bibliofilów. „*Różnorodność wydawnictw tego okresu nie znajduje, niestety, pełnego odzwierciedlenia w zbiorach Muzeum Sztuki Książki. Broszury i druki ulotne wydane przed rokiem 1930 stanowią zaledwie nieco ponad dziesięć procent ogółu publikacji zdokumentowanych w katalogu i pochodzą w większości z daru typografa i bibliofila – Jana Kuglina (1892-1972)*."[14]

Kolejnym zespołem wyróżnionym w tym zbiorze są druki bibliofilskie bibliotek, organizacji i towarzystw skupiających miłośników książki. W głównej mierze są to wydawnictwa okolicznościowe przygotowane w celu upamiętnienia rocznic ważnych dla kultury książki w Polsce, katalogi wystaw, jubileuszowe edycje klasyki literatury polskiej czy wydawnictwa przybliżające życiorysy ludzi nauki i kultury.

Inny, równie cenny zespół tworzą druki jednoosobowych niekomercyjnych oficyn drukarskich typu "private press". „*W kolekcji Muzeum Sztuki Książki zgromadzono prace czterech interesujących oficyn tego typu: wrocławskiej "Wieży radości" Mieczysława Zdanowicza (1928-2003) oraz działających na emigracji: oficyny wydawniczej Stanisława Gliwy (1910-1986) w Wielkiej Brytanii, "Girs Press" Anatola Girsa (1904-1990) w Stanach Zjednoczonych i oficyny Samuela Tyszkiewicza we Włoszech i Francji. […] Broszury i druki ulotne Stanisława Gliwy stanowią liczny, złożony z prawie sześćdziesięciu pozycji zespół, który wraz z całym dorobkiem oficyny trafił w 1987 r. do Muzeum Sztuki Książki jako dar wdowy po artyście. Publikacje pozostałych oficyn – reprezentowane są – niestety – jedynie przez pojedyncze pozycje*."[15]

Interesujący zespół stanowi także 300 egzemplarzy okładek książki popularnej z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz kolekcja prac typograficznych II połowy XX wieku autorstwa Leona Urbańskiego. Częstym przedmiotem wystaw są również prace Krzysztofa Racinowskiego oraz grupy Correspondance des Arts. W księgozbiorze brak starych druków. Dominuje jednak kolekcja książki i ilustracji obrazująca przełomy estetycznej kreacji druków i dynamikę zmian wydawniczych. Niezbyt licznym

[13] W. Kaczorowski: *Polskie druki bibliofilskie : broszury i druki ulotne*. Wrocław 1996, s. 5.
[14] Ibidem, s. 6.
[15] Ibidem, s.8

zespołem przechowywanym w tej placówce są druki znanych wydawców i nakładców. Są to dzieła takich twórców, jak: Zygfryd Gardzielewski, Jerzy Zbigniew Golski i – wspominany już – Jan Kuglin.

Sposób przechowywania dzieł jest typowy dla zbiorów muzealnych. Najczęściej w zamykanych szafach, w magazynach. Większe formaty przechowywane są w pozycji leżącej, w specjalnie do tego celu skonstruowanych szufladach. Książki prezentowane są podczas wystaw okolicznościowych i czasowych, w zamkniętych odpowiednio oświetlonych i zabezpieczonych gablotach. Istnieje możliwość indywidualnego dostępu do księgozbioru w celach badawczych. Konieczne jest wówczas pismo przewodnie z instytucji promującej badacza oraz uzyskanie zgody dyrektora placówki.

Niestety placówka nie jest przygotowana do tego, aby udostępniać zbiory książkowe w celach badawczych. Brak czytelni oraz odpowiedniego pomieszczenia cichej pracy sprawia, iż trudno jest dokonać analizy, nie tylko estetycznej, ale również treściowej. Udostępnianie na zasadach gabinetowych polega na prezentacji wybranych przez pracownika kilku egzemplarzy oraz ustnej informacji o zasobach. Zakłada się, iż do celów badawczych przeznaczona jest biblioteka muzealna, gdzie dominują zbiory tematycznie związane ze sztuką. Eksponaty Muzeum Sztuki Książki nie są w niej udostępniane. Trudno więc opisywać układ ekspozycji zbiorów jak i poszczególne egzemplarze oraz stopień ich zachowania.

Stan opracowania księgozbioru z punktu widzenia bibliologicznego nie może być jednoznacznie oceniony. Nie istnieje bowiem katalog zbiorów oraz baza danych w rozumieniu bibliotekarskim. Muzeum Sztuki Książki posiada tzw. katalog muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych. Karty katalogowe (przykład w załączeniu), swym wyglądem jak i układem oraz rodzajem informacji, odbiegają od typowych kart bibliotecznych. Sposób opisu również nie pokrywa się z zawartością katalogów bibliotecznych. Wśród informacji zawartych na kartach muzealiów można wymienić takie pozycje, jak: materiał i technika jaką został wykonany eksponat, jego wartość materialna, nazwa autora i szkoły artystycznej oraz format, wymiary i waga przedmiotu. Istotne są również takie dane, jak: stan zachowania, wykonane zabiegi konserwatorskie, pochodzenie (historia przedmiotu) oraz udział w wystawach. Dane te uzupełnione są o wybrane pozycje bibliograficzne dotyczące przedmiotu (o ile istnieją), miejsce jego przechowywania oraz datę wypełnienia karty, imię i nazwisko oraz podpis

wypełniającego. Cechą charakterystyczną jest również to, iż eksponaty zgromadzone w Muzeum są fotografowane oraz słownie opisywane. Na każdej karcie umieszcza się fotografię oraz numer inwentarzowy negatywu. Niestety wypełnione karty katalogowe nie są udostępniane. Taką politykę tłumaczy się ograniczeniami wynikającymi z ustawy o prawie autorskim.

Eksponaty zgromadzone we wrocławskim muzeum dość często są prezentowane podczas wystaw okolicznościowych. Jedną z nich była ekspozycja *Stanisław Gliwa – typograf*, która odbyła się w 1990 roku. Była to druga krajowa wystawa prezentująca w dużym wyborze prace tego artysty. Równie interesująca była ekspozycja *Książka i typografia Krzysztofa Racinowskiego* zorganizowana w 1995 roku we współpracy z Biblioteką Narodową w Warszawie.[16] Obu wydarzeniom towarzyszyły katalogi prezentowanych eksponatów wraz z krótkimi informacjami biograficznymi i historią zbioru.

Istotne w zakresie sztuki książki są wydarzenia wystawiennicze organizowane we współpracy z instytucjami zagranicznymi. Można tu wymienić m.in. wystawę pt. *Nowa typografia 1920-1940. Czeska książka okresu konstruktywizmu i funkcjonalizmu*.[17] Przygotowana wraz z Muzeum Przemysłu Artystycznego w Pradze ekspozycja prezentowała książki, plakaty i druki ulotne projektowane i wykonane przez takich twórców jak: Karel Teige, Zdeněk Rossmann i Ladislav Sutnar. Ważnym wydarzeniem była również wystawa *Ilustracja książkowa w Niemczech od końca XIX w. do 1930. Ze zbiorów Deutsches Buch- und Schriftmuseum der Deutschen Bücherei w Lipsku* zorganizowana w 1990 roku, prezentująca prace takich artystów, jak: Alfred Kubin, Max Slevgot, Ernst Barlach i Ernst Ludwig Kirchner. Przytoczone egzemplifikacje to nielicznie podejmowane działania promujące Muzeum i jego zbiory.

Zielonogórskie Muzeum Ilustracji Książkowej zlokalizowane przy Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Kamila Norwida wywodziło się pierwotnie z Muzeum Książki Środkowego Nadodrza, swój obecny charakter uzyskało w 2011 roku. Specyfika oraz unikatowość zbiorów wymusiły zmiany organizacyjne w instytucji. Muzeum Książki Środkowego Nadodrza powstało w 1977 roku i przez 34 lata swojej działalności dokumentowało dziedzictwo

[16] *Książka i typografia Krzysztofa Racinowskiego* [katalog wystawy]. Oprac. T. Odrowąż-Pieniążek. Wrocław-Warszawa 1995.

[17] J. Rous: *Nowa typografia 1920-1940. Czeska książka okresu konstruktywizmu i funkcjonalizmu: [katalog wystawy]*. Wrocław 1980.

piśmiennicze obszaru pogranicza. Jak pisze Alicja Lipińska – wieloletni opiekun zbiorów: „*W roku 1960 uznano, że najlepszą formą wypełniania misji będzie stworzenie profesjonalnej placówki muzealnej, prezentującej dokumenty sprzyjające integracji mieszkańców "małej ojczyzny". Od tego czasu prace nad pozyskiwaniem materiałów bibliotecznych i archiwalnych rozwijały się intensywnie. Nadrzędnym celem działań stało się uświadomienie społeczności lokalnej ciągłości kulturowej regionu, przywrócenie zabytków rodzimej kultury, a także efektywne wykorzystanie tkwiącego w nich bogactwa kulturotwórczego. Cel pośredni – popularyzacja dziedzictwa kultury słowa pisanego, dostęp do kolekcji obiektów unikatowych i przechowywanie ich dla przyszłych pokoleń*."[18]

Niezwykle istotne było określenie kryterium doboru gromadzonych w placówce dokumentów. Obszar Nadodrza był bowiem rozległy i nieprecyzyjny. „*Działaniem objęto więc teren (okres przed reformą administracyjną w 1975 r.) województwa zielonogórskiego. Czasową cenzurę ekspozycji wyznaczały dwie daty: rok 1001, ważny z powodu pojawienia się na ziemiach polskich pierwszych kodeksów rękopiśmiennych przywiezionych przez benedyktynów z klasztoru w Pereum nad Rawenną, oraz 1947 kiedy kraju tworzyła się zorganizowana sieć biblioteczna. Mając na względzie atrakcyjny i kompletny sposób przekazywania kulturotwórczej wartości eksponatów, podjęto próbę zaprezentowania różnych form nośników, poczynając od rękopiśmiennych i drukowanych kodeksów, czasopism, kartografii i archiwaliów, przez ikonografię, notacje muzyczne oraz dokumenty życia społecznego. Polityka gromadzenia zbiorów skoncentrowała się głównie na pozyskiwaniu materiałów potwierdzających etniczny związek mieszkańców Środkowego Nadodrza z Macierzą, a także – wybiórczo – wskazujących na niemieckie oblicze wytworów regionalnej kultury*."[19]

Specyfika i różnorodność gromadzonych zbiorów pozwoliła wyodrębnić kategorie dokumentów pod względem chronologicznym i typologicznym. Szczególne miejsce zajmowała tutaj kartografia pozwalająca prześledzić etapy stopniowego przesuwania się granic politycznych i poznać dzieje mieszkańców regionu. Zabytkowe mapy bowiem nie tylko odzwierciedlały obraz powierzchni ziemi, bardzo często za pomocą ilustracji prezentowały bogactwa naturalne regionu oraz podstawowe zajęcia

[18] A. Lipińska: *Zielonogórskie Muzeum Książki*. „Rocznik Lubuski" 2005.T. 31, cz. 1, s. 165.
[19] Ibidem, s. 165-166.

ludności. Te wykonywane za pomocą zróżnicowanych technik graficznych, najczęściej drzeworytu i miedziorytu, ręcznie kolorowane, są szczególne cenne, eksponowane w gablotach.

Kolejną kategorią w zbiorach były średniowieczne rękopisy. Ze względu na swą wartość, w Muzeum przechowywane były tylko stylizowane kopie. Oryginały przejęły Biblioteka Jagiellońska w Krakowie i Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Szczególnie cenne były także inkunabuły, w tym słynna *Kronika świata* Hartmana Schedla z 1493 roku oraz zbiór kazań maryjnych *Mariale* Bernarda de Bustis, wydany w 1498 roku. W kolekcji zachwycała także doskonale zachowana biblioteka augustianów żagańskich wraz z unikatowym kopiarzem *Miscelanea* Franza Karhla z 1793 roku oraz dział poświęcony życiu i twórczości wybitnych luminarzy kultury Środkowego Nadodrza. Wśród wybitnych przedstawicieli kultury książki można było znaleźć druki takich postaci, jak: Jakub z Paradyża, Kasper Elyan, Jan z Głogowa, Andrzej Schoneus, Joachim Pastorius, a także Jonasz Szlichtyng i Krzysztof Niemirycz.

Na uwagę badacza zasługuje również zbiór niezwykle rzadkich, bogato zdobionych rękopiśmiennych poloników. Wiek dziewiętnasty i okres zaborów w Muzeum reprezentują zbiory (135 druków) Towarzystwa Czytelni Ludowych oraz Katolickiego Towarzystwa Rolników w Pszczewie. Dokumenty te, głównie dzieła klasyków literatury oraz archiwalne numery czasopism patriotycznych, choć nie odznaczają się pięknem wykonania, są niezwykle cenne ze względu na swój historyczny charakter. Liczne kolekcje księgozbiorów bibliotek ludowych pokazują pracę księży, bibliotekarzy i grona lokalnych patriotów; gromadzone do czasów współczesnych, stanowią bogaty materiał dla badaczy regionu oraz historyków bibliotek.

Muzeum w nowej odsłonie uruchomiono 11 maja 2011 roku. Datę wybrano nieprzypadkowo. Na inaugurację wydarzenia wybrano obchody Dni Książki i Bibliotek. „*Koncepcję istoty i kształtu Muzeum Ilustracji Książkowej w dużym stopniu zdeterminowały posiadane przez bibliotekę cenne zbiory ikonograficzne, a w szczególności największa w kraju kolekcja oryginalnych projektów ilustracji książkowej wybitnych współczesnych artystów. Z uwagi na nałożony na instytucję obowiązek popularyzacji kultury piśmienniczej podjęto próbę zaprezentowania wielowiekowego dorobku artystycznego twórców książki na przykładzie ikonografii*."[20]

[20] A. Lipińska: *Muzeum Ilustracji Książkowej*. „Bibliotekarz Lubuski" [online] 2011.R. XVI nr 2 (32). Dostępny 1.01.2014. Dostępny w World Wide Web: http://bibliotekarzlubuski.pl/index.php?

Ekspozycja Muzeum Ilustracji Książkowej prezentuje sztukę ilustrowania książki drukowanej od XV do XXI w. Placówka pokazuje rozwój ilustracji książkowej chronologicznie, ukazując rozwój technik graficznych od najstarszego drzeworytu, poprzez miedzioryt, akwafortę, staloryt do litografii i drzeworytu sztorcowego oraz artystycznego drzeworytu i linorytu XX w. Uwypukla kunszt i piękno ręcznie malowanych floratur, iluminacji i tłoczonych prawdziwym złotem opraw. Wycieczkę po zbiorach rozpoczynamy od rękopisów. W pierwszej gablocie znajdziemy fragmenty pergaminowego, iluminowanego manuskryptu muzycznego znalezionego w jednej z opraw konserwowanego starego druku.

Kolejna gablota przenosi w świat drzeworytu. Prezentowane są tutaj zarówno książki ozdabiane tą techniką, jak i mapy. Interesującym przykładem może być dzieło Dionizego Kartuza[21] zatytułowane *D. Dionysii Arickel Carthvsiani, de perfecto mundi conceptu, ut pius ita utilissimus heptologus cuius opuscula uersa pagella declarbit* wydane w Kolonii przez Melchiora Nouesiense'a w 1530 roku. Jak dowiadujemy się z opisu dołączonego do księgi, na rycinie widnieje podobizna Brunona Kartuza – świętego kościoła katolickiego, niemieckiego założyciela zakonu kartuzów. „*Starodruk jest przykładem renesansowej, już wykształconej, ze wszystkimi danymi karty tytułowej w bogatym obramowaniu drzeworytowym, wypełnionym postaciami świętych i dostojników kościelnych*."[22]

Nieco starszym dziełem prezentującym technikę drzeworytu może być *Hauspostilla vber die Sontags vnd dier furnemensten Feste Euangelia* autorstwa Martina Lutra. Publikacja wydana w Wittenberdze w 1545 roku przez Petera Seitza przyciąga oko badacza kolorowanymi ręczne drzeworytami, prezentującymi sceny z Biblii. Innym również wydanym w Wittenberdze dziełem jest publikacja pt. *Elementa doctrinae de circulis coelestibus* autorstwa Caspara Peucerusa z 1576 roku. Dzieło to w całości wydane w języku łacińskim odznacza się wysokiej jakości ilustracjami ciał niebieskich.

Wśród dzieł zgromadzonych w Muzeum dominują publikacje o charakterze naukowym. Przykładem takiego dzieła może być *Zielnik Herbarzem z języka*

option=com_content&view=article&id=158:muzeum-ilustracji-ksikowej&catid=35:artykuy&Itemid=54.

[21] Dionizy Kartuz – średniowieczny teolog i mistyk, ur. w 1402 lub 1403 w Rijkel w prowincji Limburgia w Belgii, zm. 12 marca 1471 w Roermond (pd.-wsch. Holandia).

[22] Podpis widniejący w gablocie pod dziełem Dionizego Kartuza.

łacińskiego autorstwa Szymona Syreńskiego[23] z 1613 roku. Zielnik ten jest „*ilustrowaną księgą zawierającą opisy 765 roślin, głównie leczniczych, sposoby ich użytkowania w gospodarstwie domowym, rzemiośle i weterynarii. Przy opisach zamieszczonych jest 650 rycin w drzeworycie z podobiznami roślin. Zawierają one rysunek kwitnącej rośliny wraz z korzeniem, a niekiedy z owocami i nasionami, przez co zyskują poglądowy charakter. Przy ówczesnym stanie wiedzy było to najpopularniejsze, najobszerniejsze i najbardziej wielostronne dzieło z zakresu ziołolecznictwa czasów I Rzeczypospolitej*."[24]

Kolejne gabloty dokumentujące techniki graficzne poświęcono miedziorytowi. Ukryta za szkłem historiograficzna opowieść o młodości Władysława IV, przed objęciem tronu polskiego zatytułowana *Historia Vladislai, Poloniae et Sueciae principis...* autorstwa Stanisława Kobierzyckiego, wydana została w Gdańsku, w 1665 roku przez Georga Főrstera. Karta tytułowa tego dzieła wykonana została techniką miedziorytu przez J. V. Meurusa – znanego europejskiego twórcy frontispisów okresu baroku. „*Kartusz z tytulaturą umieszczony centralnie na tle nieba przedstawia scenę triumfalnego wjazdu do miasta, z widokiem Krakowa i Wawelu. Na rydwanie jedzie personifikacja zwycięstwa, czyli sam Władysław IV*."[25]

Innym, nieco starszym już dziełem, z lat 1731 – 1754, wystawianym w zielonogórskiej placówce jest *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschafften und Künste....* Jest to wielotomowe dzieło encyklopedyczne poświęcone nauce i sztuce. Publikacja wydana w 64 tomach wraz z 4 suplementami stanowiła największe tego typu dzieło epoki. Poszczególne tomy poświęcane były wybitnym postaciom ówczesnej Europy. Tutaj też po raz pierwszy pojawiły się biogramy osób żyjących, uzupełniane w toku redagowania encyklopedii. Każda z postaci, której poświęcano tom posiadała własny portret miedziorytowy wykonamy przez znanego sztycharza. Dzieło wydane w drukarni Johanna Heinricha Zedlera w całości opracowane zostało przez specjalistów w języku niemieckim. Redaktorami poszczególnych tomów zostali Jacob August Franckenstein (tomy 1-2), Paul Daniel

[23] S. Syreński: *Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacińskiego zowią To iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutków, y mocy Ziół wszelakich DrzewKrzewin y korzenia ich Kwiatu Owoców, Soków Miasg, Żywic y korzenia do potraw zaprawowania Także Trunków, Syropów, Wódek Lekiwarzow, Konfektow, Win rozmaitych,Prochów Soli z ziół czynioney, Maści, Plastrów Przytym o Ziemiach y Glinkach rożnych: o Kruscach Perłach i drogich Kamieniach.* Kraków: W Drukarni Bazylego Skalskiego, 1613.

[24] Adnotacja znajdująca się w muzealnej gablocie pod *Zielnikiem* Szymona Syreńskiego.

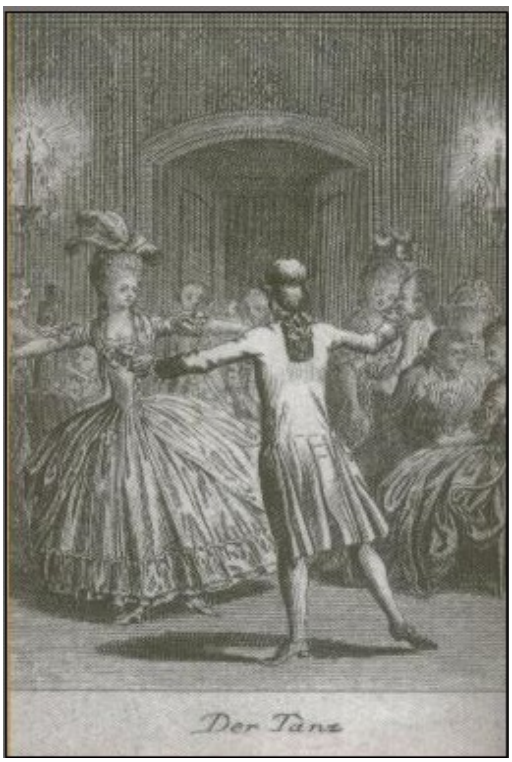
[25] Adnotacja znajdująca się w muzealnej gablocie pod *Historia Vladislai* Stanisława Kobierzyckiego.

Longolius (tomy 3-18), oraz Carl Gunter Ludovici (tomy 19-64 oraz suplement). Oprawa skórzana do dziś zachwyca kunsztem wykonania.

Pośród zielonogórskich eksponatów można również znaleźć dzieła polskie. Przykładem mogą być *Sielanki polskie różnych autorów zebrane, z teraz świeżo dla pożytku i zabawy czytelników... kopersztychami ozdobione* wydane w drukarni Michała Grölla w Warszawie w 1778 roku. Publikacja ta uznana jest za najpiękniejszą książkę okresu Oświecenia w naszym kraju ze względu na miedziorytowe ilustracje wykonane przez René de Longueila. Artysta przygotowując swe ilustracje posiłkował się rysunkami innego znanego grafika – Charlesa Eisena (1720 – 1778). Dzieło to, dość znane, opisywane było m.in. przez Andrzeja Banach w podręczniku *O ilustracji*.

Polski akcent zachowany również został w dziele pt. *Leipziger Taschenbuch fur Frauenzimmer zum Nutzen und Vergnugen* autorstwa Adama Friedricha Bohme' a. Dzieło Bohme' a wydane w Lipsku w 1790 roku zilustrowane zostało przez Daniela Chodowieckiego (1726-1801) – znanego malarza i rysownika polskiego pochodzenia na stałe mieszkającego i tworzącego w Niemczech. Umieszczona w gablocie książka otwarta została na ręcznie kolorowanej miedziorytowej ilustracji przedstawiającej stroje mieszkańców Mongolii.

Innym dziełem ilustrowanym przez Chodowieckiego jest kalendarz na rok 1781 *Genealogischer Calendar aus das Jahr 1781* wydany w Berlinie. Publikacja ta zawiera12 niewielkich ilustracji (wym. 8 x5 cm), które przedstawiają życie kobiet należących do zamożnej burżuazji. Chodowiecki oddał w swych rysunkach przyjemności, jakim poddawały się ówczesne damy, tj. śpiew, taniec, haftowanie, gry towarzyskie czy spacer (Fot. 2 i Fot.3). Trafność obserwacji i talent do utrwalania drobiazgów pozwala nam prześledzić również osiemnastowieczną modę kobiecą i uczesania. Wszystkie ilustracje do Kalendarza rytował w miedzi Daniel Berger. Aby zaprezentować dzieła artysty szerszemu gronu odbiorców, Muzeum zdecydowało się na wydanie limitowanej edycji pocztówek przedstawiających ilustracje z tego dzieła.

Fot. 2. i Fot. 3. Daniel Chodowiecki, *Genealogischer Calendar aus das Jahr 1781.*

Kolejną techniką zdobnictwa książkowego, szczególnie eksponowaną w Muzeum jest staloryt. Placówka prezentuje pojedyncze prace znanego angielskiego stalorytnika Alberta Henry' ego Payne' a (1812-1902) jak i całe książki ilustrowane tą techniką. Dzieła Payne'a wzorowane były na obrazach słynnych malarzy. Muzeum posiada m.in. imponujący zbiór grafik tego artysty pt. *Dresdener Galerie*.

Jako przykład dzieła zilustrowanego za pomocą stalorytu eksponowana jest *Księga świata: wiadomości z dziedziny nauk przyrodzonych, historyji i ludów, żywoty znakomitych ludzi, podróże, opisy ciekawych miejscowości, wód słynniejszych, odkrycia i wynalazki, ważniejsze zajęcia przemysłowe, obrazy towarzyskie, statystyczne, ekonomiczne, i t.p.* Publikacja wydana w latach 1852 – 1855, w Warszawie, nakładem H. S. Merzbacha odznacza się wyjątkowym kunsztem wykonania. W *Księdze* zachwycają ilustracje wykonane nie tylko za pomocą stalorytu, ale również miedziorytu i drzeworytu. Kilkadziesiąt ilustracji w tym dziele zostało pokolorowanych.

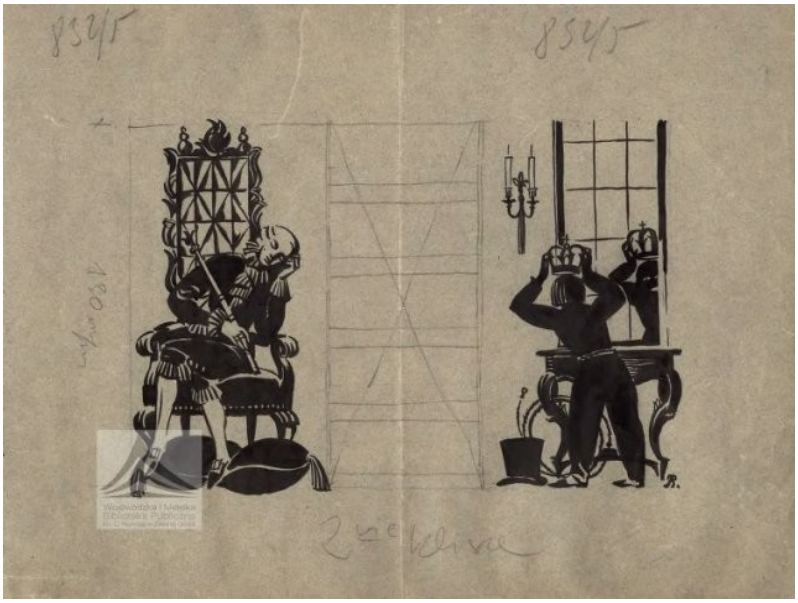
Fot. 4. i Fot. 5. Kolorowane ilustracje pochodzące z publikacji *Księga świata: wiadomości z dziedziny nauk przyrodzonych...wydawanej przez H. S. Merzbacha w latach 1852 – 1855.*

Wśród eksponatów zielonogórskiego Muzeum znajdujemy dzieła z ilustracjami znanych twórców, głównie malarzy specjalizujących się w ilustracji książkowej. Wśród nich można wymienić Wojciecha Gersona (ilustracje do Marii Antoniego Malczewskiego wykonane techniką litografii) czy Stefana Mrożewskiego – mistrza drzeworytu sztorcowego.

Kolejne gabloty poświęcone są książce dla dziecka. Prezentowane są w nich książki ilustrowane przez najznakomitszych twórców. Wiele z tych ilustracji jest eksponowanych dodatkowo na specjalnych tablicach, za szkłem. Prace te są tak uporządkowane, że oddają w szczegółach trendy w ilustratorstwie od końca XIX wieku po czasy współczesne. Wśród zgromadzonych wytworów można znaleźć arcydzieła takich twórców, jak wspomniany już Stefan Mrożewski, a także Jan Marcin Szancer, Bożena Cajder-Gruszkiewicz, Magdalena Ćwiertnia, Stanisław Para, Andrzej Gordon, Zbigniew Rychlicki, Bohdan Butenko, Maria Orłowska-Gabryś, Maria Mackiewicz-Adamus, Adam Kilian, Zdzisław Witwicki, Andrzej Strumiłło, Teresa Wilbik, Joanna Mariolla, Emilia Piekarska-Frendereich, Bożena Truchanowska, Agnieszka Żelewska, Paweł i Ewa Pawlakowie oraz Elżbieta Wasiusczyńska. Każdemu z twórców poświęcono odrębną gablotę, w której umieszczane są książki i przedmioty związane

tematyczne z ilustratorem. Powielone i powiększone ilustracje eksponowane są nad gablotami.

Jednym z ciekawszych dokumentów prezentowanym w grupie ilustracji dla młodego czytelnika jest utwór pt. *Opowieść o Janku kominiarczyku i o dymiącym piecu króla Stasia* autorstwa Juliana Ejsmonda, opublikowany w Płocku nakładem Braci Detrychów, około 1928 roku. Ilustracje wykonane czarnym tuszem przez Edmunda Bartłomiejczyka charakteryzuje strojność i dekoracyjność. Postacie są tu uchwycone w ruchu, pełne gracji i gestykulacji. Jest to jedyne wydane tego utworu ilustrowane przez Bartłomiejczyka. O ich kunszcie świadczy również fakt, iż na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu, w roku 1929 otrzymały złoty medal. Wraz z unikatowym egzemplarzem, nielicznie zachowanym w innych bibliotekach, obecne są także projekty ilustracji. Liczne uwagi i skreślenia naniesione ołówkiem przez mistrza pozwalają śledzić proces twórczy oraz postępy prac nad książką, co stanowi interesujące uzupełnienie zasobu.

Fot. 6. Projekt ilustracji Edmunda Bartłomiejczyka do *Opowieści o Janku kominiarczyku i o dymiącym piecu króla Stasia* ze zbiorów Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze. Źródło: Zielonogórska Biblioteka Cyfrowa.

Ukoronowaniem kolekcji zielonogórskich zabytków są dawne narzędzia pisarskie (rylce, dłuta itp.) oraz maszyny drukarskie. Wszystkie pochodzące z terenów Nadodrza wykazują znakomity stan zachowania. Ciekawym znaleziskiem wśród

muzealnych skarbów jest również zakładka pochodząca z okresu baroku (fot. 4). Eksponaty te są dowodem tego, iż kultura książki w rejonie Nadodrza przez wieki była doceniana i kultywowana przez różne warstwy społeczne.

Fot. 7. Zakładka z okresu baroku w Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze. Eksponat ze zbiorów Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze.

Kolekcja zielonogórskiego Muzeum Ilustracji Książkowej to zbiór książki pięknie wydanej, w którym w sposób szczególny wyeksponowano estetykę graficznej strony książki. Poprzez prezentację różnorodnych aspektów ilustrowania dokumentów autorki ekspozycji – Alicja Lipińska i Maria Radziszewska – odkrywają przed zwiedzającymi walory artystyczne tworzonych od XV wieku rycin, ukazując także współczesne ilustracje w książkach dla dzieci. Służy temu stała ekspozycja budząca zainteresowanie środowisk naukowych, zwłaszcza bibliologów, ale ponadto adresatem oferty Muzeum są uczniowie i studenci dla których przygotowuje się lekcje biblioteczne i spotkania połączone z prezentacją najciekawszych eksponatów.

Do celów badawczych księgozbiór, na co dzień przechowywany w przeszklonych gablotach, udostępniany jest w niewielkiej czytelni zorganizowanej w Dziale Zbiorów Specjalnych WiMBP w ramach, którego funkcjonuje Muzeum. Wybrane ilustracje są powiększane i umieszczane w tzw. antyramach nad gablotami. Zabieg ten pozwala uwydatnić cechy charakterystyczne grafik tworzonych różnorodnymi technikami od drzeworytu po druk cyfrowy.

Fot. 8. Czytelnia Zbiorów Specjalnych WiMBP im. C. Norwida w Zielonej Górze, gdzie przechowywany i udostępniany jest księgozbiór Muzeum Ilustracji Książkowej.

Cała kolekcja licząca ok. 1000 woluminów jest dobrze zachowana. Niewielkie uszkodzenia opraw i papieru nie wpływają na sposób udostępniania zasobu. Sprzyjają temu odpowiednie warunki przechowywania zgodne z kanonami sztuki konserwatorskiej. Ocenie stanu zachowania nie podlegały stare druki obecne w muzealnych gablotach. Metoda stanfordzka stosowana do badania księgozbioru wyklucza bowiem analizę druków publikowanych przed 1801 roku ze względu na rodzaj stosowanego papieru. Wybrane pozycje noszą ślady działań konserwatorskich. Szczególnie dawna książka nosi ślady regeneracji ubytków papieru.

Stan opracowania bibliograficznego księgozbioru odpowiada normom bibliotekarskim. Kolekcja jest w całości skatalogowana i prezentowana w katalogu elektronicznym placówki. Dawna książka ujęta jest w odrębnym podzbiorze zawierającym szczegółowe opisy druków wydawanych od XV do końca XVIII w. Wybrane pozycje poddane zostały skanowaniu, a umieszczone pod opisem bibliograficznym odnośniki bezpośrednio z katalogu odsyłają czytelnika do zasobów Zielonogórskiej Biblioteki Cyfrowej, gdzie dostępne są pełne teksty w postaci fotokopii cyfrowych.

Wśród państwowych placówek muzealnych prezentujących kolekcje sztuki książki jest także Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi. Zbiory w nim zgromadzone wyselekcjonowane zostały nie tylko ze względu na zabytkowy charakter, ale przede wszystkim ze względu na specyficzne cechy publikacji dla dzieci. Muzeum powstało

jako jeden z działów specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi. Początki Biblioteki sięgają 1917 roku, kiedy to za sprawą Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki i dzięki przychylności władz samorządowych powstała czytelnia. Dziś Biblioteka ma status placówki naukowej. Sprawuje opiekę i nadzór merytoryczny nad siecią bibliotek samorządowych Łodzi i województwa łódzkiego. Jej głównym celem jest zaspokajanie potrzeb czytelniczych pracowników naukowych, studentów i uczniów szkół średnich.[26]

Pierwszym bibliotekarzem, a zarazem dyrektorem placówki, wybranym na drodze konkursowej, został Jan Augustyniak[27]. Uzyskał on od władz miasta zgodę na działalność biblioteczną prowadzoną w lokalu przy ul. Piotrkowskiej 150. W 1917 roku placówka rozpoczęła swą działalność z niewielkim zasobem. Na potrzeby czytelników zgromadzono wówczas ok. 50 tytułów książek oraz 50 tytułów czasopism. Z czasem zasoby jak i powierzchnia lokalowa rozrastały się. W dwudziestoleciu międzywojennym opiekę nad zbiorami przejmuje magistrat. Placówka liczy wówczas 9 filii, w tym 6 oddziałów z książką dziecięcą oraz 3 dla dorosłych. Dla działalności biblioteki przełomowy staje się 16 marca 1935 roku. Kilka dni po śmierci Józefa Piłsudskiego władze Łodzi w porozumieniu z pracownikami postanawiają, iż od tej pory Biblioteka będzie nosiła imię Marszałka. Ogłoszono również konkurs na projekt nowego gmachu – pomnika. Konkurs wygrał młody architekt warszawski Jerzy Wierzbicki. Przed wybuchem II wojny światowej nie zdążono ukończyć wszystkich prac budowlanych. Budynek przy ul. Gdańskiej 102 pozostawał w stanie surowym, a okupant znacznie przyczynił się do jego dewastacji. Dopiero po zakończeniu działań wojennych rozpoczęto odbudowę miasta i Biblioteki, aby 6 listopada 1949 roku otworzyć placówkę dla czytelników. Uruchomiono wówczas magazyn na 200 tys. książek oraz 3 sale z przeznaczeniem na czytelnie.

„*Po II wojnie światowej, w wyniku zmian ustrojowych, które wówczas nastąpiły, Bibliotece Miejskiej, decyzją Zarządu Miejskiego z dn. 30.12.1949 , nadano imię Ludwika Waryńskiego. Imię to Biblioteka nosiła do roku 1990. Na początku 1990 roku Komisja Zakładowa NSZZ "Solidarność" przy MBP, wystosowała apel do władz miasta o "przywrócenie ciągłości historycznej, przerwanej przed 40 laty" i przywrócenie*

[26] *Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi : o bibliotece* [online]. Dostęp: 10.01.2011. Dostępny w World Wide Web: http://www.wimbp.lodz.pl/wimbp/index.php/o-bibliotece.html.

[27] Dyrektor WIMBP w latach 1917 – 1963.

Książnicy imienia Piłsudskiego. Uroczystość nadania imienia, zorganizowana przez Urząd Miasta, Solidarność przy MBP i Bibliotekę odbyła się 30.05.1990 roku w ramach obchodów Dnia Bibliotekarza. Obchodom towarzyszyła wystawa "MBP w hołdzie Józefowi Piłsudskiemu" oraz odsłonięcie tablicy z nową nazwą."[28] Przeprowadzony został również konkurs recytatorski poświęcony patronowi.

Dziś Biblioteka nadal się rozrasta. Od kilkunastu lat jest to placówka w pełni skomputeryzowana i otwarta na potrzeby naukowe lokalnej społeczności – 50% spośród jej czytelników stanowią studenci, 20% uczniowie szkół średnich, 70% populacji to rodowici łodzianie, 25% to mieszkańcy województwa łódzkiego, a 5% osoby spoza województwa zainteresowane zbiorami placówki.[29]

Aktualnie w Bibliotece można wyróżnić 13 działów oraz 7 samodzielnych stanowisk skupiających funkcje od administracyjnych, przez prawne, po nadzór budowlany.[30] Wśród wspomnianych działów na początku lat 60. XX wieku Jan Augustyniak postanawia wyróżnić księgozbiór dziecięcomłodzieżowy z ogółu dostępnej w Bibliotece literatury. „*Wśród kryteriów przyjętych za podstawę wyodrębnienia, pojawił się z jednej strony rodzaj adresata (wszelkie za tym następstwa przejawione w formie i treści przekazu książkowego kierowanego do dziecka), z drugiej zaś - projektowana funkcja zbioru i cel, dla którego zainicjowano jego gromadzenie. Treść Zalecenia dyrektora J. Augustyniaka ("na wzór muzeum literatury dziecięcej istniejącego w Warszawie") sygnalizowała kulturoznawczy, literaturoznawczy i bibliologiczny kontekst, w który w zbiór ten zamierzano wpisać, przeadresowując tym samym potencjalnego jego odbiorcę. Zatem, w odróżnieniu od pozostałej, "dorosłej" części woluminów zgromadzonych w Bibliotece - woluminy "dziecięce" miały przede wszystkim pełnić rolę obiektów dokumentujących piśmiennictwo – stanowić zasób źródeł przynoszących wiedzę o samych źródłach – pojawić się jako rodzaj eksponatów do zaprezentowania szerszej publiczności, ale i również jako materiał badawczy dla prac naukowych, których przedmiotem uwagi pozostawała książka i literatura dziecięca*."[31]

---

[28] *Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi : o bibliotece* [online]. Dostęp: 10.01.2011. Dostępny w World Wide Web: http://www.wimbp.lodz.pl/wimbp/index.php/o-bibliotece/historia.html.

[29] Oprac. na podstawie prezentacji dostępnej na stronie WBP im. J. Piłsudskiego w Łodzi.

[30] *Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi : o bibliotece*[online]. Dostęp: 10.01.2011. Dostępny w World Wide Web: http://www.wimbp.lodz.pl/wimbp/index.php/o-bibliotece/struktura.html.

[31] D. Kapela*: Muzeum Książki Dziecięcej Wojewódzkiej i miejskiej Biblioteki Publicznej im Marszałka*

Czas na wprowadzone zmiany był odpowiedni. Dyrektor Augustyniak śledził z uwagą badania nad czytelnictwem dziecięcym i młodzieżowym, a nowy organ uruchomił w chwili, gdy swoje podwoje otwierały pierwsze Zakłady Literatur dla Dzieci i Młodzieży w Warszawie, Opolu, Wrocławiu i Krakowie.

Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi do dziś funkcjonuje w ramach większej całości jaką jest Biblioteka. „*Model tego funkcjonowania zakłada merytoryczne związki z poszczególnym działami placówki macierzystej, redukując samoistność MKD praktycznie do zera. Dział Gromadzenia książkę dziecięcą gromadzi, Dział Opracowania opracowuje, Dział Zbiorów Specjalnych przechowuje i udostępnia (co w pewnym zakresie pokrywa się z kompetencjami Działu Udostępniania), odpowiadając jednocześnie za ogół działań popularyzujących i informacyjnych (te z kolei pojawiają się także w zakresie usług Działu Informacji i Bibliografii*)."[32]

Na kolekcję książki dziecięcej przechowywanej w placówce składają się dokumenty wydawane od XVIII wieku do współczesności. Główny zrąb stanowi książka XIX–wieczna. Kolekcja jest na bieżąco uzupełniana. Zasadnicze formy pozyskiwania materiałów to wymiana biblioteczna (ok. 3%), dary pochodzące od osób indywidualnych i instytucji (ok. 18%), własne zasoby magazynowe, zgromadzone drogą selekcji w filiach (60%). Od kilku lat najrzadszym sposobem pozyskiwania książek jest zakup.

Kolekcja Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi formalnie powstała w 1964 roku. O jej powstaniu pierwszy raz poinformował *Ekspres Ilustrowany* z 8 maja 1964 roku. Na zasobność jak i wartość bibliologiczną kolekcji wpłynął niezwykły zakup. W 1992 roku Biblioteka zakupiła książki profesora Janusza Dunina. Unikatowa seria „*Książeczek dla grzecznych i niegrzecznych dzieci*" zawiera 675 egzemplarzy wydawanych od początku XIX wieku po rok 1939. Stan zachowania kolekcji jest bardzo zróżnicowany. Niektóre druki poddawane były konserwacji, inne są przechowywane w kopertach, uszkodzone i słabe; nici popękane, wymagające interwencji introligatora. Kolekcja Dunina to przede wszystkim wydawnictwa polskojęzyczne i wydane na terenie naszego kraju. Książki popularnonaukowe, obcojęzyczne, druki opublikowane po 1939 roku i poza granicami Rzeczypospolitej

*Józefa Piłsudskiego w Łodz*i. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dra Bogumiła Kartkowskiego. [Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny]. Łódz 1999, s. 93. [Wydruk komputerowy].

[32] Ibidem, s. 96.

stanowią zaledwie 10% całości zbioru.

„*Kolekcja, reprezentując głównie polskojęzyczną literaturę piękną od czasów najdawniejszych do wybuchu drugiej wojny światowej, skupia w przeważającej części wydawnictwa z lat dwudziestych i trzydziestych naszego stulecia.*[33] *Niemały jednak zasób tworzą w niej druki wydane do 1900 roku (ok. 200 wol.) i publikacje z lat 1901 – 1919 (ok. 50 wol.), osiągając w zbiorze wysoki procent ogółu beletrystyki (37%) - co dla księgozbioru MKD pozostaje szczególnie cenne, wobec licznych tutaj braków. Literatura stricte dziecięca (do lat 9) stanowi 60% zbioru, literatura dla starszych dzieci w wieku 10-12 lat – ok. 25%, natomiast literatura dla 13-14 latków tylko 15%. Ta przewaga dzieł przeznaczonych dla dzieci czyni zbiór J. Dunina komplementarnym w stosunku do zasobu MKD, w którym większość zgromadzonej literatury (także nowszej) należy do wydawnictw młodzieżowych*."[34]

Wśród tego unikatowego zbioru znalazło się również sześć starych druków, w tym trzy polskiego pochodzenia. Były to: *Bajki Ezopa* opracowane przez de La Fontaine'a wydane w 1744 roku, tom drugi *Przypadków Robinsona Crusoe* wydanych w 1769 roku u Michała Grolla, oraz *Zbiór powieści moralnych wyjętych z Dzieł różnych naypóźniejszych tego wieku Autorów* z 1790 roku.

Na szczególną uwagę zasługują również *Podróże Gulliwera w nieznajome kraje* autorstwa Jonathana Swifta. Badany egzemplarz stanowi polskie wydanie ozdobione 450 drzeworytami wykonanymi przez J. J. Granville'a. Prezentowany w Muzeum tom. 2 opatrzony został krótką notką biograficzną o autorze, tłumaczoną z wydania angielskiego. Oryginalną notkę sporządził Walter Scott, tekst notatki do polskiego wydania przygotował J. N. Bobrowicz. Książka wydana w Lipsku w Drukarni Jana Baumgartnera w 1842 roku często zmieniała właścicieli, o czym świadczą liczne znaki proweniencyjne na stronie tytułowej oraz notatki sporządzone ołówkiem. Z pieczęci dowiadujemy się, iż właścicielami egzemplarza byli: H. M. Koziarkiewicz z Pabianic oraz A. Piekaszewska. Oryginalna oprawa nie została zachowana. Egzemplarz jest oprawiony przez introligatora. Grzbiet wzmacnia granatowe płótno.

Inną, cieszącą się ongiś ogromną popularnością, powieścią w tym zbiorze jest *Rodzina na bezludnéy wyspie czyli Robinson Szwaycarski*. Już ze strony tytułowej dowiadujemy się o przeznaczeniu książki. „Dziełko dla dzieci" przetłumaczone zostało

[33] Praca powstała w XX w.
[34] D. Kapela: Op. cit., s. 61.

z języka niemieckiego i wydane w Warszawie w 1833 roku, w drukarni mieszczącej się przy ulicy Nowosentorskiey pod numerem 476. Książka jest bogato ilustrowana, każda ilustracja posiada numerację. Badany egzemplarz jest bardzo zniszczony. Oprawa kartonowa uległa skruszeniu (dolna część) najprawdopodobniej w wyniku zalania; grzbiet obłożony jest skórą.

Fot. 9. Ilustracje pochodzące z utworu *Rodzina na bezludnéy wyspie czyli Robinson Szwaycarski*. Warszawa 1883. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi.

Wśród cennych pozycji w tym zbiorze występują również te, wpisujące się w nurt popularnonaukowy. Taką pozycją jest *Nowy Buffon dla młodzieży czyli Treść początkowa historyi naturalnej.* Publikacja czterotomowa stanowi tłumaczenie z francuskiego oryginału. Na stronie tytułowej widnieje tylko inicjał tłumacza R. W. K. Był to najprawdopodobniej Roch Wincenty Karczewski.[35] Tom pierwszy wydany w 1806 roku ozdobiony został 133 ilustracjami (akwaforty) przedstawiającymi rośliny i zwierzęta. Jak dowiadujemy się ze strony tytułowej, publikacja wydana została w Warszawie w „Drukarniach połączonych Gazety Warszawskiej i Sukcessorów Tomasza La Baun". Przechowywany w Muzeum tom pierwszy posiada kartonową oprawę w kolorze pomarańczowym. Grzbiet oprawy został uszkodzony. Z pieczęci własnościowych dowiadujemy się o proweniencji dzieła; na przełomie 1866 i 1867 roku

[35] Nazwa tłumacz ustalona przez pracowników WIMBP w Łodzi i zapisana na wyklejce badanego egzemplarza.

właścicielem publikacji był Wilhelm Grosehel.

Pozycją łączącą w sobie cechy nauki i rozrywki jest *Xiążka dla dobrego chłopca* autorstwa Floriana Antoniego Wagi złożona w Drukarni Łątkiewicza w 1826 roku w Warszawie czterdziestoma różnymi krojami czcionek. Wydawca podkreśla przeznaczenie utworu: „*Dzieło wyłącznie przeznaczone do wprawiania małych dzieci w czytanie pism rozmaitych*."[36] Uwagę badacza przyciąga podłużny kształt (odwrócona orientacja) oraz liczne iluminacje i winiety.

(3)

AĄBCĆDEĘFGHIJKLŁMNŃOÓP
QRSŚTUWVXYZŹŻ.

aąbcćdeęfghijklłmnńoóprsśtuwv
xyzźż.,;:-()?!

Na tym okrągłym stoliku będą leżały zabawki dobrego chłopca, a w tym porcellanowym dzbanuszku iest mléko na śniadanie dla dobrego chłopca.

Fot. 10. Strony z *Xiążki dla dobrego chłopca* Floriana Wagi. Opublikowanej w Warszawie w 1826 r.

Spośród książek adresowanych młodym chłopcom należy wyróżnić *Ilustrowany abecadlnik historyczny dla dzieci polskich* autorstwa Teofila Nowosielskiego. Prezentowany abecadlnik zawiera popularne teksty przygotowujące do nauki sylabizowania i samodzielnego czytania, teksty modlitw oraz krótkie opowiadania historyczne. Całość wydrukowana została na specjalnie impregnowanym płótnie. Okładka jest również płócienna, wzmocniona wewnątrz tekturą. *Abecadlnik* jest pierwszą w naszym kraju książką dla dzieci zawierającą wiadomości z zakresu historii, geografii oraz nauk przyrodniczych. Był próbą stworzenia jednego podręcznika do

[36] F. A. Waga : *Xiążka dla dobrego chłopca*. Warszawa 1826, s. 2.

nauki siedmiu najważniejszych przedmiotów. Ozdobiony został 12 rycinami litograwiurowanymi oraz 44 drzeworytami włamanymi w tekst. Uwagę badacza zwraca autograf należący najprawdopodobniej do właściciela egzemplarza. Książka wydana została w Warszawie nakładem księgarza. A. Nowoleckiego w 1962 roku. Podobnie jak pozostałe unikaty, również i *Abecadlnik* został opatrzony czarno-białym ekslibrisem Janusza Dunina z Koziołkiem Matołkiem.

Wśród testów o tematyce przyrodniczej dla chłopców znajduje się pozycja zatytułowana *Mały naturalista czyli sposoby na zapoznanie się z naturą* tłumaczony z języka niemieckiego. Egzemplarz, zachwyca 64 drzeworytowymi ilustracjami. Wydany został w Warszawie nakładem redakcji „Przeglądu Tygodniowego" w 1874 roku. Na stronie przedtytułowej umieszczono odręczną dedykację „*dla kochanego Wnusia od Babci Grzankowskiej ta książeczka ofiarowana mu – 25 grudnia 1878 roku*". Podobnie jak poprzedni, egzemplarz oznaczony czarno – białym ekslibrisem Janusza Dunina z Koziołkiem Matołkiem. Oprawa jest kartonowa, kolorowa, na grzbiecie wzmocniona granatowym płótnem.

Fot. 11 i Fot. 12. Dwa warianty ekslibrisu Janusza Dunina. Eksponaty ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi.

Biblioteczka dziecinna: Zwierzęta, Rozmowy, Powieści, Wyjątki historyczne, Gry towarzyskie uczące i bawiące i t.d. dla pierwotnego wieku autorstwa Joachima Heinricha Campe (1746-1818) wydana w 1809 roku u Wilhelma Bogumiła Korna także dokumentuje książkę popularnonaukową dla młodzieży. W kolekcji znalazł się tom

drugi tłumaczony z języka niemieckiego na francuski, a dopiero później na polski, wydany na papierze czerpanym, bez ilustracji. Egzemplarz jest zniszczony, nosi ślady zalania. Zachowana została papierowa okładka oraz pudełko zabezpieczające. Drobne ubytki papieru w kartonowej oprawie uzupełniono. W zbiorach znajduje się również tom trzeci Biblioteczki, wydany w 1816 roku. Jak podaje wydawca – W. B. Korn – jest to nowe, tańsze wydanie. Egzemplarz opatrzony jest pieczęciami wskazującymi źródło pozyskania książki. Tom drugi zakupiono od antykwariatu w Krakowie w 1970 roku.

Wśród książek dla najmłodszych dzieci w zbiorze J. Dunina znajdziemy pozycję pt. *Pani Dulska, jej kotka i piesek*. Książka wydana została metodą litografii w drukarni Juliana Müllera w Warszawie ok. 1860 roku, o czym świadczy wpis cenzora na stronie redakcyjnej. Uwagę badacza zwraca ekslibris Dunina, przedstawiający mężczyznę z książką i napis „Książka pomaga w życiu". Egzemplarz posiada oprawę kartonowa, grzbiet wzmocniony płótnem.

W zbiorze nie brakuje również pierwodruków. Wydana w 1904 roku *Bajka o Kasi i królewiczu* autorstwa Lucjana Rydla zachwyca pięknymi ilustracjami. Autorem artystycznej strony książki jest Stanisław Dębicki[37] – polski malarz i ilustrator. Całość wydana została w Zakładzie litograficznym Neuberta w Pradze – Śmichowie, nakładem Towarzystwa Wydawniczego we Lwowie.

Interesujące w tym zbiorze są również liczne przekłady utworu pt. *Struwwelpeter* frankfurckiego lekarza Heinricha Hoffmanna[38], obecne obok pierwszego wydania niemieckiego, oraz teksty o podobnej tematyce. Pierwsze polskie tłumaczenie ukazało się na początku XX w. w wydawnictwie Wolffa w Petersburgu (bez daty wydania, bez nazwisk autora, tłumacza i ilustratora) pod tytułem „*Staś Straszydło. Złota różdżka, czyli bajki dla niegrzecznych dzieci. Czytajcie dzieci, uczcie się, jak to niegrzecznym bywa źle"*. W badanej kolekcji możemy znaleźć również polskie naśladownictwo tego zbiorku - *O łakomczuchu, niejadce i brudasku* autorstwa Zygmunta Wyrobka. Jest to zeszyt pierwszy z cyklu „Słuchaj mamusi" ilustrowany przez Mieczysława Wyrobka. Autorem winiety okładkowej był Stanisław Sawiczewski. Książeczka wydana została na początku lat dwudziestych ubiegłego stulecia nakładem Księgarni św. Wojciecha. Kolejnym przykładem naśladownictwa *Struwwelpetera* jest

[37] Stanisław Mieczysław Dębicki (1866 – 1924) przez wiele lat związany z krakowską Akademią Sztuk Pięknych, gdzie objął katedrę malarstwa religijnego i dekoracyjnego po Stanisławie Wyspiańskim.

[38] W zbiorach znajdują się również wydania łacińskie i polskie oraz wydanie jubileuszowe wydane w 30 rocznicę pierwszego wydania *Struwwelpetera*.

pozycja pt. *O Jasiu Dręczycielu, o Józiu Gapicielu, o Cesi Cmokosi i Spalonej Zosi* wydana u Michała Arcta w Warszawie w 1896 roku; kartonowe strony są barwnie ilustrowane.

Fot. 13. Okładki niemieckiego i łacińskiego wydania jubileuszowego *Struwwelpetera* opublikowane w 30 rocznicę pierwszego wydania. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie.

Oprócz kolekcji *Książeczek dla grzecznych i niegrzecznych dzieci* Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi posiada także inne równie cenne pozycje. Najstarszą zachowaną w zbiorach Muzeum publikacją jest najsłynniejsze dzieło Franciszka Fenelona[39] (1651–1715), wychowawcy wnuka Ludwika XIV, pt. *Przypadki Telemaka syna Ulisesa ... po Francusku napisane, a teraz na Polski język przełożone i kopersztychami przyozdobione*. Prezentowane dzieło wydane zostało w Lipsku w drukarni Ulryka Christiana Salbacha w 1750 roku. Było w Polsce bardzo popularne i zalecane. Komisja Edukacji Narodowej, zakazująca młodzieży czytania romansów francuskich i niemieckich, oceniła *Przypadki Telemaka* jako pożyteczną lekturę.[40] Książka opisuje przygody i podróże Telemaka, który poszukuje swego ojca Ulissesa. W przygody wplecione zostały satyryczne wizerunki ludzi i spraw, ostre sądy oraz rady, które kształtować miały pogląd wychowanka na najróżniejsze tematy. Fenelon uważał, iż „*wszystko, co bawi wyobraźnię, ułatwia naukę*". Chciał dać dziecku książkę starannie wydaną, o „złoconych brzegach", z pięknymi obrazkami, zachwycająca nie tylko pod

[39] Właśc. Francois de Salinaç de la Motte Fenelon.
[40] I. Kaniowska–Lewańska: *Literatura dla dzieci i młodzieży od początków do roku 1864*. Warszawa 1960, s. 6-7.

względem treściowym, ale również edytorskim, pełną ciekawych i interesujących tekstów.[41] Omawiany egzemplarz oprawiony został w płótno. Grzbiet ma skórzany, z licznymi tłoczeniami, złoconym tytułem i nazwą autora. Książka jest bardzo dobrze zachowana, zachwyca precyzją wykonania oprawy oraz licznymi drzeworytowymi ilustracjami. Na wyklejce umieszczono ekslibris MBP.

Fot. 14. Drzeworytowa ilustracja pochodząca z utworu *Przypadki Telemaka syna Ulisesa*… Franciszka Fenelona. Wydanej w Lipsku w drukarni Ulryka Christiana Salbacha w 1750 roku. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi.

Inną publikacją autorstwa Fenelona w tym zbiorze jest dzieło zatytułowane *O wychowaniu płci żeńskiej*. Publikacja wydana została w 1826 roku w Warszawie i w Suwałkach nakładem i drukiem Franciszka Świerczewskiego. Omawiany tekst stanowi tłumaczenie Modesta Watta Kosickiego z języka francuskiego na język polski. Na stronie redakcyjnej drzeworytowy portret Fenelona. Oprawa jest skórzana, przy brzegach tłoczona ramka z motywem roślinnym.

Wśród prezentowanego księgozbioru znajdują się również książki polskich autorów, kiedyś niezwykle popularne. Można tu wyróżnić utwory autorstwa Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, Narcyzy Żmichowskiej czy Teofila Nowosielskiego. Klementyna z Tańskich Hoffmanowa (1798–1845) jest autorką

[41] Ibidem, s. 7.

oryginalnej literatury dla dzieci i młodzieży. Utwory autorki nacechowane wątkami wychowawczo–moralnymi nie były też pozbawione wartości artystycznych. Pełne opisów przyrody teksty oparte były na realnych sytuacjach z życia dzieci i ich rodzin. Stały się fenomenem literackim ówczesnej epoki. W roku 1825 powstała *Druga książeczka Helenki* z podtytułem *Powieści dla dzieci zaczynających już czytać gładko...* Tomik zawiera osiemnaście opowiadań, w których autorka przedstawia życie starszych nieco dzieci w gronie rodzinnym i wśród rówieśników. O znacznej popularności tego utworu świadczyć może 7. Wydanie, dostępne w MKD, pochodzące z 1894 roku. Egzemplarz opublikowany u Gebethnera i Wolffa w Warszawie zawiera 7 kart tablic z czarno-białymi ilustracjami (ryciny). Na wewnętrznej stronie okładki widnieje odręczny podpis byłej właścicielki książeczki – Marii Wasilewskiej. Oprawa jest tekturowa, brzegi i grzbiet wzmocnione impregnowanym płótnem. Układ graficzny oprawy oraz zastosowane kolory przypominają okładkę zeszytu do nauki. Egzemplarz jest bardzo dobrze zachowany.

Biblioteka posiada ponadto *Dzieła* autorstwa Hoffmanowej. Omawiane wydanie opublikowane zostało pod redakcją Narcyzy Żmichowskiej. Zawiera życiorys i portret autorki. Książka wydana została dzięki współpracy 5. znanych, ówczesnych wydawców warszawskich – Gebethnera i Wolffa, Maurycego Orgelbranda, Michała Glücksberga, Gustawa Adolfa Sennenwalda oraz Edwarda Wendego w 1875 roku. Unikatowy egzemplarz został zakupiony od Antykwariatu Naukowego w Krakowie w grudniu 1968 roku. Na stronie redakcyjnej umieszczono nalepkę: „*Książka dziecięca w Zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Ludwika Waryńskiego*". Zachwyca interesująca oprawa typu mieszanego: grzbiet i brzegi oprawiono w skórę, reszta kartonowa; na grzbiecie 4 zwięzy wzmacniające, wzbogacone ozdobnymi złoconymi tłoczeniami z motywem roślinnym.

O poczytności *Pamiątki po dobrej matce, czyli ostatnie rady dla córki* autorstwa Klementyny z Tańskich Hoffmanowej może świadczyć zgromadzone w kolekcji wydanie dziesiąte z portretem autorki i przedmową Pauliny Krakowowej. Dzieło wydane nakładem G. Sennewalda – warszawskiego księgarza – w 1883 roku, wydrukowane zostało w Drukarni Józefa Ungra. Oprawa płócienna, wytarta na rogach i grzbiecie. Wytłoczony złotymi literami tytuł dzieła znacznie wyblakł. Tylna część okładki odbarwiona, nosi ślady zalania. Przednia część okładki posiada tłoczoną ramkę

z motywem kwiatowym. Omawiany egzemplarz posiada ekslibris MBP im. L. Waryńskiego. Książka trafiła do kolekcji jako dar dziennikarki Zofii Szprokoff 2 maja 1969 roku.

Wśród badanych egzemplarzy nie mogło zabraknąć również *Bayek i przypowieści nowych* Ignacego Krasickiego z 1831 roku. Publikacja wydana w Warszawie w Drukarni Xięży Piarów już na stronie tytułowej informuje o swoim przeznaczeniu: „*z przydaniem bajek różnych autorów dla użytku dzieci przedrukowane.*”[42] Strona tytułowa zaopatrzona jest w liczne autografy kolejnych właścicieli. Egzemplarz, oprawiony w zielone płótno, poza drobnymi przetarciami i częściowym oderwaniem bloku książki od okładki jest bardzo dobrze zachowany.

W zbiorach Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi znajdziemy dokumenty (książki, broszury i czasopisma) odzwierciedlające zmiany, rozwój oraz trendy pisarskie w literaturze dla dzieci i młodzieży od początków aż do współczesności. Od XIX wielu pojawiają się pierwsze książki zabawki, książki o różnych kształtach (książki – pieski, książki – lalki), w formie tekturowego sztywnego parawanika (leporello) oraz książki przestrzenne tzw. pop-up book. Nie sposób tutaj wymienić i opisać wszystkich spośród ok. 22 tys. pozycji, można jednak wymienić kilka wyróżniających się współczesnych tytułów.

Przykładem może tu być książka *Pociągi: legendarne podróże. Rozsuwana, przekrojowa opowieść o słynnych kolejach i ich taborze* autorstwa Philipa Steele' a. Wydana w 2011 roku nakładem Wydawnictwa Debit charakteryzuje się niezwykłą dbałością o szczegóły. Czytelnik może oglądać pociąg zarówno z zewnątrz, jak i od środka, co ułatwiają ruchome elementy. Poszczególne składy dosłownie wyjeżdżają z rozsuwanych stron książki, dzięki czemu polecana jest ona wszystkim czytelnikom, niezależnie od wieku.

Równie interesująca jest pozycja *Piraci* opublikowana w serii *Rozkładanki* przez wydawnictwo J &K Olesiejuk w 2012 roku. Licząca zaledwie 8 stron pozycja zaskakuje trójwymiarowymi rozkładanymi ilustracjami. Tajemnicze okienka i ruchome elementy pełne niespodzianek pozwalają młodemu czytelnikowi przenieść się na statek piracki.

[42] J. I. Krasicki: *Bayki i przypowieści nowe*. Warszawa 1832, s. 2.

Fot. 15. Książki zabawki ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi.

Uwagę zwracają również liczne książeczki dźwiękowe naśladujące odgłosy zwierząt lub ułatwiające zasypianie, jak np. *Księżycowa kołysanka*[43], w skład której oprócz 3 książeczek wchodzi pozytywka. Wiele egzemplarzy wyposażonych jest w dodatkowe rekwizyty, np. maski teatralne lub pelerynę, jak np. *Czerwony kapturek* wydany w serii *Zostań bohaterem bajki* wydawnictwa Wilga. Pozycja ilustrowana przez Stephane Turegon umieszczona została w niewielkim koszyczku z czerwoną kokardką. Dołączone do koszyczka akcesoria sprawiają, że dzieci mogą wcielać się w postaci z bajek, inscenizować wymyślone przez siebie historie oraz rozwijać wyobraźnię.

Aktualnie[44] w katalogach Muzeum ujętych jest 21 500 tys. pozycji. ok. 500 woluminów czeka na opracowanie. Ze względu na brak cezury czasowej oraz licznie przekazywane zbiory z innych filii MBP, pracownicy nie są w stanie na bieżąco wprowadzać dokumentów. Książki i czasopisma[45] udostępniane są w formie prezencyjnej, zarówno indywidualnym badaczom jak i instytucjom. Instytucje najczęściej wypożyczają zbiory w celach wystawienniczych. Wystawy zwykle odbywają się na terenie naszego kraju. Ilość wystaw zagranicznych jest ograniczona ze względu na wysokie koszty transportu zbiorów oraz ubezpieczeń.

Przechowywana w placówce kolekcja zawiera książki dziecięce od najstarszych - XVIII i XIX wiecznych - po współczesne, pochodzące z wielu renomowanych oficyn wydawniczych, nierzadko z niezwykłą starannością publikujących książki dla młodego odbiorcy (np. Gebethner i Wolff, Michał Groll, Maurycy Orgelbrand, Michał

[43] Brak informacji o autorze i wydawcy utrudnia jego pełną identyfikację.
[44] Stan na 30.03.2013.
[45] Najstarsze czasopismo w zbiorach MKD w Łodzi to *Rozrywki dla dzieci* z 1824 roku.

Glücksberg, Gustaw Adolf Sennenwald, Edward Wende, Jan Baumgartner itp.), z ilustracjami wielu znakomitych ilustratorów (np. J. J. Granville, Stanisław Dębicki, Mieczysław Wyrobek, Jan Marcin Szancer, Olga Siemaszko, Maja Berezowska, Bohdan Butenko). Tym samym obrazuje rozwój postaci edytorskiej i ilustracji książki dziecięcej w Polsce w kontekście zagranicznym – przede wszystkim literackiej, ale i popularnonaukowej.

MKD współpracuje z Biblioteką Główną Uniwersytetu Łódzkiego. Biblioteka przekazuje Muzeum książki pozyskiwane z egzemplarza obowiązkowego spełniające kryteria doboru. Wszystkie zbiory placówki opracowane zostały w kartkowych katalogach alfabetycznym i topograficznym. Brak katalogu elektronicznego znacznie utrudnia pracę nad księgozbiorem, a przede wszystkim uniemożliwia wyszukiwanie pozycji według ich cech edytorskich i estetycznych . Podczas udostępniania pomocna okazuje się dobra znajomość zbiorów przez bibliotekarza – Elżbietę Domagalską, która od kilku lat pełni funkcje kierownika Działu Zbiorów Specjalnych, a tym samym kierownika Muzeum Książki Dziecięcej.

Informacja o zasobach placówki oraz podejmowanych przez nią inicjatywach czytelniczych jest dobrze rozpowszechniona w Internecie. Głównym źródłem informacji o zbiorach poza katalogiem jest strona www łódzkiej WBP, na której umieszcza się aktualności z życia placówki oraz zapowiedzi kolejnych imprez, konkursów i wystaw organizowanych w całej sieci bibliotecznej. Równie często zwiastuny wydarzeń pojawiają się na stronach www dotyczących lokalnej społeczności. Pracownicy Muzeum przygotowują liczne ulotki informacyjne, które są rozdawane podczas organizowanych w Dziale Zbiorów Specjalnych lekcji bibliotecznych i spotkań z czytelnikami.

Interesującą formą informacji o zbiorach łódzkiej placówki jest także BIBiK – Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych redagowany w Dziale Instrukcyjno – Metodycznym. Numer jubileuszowy opublikowany w 2004 roku w całości poświęcony był czterdziestej rocznicy istnienia MKD.[46] Przybliżał nie tylko najważniejsze fakty z historii placówki, ale również wybrane eksponaty (tytuły, daty wydania i cechy szczególnie cenniejszych dzieł itp) oraz charakterystykę ilościową muzealnych zbiorów

[46] *BIBiK – Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych* [online] 2004. R. 8, nr 3 (28). Dostęp: 16.01.2011. Dostępny w World Wide Web: http://skany.wbp.lodz.pl/pliki/bibik/bibik_28/bibik_28.pdf.

dla młodego odbiorcy.

Kolekcja Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi wykazuje niewielki stopień uszkodzenia. Nieliczne egzemplarze, zwłaszcza książki XIX - wiecznej, noszą ślady uszkodzenia opraw (przetarcia na płóciennych okładzinach, osłabione i popękan nici) oraz papieru (przebarwienia świadczące o ingerencji bakterii, grzybów lub pleśni). Zbiory współczesne zachowane są w doskonałym stanie mimo licznych wystaw w siedzibie łódzkiej WBP i spotkań z dziećmi. Księgozbiór cały czas jest rozbudowywany o nowe eksponaty wywołujące uśmiech na twarzy małych i dużych czytelników. Nieco starszą, bo sięgającą 1938 roku, placówką gromadzącą zbiory dla celów naukowych i dokumentacyjnych jest Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie. *„Idea powstania Muzeum zrodziła się wraz z ideą utworzenia Biblioteki Wzorcowej dla Dzieci uruchomionej podczas IV Wystawy Księgarskiej, w listopadzie (1-7) 1926 roku. Po zamknięciu wystawy Związek Księgarzy ofiarował księgozbiór Towarzystwu Biblioteki Publicznej z zastrzeżeniem, że dyrekcja postara się o lokal i będzie prowadziła bibliotekę jako jednostkę wzorcową. Otwarcie Biblioteki dla Dzieci we własnej siedzibie przy ulicy Grójeckiej 93 nastąpiło 25 listopada 1927 roku.*[47] *Pierwszą kierowniczką i współorganizatorką placówki została Maria Gutry, osoba mająca ogromne zasługi w tworzeniu bibliotekarstwa dziecięcego. Biblioteka Wzorcowa korzystała z egzemplarza obowiązkowego wszystkich książek dla dzieci wydawanych w Polsce. Z założenia miały się w niej znajdować książki zlecone jako lektury, ocenione pozytywnie przez specjalną komisję, najpierw nieoficjalną złożoną z bibliotekarek, potem przez Komisję Oceny Książek dla Młodzieży w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w której zasiadła również Maria Gutry. Książki „odrzucone" składano do archiwum i z czasem to one stały się zaczątkiem księgozbioru Muzeum Książki Dziecięcej. Ono samo zaś narodziło się w ramach przekształcenia Działu Muzealno – Doświadczalnego, działającego od 1936 roku w ramach Sekcji Bibliotek dla Dzieci, kierowanej przez Marię Gutry. Pełną samodzielność jako dział Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy uzyskało 70 lat temu, w roku 1938 wraz z otrzymaniem własnego lokalu przy ulicy Reja 9."*[48]

---

[47] Zob. *Biblioteka Wzorcowa dla Dzieci. Oddział Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej. m. st. Warszawy" 1929/30, nr 11, s. 57.

[48] E. Gruda: *Od świątyni księgi do happeningu – o Muzeum Książki Dziecięcej*. W: Ocalone królestwo : twórczość dla dzieci, perspektywy badawcze, problemy animacji : sztambuch przyjaciół profesor Joanny Papuzińskiej. Red. nauk. Grzegorz Leszczyński, Danuta Świerczyńska-Jelonek, Michał Zając. Warszawa 2009, s. 291.

Po wybuchu drugiej wojny światowej Biblioteka jeszcze do 1942 roku mogła funkcjonować. Starano się zabezpieczać wszystkie zbiory. „*W styczniu 1945 roku Niemcy wycofujący się z Warszawy podpalili gmach Biblioteki. Spłonęły również zbiory Muzeum. Ocalało niewiele ponad 10% zbiorów. Przepadły również inwentarz, bibliografia bieżącej produkcji wydawniczej, rozpoczęta bibliografia retrospektywna oraz kartoteka publikacji o literaturze i bibliotekach dla dzieci. […] Po wojnie olbrzymie luki w księgozbiorze uzupełniano darami instytucji i osób prywatnych. Ofiarodawcy zgłaszali się wyjątkowo licznie, jednak w roku 1946 było w Muzeum zaledwie 1500 opracowanych woluminów. W dziesięć lat później było ich już ok. 12 tysięcy*."[49]

Dziś księgozbiór Muzeum liczy ok. 65 tysięcy woluminów.[50] Zbiory obejmują literaturę beletrystyczną i popularnonaukową, czasopisma dziecięce i młodzieżowe, książki i czasopisma z zakresu krytyki i teorii literatury dla dzieci oraz wycinki prasowe dotyczące tej literatury. „*W księgozbiorze liczącym blisko 60 000 woluminów książek i czasopism znajdują się druki polskie wydane po 1800 r. i na bieżąco wpływające z egzemplarza obowiązkowego oraz druki obce gromadzone w wyborze, a więc przede wszystkim: klasyka literatury dziecięcej poszczególnych krajów, edycje o ciekawej szacie graficznej, encyklopedie, leksykony dla dzieci, przykładowe tytuły obcojęzycznej prasy dziecięcej oraz czasopisma poświęcone literaturze dla dzieci*."[51]

Od początku istnienia placówki głównym źródłem pozyskiwania materiałów bibliotecznych oprócz egzemplarza obowiązkowego były dary. To głównie dzięki darczyńcom udało się zgromadzić pierwsze książki w językach obcych oraz pierwsze opracowania, dające początek księgozbiorowi podręcznemu. Informacje o zbiorach możemy zaczerpnąć z katalogów kartkowych (alfabetyczny oraz topograficzny),[52] w których odnotowane są dokumenty od początku istnienia placówki, do 1993 roku włącznie, oraz z kartotek zagadnieniowych i chronologicznych. Wśród licznie zgromadzonych kartotek można wyróżnić następujące: kartotekę zagadnieniową beletrystyki, kartotekę zagadnieniową literatury fachowej, kartotekę artykułów

[49] E. Gruda: *Działalność informacyjna i edukacyjna Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie*. Warszawa 2005, s. 2. [wydruk komputerowy].

[50] Stan na 31.07.2013.

[51] *Biblioteka na Koszykowej: Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy: Zbiory Muzeum Książki Dziecięcej (MKD)* [online]. Dostępny 15.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.biblpubl.waw.pl/informacja-o-zbiorach/533-zbiory-muzeum-ksiazki-dzieciecej-mkd.

[52] Katalogi kartkowe oficjalnie zamknięto w 2000 roku.

o autorach i recenzji książek, kartotekę autorów recenzji i opracowań krytycznych, kartotekę nazwisk ilustratorów polskich i zagranicznych, kartotekę tytułów tłumaczonych oraz kartotekę bieżącej bibliografii (tworzoną według Przewodnika Bibliograficznego). Interesującym elementem warsztatu bibliotekarskiego jest kolekcja wycinków z czasopism i gazet codziennych dotycząca najważniejszych wydarzeń odnoszących się do książki dla młodego odbiorcy.

Najnowsze zbiory, pozyskiwane przez placówkę od 1994 roku, odnotowane są w katalogu komputerowym, obsługiwanym przez system Aleph. System ten umożliwia wyszukiwanie w zasobach Muzeum według następujących kryteriów: tytuł, autorzy, instytucje, imprezy, seria i tytuł ujednolicony, hasło przedmiotowe, ISBN, ISSN, ISMN, rok publikacji, wydawca i sygnatura. Wyszukiwanie można również zawęzić do pozycji publikowanych nie tylko w języku polskim, ale również angielskim, niemieckim i francuskim oraz formatu dokumentu (książki, czasopisma, muzyka, mapy, pliki komputerowe, materiały audiowizualne, materiały mieszane).

Do zadań statutowych Muzeum należy gromadzenie, opracowanie i udostępnianie księgozbioru zgodnie z potrzebami czytelników oraz szeroko rozumiana służba informacyjna. Wśród prac bibliograficznych należy wymienić redakcję oraz publikację zeszytów bibliograficznych z bieżącą literaturą fachową pt. *Bibliografia z zakresu historii i krytyki literatury dla dzieci, bibliotekarstwa i czytelnictwa dziecięcego*[53] (rocznik) oraz wydawanych co kilka lat kolejnych tomów *Bibliografii literatury dla dzieci*. W 2005 roku ukazała się *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży za lata 1901-1971*, aktualnie trwają prace nad bibliografią literatury XIX wieku. „*Pracownicy Muzeum są specjalistami w zakresie literatury dla młodego czytelnika. Zajmują się krytyką tej literatury na łamach czasopism fachowych, są jurorami konkursów na najlepszą książkę, współautorami wydawnictw poświęconych literaturze dla dzieci. Regularnie prowadzą zajęcia dla studentów i dzieci szkolnych oraz bibliotekarzy, a także spotkania autorskie i inne formy promujące wartościową literaturę dla młodego czytelnika*."[54]

Ponadto warszawskie Muzeum ma swój udział w tworzeniu Almanachu Polskiej sekcji IBBY *Twórcy Dzieciom*, a pracownicy placówki bywają jurorami

[53] Prace nad *Bibliografią* trwają nieprzerwanie od 1964 roku. Od 1969 roku *Bibliografia* ukazuje się jako rocznik, wcześniej był to pół rocznik.

[54] *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy* [online]. Dostęp: 16.05.2013. Dostępny w World Wide Web: http://www.biblpubl.waw.pl/godziny-otwarcia5/czytelnia-muzeum-ksiazki-dziecicej.

konkursów IBBy oraz są inicjatorami lub organizatorami seminariów i spotkań naukowych poświęconych literaturze dla dzieci.

„*Muzeum Książki Dziecięcej nie jest biblioteką dla dzieci (poniżej 15 lat). Ma charakter czytelni naukowej, a więc z jego zbiorów korzystają przede wszystkim osoby dorosłe, zawodowo związane z literaturą dla młodego czytelnika, najczęściej jej badacze. Ponad 1/3 wszystkich osób odwiedzających dział stanowią studenci. Głównie są to studenci pedagogiki, polonistyki i bibliotekoznawstwa, rzadziej Akademii Sztuk Pięknych i psychologii. […] Znaczną grupę czytelników stanowią również pracownicy naukowi prowadzący zajęcia z literatury dla dzieci. Szukają w Muzeum inspiracji do zajęć, poszukują konkretnych tytułów, często sięgają po książki dziewiętnastowieczne i obcojęzyczne, korzystają z bogatej literatury przedmiotu. Czytelnię Muzeum odwiedzają też nauczyciele, instruktorzy ognisk i domów kultury, autorzy podręczników szkolnych, redaktorzy i wydawcy. A także pisarze, którzy tu poszukują przede wszystkim wcześniejszych wydań własnych utworów*”.[55]

Wśród licznie zgromadzonego w Muzeum księgozbioru, ze względu na bogactwo i duże zróżnicowanie eksponatów oraz warsztat informacyjny (katalogi i kartoteki zawartościowe) postanowiono wybrać i zaprezentować kolekcję wyselekcjonowaną ze względu na osobę ilustratora – Józefa Wilkonia. Wybór ten podyktowany został przede wszystkim możliwością zaprezentowania polskiej i zagranicznej twórczości artysty, a także dostępnością materiału badawczego.

Józef Wilkoń urodził się 12 lutego 1930 roku w Bogucicach koło Wieliczki. Studiował malarstwo na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, broniąc pracy dyplomowej w 1955 roku, w pracowni prof. Adama Marczyńskiego. Po studiach zamieszkał w Warszawie. Tam też w 1956 roku rozpoczął współpracę z Instytutem Wydawniczym Nasza Księgarnia, wydawnictwem „Czytelnik” i wydawnictwem „RUCH”. Od 1973 roku współpracuje z „Kinderbuchverlag” z Berlina i „Parabel Verlag” z Monachium. W 1975 roku rozpoczął współpracę z wydawcami z Zurichu - „Atlantis Verlag” i „Bohem Press”. „*Ilustrować i opracowywać graficznie książki wydawane przez Nord – Süd Verlag z Mönchaltorf rozpoczął w 1980 roku. Wydawnictwo Nord – Süd wydało wiele – i chyba najpiękniejszych książek – ilustrowanych przez Józefa Wilkonia. W 1985 roku ilustracje zamawiają Pamtos Verlag*

[55] E. Gruda: *Działalność informacyjna i edukacyjna Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie* . Warszawa 2005, s. 4. [Wydruk komputerowy].

z Düsseldorfu i Atelier Muze Ltd. z Saitama, a w 1988 roku Green Peace Publishers z Tokio."[56]

Jak pisze Jiwone Lee[57] „*Wilkoń jest artystą, którego stała obecność na scenie jest znacząca dla wszystkich pokoleń. Był on jednym z bardzo zdolnych młodych ilustratorów już w latach pięćdziesiątych oraz zdobywcom najważniejszych nagród polskich i światowych w latach sześćdziesiątych. Jeszcze przez następne dekady, był najaktywniej współpracującym z wydawnictwami zagranicznymi ilustratorem polskim, co wywierało wpływ na dalszy los artysty w najtrudniejszych czasach polskiej ilustracji, mianowicie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Jest on obecnie najbardziej dynamicznym i płodnym ze wszystkich artystów szkoły polskiej, utrzymującym przy tym wysoki pozom artystyczny na wszystkich etapach swojej twórczości"*.[58]

Agata Hołobut w wywiadzie pt. *Sztuka akompaniamentu* zamieszczonym w czasopiśmie *Przekładaniec* pisze: „*Nie sposób wyobrazić sobie literatury dziecięcej bez ilustracji (nie tylko dziecięcej) bez Józefa Wilkonia. Wybitny ilustrator, rzeźbiarz i scenograf stworzył oprawę plastyczną do niemal dwustu książek dla dzieci i dorosłych, opublikowanych w Polsce, Francji, Niemczech, Szwajcarii i Japonii. W swojej pięćdziesięcioletniej karierze wsłuchał się i wpisał w najrozmaitsze światy poetyki – od Beowulfa (1961) po Robinsona Crusoe (1973), od Pana Tadeusza (1973) po Tomka Sawera (1979). W jego opracowaniu ukazały się dzieła Petrarki, Rilkego, Cervantesa, Joyce'a, Staffa, Gałczyńskiego i Nasha, wszechstronnością i rozmachem interpretacyjnym w swoich pracach plastycznych łatwo dorównuje przekładom Stanisława Barańczaka*."[59]

Najstarszą publikacją w omawianej kolekcji prac J. Wilkonia jest książka zatytułowana *Rycerz Piotruś* autorstwa Gila Buheta. Autorką polskiej wersji tekstu jest Maria Leśniewska. Publikacja, wydana w wydawnictwie Iskry w 1958 roku, w całości została zaprojektowana przez Wilkonia. Ilustracje czarno – białe, cechują proste kreski

---

[56] B. J. Perzyna-Przymusińska: *Pomiędzy poezją a rzeczywistością: 30 lat pracy Józefa Wilkonia.* „Sztuka dla dziecka: Dwumiesięcznik Ogólnopolskiego Ośrodka dla Dzieci i Młodzieży w Poznaniu" 1989. Nr 1 (14), s. 9.

[57] J. Lee: *Polska szkoła ilustracji*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Piotra Piotrowskiego. Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Instytut Historii Sztuki. Poznań 2007, s. 170-171. [Wydruk komputerowy].

[58] Ibidem, s. 170

[59] A. Hołobut: *Sztuka akompaniamentu: rozmowa z Józefem Wilkoniem.* „Przekładaniec: półrocznik Katedry UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją UJ", 2/2009 – 1/2010. Nr 22-23 s. 295.

wyglądające na malowane tuszem. Oprawa twarda, z barwnym wizerunkiem głównego bohatera wzmocniona została na grzbiecie płótnem.

Wśród licznych przykładów twórczości Józefa Wilkonia w Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie można znaleźć przede wszystkim te, będące wynikiem współpracy artysty z Instytutem Wydawniczym Nasza Księgarnia. Jedną z takich pozycji, pochodzących z wczesnego okresu pracy twórczej artysty, jest *Marcin spod dzikiej jabłoni* autorstwa Eleanor Farjeon. Tom pierwszy tej pozycji zatytułowany *W sadzie* tłumaczony był przez Hannę Januszewską. Dominują ilustracje czarno – białe, w charakterystycznej ramce. Zaledwie kilka z nich narysowanych zostało w odcieniach brązu.

Inną interesującą pozycją jest książka Czesławy Niemyskiej – Rączaszkowej pt. *Przyjaciele*. Publikację wydaną w 1969 roku cechują czarno – białe ilustracje, rysowane tuszem. Oprawa twarda z wizerunkiem rycerza. Prezentowane wydanie stanowi wznowienie (wydanie drugie) tego utworu.

Poziomkowy raj Heleny Bechlerowej to książeczka wydana w 1970 roku, która zachwyca szczegółowo oddanymi gatunkami roślin. Równie atrakcyjnie przedstawione zostały owady oraz zwierzęta (np. biały królik, żółw, żyrafa i tygrys). Żywe kolory i całostronicowe ilustracje powodują, że książka do dziś jest chętnie czytana przez najmłodszych. Tekturowa okładka również została zaprojektowana przez artystę.

Dalej wśród muzealnych skarbów należy wymienić książkę Ludwika Jerzego Kerna pt. *Nasze podwórko*. Publikacja wydana została w 1975 roku przez Naszą Księgarnię w twardej oprawie. Pierwsza strona tekstu w charakterystycznej dla Wilkonia ramce zachwyca kolorowym bukietem polnych kwiatów (niezapominajek, maków i stokrotek). Duże całostronicowe ilustracje mają charakter patriotyczny, przedstawiają postacie znane z historii Polski. Książka wydana została z okazji XXX – lecia PRL.

List do Warszawy Tadeusza Kubiaka to dziełko wydane w 1971 roku zawierające 20 wierszy. Wydanie drugie, również znajdujące się w zbiorach MKD opublikowane zostało w 1977 roku. O popularności tekstu świadczyć może nakład drugiego wydania: 40 tys. + 235 egzemplarzy. Omawiane drugie wydanie posiada całostronicowe niezwykle barwne ilustracje w charakterystycznych dla artysty ramkach. Wydrukowane zostało w Łódzkich Zakładach Graficznych.

Strona graficzna publikacji *Złota korona: opowiadania z historii Polski* autorstwa Marii Krüger wydanej w 1976 roku jest wynikiem współpracy J. Wilkonia z Adamem Perzykiem. Józef Wilkoń zaprojektował barwną oklejkę. Pozostałe ilustracje autorstwa A. Perzyka są Czarno-białe, rysowane tuszem. Treść publikacji pod względem historycznym konsultował prof. Henryk Samsonowicz.

Wakacje pana burmistrza Ewy Kołaczkowskiej to kolejna pozycja wydana w Warszawie w 1978 roku. Mimo iż w książce dominują czarno-białe ilustracje, są one niezwykle ekspresyjne. Oddają ruch postaci. Zaledwie kilka ilustracji jest kolorowych, jakby były malowane farbami. Oprawa jest twarda, kolorowa.

Przykładem publikacji z ilustracjami Wilkonia o tematyce fantastycznej może być *O królu Słońcu i jego czterech córkach* autorstwa Heleny Bobińskiej. Książka wydana w 1982 roku charakteryzuje się niezwykle barwnymi ilustracjami. Uwagę zwraca zielona strona tytułowa oraz tekst umieszczony na ilustracji. W książce dominuje ilustracja, tekst jest tu jedynie dodatkiem. Omawiany egzemplarz stanowi 2. wydanie tej publikacji. Wydrukowany został na papierze offsetowym przez Łódzkie Zakłady Graficzne, posiada oprawę broszurową.

Fot. 16. Ilustracje Józefa Wilkonia do książki *O królu Słońcu i jego czterech córkach* autorstwa Heleny Bobińskiej, wydanej w Warszawie w 1982 roku. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie.

Innym wydawnictwem, z którym równie często współpracował Wilkoń jest Ruch. W 1968 roku opublikowana została przez Biuro wydawnicze Ruchu *Maciupinka*

Jerzego Ficowskiego. Publikacja opowiadającą o przygodach biedronki podbiła serca nie tylko tekstem, ale przede wszystkim niezwykle barwnymi ilustracjami, ewokującymi niezwykły, tajemniczy nastrój. Omawiane pierwsze wydanie ukazało się w nakładzie 20 tysięcy egzemplarzy i doczekało się wielu wznowień.

Fot. 17. Ilustracje do *Maciupinki* Jerzego Ficowskiego wykonane przez Józefa Wilkonia.
Źródło: http://jarmila09.wordpress.com/2012/06/05/maciupinka/.

Kolejna pozycja ilustrowana przez Wilkonia wydana przez wydawnictwo Ruch to *Siedem księżyców* autorstwa Wandy Chotomskiej. Książka o wymiarach 19 cm x 21 cm wydrukowana została na kredowym papierze. Oprawa twarda, kartonowa. Zwraca uwagę zaprojektowana przez Wilkonia wyklejka.

Od gór do morza autorstwa Jerzego Kiersta opublikowana została przy współudziale RWS „Prasa – Książka – Ruch" i Biura wydawniczo - propagandowego. Publikacja jubileuszowa z okazji XXX–lecia PRLu ukazała się w 1974 roku w Warszawie. Ilustracje kolorowe, realistyczne przedstawiają miasta Polski. Wilkoń ze szczegółami odtwarza charakterystyczne elementy architektury oraz piękno polskiego krajobrazu. Na ilustracjach znalazły się Tatry, rzeka Wisła, Pieniny, Kraków, Śląsk i Górnośląski Okręg Przemysłowy, Bieszczady, Puszcza Augustowska, Wrocław, Lubelszczyzna, Kozienice, Warszawa, Szczecin oraz Gdańsk i wybrzeże. Omawiany egzemplarz stanowi wydanie pierwsze, wydane w nakładzie 500 tys. + 160 (oprawa

broszurowa) i 10 tys. + 100 (oprawa broszurowa) egzemplarzy. Omawiany egzemplarz ukazał się w twardej oprawie. Wyszedł spod prasy Drukarni Narodowej w Krakowie.

Przykładem publikacji ze zbiorów MKD w opracowaniu Wilkonia, wydanej przez Ruch, jest niewielkich rozmiarów tomik wierszy pt. *Kto wymyślił choinki? Antologia wierszy dla dzieci.* Wyboru tekstów umieszczonych w tomie dokonały Wanda Kobylecka i Ewa Prządka. Ruch zmienił wówczas nazwę na Krajowa Agencję Wydawniczą, co zostało odnotowane na stronie tytułowej. Omawiane drugie wydanie antologii pochodzi z 1988 roku. Jest to pierwsze wydanie ilustrowane. Druk i oprawa wykonane przez Prasowe Zakłady Graficzne w Bydgoszczy. Oprawa twarda, nakład 55 tys. + 200 egzemplarzy. Dominują kolorowe całostronicowe ilustracje przedstawiające rośliny i zwierzęta. Uwagę zwraca charakterystyczna barwna okładka, na której widnieje fantazyjny wizerunek kota z ptasimi nogami.

Fot. 18. i Fot. 19. Fantazyjna ilustracja i okładka tomiku *Kto wymyślił choinki? Antologia wierszy dla dzieci* opublikowanego w 1988 r. Eksponat ze zbiorów MKD w Warszawie.

Innym wydawnictwem, z którym szczególnie chętnie współpracował Józef Wilkoń była Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. W analizowanej kolekcji znalazły się

dwie pozycje autorstwa Teodora Goździkiewicza wydane przez LSW. Były to *Gniade, kare, kasztanki* oraz *Drapieżcy*. Pierwsza z nich wydana została w 1974 roku. Jest to wydanie trzecie tej publikacji: na słabym papierze, makulaturowym klasy IV oprawione w szare płótno. Brak tutaj ilustracji, jedynym elementem graficznym jest obwoluta projektowana przez artystę. *Drapieżcy* natomiast, to trzecie wydanie powieści Goździkiewicza. Wydane w 1976 roku nie zachwyca makulaturowym papierem. Ilustracje czarno – białe, wykonane techniką tuszową przedstawiają wilki.

Nurt „zwierzęcy" był szczególnie lubiany przez Wilkonia. Jak pisze Ewa Ziemer: „*Charakterystyczną cechą jego ilustracji jest tzw. wilkoniowatość". Słowa tego użyć można dla opisania rodzaju plamy barwnej w obrazie, jego atmosfery, relacji, które zachodzą między postaciami a pejzażem, jak również ekspresji formy i ruchu zwierzaków. Artysta mówi nawet: <<Te zwierzęta żyją po swojemu. Przy bliższym poznaniu widzi się, ze one żyją taki swoim wilkoniowatym życiem i tu jest cały pies pogrzebany. Mówi się, że mój wilk jest wilkoniowaty, a koń koniowaty>>*."[60]

Wśród licznych pozycji zgromadzonych przez MKD w Warszawie ilustrujących twórczość Wilkonia znajdują się również katalogi będące pokłosiem konkursów ilustratorskich. Jednym z nich jest „Czysty warsztat" opublikowany przez Wydział Grafiki Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku i Nadbałtyckie Centrum Kultury. Katalog stanowi biograficzną opowieść o trudach kontaktu artysty ze sztuką, a barwne ilustracje wzbogacające publikację stanowią odzwierciedlenie życiowych sukcesów i porażek. Wilkoń w wywiadzie opublikowanym w katalogu tak opisuje początki swojej przygody z ilustratorstwem: „*Początki polegały na tym, że urzekło mnie igranie z plamą. Wszystko musiało się kotłować. Moczyłem papier i malowałem po nim, zużywałem baniaki wody. Potem to wszystko wykorzystywałem w książkach. Po prostu zacząłem w książce uprawiać malarstwo. W pewnym momencie trochę przegiąłem. Doskonale wiadomo, że książka jest jednak książką i że trzeba ją postrzegać jako graficzną całość – zarówno typografię jak i ilustracje. One muszą się zmieniać jak w filmie, dlatego montowanie obrazów bez przerw i w dużej skali jest nadużyciem. Ale musiałem się nasycić i udowodnić, że do ilustracji można mieć taki sam stosunek, jaki ma się do obrazu na płótnie. Potem dopiero zacząłem myśleć: <<Kolego, spokojnie, książka jest*

[60] E. Ziemer: *Świat zwierzęcy w grafice ilustracyjnej Józefa Wilkonia*. „Guliwer: czasopismo o książce dla dziecka*"* 2010, nr 1, s. 83.

jednak książką>>. Nie można bez przerwy kreować chaosu."[61] Cytowana wypowiedź stanowi fragment rozmowy z Józefem Wilkoniem przeprowadzonej, spisanej oraz przygotowanej do druku przez Janusza Górskiego i Natalię Michałowską. Rozmowa odbyła się w ramach warsztatów ze studentami Wydziału Grafiki ASP w Gdańsku, które odbyły się w dniach 23-24 października 2009 roku. Dwa dni wcześniej artysta wziął udział w IV Bałtyckich Spotkaniach Ilustratorów (22-23 października 2009) organizowanych we współpracy Nadbałtyckiego Centrum Kultury z Gdańskim Ratuszem Staromiejskim.

Józef Wilkoń współpracował również z wydawnictwem Czytelnik. Przykładem takiej współpracy może być publikacja zatytułowana *Misiołek* autorstwa Stefana Galczyńskiego. Książka opublikowana w 1966 roku przeznaczona jest dla dzieci sprawnie czytających. Dominują tu ilustracje czarno – białe wykonane techniką tuszową. Książkę wydrukowano w Zakładach Graficznych „Dom Słowa Polskiego" w Warszawie.

Wśród prac polecanych przez Instytut Pedagogiki znalazła się publikacja *Za szklaną bramą.* Fragmenty literackie do tej publikacji wybrane zostały przez Halinę Kowalewską i Seweryna Maciszewskiego. Wydanie pierwsze opublikowane przez Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych w 1962 roku wytłoczono na papierze wklęskłodrukowym. Ilustracje czarno – białe wykonane technika tuszową zajmują zaledwie 1/3 strony. Oprawa twarda, obłożona jest białym płótnem. Uwagę przyciąga barwna obwoluta zaprojektowana przez Wilkonia, wzbogacająca estetykę książki

Równie interesującym przykładem twórczości ilustratorskiej jest *Osiołek Joko* opublikowany w Wydawnictwie Literackim w Krakowie w 1962 roku. Tekst autorstwa Mieczysławy Buczkówny zilustrowany został za pomocą techniki barwnych plam. Ilustracje przypominają obrazy malowane akwarelami. Wszystkie idealnie współgrają z tekstem, nie wyprzedzają treści, lecz ją uzupełniają, co jest szczególnie ważne dla młodszych czytelników. Ilustracje sprawiają wrażenie rysunków przygotowanych przez dziecko. Tekst wydrukowano na papierze offsetowym klasy IV, dziś już lekko pożółkłym i poszarzałym. Oprawa miękka, broszurowa.

Sny szczęśliwe z 1984 roku to wiersze Józefa Czechowicza opublikowane przez Wydawnictwo Lubelskie. Książka wydrukowana w Zakładach Graficznych „Dom

[61] J. Wilkoń: Czysty warsztat. Gdańsk 2009, s. 6.

Słowa Polskiego” w Warszawie posiada miękką oprawę. Wydrukowana na papierze offsetowym. Tekst jest bogato ilustrowany przez J. Wilkonia w taki sposób, że to wiersze zostają wpisane w obraz; ilustracja zdecydowanie góruje, wypełnia całą przestrzeń książki, tworzy kontekst i tło dla poezji, współgra z jej nastrojami.

Spośród publikacji ilustrowanych przez Wilkonia, a wydanych za granicą należy wyróżnić te, które ukazały się nakładem Atlantis Kinderbücher i Ein Nord Süd Bilderbuch. Najstarsza z nich wydana została w 1973 roku. To *Ein Baum für Filippo* autorstwa Eveline Hasler. Wilkoń proponuje na przemian ilustracje kolorowe i czarno–białe wyglądające jakby narysowane ołówkiem. Ilustracje kolorowe przypominają obrazy malowane farbami. Książkę wydrukowano w Zurichu przez Atlantis Kinderbucher, na papierze kredowym w twardej oprawie.

Na uwagę badacza zasługuje również *Hase Hop Hop Hop* Josepha Guggenmos'a, gdzie ilustracje całostronicowe okalają tekst. Niezwykle barwne, oddają w sposób realistyczny głównych bohaterów – trzy małe króliczki. Papier kredowy i twarda oprawa sprawiają, że po książkę chętnie sięga się do dziś.

Fot. 20. Ilustracje do *Hase Hop Hop Hop* Josepha Guggenmos' a wykonane przez J. Wilkonia. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie.

Innym przykładem może być *Der Clown Sagte Nein* autorstwa Mischy

Damyana. Publikacja opublikowana przez Ein Nord Sür Bilderbuch posiada całostronicowe ilustracje przypominające swą fakturą rysunki wykonane kredkami świecowymi. Tekst umieszczony na ilustracji przedstawiającej życie cyrku – clowny, tresowane zwierzęta, woltyżerów, linoskoczków itp. Książka bogato ilustrowana została wydana w 1986 roku w Monaltorf w Szwajcarii i Hamburgu w Niemczech. Oprawa twarda, tekturowa z wizerunkiem roześmianego clowna.

„*Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych jeszcze jako młody artysta, Wilkoń ilustrował bardzo dużo książek i dobywał mnóstwo nagród: w roku 1959 – Złoty Medal na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Edytorskiej w Lipsku, Nagroda dla Najpiękniejszej Książki Roku PTWK, II nagroda na Wystawie Książki i Ilustracji w Zachęcie zorganizowanej z okazji piętnastolecia PRLu w roku 1962, nagroda Deutscher Jugendbuchpreis für Grapische Gestaltung w Düsseldorfie w roku 1996, złoty medal na Międzynarodowym Biennale Ilustracji (BIB) w Bratysławie itd. Zaczął również współpracować z wydawcami francuskimi i niemieckimi, zdobywając tamtejsza nagrodę za opracowanie graficzne książki. Dzięki współpracy z zagranicznymi wydawnictwami Józef Wilkoń znany jest w całym świecie a książki przez niego ilustrowane są tłumaczone na wiele języków*."[62]

Przedstawione w pracy publikacje stanowią tylko niewielki procent wszystkich dzieł ilustrowanych przez Wilkonia w zbiorach Czytelni Muzeum Książki Dziecięcej, których wielkość szacować można na ok. 100 woluminów.[63] Jest to kolekcja pochodząca z różnych okresów jego twórczego życia, zawiera dzieła o różnej tematyce tworzone we współpracy z wieloma wydawcami, polskimi i zagranicznymi. Tym samym ma wartość nie tylko estetyczną, dokumentacyjną, ale także naukową, umożliwiając śledzenie przemian i rozwoju warsztatu twórcy. Ze względu na liczebność eksponatów tej kolekcji i ich pochodzenie z różnych okresów życia artysty, jest ona szczególnie cenna jako kolekcja sztuki książki współtworzonej przez wybitnego grafika i ilustratora. Tym bardziej, że prezentuje nie tylko prace plastyczne Wilkonia, jako autora ilustracji, ale również jego prace jako grafika książki – wyklejki i obwoluty.

Stan opracowania bibliograficznego zasobów stoi na wysokim poziomie. Oprócz zbiorów prezentowanych w katalogu elektronicznym[64], dostępnym na stronie www

[62] J. Lee: Op. cit. s. 173.

[63] W katalogu tradycyjnym klasyfikującym zbiory MKD wg nazwisk ilustratorów znajduje się 97 woluminów wg stanu na 31 lipca 2013 r.

[64] Aktualnie w katalogu elektronicznym znajdują się wszystkie zasoby Muzeum Książki Dziecięcej.

Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, w placówce dostępne są również kartoteki tradycyjne. Niektóre z nich prowadzone były do roku 2000 i dalej nie kontynuowane.[65] Szczególnie, oprócz typowych segregujących zbiory alfabetycznie według nazwisk autorów, ważne dla celów naukowych i poznawczych są kartoteki wyróżniające zasoby według nazwisk ilustratorów. Taka forma opracowania bibliograficznego nie jest powszechna w naszym kraju. Należy więc podkreślić wartość informacyjną działań prowadzonych przez MKD.

Zgromadzone w prezentowanej kolekcji eksponaty to przykłady współczesnych książek dla dzieci wykazujące się zróżnicowanym stanem zachowania. Ocena zasobu plasuje się na pograniczu skali jako zbiór o niewielkim stopniu uszkodzenia lub w bardzo dobrym stanie. Świadczą o tym przede wszystkim nieliczne, występujące fragmentarycznie uszkodzenia papierowych opraw i zażółcenie papieru.

Informacja o zbiorach Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie jest bardzo rozbudowana i ściśle wiąże się z działaniami promocyjnymi. Pracownicy biorą udział w licznych festiwalach[66], konferencjach i spotkaniach promujących książkę dziecięcą, organizują też wystawy i wieczory z autorami i ilustratorami. Działalność placówki jest również promowana na portalach społecznościowych takich jak Facebook, jednak zbiór ilustrowany przez Józefa Wilkonia nie doczekał się jeszcze odrębnej publikacji czy wystawy, a tym samym katalogu okolicznościowego. Wobec braku dotychczas (poza ogólnymi omówieniami) kompletnego opracowania naukowego poświęconego twórczości Wilkonia jako grafika i ilustratora książki dziecięcej niniejszy przegląd może stanowić podstawę dla takiego opracowania w przyszłości.

Zaprezentowane w rozdziale kolekcje polskich muzeów książki zakładają ekspozycję swoich zbiorów ze względu na ich walory tematyczne jak i estetyczne. Placówki zlokalizowane przy bibliotekach posiadają zbiory lepiej opracowane pod

Liczba wyszukiwanych w systemie Aleph dokumentów ilustrowanych przez Józefa Wilkonia jest znacznie wyższa, gdyż obejmuje zasoby wszystkich oddziałów placówki, tj. Wypożyczalnie im. Haliny Rudnickiej

[65] Od 2000 roku nie kontynuuje się kartotek zagadnieniowych literatury fachowej i beletrystyki, jednak ze względu na duże zainteresowanie czytelników są plany, aby je odtworzyć i uzupełnić. Pozostałe kartoteki tj. artykułów o autorach i recenzji książek, autorów recenzji i opracowań krytycznych, ilustratorów polskich i zagranicznych, tłumaczeń oraz kartoteka bieżącej bibliografii (wg Przewodnika Bibliograficznego) są na bieżąco aktualizowane.

[66] W dniach 19-21 września 2014 roku w Arkadach Kubickiego na Zamku Królewskim w Warszawie odbył się Festiwal Książki dla Dzieci i Młodzieży „Czytajmy", zorganizowany przez Fundację Historia i Kultura. Muzeum Książki Dziecięcej miało na festiwalu swoje stoisko, gdzie wyeksponowano książki z lat 50. i 60. ubiegłego wieku, ilustrowane przez artystów tworzących polską szkołę ilustracji.

względem bibliograficznym. Ujmują bowiem swoje zasoby w katalogach i bazach danych. Wszystkie badane placówki chętnie promują swoje zbiory, najczęściej w postaci wystaw okolicznościowych. W muzeach stanowiących integralną część bibliotek organizowane są również lekcje biblioteczne i spotkania z ciekawymi ludźmi promującymi nie tylko czytelnictwo, ale również zasoby danej placówki. Zarówno łódzkie jak i warszawskie muzeum chętnie zapraszają studentów i naukowców zainteresowanych historią książki dziecięcej, udostępniając swoje zbiory oraz lokal w celach dydaktycznych. Wyjątkową sytuację stanowi brak dostępu do zbiorów, a także do informacji o nich, jak to ma miejsce w przypadku wrocławskiego Muzeum Sztuki Książki. Zasoby te mają charakter typowej kolekcji muzealnej w tradycyjnym znaczeniu tego słowa – zamkniętych, jedynie udostępnianych częściowo i w ściśle określonym celu.

Rozdział 3

Kolekcje sztuki książki w literackich muzeach i izbach pamięci

Wśród instytucji gromadzących, przechowujących i eksponujących spuściznę piśmienniczą ludzi kultury szczególne znaczenie zajmują muzea literackie. Placówki te, jak już wspomniano w pierwszym rozdziale, powołane zostały, aby chronić rzeczy osobiste, bibeloty, meble, książki, zdjęcia, rękopisy, pamiętniki, druki, ikonografię, przedmioty osobistego użytku pisarzy oraz inne obiekty pozostawione po pisarzach, ludziach związanych z kulturą i sztuką, osobach ważnych dla tożsamości i wychowania narodu. Najczęściej w placówkach muzealnych przechowywane są książki lub dzieła autorskie twórców oraz oraz zbiory stanowiące podstawę ich warsztatu twórczego. Miejscem przechowywania zbiorów muzeum literackiego jest często siedziba, którą za życia zajmował twórca, a więc prywatne domy lub mieszkania oryginalnie przez nich wyposażone. Opiekunowie zbiorów dążą zwykle do jak najwierniejszego zachowania wyposażenia. Zabieg ten sprzyja bowiem badaniom nad życiem i twórczością, jak również kulturą epoki i wartościami w niej preferowanymi. Wyróżnia się dwa typy muzeów: ogólne i biograficzne, związane z osobą jednego lub kilku twórców.

Zarówno w Polsce i na świecie muzea literackie stanowią fenomen wśród placówek muzealnych. W Polsce najbardziej znane placówki tego typu to: muzea Jana Kasprowicza i Stanisława Przybyszewskiego w Inowrocławiu, Konstantego Ildefonsa Gaczyńskiego w leśniczówce Pranie na Mazurach, Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku i Woli Okrzejskiej, Józefa Czechowicza w Lublinie, Marii Dąbrowskiej w Russowie (k. Kalisza), Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego w Nałęczowie, Stanisława Wyspiańskiego w Krakowie, Jarosława Iwaszkiewicza w Stawisku, Jana Kochanowskiego w Czarnolesie, Zofii Kossak-Szczuckiej w Górkach Wielkich, Marii Konopnickiej w Żarnowcu, Marii Kuncewiczowej w Kazimierzu Dolnym, Kornela Makuszyńskiego w Zakopanem, Zofii Nałkowskiej w Górkach pod Wołominem, czy Klemensa Janickiego mieszczące się w Żninie niedaleko Bydgoszczy.

Odrębna kategorię wśród muzeów literackich stanowią tzw. muzea problemowe poświęcone dokumentowaniu kultury literackiej lub wydarzeń historycznych danej epoki. Wśród takich placówek możemy wyróżnić np. muzeum poświęcone epoce

baroku w Łowiczu, romantyzmu w Opinogórze, pozytywizmu w Gołotczyźnie k. Ciechanowa, Młodej Polski w "Rydlówce" w Bronowicach k. Krakowa czy hymnu narodowego w Będominie k. Kościerzyny. Za granicą w tej kategorii możemy znaleźć m.in. Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Dreźnie, Muzeum Polskie w Rapperswilu w Szwajcarii, Juliusza Słowackiego w Krzemieńcu, Adama Mickiewicza w Stambule i Paryżu.

Na świecie muzea literackie również nie należą do rzadkości. Najbardziej popularne wśród amerykańskich muzeów literackich, to: Edgar Alan Poe House and Museum w Baltimore (stan Maryland); Edgar Alan Poe House and Museum w Richmond (stan Virginia); Emily Dickinson Homestead w Amherst (stan Massachusetts); Ernest Hemingway Museum w Key West na Florydzie; Harriet Beecher Stowe Center w Hartford (stan Connecticut); Jack London State Historic Park w Glen Ellen (stan California); John Steinbeck Memorial Museum w Pacific Grove (stan California); Mark Twain Birthplace State Historic Site w Stoutsville, (stan Missouri); Martin Luther King, Jr. Center for Nonviolent Social Changes, Inc. w Atlancie (stan Georgia); Ralph Waldo Emerson House, Concord (stan Massachusetts); Robert Frost Stone House Museum w South Shaftsbury (stan Vermont); Robert Louis Stevenson Memorial Cottage w Saranac Lake (stan Nowy Jork); Steinbeck Center Foundation w Salinas (stan California); Theodore Roosevelt Birthplace National Historic Site w Nowym Jorku; Zane Grey Museum w Lackawaxen (stan Pennsylvania); Walt Whitman Birthplace State Historic Site w Huntington Station (stan Nowy Jork).[1]

Wśród muzeów europejskich można wyróżnić: Romanian Literature Museum w Bukareszcie; Charles Dickens' Birthplace Museum w Portsmouth w Wielkiej Brytanii; The Sherlock Holmes Museum w Londynie; Anna Akhmatova Literary Museum w Petersburgu; Odessa State Literary Museum w Odessie; Pushkin Literary Museum w Moskwie, Tolstoy Literary Museum w Moskwie; State Literary Museum of Yanka Kupala w Mińsku; Estonian Literary Museum in Tartu; Maison de Balzac w Paryżu; Maison de Victor Hugo w Paryżu; Museum Of Modern Literature w Marbach (Niemcy) oraz Petöfi Literary Museum w Budapeszcie.[2]

Najważniejszym, wręcz modelowym przykładem muzeum literackiego w Polsce

[1] *The Museum Register: Literary Museums in the world* [online]. Dostęp: 2.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.museumregister.com/maincategories/literary.html.

[2] Opracowanie własne na podstawie stron www wybranych placówek.

jest istniejące (od 1950) Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, programowo reprezentujące całość pamiątek po patronie; ma swoje oddziały, np. w muzeum biograficznym w Nowogródku, izby pamięci poety w Wilnie i Kownie, Budziszewku, Śmiełowie (Wielkopolska). Wcześniej Muzeum A. Mickiewicza założono przy Bibliotece Polskiej w Paryżu w 1903 roku.

W literaturze dotyczącej muzeów literackich pojawia się również określenie gniazdo literackie, postrzegane jako wielopokoleniowy dom rodzinny będący twórczym azylem pisarza.[3] Szczególną formą muzeum literackiego są także izby pamięci. Jedną z takich placówek w naszym kraju jest Izba Pamięci Marii Kownackiej zlokalizowana w warszawskiej dzielnicy Żoliborz, gdzie autorka przez 51 lat, aż do swojej śmierci, mieszkała przy ul. Słowackiego 5/13. Obecnie w mieszkaniu autorki zachowały się „*autentyczne meble, zbiory rękopisów, listów książek, albumów z fotografiami, kukiełek wykorzystywanych w Teatrze Baj i innych pamiątek, świadczących o życiu, zainteresowaniach i pracy twórczej literatki*."[4] Placówka stanowi filię Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie.

Księgozbiór zgromadzony w Izbie pamięci autorki można podzielić na trzy kategorie. Są to przede wszystkim książki napisane przez Marią Kownacką, głównie pierwsze wydania i egzemplarze autorskie oraz wydania jej dzieł współcześnie ukazujące się, książki i opracowania naukowe o Marii Kownackiej, przybliżające jej życie i twórczość oraz prywatny księgozbiór autorki. Wśród eksponatów najcenniejszy z punktu widzenia badań bibliologicznych i literaturoznawczych jest oczywiście księgozbiór prywatny stanowiący podstawę warsztatu pracy, a także źródło wiedzy o jej zainteresowaniach i pasjach. Można tu obejrzeć również stare roczniki *Płomyka, Płomyczka* i innych czasopism dziecięcych, które przez wiele lat współtworzyła. W niektórych książkach zachowały się ekslibrisy, dedykacje, uwagi, skreślenia i dopiski autorki. Interesujące są również zbiory literatury dziecięcej, zarówno polskiej jak i zagranicznej, ofiarowane autorce w dowód wdzięczności.

Księgozbiór prywatny stanowi 2141 jednostek inwentarzowych. Można w nim wyróżnić dzieła treści ogólnej, tj. encyklopedie, słowniki, leksykony, opracowania

[3] Por. M. Borucki: *Polskie gniazda literackie*. Warszawa 2009.

[4] *Maria Kownacka: Izba pamięci* [online]. Dostępny: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.maria_kownacka.republika.pl/Maria_Kownacka4.html.

stanowiące podstawę warsztatu pracy literackiej oraz dzieła literatury pięknej najwybitniejszych polskich jej przedstawicieli – Mickiewicza, Słowackiego Krasińskiego itp. Brak tu wydań wyróżniających się wyjątkowymi cechami edytorskimi, np. zabytkowymi oprawami. Dominują okładki miękkie i papier offsetowy. Interesująca cechą księgozbioru jest jednak oprawa graficzna utworów, a więc ilustracje i rysunki wykonane przez takich twórców jak Maja Berezowska, Michał Bylina, Zbigniew Rychlicki, Konstanty Maria Sopoćko, Jan Marcin Szancer czy Maria Orłowska-Gabryś. Zbiór edycji książek autorstwa Kownackiej, wydawanych w okresie blisko 80 lat przez różne oficyny wydawnicze, ilustrowanych przez wielu artystów, jest cenną kolekcją obrazującą współczesną historię książki dziecięcej. Daje możliwość porównywania różnych koncepcji edytorskich tego samego utworu ukazujących się równocześnie czy dzieł o podobnym charakterze wydawanych w różnym czasie. Może stanowić znakomity materiał obrazujący rozwój polskiej szkoły ilustracji, zmieniające się style estetyczne edytorskie i ilustratorskie.

Najstarszą publikacją w kategorii książek napisanych lub redagowanych przez autorkę, zachowaną w placówce, jest *Teatrzyk kukiełek: z rysunkami i tablicami w tekście.* Kownacka podjęła się redakcji tego dzieła. Publikacja wydana przez Wydawnictwo Naszej Księgarni i Związek Nauczycielstwa Polskiego w 1935 roku w Warszawie została opracowana przez J. Cierniaka, M. Kownacką, J. Landy, A. Palińskiego i W. Ulanowskich. Bogato ilustrowana zawiera rysunki i schematy budowy kukiełek. Ciekawym uzupełnieniem są rozkładane tablice wraz z rysunkami technicznymi przedstawiające konstrukcję teatru kukiełkowego oraz projekt dekoracji do teatrzyku. Starannie wydana pod względem edytorskim, oprawiona została przez introligatora w granatowe płótno. Na grzbiecie wytłoczone złote litery tytułu oraz inicjały autorki. Zachowana została oryginalna miękka oprawa. Egzemplarz figuruje w księdze inwentarzowej placówki pod numerem 66. Na stronie tytułowej znajduje się pieczęć z adresem zamieszkania właścicielki.

Wśród publikacji autorki wyróżniających się ze względu na piękne ilustracje w tym zbiorze możemy znaleźć *Świerszczykowy kram*. Książeczka wydana w 1949 roku przez Wydawnictwo Oświatowe Czytelnik w Krakowie, zilustrowana została przez Maję Berezowską. Ilustracje mieszane, kolorowe i czarno–białe przedstawiają zantropomorfizowane owady. Technika ilustracji przypomina rysunki malowane

ołówkiem lub kredkami świecowymi. W wydaniu tym na stronie tytułowej widnieje odręczny komentarz autorki tekstu z 13 marca 1951 roku: *Natchnieniem polskiej przyrody*... Dalsza część komentarza nieczytelna. Całość wydana została na papierze rotograwiurowym klasy V. w nakładzie 2 000 egzemplarzy. Cechą szczególną egzemplarza jest płócienna oprawa koloru bordowego. Do lica przedniej okładziny przyklejona została oryginalna papierowa okładka projektowana przez Berezowską.

Innym przykładem prezentującym interesujące ilustracje mogą być *Kajtkowe przygody* z 1948 roku. Opublikowane nakładem Naszej Księgarni zachwycają ilustracjami Konstantego M. Sopoćki. Ilustracje mieszane, czarno–białe i kolorowe przyciągają realizmem i głębokością barw. Książka oprawiona w miękką broszurową okładkę, zawiera na wewnętrznej stronie dedykację: *Kochanej Janinie Porazińskiej, żeby sobie przypomniała o starej przyjaciółce – Maria Kownacka.* Tekst dedykacji opatrzony został datą 16 II 1948 r.

Równie ciekawe w tym zbiorze są *Karuzele na niedziele* wydane w 1949 roku przez Naszą Księgarnię. Książeczka oprawiona w tekturową oprawę wydana została w serii *Biblioteczka „Iskierek"* i stanowi pierwszą publikację z tej serii. Ilustracje Hanny Rudowskiej, dość skromne, przedstawiają leśne rośliny (np. paprocie) i zwierzęta, wykonane zostały prostą kreską najczęściej w kolorze zielonym lub pomarańczowym.

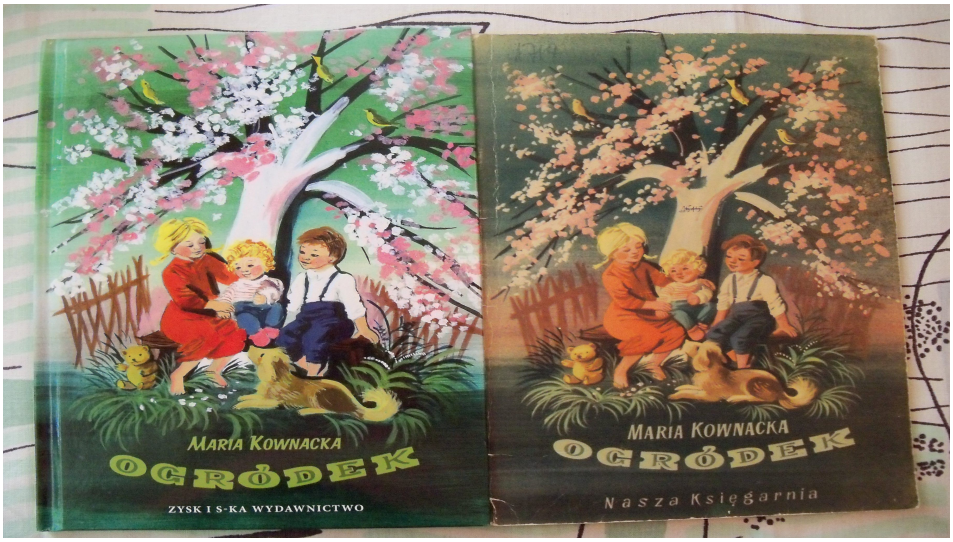
W 1955 roku ukazało się szóste wydanie *Kukuryku na ręczniku*. Tradycyjnie już przygotowane w Naszej Księgarni, wyróżniało się dwukolorowymi ilustracjami Franciszki Themerson. Okładkę zaprojektował Antoni Pucek.

Zachwyca również *Szkoła nad obłokami* wydana w 1958 roku przez Naszą Księgarnię w Warszawie. W ilustracjach przygotowanych przez Witolda Chomicza dominuje kolor zielony. Każdy rozdział rozpoczyna się zielona listwa przypominająca łowickie wycinanki. W zbiorze znalazło się kilka wydań tej pozycji. Było to m.in. wydanie z 1972 roku z ilustracjami Jana Marcina Szancera. Kownacka nie przepadała za ilustracjami tego artysty, mimo to zezwalała na publikowanie ich w swoich książkach.[5] Najnowsze wydanie tego utworu również znalazło się w Izbie. Wydane z okazji setnej rocznicy urodzin autorki przez Oficynę Wydawniczą GMP w Poznaniu

[5] Informacja uzyskana na podstawie wywiadu z kierownikiem Izby Pamięci Marii Kownackiej – Ewą Urbanowską.

zilustrowane zostało przez Grzegorza Marszałka.

Ogródek wydany w 1959 roku przez Państwowe Wydawnictwo Literatury Dziecięcej Nasza Księgarnia również zachwyca ilustracjami Marii Orłowskiej – Gabryś. To trzecie, rozszerzone wydanie tego utworu opublikowane na papierze offsetowym klasy III. Oprawa twarda, ilustracje barwne, całostronicowe są tłem dla tekstu. Nowe wydanie tej książeczki również przechowywane jest w Izbie. Egzemplarz z 2009 roku opublikowany przez firmę Zysk i Ska zawiera oryginalne ilustracje w nowej odsłonie, nieco jaśniejsze i wyraźniejsze. Na ostatniej stronie okładki czytamy: *„Wierszyki zawarte w Ogródku Marii Kownackiej – uwielbianej przez dzieci autorki Plastusiowego pamiętnika – skierowane są do najmłodszych czytelników. Książka pięknie zilustrowana przez Marię Orłowską – Gabryś – legendę polskiej literatury dla dzieci i ulubioną ilustratorkę wielu pokoleń Polaków."*[6]

Fot. 21. Okładki projektowane przez Marię Orłowską – Gabryś do pierwszego wydania *Ogródka* z 1959 roku (Wydawnictwo Nasza Księgarnia) i współczesna nieco odświeżona wersja z 2009 roku (Wydawnictwo Zysk i Ska). Eksponaty ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie.

[6] M. Kownacka: *Ogródek*. Warszawa 2009.

Fot.22. Ilustracje projektowane przez Marię Orłowską-Gabryś do pierwszego wydania *Ogródka* z 1959 roku (Wydawnictwo Nasza Księgarnia) i współczesna nieco odświeżona wersja z 2009 roku (Wydawnictwo Zysk i Ska). Eksponaty ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie.

Kolejną grupę w zbiorze Kownackiej stanowią dzieła opatrzone dedykacjami lub interesującymi komentarzami wyrażającymi stosunek autorki do osób przez nią obdarowywanych oraz jej poglądy nt. książek i ilustracji. Na szczególną uwagę w tej grupie zasługuje kolejny egzemplarz *Świerszczykowego kramu* z 1949 roku. Do wewnętrznej strony okładki drugiego egzemplarza przyklejona została notatka, sporządzona przez Kownacką na maszynie do pisania, wyjaśniająca okoliczności powstania książki, jak i stosunek autorki do ilustracji Berezowskiej. W notatce tej Kownacka pisze: „*Jest to książka szczególnie mi bliska, a powstanie jej może wytłumaczyć chyba tylko psycholog. Została napisana w 1941 roku, trzecim roku okupacji, kiedy umęczona i wygłodzona wyjechałam na wieś do siostry – i właśnie przyszedł na świat mój cioteczny wnuk – Piotruś.*[7] *Dziecko o wyjątkowym uroku. Kontrast całego koszmaru okupacyjnego jaki panował w Warszawie – ze względnym spokojem wsi i tym pełnym wdzięku niemowlęciem – tak na mnie podziałał, że wyzwolił się z wielką siłą zahamowany pęd do pisania. Pomysły kłębiły mi się w głowie, wszystko w słońcu – wśród łąk, roślin, owadów i ptaków. Cała książka została napisana w ciągu*

[7] Piotruś to najprawdopodobniej Piotr Holnicki – Szulc, ur. 6.08.1941 r. – syn Dobrosławy z Zalewskich i Jana Holnickiego – Szulca, wnuk Janiny z Kownackich Holnickiej – Szulcowej – siostry Marii Kownackiej. (pokrewieństwo ustalone na podstawie serwisu *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego* M. J. Minakowskiego: http://www.sejm-wielki.pl/ oraz książki *Plastusiowa mama: wspomnienia o Marii Kownackiej*. Oprac. M. Pryzwan. Warszawa 2009.

paru dni. Była to jak myślę reakcja udręczonej psychiki, coś w rodzaju samoobrony przed okropnościami tego czasu. Po prostu ucieczka od rzeczywistości. Książkę przyjął natychmiast Stanisław Arct w chwalebnej akcji "przygotowywania książek na po-wojnie" miało to na celu głównie ułatwienie przetrwania pisarzom ponieważ wypłacał dość wysokie zaliczki (których po wojnie nikt nie ściągał, a książki wydawały inne wydawnictwa...). Pierwsze wydanie książki ukazało się w 1949 roku, drugie w roku 195... Ilustracje Mai Berezowskiej były o nierównej wartości. Zwłaszcza dzieci miały twarze dorosłych zblazowanych młodzieńców. Natomiast kwiaty i owady są urocze i pełne charakteru."[8] Egzemplarz ten również opatrzony został dedykacją umieszczoną na stronie redakcyjnej: „*Janinie mojej, ukochanej Siostrze i Towarzyszce życia, po 30 – u latach wzajemnej wierności – daję to moje "szczytowe" osiągnięcie dla Jej pisklą*t. *Autorka – Jej – Maria.*" Książeczka opatrzona jest na stronie tytułowej pieczęcią *Koła Przyjaciół Dzieci* zlokalizowanego na warszawskim Żoliborzu. Egzemplarz posiada oryginalną edytorską oprawę.

Dzieci z Leszczynowej Górki to owoc współpracy Kownackiej i Zofii Malickiej opublikowany w 1951 roku. Na stronie tytułowej dedykacja z 3 V 1952 roku dla Joanny Kulmowej: *Tobie, Janeczko Kulmowa z wyrazem najgłębszej przyjaźni - autorka Maria Kownacka.* Autorką ilustracji została Wanda Zawidzka. Wydawca zamieścił również obszerne wyjaśnienia dotyczące fabuły: „*W roku 1948 ukazała się książka pt. <<Leszczynowa Górka>>. Opisywała ona przygody dzieci gajowego – Ewy i Tomka w czasie wiosny i lata. Książka, którą bierzecie w tej chwili do ręki, zawiera znacznie poszerzony okres wiosny i lata, a oprócz tego przeżycia dzieci w czasie jesieni i zimy w tejże samej gajówce na Leszczynowej Górce".*[9]

Uwagę badacza przyciąga także pozycja zatytułowana *O bursztynowym złocie* z 1964 roku. Na stronie tytułowej czerwonym długopisem zapisana dedykacja: *Kochanemu Jarkowi do oceny..* [...]. *- autorka Marysia. Żoliborz 2 VIII 1968.* Książeczka ilustrowana przez Marię Orłowską-Gabryś zawiera całostronicowe, realistyczne ilustracje wykonane akwarelami; oprawa miękka z wizerunkiem młodej dziewczyny ubranej w strój ludowy.

Wiatrak Profesora Biedronki autorstwa Marii Kownackiej i Jana Edwarda

[8] M. Kownacka: *Świerszczykowy kram*. Kraków 1949.
[9] M. Kownacka, Z. Malicka: *Dzieci z Leszczynowej Górki*. Warszawa 1951, s. 3.

Kucharskiego to tekst opublikowany w 1965 roku przez Naszą Księgarnię, który zilustrował Konstanty Maria Sopoćko. Zachowana oryginalna, nieco żartobliwa dedykacja J. Kucharskiego z 23 VIII 1965 roku dla współautorki:

Tę książkę (wspólne zwoje!)

M. Kownacka przyjąć chciej. (To co lepsze– to jest moje

To co gorsze ... jej)...

A w gruncie rzeczy, w tfurczej [!] udręce

Sialiśmy na cztery ręce.

Całuję rąk tych dwoje,

Oczywiście nie swoje.[10]

W środku zachowany został zasuszony kwiat – najprawdopodobniej malwa. Oprawa jest twarda, na grzbiecie wzmocniona płótnem, lecz ilustracje czarno-białe przedstawiają głównych bohaterów utworu.

Wesołe przedszkole to jedna z nielicznych publikacji w tym zbiorze wydana w 1969 roku przez Wydawnictwo Literackie w Krakowie. Na stronie redakcyjnej drukowana dedykacja: *„Rabczańskiemu przedszkolu <Plastusiowo>, które mi tak pięknie pomagało przy pisaniu tej książki – autorka*". Na stronie tytułowej odręczna dedykacja: „*Mojej Dzidziuni Słodkiej – do kompletu dzieł ciotki… taż ciotka M. Kownacka"*[11] opatrzona datą: Żoliborz, 24 VII 1969. Egzemplarz opatrzony jest także ekslibrisem Marii Kownackiej z motywem Plastusiowa. Ilustracje barwne, głównie całostronicowe są autorstwa Janiny Krzemińskiej.

Lata siedemdziesiąte przyniosły kolejne wydania dzieł Kownackiej, wśród których możemy znaleźć książkę pt. *Cztery mile za piec: sztuki dla teatrów dziecięcych* z barwnymi całostronicowymi ilustracjami Jana Marcina Szancera. Egzemplarz opublikowany w 1970 roku przez Naszą Księgarnię, posiada twardą oprawę na

[10] Zachowano oryginalną pisownię i układ graficzny dedykacji.

[11] Dzidziunia to Aniela Hilchen z domu Holnicka – Szulc, siostrzenica Marii Kownackiej, córka Janiny z Kownackich.

grzbiecie wzmacnianą płótnem. Książka zawiera dedykację pisaną na maszynie: *Dla Pani Julii Całkowej.* Autorka najprawdopodobniej nie zdążyła przekazać egzemplarza.

Kolejną publikacją z motywem teatralnym jest *Teatrzyk supełków* z 1970 roku w twardej tekturowej oprawie na grzbiecie wzmocnionej płótnem. Autorką ilustracji została Janina Krzemińska: dominują całostronicowe, zdarzają się jednak niewielkie, wręcz filigranowe ilustracje owadów. Książka zawiera również fotografie, których autorem został Tadeusz Bukowski. Egzemplarz zawiera odręczną dedykację Marii Kownackiej: *Kochanej Pani Stanisławie Zającowej na pamiątkę trudów włożonych przez Nią w te "supełki" – wdzięczna serdecznie M. Kownacka.* Publikacja ta, dedykowana 1 I 1971 r. w Warszawie, również nie trafiła w ręce osoby obdarowywanej.

Za żywopłotem to pozycja wydana w 1971 roku w Warszawie przez Naszą Księgarnię, w twardej oprawie, z autografem autorki w prawym górnym jej rogu. Na stronie tytułowej znajduje się dedykacja z rysunkiem Zbigniewa Rychlickiego z 21 V 1972 roku: *Kochanej Pani Marii Plastusia narysował Rychlicki*. Autorką ilustracji do tego wydania jest Janina Krzemińska. W księdze inwentarzowej Izby publikacja wpisana jest pod numerem 1802.

Fot.23. Dedykacja Zbigniewa Rychlickiego dla Marii Kownackiej złożona na egzemplarzu *Za żywopłotem* z 1971 roku. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie.

Dla bibliologa szczególnie interesujący może być egzemplarz *Na tropach węża Eskulapa* autorstwa Marii Kownackiej i Kazimierza Garstki, opatrzony ekslibrisem współautorki tekstu. Na stronie przedtytułowej znajdujemy obszerną dedykację Kownackiej z datą 2 VIII 1980 r. zawierającą rymowankę dla Dzidzi Holnickiej:

„Dzidzu –
niech Cię porwie chrapka
osobiście poznać Eskulapka!...
Co w prostej linii wynikającym
z Twojego hobby – "Łazika"!...
Uważać tylko musisz –
żeby Cię nie utrupił!...
Co czyni z zamiłowania
od istnienia zarania!...
W Bieszczadach głośno więc nie śpiewaj –
i nie wdrapuj się na drzewa!...
Bo to aksjomat pewny = Eskulap – wąż nadrzewny!..
Niech Ci Dzidziu Droga
grunt to przestroga -
autorka – ciotka
M. Kownacka".

Całostronicowe, czarno – białe ilustracje Stanisława Rozwadowskiego przypominają rysowanie węglem drzewnym.

Na szczególną uwagę zasługują również wydania najpopularniejszych książek autorki, a więc *Plastusiowego Pamiętnika* i *Rogasia z Doliny Roztoki*. W Izbie zachowały się prawie wszystkie wydania, począwszy od pierwszego, a zakończywszy na najnowszych egzemplarzach. Interesującym przykładem może być zachowany

w twardej, płóciennej oprawie milionowy egzemplarz *Plastusiowego pamiętnika* z 1971 roku z autografami i dedykacjami przyjaciół Marii Kownackiej. Na stronie tytułowej podpisy swe zostawiły Halina Skrobiszewska i Irena Jurgielewiczowa oraz przedstawiciele Szkoły Podstawowej nr 37 im. Leona Kruczkowskiego w Warszawie, z którą autorka współpracowała. Pod autografami widnie data 11 IX 1979 r. Autorka zamieszcza również odręczne podziękowania za owocną współpracę dla Instytutu Nasza Księgarnia.

Wiele współczesnych wydań, nie należących do autorki, ale gromadzonych w Izbie ze względu na pamięć o niej, to tzw. edycje limitowane. Przykładem takiego wydania może być *Plastusiowy Pamiętnik* noszący nr 3954 (spośród 24800 wydanych).[12] Publikacja wydana w 2009 roku we Wrocławiu przez Wydawnictwo Siedmioróg z ilustracjami Zbigniewa Rychlickiego, w oprawie tekturowej z licznymi złoceniami na grzbiecie wzmocnionym płótnem. Zamiast wstępu edycja zawiera opowiadanie autorki nt. historii powstania *Plastusiowego pamiętnika*.

Inny współczesny egzemplarz numerowany limitowanej edycji to *Plastusiowy Pamiętnik. Przygody Plastusia*. Egzemplarz przygotowany z okazji 80. urodzin Plastusia jest numerowany, sygnowany liczbą 5924. Wydanych zostało w sumie 7000 egzemplarzy, o czym świadczy informacja umieszczona na ruchomej stronie wyklejki. Edycja z portretem i autografem autorki, ilustrowana przez Zbigniewa Rychlickiego opublikowana została w 2011 roku we Wrocławiu przez Wydawnictwo Siedmioróg.. Interesującym uzupełnieniem *Przygód Plastusia* są aneksy, w których umieszczono następujące informacje: *Jak powstał Plastuś?; Jak zmieniał się Plastuś?*; *Plastuś i dzieci*; *Z Plastusiem w roli głównej*; *W czasach Plastusia; Plastuś na świecie (informacje o wydaniach)*; *Izba Pamięci Marii Kownackiej; Maria Kownacka (1894-1982) – autorka Plastusia*.[13] Materiały wykorzystane w aneksie jubileuszowym pochodzą z Izby pamięci autorki oraz z archiwum Wydawnictwa.

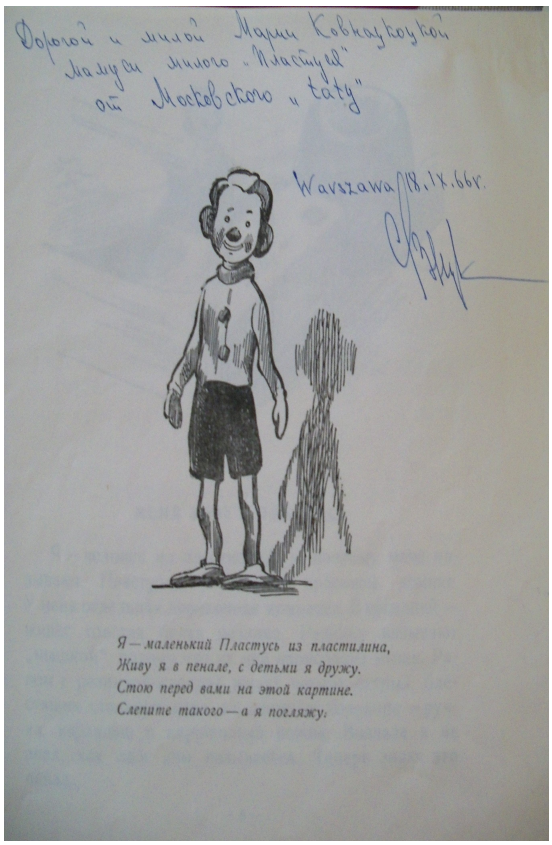
Drugi zrąb księgozbioru Marii Kownackiej stanowią zagraniczne wydania jej najpoczytniejszych książek. Znajdziemy tu egzemplarze opublikowane w języku angielskim, niemieckim, węgierskim, japońskim, białoruskim, rosyjskim czy gruzińskim. Przykładem może być niemieckie wydanie *Rogasia* zatytułowane *Hörlein*

[12] Oficjalnie przyjmuje się, że Plastuś urodził się 24 października 1917 roku.
[13] M. Kownacka: *Plastusiowy pamiętnik: przygody Plastusia*. Wrocław, Siedmioróg 2011, s. I-XV.

der Rehbock aus dem RoztokaTahl. Wydanie w oprawie broszurowej przygotowane przez Naszą Księgarnię w 1970 roku, przetłumaczone zostało na język niemiecki przez Petera Dehmela. Autorem ilustracji pozostał Janusz Grabiański. Innym przykładem może być wydanie niemieckie tego tytułu przygotowane przez Spectrum Verlag. Publikacja posiada trzy miejsca wydania Salzburg, Stuttgart i Zürich. Autorem niemieckiej wersji tekstu również został Peter Dehmel. Opracowanie graficzne pozostało takie samo jak w wydaniu polskim; oprawa twarda. Wydrukowano w Polsce przez Drukarnię Narodową w Warszawie w 1972 roku. Wydanie białoruskie *Rogasia* ukazało się pt. *Рагась э Даліны Растокі* w Mińsku w 1977 roku. Dominują ilustracje czarno –białe.

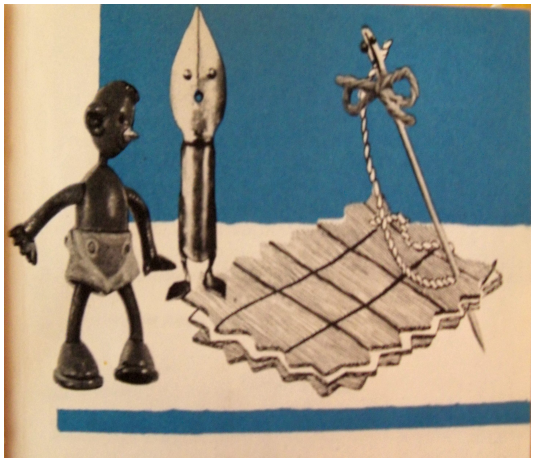
Równie interesujące są zagraniczne wydania *Plastusiowego pamiętnika* i *Przygód Plastusia*. Niemieckie wydanie *Przygód* ... ukazało się pod tytułem *Die Abenteur eines Knetemännleins* w Altberliner Verlag Lucie Groszer. Wydanie to ilustrował Zbigniew Rychlicki. W rosyjskim wydaniu *Plastusiowego pamiętnika* wydanym w stolicy Gruzji – Tibilisi w 1958 roku, strona tytułowa wzbogacona została o prywatne notatki Marii Kownackiej sporządzone ołówkiem i długopisem. Niestety, po latach, tekst ten jest słabo widoczny i trudny do odczytania. Na stronie redakcyjnej znajduje się krótka, rosyjskojęzyczna dedykacja dla autorki od „*Moskiewskiego Taty*”[14] z datą Warszawa, 18 IX 1966 r. *Plastuś* w zagranicznych wydaniach znacznie się różni od naszego polskiego ulubieńca. Przypomina drewnianego pajacyka ze szpiczastym noskiem. Ubrany jest w ciepły sweter, krótkie spodenki i czerwoną pelerynę. Jego uszy już nie są tak duże, a głowę pokrywa burza loków. Omawiane wydanie posiada dwie wersje językowe utworu – rosyjską i gruzińską.

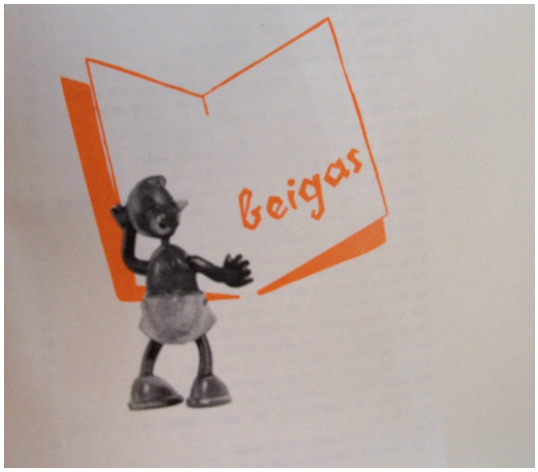
[14] Oryg. од москиещскего тату – od moskiewskiego taty. Tłumaczenie własne.

Fot. 24. Strona przedtytułowa rosyjskiego wydania *Plastusiowego Pamiętnika* opublikowanego w Tibilisi w 1958 roku wraz z dedykacją. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie.

Łotewskie wydanie *Plastusiowego Pamiętnika* ukazało się w 1960 roku pod tytułem *Plastina dienasgràmata.* Opublikowane zostało w Rydze. Na stronie tytułowej dedykacja po polsku: *Autorce dziękując w imieniu łotewskich dzieci – R. Ługińska*. Data pod dedykacją mówi, iż wpisu dokonano w Rydze 7 marca 1961 roku. Łotewski Plastuś również nie przypomina naszego rodzimego. Jest czarny i nosi krótkie spodenki. Ilustracje przypominają technikę fotografii.

Fot. 25 i Fot. 26. Ilustracje do łotewskiego wydania *Plastusiowego Pamiętnika* opublikowanego w Rydze w 1960 roku. Eksponaty ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie.

Interesujące jest również ukraińskie wydanie *Plastusiowego Pamiętnika.* Opublikowane w 1965 roku na podstawie wydania Naszej Księgarni z 1959 roku zawiera duże, barwne ilustracje przypominające rysunki dziecka tworzone kredkami świecowymi. Książkę opublikowało Wydawnictwo dla dzieci „Веселка”[15]. Autorką ilustracji została Felitsita Paulyuk. Oprawa jest twarda, na grzbiecie wzmocniona płótnem.

Węgierska wersja *Za żywopłotem* ukazała się pod tytułem *Kerti kalandok*. Opublikowana w 1978 roku przez Naszą Księgarnię zachowała oryginalną oprawę graficzną. Autorem ilustracji pozostał Zbigniew Rychlicki. Uwagę zwraca również słoweńskie wydanie *Kukuryku na ręczniku*, które ukazało się nakładem wydawnictwa Turčiansky Sv. Martin w 1954 roku. Słoweński tytuł nieco różni się od polskiego – *Rozpràvky a veselých veciach*. Na stronie tytułowej dedykacja dla autorki od słoweńskiej tłumaczki z dnia 7.08.1954 r. Zachowana została oryginalna pierwsza strona okładki wklejona na brązowe płótno twardej, płóciennej, introligatorskiej oprawy.

Kownacka lubiła otaczać się literaturą innych autorów dla młodego czytelnika. Tego typu zbiory stanowią trzeci zrąb kolekcji jej księgozbioru. Były to najczęściej książki ofiarowane przez zaprzyjaźnionych z autorką kolegów pióra. Dominują tu głównie polskie teksty. Zachowało się zaledwie kilka egzemplarzy autorów zagranicznych. Najstarszą publikacją w tym zespole jest książka *Ludzie stamtąd: cykl*

[15] „Веселка” - oznacza tęczę.

opowieści autorstwa Marii Dąbrowskiej, opublikowana przez Spółdzielnię Wydawniczą Czytelnik w 1946 roku jako trzecie wydanie jej opowiadań. Na stronie redakcyjnej umieszczono informacje o innych pracach autorki, z podziałem na utwory powieściowe, publicystyczne i dramatyczne. Odrębną kategorię stanowią utwory dla młodzieży wśród, których znalazły się takie tytuły jak: *Marcin Kozera, Dzieci ojczyzny, Przyjaźń i Czyste serca.* Badany egzemplarz zawiera odręczną dedykację i autografem autorki: *Kochanej Marii Kownackiej ze wspomnieniem wdzięcznym wspólnie przepracowanych lat 1919 – 1925 ofiaruje Maria Dąbrowska. Warszawa 20 VI 1946.* Tekst tłoczono w Drukarni Św. Wojciecha pod zarządem państwowym w Poznaniu. Oprawa jest kartonowa, obłożona ciemno zielonym płótnem. Na pierwszej stronie okładki delikatnie zaznaczono tłoczenie w kształcie ramki, a na grzbiecie wytłoczono złoconymi literami tytuł dzieła.

Książka pt. *Z przygód krasnala Hałabały* Lucyny Krzemienieckiej wydana w 1949 roku zawiera autograf i dedykację autorki z datą 3 V 1949 r.: *Drogiej Marii Kownackiej z prawdziwym uznaniem dla jej pięknej pracy – Lucyna Krzemieniecka.* Publikacja ukazała się nakładem Spółdzielni Światowid i podbiła serca czytelników nie tylko tekstem, ale również pięknymi ilustracjami przedstawiającymi mieszkańców lasu. W układzie graficznym książki dominują trzy kolory pomarańczowy, brązowy i biały.

Dzieci zwierząt to książka Stefanii Szuchowej z ilustracjami autorstwa Janiny Konarskiej. Opublikowana przez Czytelnika w 1950 roku zawiera tekst przeprosin Szuchowej adresowany do Porazińskiej: *Przepraszam stokrotnie Kochaną Panią Janinę Porazińską za pomyłkę w umieszczeniu wiersza p. Malawskiej „Kotek i ptaszek" pod jej nazwiskiem. Przywiązana i skruszona Stefania Szuchowa.* Pod przeprosinami widnieje data 1959 r. Równie interesujące w omawianym zbiorze są *Baśnie polskie* autorstwa Hanny Januszewskiej, wydane w broszurowej oprawie nakładem Czytelnika w 1952 roku, zilustrowane zostało przez Olgę Siemaszko. Na stronie tytułowej ozdobna ramka, z wplecionymi motywami roślinnymi. Każda baśń rozpoczyna się literowym inicjałem połączonym z niewielkim elementem graficznym. Pozostałe ilustracje kolorowe, realistycznie, ze szczegółami oddają przebieg fabuły. Egzemplarz opatrzony został dedykacją z datą 25 XII 1952: *Drogiej Pani Marii Kownackiej od czytającej nawet w poważnym wieku „Plastusia" H. Januszewskiej.*

W księgozbiorze Marii Kownackiej znajdujemy również dzieła Jerzego Ficowskiego. Opublikowana w 1965 roku *Gałązka z drzewa słońca*, z niezwykle barwnymi i ekspresyjnymi ilustracjami Jerzego Srokowskiego, zawiera dedykację autora opatrzoną datą 23 I 1965, w której Ficowski umieszcza prośbę do autorki Plastusia: „*Pani Marii Kownackiej z nieśmiałą prośbą, aby podzieliła się ze mną swoją opinią o tych baśniach"*. Nie wiadomo, czy właścicielka książki prośbę tę spełniła. Książka opublikowana przez Naszą Księgarnię w 1961 roku.

Swój tekst pt. *Wio, Leokadio!*, wydany przez Naszą Księgarnię w 1965 roku z ilustracjami Elżbiety Murowskiej-Krotkiewskiej, dedykowała Kownackiej także Joanna Kulmowa: „*Mamie uroczego Plastusia, który mnie wychowywał i wychował źle, bo napisałam Leokadię z drżeniem rąk."* W księgozbiorze M. Kownackiej znajduje także się *Królestwo bajki* autorstwa Ewy Szelburg-Zarembiny opublikowane w 1959 roku przez Naszą Księgarnię z ilustracjami Marii Orłowskiej-Gabryś.

Ze względu na długoletnią przyjaźń autorek, nie mogło wśród książek Marii Kownackiej zabraknąć tekstów oraz dokumentów niegdyś należących do Janiny Porazińskiej. Obie autorki dzieliły przez jakiś czas wspólnie mieszkanie przy Sułkowskiego. Przykładem może być *Wesoła gromada* opublikowana w 1936 roku w Wydawnictwie Michała Arcta w Warszawie. Jest to drugie wydanie tej książki, w którym rysunki i okładkę projektował Michał Bylina.

W 1954 roku nakładem Naszej Księgarni ukazały się również *Za górami, za lasami: polskie baśnie ludowe* z ilustracjami Jana Marcina Szancera. Opublikowana w serii „Biblioteczka Płomyczka" książka posiada broszurową oprawę, znacznie uszkodzoną. Jest to wydanie trzecie tej publikacji. Na stronie tytułowej umieszczono motyw kwiatowy za pomocą tzw. kalkomanii.

Egzemplarz *Kichusia majstra Lepigliny* opublikowanego w Naszej Księgarni w 1958 roku z barwnymi i czarno – białymi ilustracjami Marii Orłowskiej, oddającymi ze szczegółami panoramę Krakowa i rysy głównych bohaterów, pochodzi z siódmej już edycji tego edytora.

Znakomite ilustracje Marii Neuman-Hiszpańskiej zawiera opublikowana w 1962 roku książka J. Porazińskiej *Starodzieje*, nawiązująca do dawnych legend słowiańskich. Rysunki Hiszpańskiej czarno – białe, przypominające rysunki węglem drzewnym, swą

stylistyką nawiązują do starosłowiańskich totemów i wojowników. Natomiast *Tajemnicze butki* z 1965 roku posiadają niezwykle barwne ilustracje Bogdana Zieleńca malowane farbami, przypominające obrazy malowane na płótnie.

Interesujące wśród książek Kownackiej mogą być również książki należące niegdyś do Janiny Porazińskiej. Przykładem takiej publikacji może być książka autorstwa Hanny Ożogowskiej pt. *Uczniowie klasy III* – z ilustracjami Wandy Romeyko opublikowana przez Naszą Księgarnię w 1950 roku – zawierająca odręczną dedykację autorki z datą 4 IV 1951: *Drogiej Pani Janinie Porazińskiej z prośbą o pobłażliwość*.

Kownacka oprócz dzieł polskich autorów śledziła również produkcję wydawniczą najpopularniejszych autorów zagranicznych. W jej księgozbiorze znalazł się *Zamieniec*[16] autorstwa Selmy Lagerlöf w przekładzie Janiny Porazińskiej – edycja Naszej Księgarni z 1964 roku, ilustrowana przez Jana Samuela Miklaszewskiego z okładką wg projektu Elżbiety Krotkiewskiej – Murawskiej. Książka ukazała się w Serii z Zebrą. Inną pozycją szwedzkiej autorki w zbiorach Marii Kownackiej jest *Cudowna podróż* opublikowana nakładem Naszej Księgarni w 1955 roku jako edycja druga, w przekładzie Janiny Mortkowiczowej. Książka wydana w oprawie twardej, na grzbiecie wzmocnionej płótnem zachwyca kolorowymi ilustracjami Marii Orłowskiej i niezwykle zdobnymi wyklejkami.

Leśna gazeta autorstwa Witalija Bianki z 1953 roku w przekładzie Nadzieji Druckiej to druga, zmieniona i poprawiona, edycja tego tytułu opublikowana nakładem Naszej Księgarni. Okładkę projektował Bogdan Zieleniec, a ilustracje pochodzące z wydania rosyjskiego, czarno – białe, przypominające technikę tuszową, wykonała Waleria Kurdowa.

Wśród dzieł zagranicznych nie zabrakło w księgozbiorze Marii Kownackiej *Alicji w krainie czarów* Lewisa Carrolla. Książka w tłumaczeniu Antoniego Marianowicza, wydana w Naszej Księgarni w 1955 roku, posiada barwne ilustracje Olgi Siemaszko znakomicie oddające oniryczną rzeczywistość utworu. Nie zabrakło w tym księgozbiorze również dziecięcej literatury włoskiej. *Opowieść o Cebulku* autorstwa Gianniego Rodari, przełożona przez Zofię Ernst, wydana została przez Naszą

[16] Tyt. oryginalny: *Bortbytingen.*

Księgarnię po raz pierwszy w Polsce w 1954 roku. Duże, kolorowe i całostronicowe ilustracje Mieczysława Piotrowskiego do dziś zachwycają nie tylko młodego czytelnika.

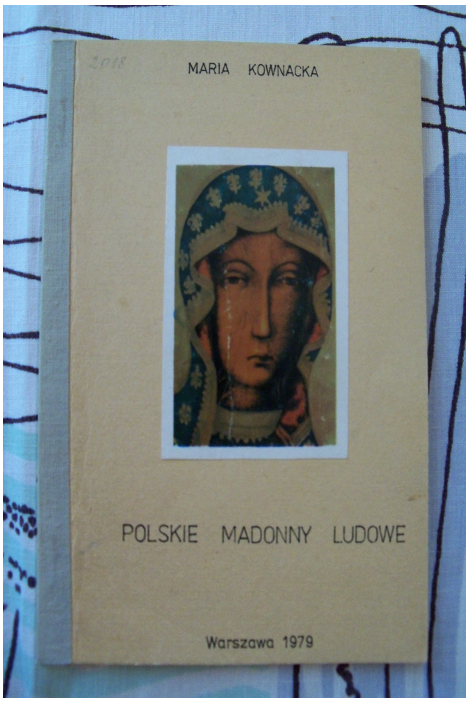
Egzemplarz nr 1231 *Siewu doli* autorstwa Leopolda Staffa to jedna z nielicznych w Izbie pamięci Marii Kownackiej pozycji spoza kanonu literatury dziecięcej. Książka została opublikowana w 1916 roku nakładem Spółki Wydawniczej Gebethnera i Wolfa, w Drukarni N. Szajnberga w Charkowie, za pozwoleniem Cenzury Wojennej (część utworów wydrukowano z wykropkowanymi miejscami po ingerencji cenzury). „Wytłoczono 2 000 egzemplarzy liczbowanych tej pozycji, z których 1-szy do 50-go na papierze lepszym, z podpisem autora."[17] . Utwory zawarte w tej książce pochodziły z mających się dopiero ukazać zbiorów poezji: *Ścieżki polne* oraz *Tęcza łez i krwi*.[18] Egzemplarz w twardej, płóciennej oprawie, bogato zdobionej licznymi tłoczeniami z motywem roślinnym zawiera krótką dedykację: *Kochanej Marysi przegrana, ale w przekonaniu, że kiedyś wygram – Monia (Gukiewiczówna, siostra Joli – Litwinki), Mińsk 1918.*

Cenną częścią kolekcji w Izbie Marii Kownackiej – choć nie podlegającą zakresowi pojęcia „sztuka książki" – są oprócz tekstów dedykowanych najmłodszym czytelnikom opracowania naukowe dotyczące różnych zagadnień życia społecznego. Przykładem może być pierwsza publikacja autorki: *Obieg czasopism na przykładzie minionych reform rolnych*. Egzemplarz z jej autografem stanowiący odbitkę z 3. numeru *Przeglądu Organizacji*[19] wydanego w marcu 1930 roku. Czasopismo to ukazywało się od 1926 roku w Warszawie.

Podobnie, interesujące są świadectwa niepublikowanej twórczości Kownackiej, np. szkic *Polskie Madonny Ludowe* z 1979 roku. Oprawa w kolorze brązowym posiada wklejony obrazek z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Na stronie tytułowej widnieje dedykacja z datą 8 IV 1988: „*Kochanemu "Dobremu Panu Jasiowi" najserdeczniej i z całego serca*."[20] Do wewnętrznej strony okładki przyklejona została kartka z krótkim komentarzem pracownika Izby Pamięci: *„Dobry" Pan Jaś w dedykacji Marii Kownackiej to Jan Kopczewski, onieśmielony dyrektor Instytutu*

[17] L. Staff: *Siew doli.* Charków 1916, s. 2.
[18] Ibidem, s. 5.
[19] Twórcą tytułu był Karol Adamiecki. *Przegląd...* wydawany był od początku swojego istnienia przez Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa i poświęcony teorii i praktyce zarządzania. Forma drukowana jest wersją referencyjną czasopisma.
[20] M. Kownacka: *Polskie Madonny ludowe.* Warszawa 1979, s. 1. [Maszynopis].

Wydawniczego „Nasza Księgarnia”. W dniu 17.07.1996 p. Kopczewski przekazał ten egzemplarz Izbie Pamięci Marii Kownackiej.[21]

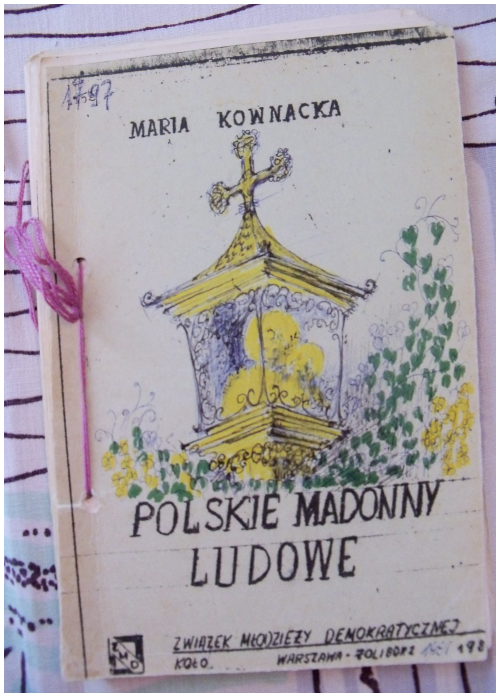

Fot. 27. Maszynopis *Polskie Madonny ludowe.* Warszawa 1979. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie.

W 1981 roku Maria Kownacka przy współpracy Związku Młodzieży Demokratycznej (koło na Żoliborzu) przygotowała drugi projekt książki pt. Polskie Madonny Ludowe. Egzemplarz maszynopisu zilustrowany został przez samą autorkę. Na stronie tytułowej znajduje się jej krótki komentarz: Polskie Madonny Ludowe - „*to dla naszego ludu uosobienie wszystkich radości i smutków”*.[22] Autorka dedykuje swoją pracę „Polskiej Młodzieży Demokratycznej, która samorzutnie podjęła trud powielenia tego zbiorku poświęconego polskim Madonnom Ludowym, a także tym którzy potrafią docenić skały moralne naszego ludu, włączone w kult postaci religijnych – Żoliborz 26.09.1981”.[23] Kownacka poprzedza tekst główny krótkim wstępem podkreślającym znaczenie Matki Boskiej dla uczuć religijnych i kultury patriotycznej kraju. Zamieszcza też spis treści. Całość, związana fioletową tasiemką, liczy 31 stron. We wspomnieniach Ewy Urbańskiej, bibliotekarki i aktualnej opiekunki Izby pamięci, której rodzina przez

[21] Dołączona do egzemplarza notatka przygotowana przez jednego z pracowników Izby.
[22] M. Kownacka: *Polskie Madonny ludowe.* Warszawa – Żoliborz 1981, [s. nlb.1. Maszynopis].
[23] Ibidem, s. 1.

lata przyjaźniła się z autorką pojawiają się refleksje nt. tego projektu: „*Pamiętam, jak pani Maria przyniosła nam tę książeczkę. Stanęła w drzwiach, trzymając w wyciągniętej dłoni tomik – własnoręcznie zrobiony, pisany na przebitce, związany niebieską włóczką. Był dla niej ważny. Chciała go wydać, ale się nie udało.*”[24]

Fot. 28. Maszynopis *Polskie Madonny ludowe.* Warszawa-Żoliborz 1981. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie.

Księgozbiór Marii Kownackiej przechowywany w Izbie pamięci na warszawskim Żoliborzu to w głównej mierze książki stanowiące podstawę warsztatu pracy pisarza oraz egzemplarze autorskie jej dzieł. Publikacje te, to zwykle wydania powojenne, wydawane tuż po 1945 roku i później, z charakterystycznymi dla tego okresu cechami ukształtowania edytorskiego. Mimo iż wydawane początkowo na słabej jakości, szybko żółknącym papierze, do dziś zachwycają piękną oprawą graficzną.

Można tu bowiem znaleźć ilustracje takich mistrzów polskiej szkoły ilustracji książkowej jak: Olga Siemaszko, Zbigniew Rychlicki, Maja Berezowska, Bohdan

[24] *Plastusiowa Mama: wspomnienia o Marii Kownackiej*. Zebr. i oprac. Mariola Pryzwan. Warszawa 2009, s. 54.

Zieleniec, Maria Hiszpańska-Neumann, Janusz Grabiański, czy Jan Marcin Szancer. Zachowane nieliczne egzemplarze sprzed 1939 roku to dzieła edytorskie takich oficyn jak Gebethner i Wolff czy Michał Arct. Tu również możemy dostrzec ilustracje mistrza Byliny.

Dedykacje są tutaj ważnym problemem, gdyż są to cechy nabyte egzemplarza, które często wkomponowują się w jego strukturę estetyczną, a ponadto są cennym źródłem do poznania kręgu społecznego autorki, więzi przez nią podtrzymywanych, losów książek, poglądów autora – można więc traktować je jako swoistą jakość estetyczną. Raczej krótkie, zwykle zawierają nazwisko adresata oraz deklarację uczuć autorki. Wśród adresatów znajdujemy zarówno osoby, z którymi związana była pokrewieństwem, jak też znacznie częściej nazwiska tych, z którymi połączyły ją kontakty zawodowe. Niektóre z dedykacji posiadają dodatkowe walory estetyczne tj. rysunki dołączane przez ilustratorów do swoich wpisów.

Maria Kownacka nie tylko pisała utwory dla dzieci, ale również starała się na bieżąco śledzić polską i zagraniczną produkcję wydawniczą. Liczne dedykacje i autografy w książkach świadczą o tym, iż była szanowana i lubiana w środowisku literatów. Dzięki analizie poszczególnych egzemplarzy można stwierdzić, iż autorka posiadała dwa warianty ekslibrisu, który zwykle umieszczany był w kolejnych wydaniach *Plastusiowego Pamiętnika*. Sama autorka najchętniej współpracowała z Naszą Księgarnią, rzadziej z Czytelnikiem i Spółdzielnią Światowid. Osobiście dbała o to, aby jej książki były ilustrowane przez najznakomitszych grafików epoki. Z relacji Ewy Urbanowskiej dowiadujemy się, że autorka szczególnie upodobała sobie i ceniła ilustracje i rysunki Mai Berezowskiej, unikała natomiast ilustracji projektowanych przez Jana Marcina Szancera.[25] Trudno jednak potwierdzić tę tezę, gdyż nie zachowały się żadne dokumenty i notatki autorki na ten temat. Jedyną przesłanką zdającą się potwierdzać tę tezę jest niewielka liczba utworów, zachowanych w placówce, zilustrowana przez Szancera.

Całość księgozbioru jest stosunkowo dobrze zachowana. Brak dużych zniszczeń i śladów zagrzybienia. Zbiory zostały skatalogowane przez Bogumiłę Krassowską (1930 – 1998) w księdze inwentarzowej placówki. Kilka lat później podjęto prace nad

[25] Informacja uzyskana na podstawie wywiadu z Ewa Urbanowską – która od 2002 roku pełni funkcję opiekuna Izby pamięci Marii Kownackiej.

stworzeniem katalogu elektronicznego. Dokumenty w ten sposób opracowane włączono w zasoby OPAC-a Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, pod której auspicjami działa Izba. Aktualnie brak katalogu kartkowego. Krassowska od 4 kwietnia 1989 roku, mimo iż od kilku miesięcy przebywała już na emeryturze, zaangażowała się w pracę na rzecz Muzeum Książki Dziecięcej. „*Podjęła żmudną, pionierską pracę przy organizacji Izby Pamięci Marii Kownackiej. [...] uporządkowała i zinwentaryzowała przekazany księgozbiór, (w tym dorobek wydawniczy Kownackiej), opracowała katalog alfabetyczny. Wiele uwagi poświęciła archiwaliom – uporządkowała rękopisy, fotografie i listy. Czuwała nad pracami remontowymi w Izbie, dbając o wystrój zgodny z wolą i osobowością pisarki. Przygotowała tę placówkę do udostępniania. Zapoczątkowała przyjmowanie wycieczek młodzieży szkolnej i stworzyła model lekcji bibliotecznej w domu autorki <<Plastusiowego pamiętnika>>*”[26]

Księgozbiór zgromadzony w Izbie cały czas się rozrasta. Do dziś gromadzone są różne wydania dzieł Kownackiej, nie tylko polskie, ale i również zagraniczne egzemplarze. Dominują tu książki publikowane w drugiej połowie XX wieku, wydawane na słabym, głównie offsetowym lub rotograwiurowym papierze. Brak pięknych opraw, bordiur, floratur czy złoceń. To księgozbiór użytkowy, wykorzystywany głównie w procesie twórczym. Atutem tego zespołu są pierwsze wydania dzieł Kownackiej oraz jej odręczne notatki i skreślenia. Przedmioty i bibeloty zgromadzone w Izbie (np. licznie zachowane zdjęcia, kukiełki i lalki teatralne) świadczą o pasjach i zainteresowaniach teatralnych literatki, ale także o dokumentowaniu przez nią losów recepcji swoich dzieł. Dokumenty osobiste oraz komentarze dołączane do poszczególnych wydań, stanowią podstawę dla poznania poglądów autorki nt. książki, jak również kryteriów jej wartościowania estetyki publikacji dla najmłodszych.

Muzeum im. Adama Mickiewicza w Warszawie jest jednym z największych w Polsce. „*Geneza Muzeum sięga roku 1948, kiedy to w Muzeum Narodowym w Warszawie zorganizowana została wystawa w 150 rocznicę urodzin Adama Mickiewicza. Jej kuratorem był Aleksander Semkowicz, bibliofil i autor prac o książkach mickiewiczowskich. Muzeum Adama Mickiewicza, powołane w 1950 roku, rozpoczęło działalność w 1952 roku, a na jego siedzibę przeznaczono dwie zabytkowe*

[26] E. Wolfgramm: *Bogumiła Krassowska (1930 – 1998)*. W. Entuzjastki bibliotekarstwa dziecięcego. Warszawa 1999, s. 97.

kamienice przy Rynku Starego Miasta: balcerowską i orlemusowską, których wnętrza przystosowano do potrzeb wystawienniczych. Pierwszy dyrektor, Aleksander Semkowicz, przekazał Muzeum swój wspaniały księgozbiór, dając tym samym początek bogatej kolekcji mickiewiczianów. Została ona wzbogacona przez zapis testamentowy wnuczki Poety, Marii Mickiewiczówny z 1952 roku. Do Warszawy przybyły cenne rękopisy, dokumenty, portrety i pamiątki. W przekazie tym znalazła się bogata korespondencja, w tym papiery Mickiewiczów, głównie Władysława Mickiewicza i rodziny Malewskich, a ponadto nuty Marii Szymanowskiej. W tym czasie Muzeum Narodowe w Warszawie przekazało piękny zespół mickiewiczowski ze zbiorów Leopolda Meyeta. W 1955 roku do Muzeum wpłynęły kolejne mickiewicziana i zbiory dotyczące Wielkiej Emigracji, będące własnością Biblioteki Polskiej i Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu (w Muzeum Literatury na prawach depozytu). Od spadkobierców rodziny Przeździeckich zakupiono autograf Grażyny, jedyny istniejący autograf tego poematu."[27]

Przez lata placówka zmieniała swój charakter. Z instytucji o charakterze stricte biograficznym stała się muzeum historycznoliterackim. Na zmiany miał wpływ przede wszystkim rodzaj zbiorów oraz gromadzenie spuścizny innych literatów. Z czasem zaczęły powstawać oddziały placówki dedykowane ważnym postaciom kultury i literatury polskiej. Były to muzea Władysława Broniewskiego[28], Andrzeja Struga[29] i Marii Dąbrowskiej[30] w Warszawie oraz Witolda Gombrowicza we Wsoli.[31]

W 2005 roku powołano do życia nowy organ - Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską. Jest to centrum badawcze i informacyjne, dokumentujące polskie życie literackie w kraju i na emigracji po 1939 roku. Wyniki prac badawczych Instytutu udostępniane są w postaci baz danych oraz wydawnictw źródłowych, przewodników, bibliografii i katalogów archiwów. Aktualnie struktura Muzeum jest ustabilizowana. Możemy wyróżnić następujące działy: administracja, dział finansowo – księgowy, dział promocji, bibliotekę, dział dokumentacji fotograficznej, dział naukowo – oświatowy,

---

27 *Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza : o muzeum* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://muzeumliteratury.pl/o-muzeum/.

28 *Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza : Muzeum Władysawa Broniewskiego* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumbroniewskiego/.

29 *Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza : Muzeum Andrzeja Struga* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumstruga/.

30 *Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza : Muzeum Marii Dąbrowskiej* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumdabrowskiej/.

31 *Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza : Muzeum Witolda Gombrowicza we Wsoli* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumgombrowicza/.

dział rękopisów, dział sztuki, dział wydawniczy oraz pracownię foniczną. Od stycznia 2010 r. funkcję dyrektora Muzeum Literatury pełni Jarosław Klejnocki.

„*Celem i zadaniem Muzeum Literatury jest wszechstronne zainteresowanie się i otoczenie opieką spuścizn i pamiątek związanych z literaturą polską, jej twórcami, a także szeroko pojętym życiem literackim w Polsce w sensie terytorialnym i historycznym. Jest nim również upowszechnianie w szerokim zakresie wiedzy o poszczególnych pisarzach, życiu literackim i literaturze polskiej od początków jej istnienia po dzień dzisiejszy. Wystawy muzealne adresowane są do młodzieży szkolnej, miłośników literatury i miłośników twórczości poszczególnych pisarzy. Zbiory Muzeum: rękopisy, książki, dzieła sztuki, dokumentacja fotograficzna i dźwiękowa są systematycznie powiększane, opracowywane i udostępniane publiczności. Publikowane są katalogi zbiorów i wystaw, a od 1959 roku ukazuje się wydawnictwo „Blok – Notes Muzeum Literatury". Muzeum posiada w swoim dorobku także druki bibliofilskie. Prowadzi szeroką współpracę z muzeami krajowymi i zagranicznymi, czego wyrazem są liczne wspólne przedsięwzięcia promujące polską literaturę i kulturę.*"[32]

Jedną z najbardziej okazałych i cennych kolekcji zawierających jednorodne pod względem tematycznym oraz edytorskim zbiory sztuki książki jest księgozbiór Aleksandra Semkowicza (1885 – 1954), znanego polskiego bibliografa, introligatora artystycznego, a także, a może przede wszystkim, miłośnika literatury Adama Mickiewicza. W publikacji towarzyszącej wystawie opraw Semkowicza organizowanej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy w 1992 roku, znalazł się również rozbudowany życiorys introligatora.

Aleksander Semkowicz urodzony 17 czerwca 1885 roku w Tłustem koło Zaleszczyk jako 6 - letnie dziecko został zupełnym sierotą. Oddany pod opiekę stryja już w 1898 roku rozpoczyna naukę rzemiosła introligatorskiego w pracowni Klemensa Fedunia we Lwowie. „*15 maja 1905 roku wyjeżdża na naukę za granicę. Po drodze odwiedza po raz pierwszy w życiu Kraków, a już dnia 1 czerwca 1905 r. zaczyna pracę w zawodowej szkole introligatorskiej Gustawa Bernhardta w Schwiebus (Świebodzin). Od razu wykazuje się talentem, czego dowodem jest, że Bernhardt dawał fotografować jego rysunki i wzory opraw, a zdjęcia zamieszczał w prospektach swej szkoły. […] Po*

[32] *Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza : o muzeum* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://muzeumliteratury.pl/o-muzeum/.

powrocie do Lwowa Aleksander Semkowicz już 1 stycznia 1911 zaczyna pracę jako kierownik artystyczny w Introligatorni Artystycznej Alfreda Altenberga, księgarza wydawcy, której zarządcą był Władysław Kwaśniewicz."[33] Po powrocie do rodzinnego Lwowa Semkowicz podejmuje pracę w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich, gdzie w latach 1912 – 1917 pełnił funkcję kierownika technicznego introligatorni. W 1920 roku otworzył własną firmę introligatorską we Lwowie, gdzie specjalizował się w tworzeniu na specjalne zamówienie luksusowych opraw. Przez lata jego prace stały się znane, gdyż często eksponował je podczas wystaw bibliofilskich. m.in. w Lipsku (1927), Poznaniu (1929), Berlinie (1938) czy Krakowie (1938). Semkowicz udzielał się także społecznie. W 1931 roku został wybrany na starszego Cechu Introligatorów we Lwowie, a jako przedstawiciel lwowskiego rzemiosła i mieszczaństwa w 1938 roku został senatorem RP.[34]

„*Dziedziną, w której osiągnął znakomite wyniki, była konserwacja ksiąg i starych druków. Ręką Aleksandra Semkowicza restaurowane były najcenniejsze zabytki piśmiennictwa polskiego, jak Kazania Świętokrzyskie, Marchołt czy mickiewiczowski rękopis Pana Tadeusza. Wiele opraw starych ksiąg, wykonanych ręką Semkowicza znajduje się do dziś w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.*"[35]

Księgozbiór Semkowicza to jak pisze Halina Natuniewicz to: „*pierwsze wydania dzieł poety, późniejsze przedruki, opracowania twórczości, czasopisma krajowe i emigracyjne, będące w zasięgu wpływów Mickiewicza i jego poezji, zbiór muzealiów, wydania albumowe oraz ilustrowane, księgi pamiątkowe, wycinki z pracy, zaproszenia na uroczystości mickiewiczowskie w różnych latach i miejscach, tworzą tę zabytkową kolekcję, liczącą 2 700 pozycji. Semkowicz jako artysta – introligator zadbał o to by książka Mickiewiczowska w jego zbiorze była piękna i miała bibliofilski charakter. W oprawach własnoręcznie wykonanych starał się zachować okładki wydawnicze, oryginalne wymiary druków podkreślając w ten sposób wartość dokumentalną egzemplarzy. Indywidualizował poszczególne oprawy pod kątem rzadkości druku i tematyki, łączył jednakowym kolorem opraw pozycje w tej samej serii*

[33] *Aleksander Semkowicz: 1885 - 1954: introligator, mickiewiczolog, bibliofil*. Oprac. Elżbieta Bukowska. Warszawa 1992, s. 6-7.

[34] *Witryna edukacyjna Kancelarii Senatu: Aleksander Semkowicz* [online]. Dostęp: 2.04.2014. Dostępny w World Wild Web: http://www.senat.edu.pl/senat/senatorowie-1922-1939/senatorowie-ii-rp/senator/aleksander-semkowicz.

[35] *Aleksander Semkowicz*... Oprac. E. Bukowska, s. 9.

wydawniczej, dobierał skóry najwyższego gatunku, zdobił je złotem i kolorowymi motywami, ukazując wysoki kunszt introligatorski. Wszystkie książki oznaczył efektownym ekslibrisem, wykonanym przez Rudolfa Miękickiego we Lwowie."[36]

W zbiorze tym można wyróżnić 3 podstawowe zespoły. Jest to książka w języku polskim, dotycząca życia i twórczości Mickiewicza, książka obcojęzyczna, głównie francuska oraz książki autorstwa poety o charakterze edukacyjnym. Ze względu na temat pracy w księgozbiorze tym należało by wyróżnić takie kryteria wartościowania, jak: zbiór książek z ilustracjami wybitnego ilustratora bądź jakiejś szkoły estetycznej; zbiór książek pięknych pochodzących od jednego edytora – umożliwiający śledzenie rozwoju jego warsztatu; eksponaty tzw. książki integralnej, ewentualnie przykłady dzieł sztuki w formie książki. Kryteria te w przypadku zbioru Semkowicza nie do końca odpowiadają charakterowi kolekcji. Artysta sam oprawiał swój księgozbiór. Gromadząc zbiory skupiał się głównie na ich walorach treściowych i edukacyjnych. O stronę estetyczną egzemplarzy dbał osobiście nieco później, zwracając szczególną uwagę na jakość wykorzystywanych materiałów i kunszt wykonania, starał się nadać bibliofilski charakter swojej kolekcji. Tak więc głównym kryterium wartościującym prezentowany księgozbiór, interesującym dla badacza sztuki książki, są ekskluzywne oprawy wykonane przez właściciela zbioru oraz estetyka serii wydawniczych przez niego pozyskanych.

W kolekcji tej na pierwszy plan wysuwają się oprawy skórzane wykonane na sposób rzemieślniczy. Są to oprawy wytworzone ręcznie na wzór tych dawnych. Na grzbietach często znajdują się zwięzy, które mają charakter wyłącznie dekoracyjny. Nie wynikają one z konstrukcji książki, lecz z chęci zaspokojenia potrzeb estetycznych czytelnika. Bogate tłoczenia i złocenia zachwycają nie tylko miłośników literatury Adama Mickiewicza. Semkowicz szczególną uwagę poświęcał dziełom zbiorowym wieszcza. Większość zgromadzonych w placówce eksponatów zawierających zbiór utworów posiada oprawy z pełnej skóry.

Przykładem może tu być 8. tomowe wydanie *Poezyj* Adama Mickiewicza opublikowane w Paryżu w latach 1828 – 1836. Tomy 1 – 3 wydali Barbezat i Delarue, tomy 4 – 7 A. Jarowiecki, a tom 8 Księgarnia i Drukarnia Polska. Oprawa ze skóry

[36] H. Natuniewicz: *Zagadnienia książki muzealnej na przykładzie Muzeum im. Adama Mickiewicza w Warszawie*. „*Blok-Notes*" 1975. Nr 7, s.213

cielęcej barwiona na zielono. Na licu przedniej okładziny ramka z cienkiej linii, pośrodku wytłoczono lirę w kolorze złotym. Na grzbiecie złocony tytuł, nazwa autora i pionowe linie.

Pierwsze paryskie wydanie *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* opublikowane nakładem Drukarni A. Piniarda w 1832 roku oprawione zostało przez Semkowicza w cielęcą wiśniową skórę. Na licu przedniej okładziny zachwyca floraturowa ramka oraz umieszczony w samym jej środku złocony wianek. Na grzbiecie tradycyjnie umieszczono tytuł, nazwę autora i rok wydania dzieła. Urody dodaje podłużny ozdobnik.

Drugie wydanie tego dzieła z 1833 roku również znalazło się w kolekcji introligatora. Wydanie opublikowane w Paryżu nakładem H. Bossange i spółki, a wydrukowane u A. Pinarda, oprawione zostało w granatową cielęcą skórę. Złocona kompozycja z koronkowych tłoków i kropkowanych linii umieszczona została na przedniej stronie oprawy. Na grzbiecie niewielki szyldzik i ozdobniki. Złocony górny brzeg grzbietu uwypukla tłoczenie nazwy autora i tytułu dzieła.

Wśród licznie zgromadzonych książek autorstwa wieszcza w zespole tym jest również czterotomowe wydanie *Poezyj* Adama Mickiewicza opublikowane nakładem Oficyny Wilhelma Deckera i Spółki w Poznaniu, w 1828 roku. U dołu strony informacja: własność autora. Każdy tom posiada portret wieszcza, wraz z datą urodzenia oraz drukowaną dedykację: *Janowi Czeczotowi, Tomaszowi Zanowi, Józefowi Jeżowskiemu i Franciszkowi Malewskiemu – przyjaciołom moim na pamiątkę szczęśliwych chwil młodości, która z nimi przeżyłem poświęcam – Adam Mickiewicz*. Wszystkie cztery tomy oprawione w ten sam sposób. Dominuje brązowa skóra, po 4 imitacje zwięzów wzmacniających na grzbietach. W górnej części grzbietu, wklejona jest farbowana na zielono skóra, na której wytłoczono złotymi zgłoskami nazwę autora i tytuł dzieła. Każdy tom posiada wytłoczony numer w ramach serii oraz datę wydania. Blok książki jest barwiony, w kolorze bordowym. Egzemplarz ten, podobnie jak pozostał w kolekcji, posiada ekslibris z napisem Biblioteka Mickiewiczowska Aleksandra Semkowicza

Równie unikatowym przykładem może być półpergaminowa oprawa 6. tomów *Dzieł* Adama Mickiewicza wydawana w latach 1896 – 1911 nakładem Towarzystwa

Literackiego im. A. Mickiewicza we Lwowie. Na grzbiecie umieszczono niewielki ozdobnik oraz złocony tytuł i nazwę autora. Zwraca uwagę barwiona farbami tłustymi oklejka.

Wśród opraw mieszanych, najliczniejszych w tym zbiorze, dominują egzemplarze półskórkowe i płócienne, złocone maszynowo. Skrzydła oprawy są najczęściej tekturowe, specjalnie barwione. „*Warto jeszcze zwrócić uwagę na użyty do opraw papier. Semkowicz barwił go tłustymi, najczęściej drukarskimi farbami, rozcieńczonymi terpentyną i wkraplanymi na powierzchnię wody. Kładzione na to arkusze papieru zabarwiały się w charakterystyczny <<marmurkowy>> wzór. Papier ten jest jednym ze znaków rozpoznawczych, pozwalających na zidentyfikowanie opraw pochodzących z semkowiczowskiego warsztatu.*”[37]

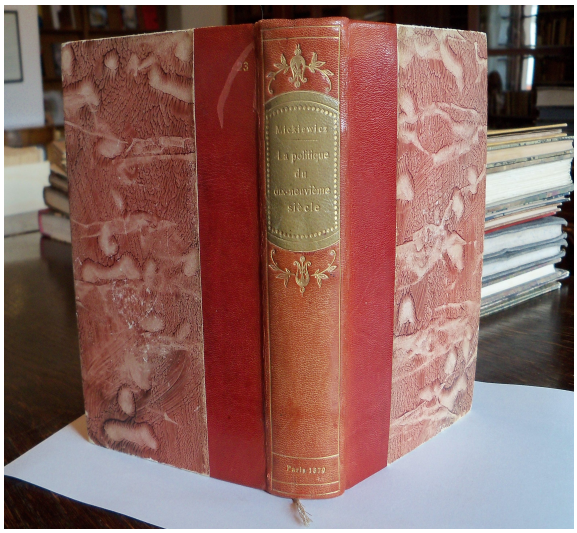
Takim przykładem mogą być *Rozbiory i krytyki* autorstwa Aleksandra Tyszyńskiego. Opublikowany w 1854 roku w Petersburgu egzemplarz był przez wiele lat własnością Ossolineum, o czym świadczą pieczęcie umieszczone na stronie tytułowej. Na stronie redakcyjnej umieszczono również pieczęć wskazującą na wymianę egzemplarzy między Muzeum Literatury a Biblioteką Ossolineum. Książka opublikowana w Drukarni J. Jaworskiego w Warszawie posiada twardą oprawę. Na grzbiecie i rogach beżowe płótno; nosi ślady przetarcia. Egzemplarz jest nieco zniszczony i zakurzony. Podobnie zachowany jest tomy drugi. Niestety tom ten posiada znaczny defekt na stronie tytułowej: wycięto fragment z nazwą autora. Tom trzeci tego dzieła, wydany w tym samym roku w Petersburgu, również posiada zniszczoną oprawę. Na grzbiecie brak informacji o autorze i tytule dzieła, gdyż skóra jest znacznie wytarta.

W księgozbiorze lwowskiego introligatora znalazła się również pozycja zatytułowana *Adam Mickiewicz: rys biograficzny* opublikowana w Wiedniu w 1863 roku przez Karola Estreichera. Publikacja wydana nakładem Drukarni i papierni L. Sommera stanowi przedruk z czasopisma *Postęp*. Egzemplarz posiada tekturową oprawę z charakterystycznym marmurkowym wzorem, na grzbiecie wzmacniany płótnem. Tłoczone złotą farbą nazwa autora i tytuł dzieła podkreślają artystyczny charakter oprawy.

Nieco starszą, bo pochodzącą z 1870 roku publikacją wydaną przez Księgarnię Luksemburgską jest *La politique du dix – neuvième siècle* autorstwa Adama

[37] *Aleksander Semkowicz...* Oprac. E. Bukowska, s.53.

Mickiewicza. Dzieło zostało opatrzone przedmową i adnotacjami autorstwa syna poety – Władysława Mickiewicza. Na stronie tytułowej i zachowanej oryginalnej, papierowej okładce umieszczono wykaz zawartości publikacji. Tematyka poszczególnych części dzieła dotyczy: polityki polskiej, polityki francuskiej oraz polityki polskiej wobec cara i Napoleona. Na kolejnej stronie umieszczono ówczesną mapę Polski wykonaną najprawdopodobniej techniką stalorytu. Dalej ilustracja przedstawia Napoleona płaczącego nad mapą Europy. Niezwykle interesującym elementem oryginalnej okładki jest również pieczęć własnościowa Biblioteki i Muzeum polskiego w Rapperswilu. Egzemplarz stanowi duplikat dzieła przechowywanego w tej placówce. Publikacja nosi ślady działania bakterii i pleśni o czym świadczą liczne przebarwienia. Papier, na którym wydrukowano *La politigue* jest mocno zażółcony. Blok książki przyklejony do oprawy płócienną taśmą. Egzemplarz posiada artystyczną oprawę. Dominuje półskórek kozłowy czerwony. Na grzbiecie ozdobny szyld z motywem roślinnym zastosowany wokół nazwy autora i tytułu dzieła. Oklejka klastrowa. Skrzydła oprawy są dopasowane kolorystycznie do grzbietu. Całość utrzymana jest w odcieniach czerwieni.

Fot. 29. Artystyczna oprawa *La politique du dix – neuvième siècle* A. Mickiewicza wykonana przez Aleksandra Semkowicza. Egzemplarz ze zbiorów Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie.

Kolejnym przykładem jest publikacja zawierająca dwa poematy Adama Mickiewicza pt. *Farys* i *Grażyna*. Egzemplarz wydany we Lwowie w 1882 roku nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, wydrukowany został w Krakowie dzięki

staraniom Drukarni Władysława L. Anczyca i Spółki. Oprawa introligatorska. Na grzbiecie skóra barwiona na czerwono, wytłoczona nazwa autora i tytuły poematów. Skrzydła okładki utrzymane w odcieniu szaro – fioletowym, pokryte charakterystycznym dla semkowiczowskiej pracowni "marmurkowym papierem".

Egzemplarz tomu pierwszego najsławniejszego dzieła Zygmunta Kaczkowskiego *Teka Nieczui : posłanie imć pana Nieczui do małych Polaków i czerwonych Rusinów, a które też i wielcy Polscy na czas sobie czytać mogą, dla zbudowania i dla krotochwili*. wydany w Paryżu w 1883 roku, drukiem Drukarni Polskiej A. Zabierzyny przy ulicy Notre Dame des Champs 53, zachwyca kunsztowną oprawą introligatorską. Na grzbiecie i rogach okładki beżowe płótno, na wklejonym fragmencie skóry umieszczono w ramce z motywem roślinnym nazwę autora i tytuł dzieła. Zamiast wstępu zamieszczono fragment *Kazania* Księdza Fabiana Birkowskiego.

Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historya szlachecka z 1811 i 1812 roku w dwunastu księgach wierszem opublikowany został u Hermana Altenberga we Lwowie w 1889 roku z portretem autora. Ta edycja z tekstem umieszczonym w czerwonej ramce opatrzona została 24 rysunkami Michała Elwiro Andriollego. Oprawa introligatorska twarda, na grzbiecie skórzana z pięcioma wzmacniającymi zwięzami zawiera złocone nazwę autora i tytuł dzieła.

Stosunki wzajemne i sądy Mickiewicza, Słowackiego i Krasickiego autorstwa Antoniego Mazanowskiego, to książka, która ukazała się w Warszawie w 1890 roku nakładem Księgarni G. Centnerszwera, wydrukowana w drukarni „Przeglądu Tygodniowego", zlokalizowanej przy ulicy Czystej 4. dobrze wpisuje się w zbiór ciekawych estetycznie opraw introligatorskich mickiewiczianów. Grzbiet ma skórę w kolorze czarnym, a skrzydła okładki w kolorze zielonym, wzbogacone fantazyjnym wzorem. Na grzbiecie, wzbogaconym tłoczonymi w kilku miejscach motywami roślinnymi, podobnie jak w przypadku innych dzieł w tej kolekcji wytłoczona jest nazwa autora i tytuł dzieła.

W okresie pobytu w Paryżu, Mickiewicz był wykładowcą literatury słowiańskiej w Collège de France i przygotowywał materiały dla swoich studentów. Pokłosiem tego jest cykl kursów do nauki języków słowiańskich. *Kurs trzecioletni (1842 – 1843)*

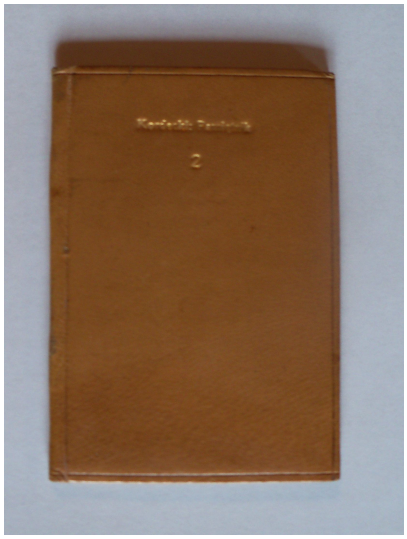
literatury słowiańskiej wykładanej w Kolegium Francuzkiém opublikowany został w 1844 roku w Paryżu dzięki staraniom Księgarni Polskiej zlokalizowanej przy ulicy Echaudé nr 9. Na stronie redakcyjnej znajduje się wykaz publikacji, które wydała Księgarnia Polska w latach 1833 – 1844. Następny w tym zespole jest *Kurs czwartoletni (1843 – 1844) literatury słowiańskiej wykładanej w Kolegium Francuzkiém* wydany w 1845 roku, podobnie jak poprzednie[38] opublikowany nakładem Księgarni Polskiej w Paryżu. Wszystkie tomy oprawione są w ten sam sposób. Na grzbiecie półskórek kozłowy czarny, bogato tłoczony. Oprócz standardowych informacji takich jak nazwa autora i tytuł dzieła Semkowicz zastosował roślinny ornament podkreślający artystyczny charakter oprawy. Oklejki barwione tłustymi farbami. Również wyklejki we wszystkich tomach *Kursu* są takie same, bogato zdobione delikatnym motywem roślinnym. Ostatni tom *Kursu* różni się nieco motywem graficznym na skrzydłach oprawy.

Rok mickiewiczowski: księga pamiątkowa to publikacja wydana staraniem Kółka mickiewiczowskiego we Lwowie, nakładem Księgarni Hermana Altenberga w 1899 roku z portretem Mickiewicza. Każdy rozdział kończy ozdobna winieta z motywem roślinnym. Do każdego egzemplarza wydawca dołączał papierową zakładkę zawierająca podstawowe informacje o dziele i wydawcy. Egzemplarz oprawiony został w tekturę, oklejoną charakterystycznym marmurkowym papierem. Skórzany grzbiet z licznymi złoceniami i ozdobnikami przedstawiającymi wieńce laurowe. Oprócz tytułu, u dołu wytłoczono miejsce i rok wydania.

Interesującym kryterium badania semkowiczowskiej kolekcji jest również estetyka edytorska dziewiętnastowiecznych serii wydawniczych oprawianych przez mistrza. Wszystkie egzemplarze w danym cyklu wydawniczym introligator oprawiał w ten sam sposób, podkreślając ich charakter oraz tematykę. Nierzadko bowiem wśród zdobień, na grzbiecie lub przedniej okładzinie oprawy, umieszczał niewielki ozdobnik harmonijnie współgrający z całością. Na szczególną uwagę zasługują również charakterystyczne dla serii publikowanych w tym okresie strony tytułowe i oryginalne papierowe okładki projektowane przez edytora. Semkowicz dbał o zachowanie oryginalnych okładek, uważał je bowiem za cenne źródło dokumentacyjne dla badania produkcji wydawniczej tego okresu.

[38] W zasobach Muzeum znajdują się również wcześniejsze tomy.

Pamiętnik oblężenia Częstochowy 1655 r. autorstwa księdza Augustyna Kordeckiego opublikowany został w serii *Biblioteka Ludowa Polska* w Paryżu nakładem Księgarni Luksemburgskiej.[39] To dwutomowe dzieło, oprawione w beżowe płótno, posiada skromne złocenia na pierwszej stronie oprawy uwydatniające tytuł utworu. Wewnątrz została zachowana oryginalna papierowa okładka. Brak roku wydania uniemożliwia pełną identyfikację dzieła. Egzemplarz posiada autograf poprzedniego właściciela. Autograf ten umieszczony został na okładce dzieła.

Fot. 30. Oprawa drugiego tomu *Pamiętnika oblężenia Częstochowy 1655 r.* autorstwa księdza Augustyna Kordeckiego. Egzemplarz ze zbiorów Muzeum Literatury.

W serii tej ukazał się również *Pamiętnik o Filomatach i Filaretach*. Opublikowany w Paryżu posiada identyczną szatę graficzną jak *Pamiętnik oblężenia Częstochowy*. Interesujące dla tej serii są strony tytułowe. Każda z nich zawiera ten sam motyw. Jest to kompozycja graficzna J. Frankla przedstawiająca scenę pożegnania kosyniera udającego się do powstania. Oryginalne okładki również zawierają identyczne grafiki, jak na stronie tytułowej. Egzemplarz *Pamiętnika* stanowi swego rodzaju unikat w kolekcji Semkowicza, gdyż nie posiada introligatorskiej oprawy. Zachowany został bez ingerencji introligatora, zabezpieczany w Muzeum papierową okładką, dzięki czemu ujawnia estetyczne cechy opracowania edytorskiego całej serii.

[39] Księgarnia zlokalizowana była przy 16 ulicy de Tournon 16.

Fot. 31. Strona tytułowa charakterystyczna dla serii Biblioteka Ludowa Polska. Fotografia pochodzi z *Pamiętnika o Filomatach i Filaretach* A. Mickiewicza ze zbiorów Muzeum Literatury w Warszawie.

Cechy te widoczne są one także w tomie ósmym tej serii, także wydanym w Paryżu w Księgarni Luksemburgskiej, jakim jest *Wzywanie do pokuty* autorstwa księdza Piotra Skargi. Beżowa skóra, delikatne złocenia na pierwszej stronie okładki wskazują tytuł i numer w serii. Również współwydane dwa dzieła Jana Kochanowskiego, *Threny* oraz *Satyr i wróżki*, stanowiące ostatnią pozycję serii w zbiorze Semkowicza utrzymane są w podobnej stylistyce edytorskiej co poprzednie tytuły serii.

Cechą typową dla serii *Biblioteki Ludowej Polskiej* jest brak daty wydania. Seria ta zapoczątkowana została w Paryżu przez Władysława Mickiewicza, ukazywała się w latach 1866 – 1871. „*Objęła 69 tomików (wg numeracji 68 – dwa pod tym samym numerem) o małym formacie 32°, o przeciętnej objętości ok. 4 arkuszy; drukowana była w 3 wariantach: na papierze zwykłym, czerpanym i na bibułce. […] Seria była pierwszym polskim bezkonkurencyjnie tanim (25 centimów) wydawnictwem arcydzieł literatury polskiej, w założeniu przeznaczona dla szerokiego kręgu odbiorców głównie w kraju, miała służyć idei oświaty ludowej. Każdy utwór poprzedzał wstęp – charakteryzujący twórczość autora, często był to fragment wykładu A. Mickiewicza.*”[40]

[40] *Biblioteka Ludowa Polska.* „Eduteka.pl” [online]. Dostęp: 2014-03-10. Dostępny w World Wide Web: http://www.eduteka.pl/doc/biblioteka-ludowa-polska.

Kolejny zespół ilustrujący estetykę serii wydawniczej tworzą książki edytowane w ramach *Biblioteki Mrówki.* Seria ta ukazująca się w latach 1869 – 1899 we Lwowie nakładem Księgarni Polskiej początkowo wydawana była przy redakcji czasopisma literackiego *Mrówka*. Z tego czasu pochodzą tomy 250 – 251 zatytułowane *Konfederaci barscy i Jakób Jasiński* autorstwa Adama Mickiewicza, drukowane u J. Czaińskiego w Gródku. Na wewnętrznych stronach okładki znajduje się wykaz pozycji ukazujących się nakładem Księgarni Polskiej. U dołu strony tytułowej widnieje pieczęć poprzedniego właściciela egzemplarza – lwowskiej Księgarni i składu nut Gubrynowicza i Schmidta. Oprawa introligatorska, typowa dla kolekcji Semkowicza ma na grzbiecie dwa rodzaje skóry, brązową i barwioną na czerwono, 5 zwięzów wzmacniających oraz tłoczone: nazwę autora, tytuł dzieła oraz nazwę i numer w serii. Skrzydełka okładki utrzymane są w podobnej kolorystyce. *Biblioteka Mrówki* objęła utwory niemal wszystkich wybitnych pisarzy i poetów polskich od epoki odrodzenia po pierwsze edycje przedstawicieli Młodej Polski: m. in. P. Skargi, A. Frycza Modrzewskiego, M. Reja, J. Kochanowskiego, W. Bogusławskiego oraz w bogatym wyborze I. Krasickiego, J.U. Niemcewicza, K. Brodzińskiego, A. Mickiewicza, J. Słowackiego, S. Goszczyńskiego, W. Syrokomli, J. Lama, pierwsze wyd. poezji J. Kasprowicza, a także przekłady. Do roku 1899 seria objęła 356 numerów.[41]

W kolekcji tej na szczególną uwagę zasługują również przykłady pomyłek introligatora. Są one dowodem na to, iż mimo drobnych błędów w wykończeniu edytorskim, książki wychodzące z pracowni Aleksandra Semkowicza nie są pozbawione walorów określanych mianem sztuka książki. Przykładem może tu być publikacja autorstwa Piotra Chmielowskiego z 1898 roku zatytułowana *Estetyka Mickiewicza*. Egzemplarz opublikowany we Lwowie nakładem Księgarni Hermana Altenberga zachował oryginalną okładkę wydrukowaną na papierze czerpanym. Autor dedykuje swe dzieło „Wielmożnemu Panu Rektorowi Małeckiemu". Egzemplarz posiada artystyczną wyklejkę z motywem roślinnym, w którym dominują polskie kwiaty polne. Grzbiet oprawiony został w brązową skórę, a dodatkowo wklejono wzmocnienia ze skóry barwionej na czarno; oprawa ozdobiona jest również pięcioma fałszywymi zwięzami. Nadając dziełu oprawę introligatorską Semkowicz się pomylił. Umieścił błędny tytuł na grzbiecie – *Etyka Mickiewicza*. Mimo iż tytuł dzieła sugeruje związek

[41] *Biblioteka Mrówki.* „Eduteka.pl" [online]. Dostęp: 2014-03-10. Dostępny w World Wide Web: http://www.eduteka.pl/doc/biblioteka-mrowki.

z edytorskim wyposażeniem wydań wieszcza, to jednak treściowo odbiega ono od tego tematu. Chmielowski analizuje estetykę treściową utworów Mickiewicza zmieniającą się w zależności od okresu twórczego wieszcza.

Niektóre z przechowywanych w Muzeum Literatury mickiewiczianów z kolekcji Semkowicza zawierają, oprócz kunsztownych opraw, również interesujące dedykacje i komentarze czytelnicze. Przykładem może tu być *Historia Polski w głównych jej zarysach* autorstwa Adama Mickiewicza. Dzieło to opublikowane zostało w 1871 roku przez Księgarnię Luksemburską w Paryżu wraz ze wstępem, przedmową i komentarzem nt. najnowszych wydarzeń Władysława Mickiewicza. Publikacja posiada oryginalnie zachowaną oprawę. Na skórzanym grzbiecie wzbogaconym 4 imitacjami zwięzów wytłoczono złocone litery przedstawiające nazwę autora, tytuł dzieła oraz inicjały S. L. Skrzydła oprawy obłożone zostały płótnem w kolorze skóry. Egzemplarz posiada bogaty komentarz czytelniczy – liczne podkreślenia i skreślenia wykonane zostały niebieską kredką.

Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim. Dysertacja przedłożona Wydziałowi Filozoficznemu Uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim dla uzyskania stopnia doktora to dzieło autorstwa Franza Augustaitisa. Na stronie tytułowej umieszczono również tytuł równoległy w języku niemieckim. Pracę opublikowano w Krakowie w 1911 roku nakładem Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego. Całość, 89 stron, wydano na papierze żeberkowym. Dysertacja dedykowana jest profesorowi literatury polskiej na Uniwersytecie Fryburskim – Stanisławowi Dobrzyckiemu: *Składam serdeczne podziękowania za zwrócenie mej uwagi na temat niniejszej pracy, jak również za liczne wskazówki, udzielne mi w czasie jej pisania*.[42] Egzemplarz posiada twardą tekturową oprawę, na grzbiecie wzmocnioną skórą. Tradycyjnie złotymi zgłoskami tłoczone nazwisko autora i tytuł dzieła.

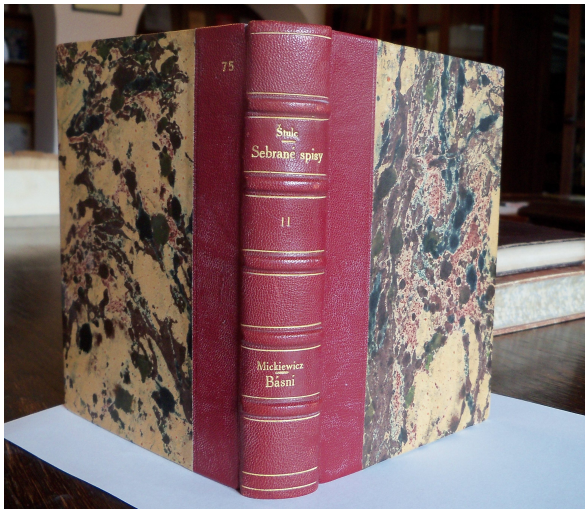
Pośród dzieł obcojęzycznych zawierającym odręczne dedykacje jest również książka zatytułowana *Towiański et sa doctrine jugès par l' enseignement de l' eglise* autorstwa Pierra Semenenki – księdza i doktora teologii, książka wydana w Paryżu

[42] F. Augustaitis: *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim. Dysertacja przedłożona Wydziałowi Filozoficznemu Uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim dla uzyskania stopnia doktora.* Kraków 1911, s. 3.

w 1850 roku nakładem księgarzy – Sagniera i Braya. Na stronie przed tytułowej znajduje się wspominana już dedykacja autora: *Kochanemu i zacnemu w Chrystusie Panu Ojcu Franciszkowi Mikulskiemu na pamiątkę dawnej przyjaźni z prośbą o modlitwy. Rzym, 13 grudnia 1852 r.* Obok dedykacji, na poprzedniej stronie wklejono wycinek prasowy z 1903 roku oraz odręczną notatkę również pochodzącą z gazety. Obie informacje dotyczą Jana Towiańskiego. Pierwsza z nich dotyczy odejścia w stan spoczynku. Jan Towiański opuszcza florenckie sądownictwo w wieku 75 lat, druga zaś, pochodząca z „Dziennika Polskiego" publikowanego we Lwowie dotyczy jego śmierci. Z notatki dowiadujemy się iż: „*Jan Towiański zmarł 22 lutego 1904 roku w Jabłonowie pod Kopyczyńcami, w Galicji, w Austrii. Śp. Jan Towiański, najstarszy syn Andrzeja Towiańskiego sławnego mistyka i reformatora religijnego, który wraz z Mickiewiczem ok. r. 1840 Założył w Paryżu Koło Braci Nowego Zakonu*."[43] Oprawa twarda, introligatorska. Zastosowano dwa rodzaje płótna. Na grzbiecie i rogach płótno zielone z wytłoczoną nazwą autora i tytułem utworu, skrzydła oprawy w kolorze fioletowym. Grzbiet posiada poprzeczne tłoczenia, imitujące tradycyjne zwięzy.

Sebrané spisy básnické autorstwa Václava Štulce'a to egzemplarz opublikowany w Pradze w 1878 roku nakładem Wydawnictwa i Księgarni Ignacego Leopolda Kobera. Stanowi on tom drugi przekładów wierszy mickiewiczowskich opublikowanych przez tę oficynę. Wydany w serii *Národní Bibliotéka* pod redakcją Franciszka Zákrejsa egzemplarz dedykowany został „*nieśmiertelnej pamięci*" Księcia Jerzego Lubomirskiego. Na stronie tytułowej słabo widoczna pieczęć własnościowa jednej z praskich księgarń. Badany egzemplarz dość dobrze zachowany, mimo słabej jakości papieru i obszernych płóciennych podklejeń łączących blok książki z oprawą. Oprawa tradycyjnie jak u Semkowicza twarda, tekturowa. Na grzbiecie płótno i 5 zwięzów wzmacniających. Zachowano oryginalną, papierową okładkę.

[43] Tekst opublikowano w *Dzienniku Polskim* we Lwowie 25 lutego 1904.

Fot. 32. Artystyczna oprawa utworu *Sebrané spisy básnickié* autorstwa Václava Štulce'a wykonana przez Aleksandra Semkowicza. Egzemplarz ze zbiorów Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie.

Ostatnim kryterium według, którego można eksponować zbiory Semkowicza są wydania bogato ilustrowane oraz posiadające oryginalnie zachowane okładki, projektowane przez edytora. Przykładem może tu być francuskojęzyczne, dwutomowe wydanie zbioru poezji wieszcza zatytułowane *Œuvres poétiques complétes de Adam Mickiewicz, professeur le littérature et de langue slave au Collège de France: traduction nouvelle d'après lédition originale de 1844 par Christien Ostrowski*. Jest to trzecia edycja tego dzieła z 1849 roku opublikowana w Paryżu.[44] Wydaniem tekstów zajęły się dwie instytucje – Wydawnictwo braci Plon (oryg. Plon Frères, Éditeurs) oraz Księgarnia Victora Lecoura (oryg. Victor Lecour, Libraire). W tomie pierwszym znalazły się następujące utwory: *Przyjaciele, Podróż na Krym, Grażyna, Konrad Wallenrod* oraz *Pielgrzym*. Obok strony tytułowej umieszczono portret poety przypominający płaskorzeźbę. W tomie drugim znalazły się: *Sonety, Thadée Soplitza* oraz *Wiersze.* Obok strony tytułowej tomu drugiego znajduje się ilustracja pochodząca z *Konrada Wallenroda*, przedstawiająca głównego bohatera na tle zamku. Oba egzemplarze oprawione zostały w ten sam sposób. Oprawa twarda, tekturowa, na grzbiecie granatowe płótno. Liczne tłoczenia i złocenia wzbogacają oprawę. Grzbiet wzmacnia 5 zwięzów, na każdym egzemplarzu wytłoczono ponadto rok wydania i numer tomu. Zachowano oryginalną papierową okładkę. Dodatkowo edycja ta posiada

[44] Pierwsze paryskie wydanie ukazało się w 1844 roku.

dwie plansze wykonane metodą druku wklęsłego.

Semkowicz w swojej kolekcji posiadał również drugie wydanie tego dzieła z 1845 roku. Obydwa tomy drugiej edycji wydane zostały nakładem Wydawnictwa i Księgarni Charpentiera w Paryżu. Na stronie tytułowej brak informacji o planszach wklęsłodrukowych. Każdy tom jest inaczej oprawiony. Najprawdopodobniej introligator nie zdążył ujednolicić opraw. Oprawa tomu pierwszego artystyczna, tekturowa, niezniszczona ma grzbiet obłożony zielonym płótnem z tłoczoną złotymi zgłoskami nazwą autora, tytułu oraz numerem tomu. Oprawa tomu drugiego jest dość zniszczona, tekturowa. Na rogach okładki widać pozostałości płótna, zachowane tylko na pierwszej stronie oprawy. Brak roku wydania.

Inną pozycją w języku francuskim, dotyczącą życia poety opublikowaną przez Księgarnię Luksemburgską w 1881 roku jest *Honoration de la mèmoire d' Adam Mickiewicz en Italie*. Podobnie jak w innych wytworach tego wydawnictwa, na stronie tytułowej i okładce znalazła się informacja dotycząca zawartości treściowej dzieła. Całość wydrukowała Constantine Zabieha przy Notre Dame des Champs pod numerem 53 w Paryżu. Oprawa jest twarda, introligatorska. Na grzbiecie zastosowano skórę, której elementy przyklejone do skrzydeł oprawy zostały zabarwione w odcieniu bordowym. Tradycyjnie, w centralnej części grzbietu umieszczono informację o autorze i tytuł dzieła. Zachowana została oryginalna papierowa okładka, przytwierdzona płócienną taśmą do oprawy.

Ad Napoleon III Caesarem Augustium : ode in bomersundum captum to pozycja wydana w 1887 roku we Lwowie nakładem Wydawnictwa Władysława Bezy i Franciszka Konarskiego, przetłumaczona na język polski przez Mikołaja Epsteina. Na odwrociu strony tytułowej znajduje się informacja: „*Tłoczono 50 egz. jako manuskrypt*”.[45] Zachowana została oryginalna okładka w kolorze beżowym.

Wśród obcojęzycznych dzieł, które zachowały oryginalne okładki edytora również zdarzają się opracowania dotyczące wieszcza. Przykładem może tu być dzieło autorstwa Antoniego Potockiego pt. *Mickiewicz : l' homme et sa lègende*. Publikacja wydana została nakładem Księgarni francusko – polskiej i obcej Gebethnera i Wolffa

[45] A. Mickiewicz: *Ad Napoleon III Caesarem Augustium : ode in bomersundum captum.* Lwów 1887, s. 2.

w Paryżu, przez jedną z wielu filii[46] tej spółki przy Boulevard Saint – Germain 123. Całość jest dość dobrze zachowana. Zastosowano tu dobrej jakości papier, o czym świadczy brak zażółceń. Oprawa introligatorska, również wykonana jest przez Semkowicza. Na grzbiecie skóra, wzmocniona przez 5 zwięzów. Zachowana została oryginalna papierowa okładka, tłoczona na żeberkowym papierze o widocznych elementach sita. Blok książki barwiony na niebiesko za pomocą lapis lazuri. Na zwięzach widać ślady przetarcia.

Ciekawym znaleziskiem w kolekcji Muzeum Literatury jest również opublikowany w 1875 roku nakładem Księgarni Luksemburgskiej w Paryżu tekst autorstwa Józefa Bohdana Zalewskiego pt. *Adam Mickiewicz podczas pisania i drukowania Pana Tadeusza. List do syna Adama.* Na stronie tytułowej pieczęć wskazująca poprzedniego właściciela egzemplarza. Napis *Z księgozbioru Władysława Wszelaczyńskiego* sugeruje, iż pozycja wchodziła w skład większej kolekcji. Na stronie redakcyjnej autor umieszcza drukowaną dedykację.

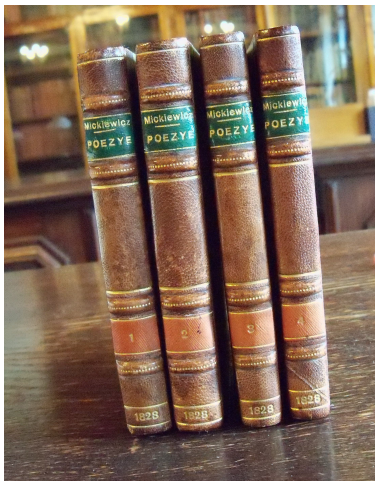
Kolekcja Aleksandra Semkowicza to zbiór książki polskiej i obcej jednorodnej pod względem tematycznym, jak i estetycznym. W księgozbiorze tym dominują dokumenty dziewiętnastowieczne, wykazujące charakterystyczne cechy ukształtowania edytorskiego dla druków tego okresu. Oprawiane ponownie przez mistrza lwowskiego introligatorstwa zyskały nowy wymiar estetyczny. Dominują tu oprawy skórzane, półskórkowe i płócienne. Semkowicz używał najwyższej jakości materiałów. Skóry cielęce, kozłowe i świńskie komponował kolorystycznie z marmurkowymi okładzinami papierowymi. Jak podkreśla Elżbieta Bukowska „*projekty zdobnicze Semkowicza były typowo introligatorskie, dalekie od modnego, malarskiego traktowania okładki. Mieszczą się w nurcie panującego w latach dwudziestych stylu art – deco, w którym głównym elementem zdobniczym jest linia. Kompozycje geometryczne złożone z powtarzających się motywów są związane z rytmem zwięzów na grzbiecie książki. W kompozycjach ilustracyjnych Semkowicz ucieka się do symbolicznego, konturowego rysunku, odwołującego się do treści książki. Zdobienia wykonane są perfekcyjnie, trudną techniką tłoczenia, przy użyciu roli i małych tłoczków.*”[47]

---

[46] Firma Gebethner i Wolff posiadała również swe oddziały w Krakowie, Łodzi, Lublinie, Poznaniu, Wilnie, Zakopanem oraz Warszawie.

[47] *Aleksander Semkowicz* ...Oprac. E. Bukowska, s. 37

Całą kolekcję cechują liczne złocenia i tłoczenia umieszczane na grzbietach oraz na licach przednich okładzin. Nieliczne oprawy zgromadzone w Muzeum w całości pokryte są pełną skórą.[48] Każdy egzemplarz posiada swój indywidualny numer tłoczony na ostatniej stronie oprawy. Uwagę badacza zachwycają również artystyczne wyklejki. Każdy egzemplarz posiada ekslibris introligatora. Nieliczne egzemplarze posiadają barwiony blok książki.

Fot. 33. Czterotomowe wydanie *Poezji* A. Mickiewicza w artystycznych skórzanych oprawach Aleksandra Semkowicza. Eksponat ze zbiorów Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie.

Niezwykle interesujące są również dedykacje i komentarze czytelnicze umieszczone na stronach tytułowych i redakcyjnych książek. Jako cechy nabyte egzemplarza, są one wyrazem stosunków łączących właściciela książki ze środowiskiem. Nieliczne zachowane skreślenia wykonane niebieską kredką ujawniają zainteresowania ówczesnego czytelnika. Zaprezentowane perełki introligatorskie pochodzące z kolekcji Aleksandra Semkowicza stanowią tylko fragment obszernej, bo liczącej 2 700 egzemplarzy kolekcji. Cały zbiór przechowywany jest w dębowych, zabytkowych szafach. Brak tutaj innych sposobów zabezpieczenia księgozbioru. Tylko nieliczne egzemplarze, najczęściej te, które nie zostały oprawione przez Semkowicza, oraz te, które wykazują znaczne uszkodzenia, owijane są w dodatkowy papier.

[48] Większość opraw wykonanych w całości ze skóry jest własnością rodziny Aleksandra Semkowicza. Pisze o tym m.in. Elżbieta Bukowska w katalogu przez nią opracowanym pt. *Aleksander Semkowicz 1885 – 1954 :introligator, mickiewiczolog, bibliolog.* Warszawa 1992.

Księgozbiór ten ze względu na swój unikatowy charakter jest chętnie eksponowany nie tylko w Muzeum, ale również podczas wystaw okolicznościowych i czasowych.

Czytelnia Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza jest dobrze wyposażona. Szerokie, zabytkowe stoły oraz zgromadzone w placówce bibeloty przywołują klimat dawnych bibliotek mieszczańskich. Cała kolekcja została opracowana w katalogu kartkowym, dostępnym na miejscu. Czytelnikom zainteresowanym zbiorami dokumentów udostępnia się również spisy bibliograficzne oraz opracowania dotyczące życia i twórczości wieszcza, historii muzeum oraz zgromadzonych w nim eksponatów. Brak katalogu elektronicznego dostępnego zarówno w placówce jak i na stronie www Muzeum znacznie utrudnia rekonesans badawczy. Niezwykle pomocne okazują się jednak drukowane katalogi wystaw oraz publikacje towarzyszące wydarzeniom kulturalnym i naukowym organizowanym przez Muzeum.

Zachowanie całej kolekcji jest dość zróżnicowane. Dominujące zbiory dziewiętnastowieczne charakteryzuje papier słabej jakości, kwaśny, w nielicznych przypadkach kruszący się. Niektóre pozycje wykazują ślady działania szkodliwych warunków mikrobiologicznych, o czym świadczą przebarwienia spotykane w różnych miejscach, w tym ślady foxingu. Semkowicz jako introligator dostrzegał również problemy konserwacji o czym wspominał w swoich artykułach[49]. Nieliczne egzemplarze w tej kolekcji zachowały ślady takich działań, np. podklejany blok książki bibułką introligatorską. W głównej mierze, tylko oprawy stare, nie odnawiane przez lwowskiego introligatora, wykazują przetarcia i uszkodzenia okładzin.

Wśród spuścizny licznie zgromadzonej w muzeach literackich oprócz zbiorów książki pięknej ze względu na swe walory edytorskie, można znaleźć również tzw. książkę artystyczną, czyli integralne, postrzegane jako całość pod względem formy, treści i wyrazu artystycznego dzieło estetyczne, reprezentujące różne techniki, gatunki i style. Szczególną pozycję wśród muzeów literackich gromadzących książkę artystyczną zajmuje Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym koło Wadowic. Powstałe w 1946 roku, staraniem żony i córek pisarza, aktualnie prezentuje 10 pomieszczeń ekspozycyjnych.[50] Na jego stronie internetowej można przeczytać:

[49] Por. A. Semkowicz: *Oprawa książek*. „Silva Rerum" 1925. R II.

[50] Muzeum Zegadłowicza od 1968 r. działało pod patronatem PTTK, od 1976 pod opieką Muzeum Okręgowego w Bielsku-Białej.

„Zwiedzający mają możliwość zapoznać się nie tylko z postacią Emila Zegadłowicza i jego twórczością, lecz także ze zbiorami i klimatem kulturalnym dwudziestolecia międzywojennego. W dziesięciu salach ekspozycyjnych można zobaczyć różnorodne dzieła sztuki, na które składają się między innymi obrazy, meble, książki. Wśród prezentowanych twórców znajdują się prace: Leona Wyczółkowskiego, Jerzego Hulewicza, Józefa Mehoffera, Władysława Lama, Stanisława Nowakowskiego, Bronisławy Rychter – Janowskiej, Zbigniewa Pronaszki i innych. Prezentowane jest także unikalne w swojej formie malarstwo chińskie”.[51] Dla miłośników literatury najważniejszym miejscem w gorzeńskim dworku jest tzw. „Pokój Żółty”, czyli pracownia poety z jego biurkiem, przyborami do pisania, łóżkiem, rękopisami i pierwodrukami niektórych książek.

Fot. 34. Gabinet pracy twórczej Emila Zegadłowicza w Muzeum poety w Gorzeniu Górnym koło Wadowic.

Zbiory zgromadzone w Gorzeniu to wytwory artystów dwudziestolecia międzywojennego, czyli epoki, w której dominowały: awangarda poetycka, dadaizm, ekspresjonizm, futuryzm, nadrealizm (surrealizm) i neoklasycyzm. Grupa literacka Czartak[52], do której należeli m.in. Edward Kozikowski, Zofia Kossak-Szczucka, Jan Wiktor, Julian Fałat, Wojciech Weiss, Zbigniew Pronaszko – artyści pióra i pędzla,

[51] *Oficjalna Strona Muzeum Emila Zegadłowicza i Fundacji „Czartak”* [online]. Dostęp: 11.09.2011. Dostępny w World Wide Web: http://www.muzeumezegadlowicza.pl/.

[52] Nazwę zaczerpnięto z dialektu, oznacza *lepiankę*, *strażnicę*, *budę z desek*.

a której współtwórcą był Emil Zegadłowicz, inspirowała się ideami ekspresjonizmu. Stawiała na wyrazistość, siłę wpływu dzieła na odbiorcę, zwłaszcza na estetyczno-emocjonalną sferę jego psychiki. W latach 1922 – 1926 członkowie grupy wydali własnym nakładem sześć indywidualnych tomików poezji. Nowatorstwo poglądów literacko-estetycznych poeci Czartaka starali się wyrazić zarówno w warstwie estetycznej utworu, jak i fizycznej strukturze książki. Książka miała oddziaływać nie tylko tekstem, ale zaspokajać różnorodne potrzeby estetyczne, emocjonalne, duchowe. Czartakowcy byli w pewnej mierze kontynuatorami idei książki jako integralnego dzieła sztuki – rozpowszechnionej w Europie pod koniec XIX wieku dzięki „szkole" Williama Morrisa, a w Polsce dzięki koncepcjom estetycznym, pracom ilustratorskim i edytorskim artystów i pisarzy okresu Młodej Polski.

Istotną rolę odegrał w tych pracach Jerzy Hulewicz, który wielokrotnie ilustrował książki wydawane przez członków grupy. Swoje idee grupa Czartak prezentowała w czasopiśmie pod tym samym tytułem, gdzie drukowano poezję, fragmenty prozy, recenzje i sprawozdania krytyczne, a które samo w swej formie graficzno-plastycznej miało być wyrazicielem idei jedności estetycznej przekazu. Wstęp programowy pierwszego numeru „Czartaka" napisany został przez Jana Nepomucena Millera – krytyka literatury i poetę. Idee uniwersalizmu łączono z ludowością i kultem pracy, z czasem jednak coraz większą rolę zaczął odgrywać regionalizm beskidzki.[53] Zegadłowicz głosił w piśmie zdecydowany antyurbaznizm i entuzjastyczny ruralizm, czyli kierunek zajmujący się szeroko rozumianą problematyką wsi. „*Do niedawna związany ze „Zdrojowym"*[54] e*kspresjonizmem wprowadza klimat przedduchowego, mistycyzującego etyzmu. Numer 3 „Czartaka" był zarazem numerem ostatnim.*"[55]

Niewielki, bo liczący zaledwie 15 egzemplarzy zbiór książek znajdujących się w gorzeńskim Muzeum stanowi fragment bogatej, nieistniejącej już w zasadzie kolekcji. Jak podaje kustosz muzeum, wnuczka Emila Zegadłowicza Ewa Olimpia Wegenke, na przełomie lutego i marca 1941 roku z gorzeńskiego dworu wywieziono ok. 10 tysięcy książek. Przechowywany i obecnie prezentowany w placówce księgozbiór ocalał dzięki zaangażowaniu rodziny, sąsiadów i przyjaciół pisarza. Natomiast zachowane archiwum gorzeńskie zostało przekazane w 1961 roku, przez żonę pisarza Marię, Bibliotece

[53] J. Kwiatkowski: *Literatura dwudziestolecia.* Warszawa 1990, s. 12.
[54] „Zdrój", to dwutygodnik wydawany w Poznaniu 1917-1922, redagowany przez Jerzego Hulewicza.
[55] J. Kwiatkowski: Op. cit., s. 23-24.

Głównej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zbiór ten zawierał ok. 80% rękopisów poety. Główny zrąb korespondencji uporządkowany został przez Kornela Szymańskiego – filologa, pracownika Instytutu Badań Literackich PAN.[56]

Wśród interesujących pod względem estetycznym druków pozostałych w Gorzeniu można znaleźć m.in. *Zielone Święta.* Druk tej niezwykłej pod względem edytorskim publikacji ukończono 12 lipca 1923 roku w Drukarni Franciszka Foltina w Wadowicach, gdzie odbito na papierze czerpanym 200 numerowanych egzemplarzy, które zostały podpisane przez autora. Autorem okładki jest Jerzy Hulewicz. Na stronie przedtytułowej umieszczono logo Czartaka. Przechowywany w gorzeńskim archiwum egzemplarz nosi numer 11. Na ostatniej stronie znajduje się ekslibris Drukarni Foltina w Wadowicach. Skórzana oprawa ma na grzbiecie wytłoczone złocone litery. O książce tej pisał w swych wspomnieniach Edward Kozikowski. Poeta nie ze wszystkimi poglądami zapewne się zgadzał. „*Omówiliśmy przede wszystkim ostatni plan wydawniczy Czartaka, na który złożyły się głównie książki Zegadłowicza, jak Kolędziołki beskidzkie, Wielka nowina, Zielone Święta, Przyjdź Królestwo Twoje. Zapytałem go wręcz, czy nie za dużo wydaje, unikając aluzji do pisania, bo to by go boleśnie dotknęło. Powiedziałem po prostu, że to grozi deprecjacją i lepiej wydawać rzadziej pokaźniejsze objętościowo tomy niźli takie drobiazgi w formie broszurek, jak Zielone Święta, liczące raptem dwadzieścia stroniczek druku. Zegadłowicz zasłaniał się względami bibliofilskimi twierdząc, że tego typu książeczka, odbita przy tym w dwustu zaledwie egzemplarzach na czerpanym papierze, stanowić będzie po latach nie lada rarytas na rynku księgarskim*”[57].

Niam – Niam: antologia poezji murzyńskiej w przekładzie Edwarda Kozikowskiego i Emila Zegadłowicza odbita w liczbie 300 egzemplarzy ma unikatową, płócienną, częściowo złoconą oprawę. Kartę tytułową zdobi godło Czartaka – a całość ekslibris i liczne winiety. Jak informowano: „Druk ukończono 25 kwietnia 1923 roku czcionkami Franciszka Foltina w Wadowicach”[58]. Sam autor wyrażał aplauz dla dzieła introligatorskiego, co podkreślał Kozikowski: „*Okładka doskonała!!!*

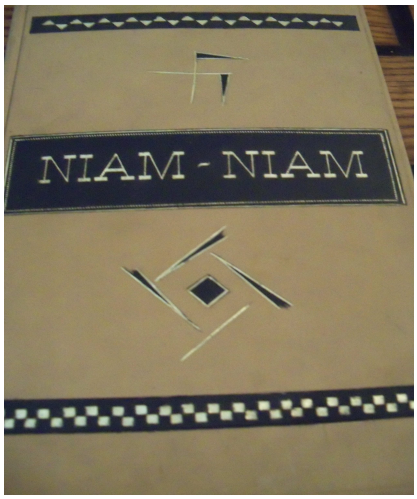
[56] Spuścizna rękopiśmienna jest zachowana też m.in. w Bibliotece Ossolineum. Podaję wg: *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce.* T. 1-2,Warszawa 2003; T. Bujnicki: *Skarby Emila Zegadłowicza.* „Wadoviana” 2000 nr 4. W 2006 r. Akademia Świętokrzyska kupiła do własnej biblioteki 5000 dokumentów po Zegadłowiczu (Wg Wiadomości.Gazeta.pl 2006-11-16).

[57] E. Kozikowski: *Portret Zegadłowicza bez ramy. Opowieść biograficzna na tle wspomnień osobistych.* Warszawa 1966, s. 105.

[58] E. Kozikowski: E. Zegadłowicz: *Niam – Niam : antologia poezji murzyńskiej*. Wadowice, 1923.

Porządkowskiemu: gratulacje, zachwyt, uznanie – chapeau bas!"[59]

Publikacja ta wywołała ogromne poruszenie wśród badaczy literatury i językoznawców, stanowiła bowiem tzw. mistyfikację literacką, czyli świadome wprowadzenie w błąd publiczności literackiej. W okresie dwudziestolecia spotykamy raczej mistyfikacje sporządzone dla żartu i niekiedy nawet naprowadzające czytelnika na trop właściwy. Głębokiej analizy tego problemu podjął się Henryk Markiewicz w publikacji zatytułowanej *Zabawy literackie dawne i nowe*: „*Rzekomi tłumacze objaśniali, że Niam-Niam to nazwa plemienia murzyńskiego (znanego również pod nazwą Sandeh) — niezwykle żarłocznego, po dziś dzień ludożerczego. Dyskutowano o tej książce na serio w roku 1924 w Polskim Klubie Artystycznym w Warszawie pod przewodnictwem Stanisława Adamczewskiego. Autorzy wysłali też egzemplarze swej antologii luminarzom ówczesnej humanistyki, m.in. Brücknerowi, Łosiowi, Kalenbachowi i Kleinerowi. Wszyscy odpowiedzieli słowami uznania. Tylko Tadeusz Sinko w felietonie Murzyn pod Giewontem*[60] *wyraził przypuszczenie, że jest to mistyfikacja Zegadłowicza i Kozikowskiego, którzy pragną w ten sposób „wydrwić negromanię futurystów*"[61]. Docenić trzeba, że jest to jeden z nielicznych w Polsce przykładów edycji, w której plastyka i grafika książki wspólnie z treścią służy mistyfikacji, zabawie, grze.

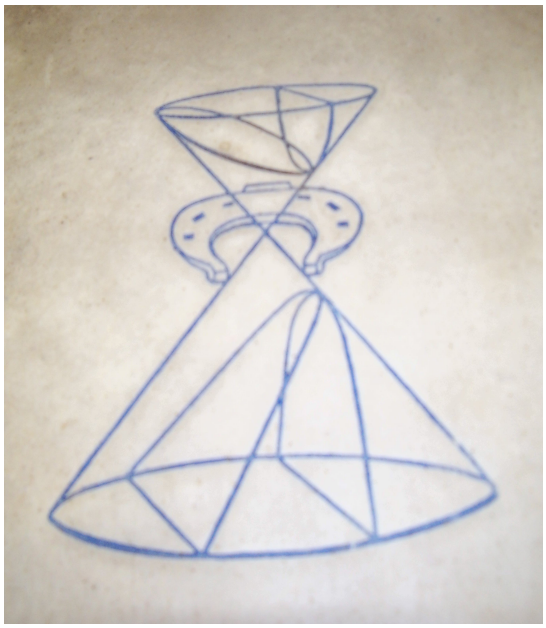
Fot. 35. Artystyczna oprawa utworu *Niam – Niam: antologia poezji murzyńskiej* wydanego w Wadowicach w 1923 r. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym.

[59] E. Kozikowski: *Portret* ..., s. 89.

[60] Cyt. za. H. Markiewicz: *Zabawy literackie dawne i nowe,* Kraków 2003, s. 101*:* T. Sinko: *Murzyn pod Giewontem*. „Czas" 1923, nr 179.

[61] H. Markiewicz: *Mistyfikacje i fałszerstwa literackie w Polsce*. W: *Zabawy literackie dawne i nowe*, Kraków 2003, s. 100-101.

W górzeńskich zbiorach znajdują się również książki piękne wyprodukowane w innych środowiskach, np. *Podkowa na progu*[62] E. Zegadłowicza wydana w Oficynie Florenckiej Tyszkiewiczów w 1932 roku, wzorowana na starych drukach. Oprawiona w skórę, charakteryzuje się ciekawymi złoceniami. Na okładce znajduje się wizerunek klepsydry i podkowy umieszczonej pośrodku czasomierza, a na niebieskiej wyklejce widnieje logo Czartaka i podpis *E.Z*. Na stronie tytułowej umieszczono wydrukowaną dedykację oficyny: „Dla poety". Całość „*odbita na własnym papierze z wodnym znakiem oficyny w stu liczbowanych ręcznie i podpisanych egzemplarzach*".[63] Filigran umieszczono w prawym dolnym rogu karty tytułowej. Publikację tę zdobią również liczne drzeworyty Maryli Tyszkiewiczowej sporządzone z okazji Godów w 1932 roku.

Fot. 36. Emblemat wytłoczony na skórzanej oprawie *Podkowy na progu* Emila Zegadłowicza wydanej we florenckiej oficynie Samuela Tyszkiewicza w 1932. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym.

[62] Wariant tytułu: *Emila Zegadłowicza Podkowa na progu*.
[63] E. Zegadłowicz: *Podkowa na progu.* Florencja 1932.

Fot. 37. Drzeworytowe ilustracje do *Podkowy na progu* Emila Zegadłowicza autorstwa Maryli Tyszkiewiczowej wydanej we florenckiej oficynie Samuela Tyszkiewicza w 1932. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym.

Książka *Kantyczka rosista* wydana w 1924 roku przyciąga uwagę badacza okładką wykonaną w trójbarwnym drzeworycie przez Jerzego Hulewicza oraz ekslibrisem autora umieszczonym na pierwszej stronie wyklejki. Wizerunek mitycznego Pegaza uzupełnia podpis: Emil z Gorzenia Zegadłowicz. Publikacja wydana najprawdopodobniej w Wadowicach ukazała się w 500 egzemplarzach.

Fot. 38. Ekslibris Emila Zegadłowicza. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym.

Wśród książkowych skarbów gorzeńskiego muzeum nie zabrakło również druków obcojęzycznych. Przykładem może być Zegadłowicza *Balada o Wowrowi,* wydana w Pradze w 1929 r. Polskie wydanie tego dzieła ukazało się w 1924 r. pod tytułem *Ballada o Wowrze, powsinodze beskidzkim, świątkarzu, o Bogu prawdziwym i Chrystusie frasobliwym rzeźbiącym patrona Beskidu.* Tytułowy Wowro[64], artysta gorzeński, zasłynął dzięki swoim niezwykłym rzeźbom. Twórczość, jak i sama postać Wowry, zafascynowały Zegadłowicza na tyle, że poświęcił mu dwa swoje utwory[65]. Z czasem stał się on popularną postacią w środowisku literatów goszczących w gorzeńskim dworze. Tłumaczem utworu na język czeski był Paul Eisner – znamienity lingwista, znany głównie z tłumaczeń dzieł Franza Kafki.

Inną pozycją obcojęzyczną w gorzeńskim zbiorze jest czeskie wydanie *Godziny przed jutrznią,* Zegadłowicza (czes. *Hodina před jitřni: život Mikuláše Střibrempsaného*). Publikacja edytowana w 1930 roku w Pradze w Drukarni Ladislava Kuncila oprawiona została w papier. Zachowała się oryginalna przezroczysta obwoluta.

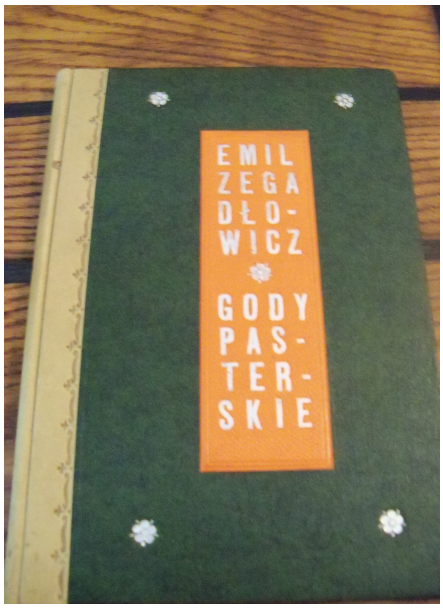
Kolejnym białym krukiem w omawianym zbiorze jest publikacja zatytułowana *Gody pasterskie.* Zastosowano oprawę mieszaną – papier i półskórek, srebrne akcenty na rogach oprawy przypominają kwiaty. Podano też informację: „*Druk ukończono 20 września 1925 roku. Czcionkami Drukarni Foltina w Wadowicach. Okładkę wykonał Ludwik Misky, składał Edward Kołodziej, wytłoczył Józef Petrykiewicz.*”[66]

---

64 Właśc. Andrzej Wawro, nazywany przez Zegadłowicza i członków Czartaka Jędrzejem Woworo.

65 E. Zegadłowicz: *Ballada o Wowrze, powsinodze beskidzkim, świątkarzu, o Bogu prawdziwym i Chrystusie frasobliwym rzeźbiącym patrona Beskidu.* Wadowice 1924 ; E. Zegadłowicz, E. Kozikowski: *O Jędrzeju Wowrze, snycerzu beskidzkim. Wspomnienia, szkice, wiersze i opowiadania.* Warszawa 1957.

66 E. Zegadłowicz: *Gody pasterskie.* Wadowice. 1960.

Fot. 39. Artystyczna oprawa *Godów pasterskich* E. Zegadłowicza wydanych w 1925 roku w Wadowicach nakładem Drukarki Franciszka Foltina. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym.

Estetycznie i kulturowo ciekawą pozycją w tym zbiorze jest książka pt. *Tematy rumuńskie,* wydana w Poznaniu w 1931 roku, będąca swego rodzaju pokłosiem przyjaźni gorzeńskiego twórcy z Aronem Cotrusem, poetą rumuńskim. Na wewnętrznej stronie okładki przyklejona została fotografia z sierpnia 1931 roku z oryginalnym podpisem autora i adnotacją: „*W posiadłości wiejskiej ówczesnego prezesa ministrów M. Jorgi, A. Cotrus, R. Juraszek, M. Jorga oraz E. Z.*". Poniżej widnieją odręczne notatki autora dotyczące wycieczki do Rumunii wraz z opisem zakładki dzierganej w jednym z rumuńskich klasztorów żeńskich. Zakładka ta do dziś towarzyszy tej cennej książce, która zawiera cztery pieśni ludowe oraz wiersze piętnastu poetów rumuńskich od Basile Alacsandri do Johna Vinea.

Najnowszą publikacją w gorzeńskich zbiorach jest dzieło zatytułowane *Chleb i wino*, poemat napisany przez E. Zegadłowicza ku czci Jana Kasprowicza. Z informacji zawartych w publikacji wynika, że pierwsze wydanie opublikowane zostało w 1930 roku, a omawiany egzemplarz o numerze 23 „*przekazany został przez Marię Kasprowiczową na Harendzie pod Zakopanem Janowi Kaczmarskiemu w czasie konsultacji na temat Uroczystego Wieczoru Literackiego mającego odbyć się w Teatrze*

Powiatowego Domu Kultury w Wadowicach, dnia 17 XI ROKU KASPROWICZOWSKIEGO 1960, w setną rocznicę urodzin Wielkiego Poety"[67]. Poniżej tej informacji znajdują się oryginalne podpisy Marii Zegadłowiczowej i Marii Kasprowiczowej.

Zegadłowicz miał szczególne upodobanie do druków o charakterze bibliofilskim. Wraz z grupą Czartak lub samodzielnie „*wydawał utwory w bardzo niskim nakładzie (niekiedy po kilka lub kilkanaście egzemplarzy), dużą troskę wykazywał przy tym o ich wysoki poziom edytorski. Praktyki te wzbudzały zaciekawienie ową twórczością, rodziły przeświadczenie o wyjątkowości tego zjawiska*"[68]. O edytorskich estetycznych gustach i zainteresowaniach poety świadczyć mogą również edycje jego dzieł ilustrowane przez Zbigniewa Pronaszkę oraz cykl rysunków do powieści *Motory* wykonanych przez Stefana Żechowskiego. Kontakty te zaowocowały niezwykłą, długoletnia, artystyczną przyjaźnią. „*We wspomnieniach Żechowskiego Zegadłowicz rysuje się jako człowiek bardzo skromnych wymagań osobistych, zamiłowany bibliofil, entuzjasta przyrody, rzeźby i malarstwa – próbujący swych sił i w tej dziedzinie, a nade wszystko głosiciel kultu pracy, przeciwnik faszyzmu i militaryzmu, nacjonalizmu i rasizmu, każdej brutalnej agresji.*"[69]

Korespondencja obu twórców świadczy o niezwykłej zażyłości i wzajemnym szacunku. Brak tu merytorycznych uwag na temat wizji książki. Dominują tematy rodzinne i osobiste, rzadziej pojawiają się tematy związane z wydaniem dzieła. Tylko w jednym liście pojawiają się wątpliwości Żechowskiego w stosunku do własnej twórczości. Pisał on: [...] „*rysowałem je w najgorszym, mogę powiedzieć nastroju, bo w ustawicznej trosce o zdrowie Matki – a potem gdy już straciłem nadzieję jeszcze gorzej było. Wszystkie błędy i niedociągnięcia, jakie łatwo zauważyć – z tej pochodzą przyczyny. Nie dla usprawiedliwienia to piszę, tylko żałuję, bom z nich niezadowolony – lecz mam nadzieję, że to te, które mi pozostały, będą lepsze – bo powoli wychodzę z ponurego nastroju – jaki spowodowała śmierć Matki.*"[70] Opinia Zegadłowicza była jednak krańcowo inna. Zachwycony autor wyrażał swój entuzjazm nie tylko w listach do artysty, ale również we wskazówkach dla wydawcy, czyniąc młodego twórcę

---

67 E. Zegadłowicz: *Chleb i wino,* Wadowice. 1960.

68 *Szkice o twórczości Zegadłowicza.* Pod red. Z. Andersa. Rzeszów 1985, s. 6.

69 *Szkice* ..., s. 162.

70 E. Zegadłowicz, S. Żechowski, M. Ruzamski: *Korespondencja.* Wstęp, oprac. tekstu i przypisy M. Wójcik. T. 1, 1936-1937. Kielce 2002, s 18.

współautorem dzieła i traktując jego rysunki jako integralną część utworu.

Kontakty Zegadłowicza z innymi artystami książki były szerokie. Jak pisała badaczka grafiki okresu międzywojennej Maria Grońska: „*Należy wspomnieć, że Zegadłowicza, Kuglina i Pronaszkę łączyły przyjazne stosunki. Dwaj ostatni byli częstymi gośćmi w Gorzeniu Górnym. Pronaszko ilustrował rysunkami wiele utworów Zegadłowicza, a wszyscy trzej rozkochani byli w beskidzkiej ziemi. Wybór drzeworytu dla zilustrowania ballad nie był przypadkowy. Technika ta najbardziej odpowiadała charakterowi utworu, nawiązywała w pewnym stopniu do tradycji drzeworytu ludowego na tym terenie, ale także do praktyk formistów.*”[71]

Charakter zachowanych zbiorów, mimo ich fragmentaryczności, wskazuje że idea „książki pięknej”, rozumianej jako integralne dzieło sztuki literackiej, ilustratorskiej, edytorskiej i introligatorskiej, harmonijna synteza różnych technik i materiałów, była kultywowana przez Emila Zegadłowicza i członków Czartaka. Współtwórcy tej opozycyjnej do Skamandra formacji – wśród których dominowali pisarze, malarze, artyści ludowi, przedstawiciele kultury – kultywowali sztukę „wielopostaciową”. Sami dość często angażowali się bezpośrednio w proces wydawniczy, co widoczne jest m.in. także w ręcznym numerowaniu egzemplarzy i ręcznym czerpaniu papieru. Tworząc ilustracje, rysunki, winiety nadawali jednorodny kształt edytorski poszczególnym dziełom, najczęściej inspirowany sztuką ludową.

W prezentowanym księgozbiorze można znaleźć również przykłady publikacji nie tyle doskonałych edytorsko, co ważnych dla Zegadłowicza ze względów sentymentalnych. Są to *Satyry patetyczne* Stanisława Jerzego Leca oraz *Zalotnicy Niebiescy: sztuka w 3 aktach Marii z Kossaków Jasnorzewskiej*. Oba utwory zawierają odręczne dedykacje ich autorów dla twórcy *Motorów*.

Zegadłowicz umiał docenić piękną książkę, jej wartość kulturową i społeczną, pracę artystów ilustrujących jego utwory. Dbał również o zasobność gorzeńskiej biblioteki. Jak wspomina Kozikowski: „*Osobną pozycję w wydatkach stanowią książki, których nabywał sporo u antykwariuszy poznańskich, a pierwszym rzędzie starodruki i co rzadsze okazy bibliofilskie*”[72]. Jak podkreśla Marek Borucki w przewodniku pt. *Polskie gniazda literackie*: „*Wojna i przedwczesna śmierć pisarza – żył niespełna 53 lata – położyły kres funkcjonowaniu pożytecznej placówki kulturalnej. Bo przecież dwór*

[71] M. Grońska: *Nowoczesny drzeworyt polski*, Wrocław 1977, s 307.
[72] Ibidem, s 307.

w Gorzeniu był nie tylko gniazdem rodzinnym Zegadłowiczów, ale jakby domem literatów, przystanią odwiedzaną chętnie przez twórców z całej Polski, domem z bogatą biblioteką i zbiorami dzieł sztuki."[73]

Gorzeńska spuścizna stanowi ledwie fragment bezcennej kolekcji, wywiezionej i częściowo zniszczonej w czasie II wojny światowej. Tym cenniejszej, że jest jedną z nielicznych w Polsce, jeśli nie jedyną kolekcją sztuki książki pojmowanej jako dzieło integralne: pisarskie, graficzne, plastyczne i drukarskie. Jest też kolekcją w znacznej mierze jednorodną estetycznie, gdyż pochodzącą z kręgu tych samych twórców, działających w tym samym czasie, skupionych wokół określonej idei estetycznej – a więc jest przykładem pewnej „szkoły" edytorskiej sztuki książki.

Analizując księgozbiór Zegadłowicza należy również wspomnieć o innych artystach książki tego okresu – Stanisławie Wyspiańskim i Zenonie Przesmyckim, a zwłaszcza o ich księgozbiorach. Wydawać by się mogło, iż zbiory piśmiennicze miłośników, a przede wszystkim twórców pięknej książki powinny w głównej mierze oddawać ich zainteresowania bibliofilskie i literackie. Tak niestety nie zawsze było. Jak pisze Anna Gruca: „*Niewątpliwie Wyspiański jako czytelnik nie mieści się w żadnych schematach. W odnowicielu estetyki polskiej książki chcielibyśmy widzieć bibliofila, którego zadbany, oprawiony, posiadający piękny ekslibris księgozbiór najlepiej świadczyłby o jego stosunku do książek i poglądach estetycznych na ten temat. Tymczasem tak nie było. Wyspiański traktował swoją bibliotekę w pełnym tego słowa znaczeniu użytkowo. Widoczne jest to także w wyglądzie zewnętrznym książek: nie oprawione, rozlatujące się świadczą o tym, że nie dbano o nie nawet w minimalnym stopniu.*"[74]

Tą tezę potwierdza również Józef Szocki analizujący czasopisma zgromadzone przez autora *Wesela*: „*Księgozbiór domowy Stanisława Wyspiańskiego był miejscem gromadzenia czasopism na równi z książkami. Głównym motywem ich kolekcjonowania było zaspokajanie aspiracji intelektualnych, w tym zwłaszcza artystycznych, związanych z pracą pisarza i malarza. Świadczyć o tym może zbieżność tematyki gromadzonych periodyków z zainteresowaniami twórczymi. Dominowały w księgozbiorze domowym roczniki naukowe. Nie brakowało wydawanych w językach francuskim i niemieckim.*

[73] M. Borucki: *U Emil a Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym*. W: Polskie gniazda literackie. Warszawa 2009, s. 290.

[74] A. Gruca: *Księgozbiór Stanisława Wyspiańskiego*. Kraków 1989, s. 119.

Były więc pomostem do Europy Zachodniej. Zgromadzone czasopisma na równi z książkami stanowiły nie tylko symbol statusu społecznego, lecz także narzędzie uprawiania posłannictwa pisarskiego. Stawały się czynnikiem integrującym bez względu na dzielące granice zaborów. Dziś księgozbiór domowy pisarza, ulokowany w Muzeum Narodowym w Krakowie, stanowi bezcenne dobro kultury narodowej."[75]

O księgozbiorze Zenona Przesmyckiego niestety niewiele wiemy. Chociaż redaktor *Chimery* stworzył własny program estetyczny[76], który wdrażał urozmaicając plastyczną oprawę swoich dzieł, to jego prywatny księgozbiór jest słabo znany. Powstające prace i rozprawy nt. Miriama dotyczą najczęściej jego życia i twórczości, stanowią również analizę zawartości treściowej i estetycznej redagowanych przez niego czasopism. Jedynym miejscem, gdzie przechowuje się spuściznę Zenona Przesmyckiego jest Biblioteka Narodowa. W zbiorach ikonograficznych placówki znajduje się wiele dzieł plastycznych Cypriana Norwida. Przesmycki uznawany jest bowiem za odkrywcę i największego propagatora utworów poety. Zgromadzone w Bibliotece archiwum Miriama liczy ponad 500 rysunków i 10 prac graficznych.[77] Zespół ten, w skład którego wchodzą rękopisy, listy, dokumenty rodzinne i osobiste poety, jego notatki, dedykacje, grafiki, akwarele, fotografie, rysunki, a nawet luźne kartki zapisane ręką poety, cudem ocalał z zawieruchy wojennej i do dziś jest eksponowany podczas wystaw organizowanych przez naszą narodową książnicę.[78]

Tak więc mimo zainteresowań estetyką książki oraz ideą integralności sztuk przez takich twórców jak, Wyspiański i Przesmycki, trudno znaleźć kolekcję jednorodną estetycznie wśród ich księgozbiorów. Unikatowa w swej wymowie spuścizna Emila Zegadłowicza jest stosunkowo mało znana. Do tej pory nie powstały bowiem obszerniejsze prace dokumentujące zawartość treściową i edytorską tego zespołu. Najnowsza, bo opublikowana w 2005 roku, obszerna monografia autorstwa Mirosława Wójcika zatytułowana *Pan na Gorzeniu* w wyczerpujący sposób przedstawia losy poety oraz analizuje liczne przykłady jego twórczości.[79] Pomija księgozbiór zachowany w placówce.

---

[75] J. Szocki: *Czasopisma w księgozbiorze domowym Stanisława Wyspiańskiego* (1869-1907). „*Zeszyty Prasoznawcze"* 2011. R. LIV, nr 1–2 , s 181.

[76] Zob. też. G. Legutko: *Zenon Przesmycki (Miriam) – propagator literatury europejskiej*. Kielce 2000, s. 218 -226.

[77] H. Widacka: *Norwid jako artysta.* „Biuletyn Biblioteki Narodowej" 2001. Nr 3 (158), s. 10-12.

[78] J. Kosim: *Miriam – odkrywca Norwida*. „Biuletyn Biblioteki Narodowej" 2001. Nr 3 (158), s. 13-15.

[79] M. Wójcik: *Pan na Gorzeniu: życie i twórczość Emila Zegadłowicza.* Kielce 2005.

Książki zgromadzone w Gorzeniu w żaden sposób nie są spisane, ani skatalogowane. Nie istnieją też żadne dokumenty potwierdzające, że prace nad księgozbiorem były przez kogokolwiek podejmowane. Od śmierci poety nikt z opiekunów spuścizny nie przywiązywał wagi do sposobów opracowania tego księgozbioru, nie podejmował też prób jego ratowania. Taki stan rzeczy wynikał zapewne z faktu, iż rodzina pisarza chciała w pierwszej kolejności ocalić dzieła sztuki malarskiej, rzeźby, meble, rzeczy osobiste oraz licznie eksponowane bibeloty. Całość księgozbioru eksponowana jest w dwóch niewielkich gablotach dostępnych wszystkim zwiedzającym w gabinecie Zegadłowicza.

Zgromadzone w gorzeńskiej placówce unikatowe wydania cieszą oko wytrawnych badaczy i miłośników pięknej książki, lecz ich stan zachowania jest katastrofalny. Przechowywane w zawilgoconych, przeszklonych gablotach powodują, iż ten zabytkowy księgozbiór posiada idealne warunki do rozwoju grzybów, bakterii i pleśni. Placówka pozbawiona jest dotacji ze strony państwa, utrzymuje się głównie ze sprzedaży biletów, z tzw. 1 % od podatku oraz darowizn od osób prywatnych i firm. Fundusze te przeznaczane są na bieżące utrzymanie placówki oraz organizację licznych wydarzeń kulturalnych.[80] Główną przyczyną tak złego stanu kolekcji jest brak ogrzewania w gorzeńskim dworze.

Potomkowie Zegadłowicza, wnuk poety Adam Rudel – Zegadłowicz wraz z grupą przyjaciół gorzeńskiego dworu, w celu ratowania rodzinnej spuścizny założyli Fundację „Czartak", której główną misją jest *„popularyzowanie i utrwalanie tradycji, kultury i literatury polskiej ze szczególnym uwzględnieniem okresu dwudziestolecia międzywojennego i Regionu Beskidu Małego oraz prowadzenie Muzeum E. Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym*".[81] Dziś Fundacja ma ambitne plany i w znacznej części je realizuje: „*prowadzi lekcje muzealne dla okolicznych szkół, współpracuje z placówkami naukowymi przy opracowywaniu zbiorów, dokumentuje kulturę regionu, organizuje spotkania, biesiady literackie i koncerty, a także konkursy poetyckie i plenery malarskie – wszystko w dość ograniczonym zakresie, głównie*

[80] Por. *Oficjalna Strona Muzeum Emila Zegadłowicza i Fundacji „Czartak" : Sprawozdania z działalności Fundacji „Czartak"* [online]. Dostęp: 1.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.muzeumezegadlowicza.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=55

[81] *Fundacja Czartak* [online]. Dostęp: 5.09.2011. Dostępny w World Wide Web: http://bazy.ngo.pl/search/info.asp?id=5713.

z powodu małych środków finansowych i słabego upowszechnienia faktu istnienia i działania fundacji."[82] Wszystkie te działania jednak nie mają wpływu na zachowanie księgozbioru pisarza, który wymaga pilnej interwencji konserwatora. Bardzo zaniedbane i zawilgocone zbiory mogą nie przetrwać kolejnych lat. Badaczowi książki trudno jest więc przejść obojętnie obok tak unikatowego zbioru książki artystycznej bez zasygnalizowania problemu.

Analizowane w rozdziale kolekcje polskich muzeów literackich i izb pamięci stanowią przykłady sztuki książki rozpatrywane według rożnych kryteriów. Są tutaj zbiory wyróżniane ze względu na bogatą szatę graficzną, kunsztownie wykonane, piękne, introligatorskie oprawy oraz całokształt, a więc połączenie wszystkich elementów wyposażenia edytorskiego. Zróżnicowanie zachowania kolekcji wynika z profilu tematycznego placówki oraz patrona pod auspicjami, którego instytucja prowadzi swą działalność wystawienniczą. Głównym problemem są tutaj środki finansowe przeznaczane na utrzymanie tego typu muzeów. To bowiem od finansów zależy czy zbiory tam gromadzone będą miały zapewnione odpowiednie warunki przechowywania i udostępniania.

Stan zachowania kolekcji w muzeach literackich jest niezwykle zróżnicowany. Niektóre zbiory wymagają natychmiastowej interwencji konserwatora, inne ze względu na stałą opiekę specjalistów (bibliotekarzy, historyków, konserwatorów, introligatorów), odpowiednią temperaturę, wilgotność i oświetlenie pomieszczeń przetrwają jeszcze długie lata. Informacja o zbiorach również zależy od rodzaju placówki. Muzea działające pod opieką państwa zwykle posiadają katalogi swoich zbiorów (kartkowe lub elektroniczne), nierzadko wyróżniając w nich kolekcje sztuki książki. Równie częstym zjawiskiem są spisy bibliograficzne udostępniane czytelnikom podczas indywidualnej pracy nad księgozbiorem oraz opracowania przygotowywane przez pracowników, jako informatory towarzyszące ważnym wydarzeniom z życia placówek. W prywatnych muzeach literackich natomiast, opracowanie bibliograficzne księgozbioru w zasadzie nie istnieje. Zaprezentowane w rozdziale Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym, mimo iż posiada jedną z najcenniejszych kolekcji w naszym kraju, dokumentującą dorobek literacki i artystyczny pisarzy dwudziestolecia

[82] M. Borucki: *U Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym*. W: Polskie gniazda literackie. Warszawa 2009, s. 291.

międzywojennego, nie posiada nawet wykazu zbiorów.

Na podobnym poziomie kształtuje się jednak sposób prezentowania zbiorów. Wszystkie badane instytucje starają się promować swoje zbiory poprzez działalność wystawienniczą oraz organizację spotkań z czytelnikami. Częstym zjawiskiem są spotkania autorskie, wieczory poetyckie, koncerty muzyki poważnej czy lekcje biblioteczne. Placówki te szczególnie chętnie zapraszają dzieci i młodzież, widząc w nich przyszłych odbiorców oferty kulturalnej muzeum.

Rozdział 4
Kolekcje sztuki książki w muzeach regionalnych i lokalnych oraz w Muzeum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie

Wśród placówek muzealnych istotne znaczenie mają instytucje dokumentujące kulturowe dziedzictwo regionalne i lokalne. Placówki te, nastawione przede wszystkim na promowanie swoich rodzimych twórców oraz zabytków związanych z historią regionu, są częstym zjawiskiem na muzealnej mapie Polski. Najpopularniejsze wśród tego typu instytucji, to: muzea historyczne, muzea ziemi, kultury i historii miasta oraz kultury ludowej. Są to placówki o charakterze i zasięgu regionalnym, okręgowym, miejskim oraz tzw. izby pamięci. Można tu wymienić m. in. Muzeum Regionalne w Bełchatowie, Muzeum Powiśla Dąbrowskiego w Dąbrowie Tarnowskiej, Muzeum Historyczno – Etnograficzne w Andrychowie, Muzeum Podhalańskie w Nowym Targu, Galerię Historii Miasta w Jastrzębiu – Zdroju, Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, Muzeum Towarzystwa Ziemi Kozielskiej w Kędzierzynie – Koźlu, Muzeum Koronki w Koniakowie, Muzeum Ludowe Ziemi Przedborskiej, Muzeum Miasta Jaworzna, Galerię Dobrej Sztuki w Częstochowie, Muzeum Saturn w Czeladzi, Muzeum Kultury Materialnej „Baćkauszczyna" w Rybołach, Muzeum Grodzkie „Pod Wagą" w Zakliczynie oraz Izbę Pamiątek Regionalnych w Ząbkowicach Śląskich, Izbę Pamięci Ziemi Małogoskiej w Małogoszczu, czy Izbę Tradycji i Kultury Dawnej w Siewierzu.

Mimo iż wymienione instytucje różnią się pod względem gromadzonych zasobów, a tym samym nazewnictwa, to ich głównym i podstawowym zadaniem jest próba zachowania i odtworzenia materiału źródłowego do dziejów miasta, wsi lub regionu, zachowanie materialnych śladów obecnej jak i historycznej rzeczywistości. Cel ten osiągają zarówno poprzez gromadzenie dostępnych na rynku antykwarycznym eksponatów oryginalnych, jak i zwracając się o kopie brakujących dokumentów do instytucji i osób prywatnych. Muzeum regionu powinno bowiem gromadzić dzieła lokalnych twórców, dokumenty przeszłości regionu, jak i pamiątki wydarzeń tu i teraz się odbywających, a więc wszelkie dokumenty życia społecznego.

Większość tych placówek ma charakter państwowy i działa pod auspicjami

instytucji, jak np. Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze (PTTK). Przykładem mogą tu być: Muzeum Regionalne PTTK w Końskich, Muzeum Regionalne PTTK w Ojcowie, Muzeum Regionalne PTTK w Olkuszu czy Muzeum Regionalne PTTK w Muszynie. Wiele z tych placówek nosi imię znanego i zasłużonego w regionie twórcy, naukowca, przedstawiciela sztuki lub pisarza, a zarazem gromadzi w części dokumenty jego lokalnej działalności, jak np. : Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, Muzeum Ślężańskie im. Stanisława Dunajewskiego w Sobótce, Muzeum im. Aleksandra Kłosińskiego w Kętach, Muzeum Ziemi Puckiej im. Floriana Ceynowy w Pucku, Muzeum Regionalne im. Zygmunta Krasińskiego w Złotym Potoku, Muzeum im. Jana Dzierżona w Kluczborku oraz Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej im. Franciszka Grasia.

Omawiane instytucje wśród wielu różnorodnych eksponatów, posiadają również integralne księgozbiory lub wyodrębnione, specjalne kolekcje książek. Wśród kolekcji sztuki książki gromadzonych w muzeach regionalnych i lokalnych można wyróżnić także te, które zostały oprawione przez światowej sławy introligatora. Przykładem takich kolekcji mogą być zgromadzone w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa kolekcje książek i opraw Piotra Grzywy i Roberta Jahody. Obaj introligatorzy posiadali swe pracownie w Krakowie, tutaj też rozwijali swój warsztat i uczyli nowych adeptów ochrony i konserwacji zbiorów, a przede wszystkim fachu, jakim jest introligatorstwo artystyczne. Spuścizna mistrzów jest więc świadectwem kultury książki w mieście, ale również narodowej sztuki książki.

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK) posiada 14 oddziałów mieszczących się w różnych miejscach Krakowa. Są to m. in.: Stara Synagoga, Fabryka Schindlera, Apteka pod Orłem, Ulica Pomorska, Kamienica Hipolitów, Wieża Ratuszowa, Barbakan, Mury obronne, Celestat, Dzieje Nowej Huty, Dom Zwierzyniecki, Dom pod Krzyżem oraz Podziemia Rynku. Główna siedziba Muzeum mieści się w Pałacu Krzysztofory przy krakowskim Rynku. Placówka przechowuje nie tylko spuściznę drukarską i introligatorską. Głównym jej celem jest zachowanie zbiorów fotografii i grafiki dotyczącej historii miasta, przechowuje też eksponaty związane z działalnością harcerską, obiekty, fotografie i dokumenty z okresu II wojny światowej oraz judaika. Wśród cennych kolekcji znajdziemy również zbiory malarstwa, numizmaty, pamiątki patriotyczne, rzemiosło artystyczne (złotnictwo, metale

nieszlachetne, ceramika i szkło), rzemiosło średniowieczne, zbiory sztuki współczesnej reprezentujące najbardziej typowe tendencje we współczesnej sztuce krakowskiej ostatniego ćwierćwiecza (obrazy, rysunki, grafikę), zabytki cechowe, zegary oraz szopki krakowskie.[1] Ważnym miejscem dla badacza dziejów książki i drukarstwa są Biblioteka i Archiwum zlokalizowane przy Muzeum, posiadające duży zbiór cracovianów, zabytkowe archiwalia, stare druki oraz kartografię i dokumenty życia społecznego.[2]

Główny zrąb kolekcji sztuki książki w Dziale Drukarstwa, Introligatorstwa i Prasy Krakowskiej MHK dotyczy Roberta Jahody i jego uczniów. „*Muzeum zgromadziło ok. 3 tys. przedmiotów związanych z Jahodą i jego zakładem z lat 1887 – 1947*[3]*, m.in. maszyny drukarskie i introligatorskie z XIX i XX w. W kolekcji znajduje się też zestaw unikatowych narzędzi i materiałów introligatorskich z XIX i początku XX w., takich jak: tłoki do złocenia ręcznego, ozdobniki rolkowe, mieszek skórzany do czyszczenia kaszt, agaty do polerowania złoceń, rozcieracz do farby drukarskiej, liniak, filet – narzędzie do wypalania, aparat do ręcznego składania liter, ręczne wałki do nakładania farby, komplety matryc oraz ozdobników mosiężnych. Są też kamienie litograficzne, tłoki i sztance introligatorskie oraz regały drukarskie wraz z kasztami i czcionkami.*”[4] Zachowane eksponaty pozwalają więc prześledzić drogę książki od kaszty drukarskiej i klocka drzeworytniczego, aż po efekt finalny – pięknie oprawione dzieło sztuki introligatorskiej.

Robert Jahoda (1862 – 1947) urodził się w Bochni, lecz całe swoje dorosłe i zawodowe życie związał z Krakowem. Tutaj też w 1887 roku otworzył swoją pracownię. Kształcił się nie tylko w Krakowie, ale również w Tarnowie, Lwowie i Wiedniu. Przez lata współpracował z takimi twórcami i projektantami okładek książek jak: Karol Frycz, Witold Chomicz, Henryk Starzyński czy Henryk Uziembło. Szczególną inspiracją dla introligatora były nowatorskie projekty Stanisława Wyspiańskiego. „*Swoje zbiory powierzały mu biblioteki: Jagiellońska, Polskiej*

---

1 *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa: oddziały* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mhk.pl/oddzialy.

2 *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa: biblioteka i archiwum* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mhk.pl/zbiory/biblioteka-i-archwium.

3 Leszek J. Sibila podaje 4 tysiące eksponatów. Por. L. J. Sibila: *Wybrane oprawy książkowe, projekty opraw książkowych, dyplomów i tek adresowych krakowskiego mistrza introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1892–1912. Ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „Rocznik Muzeum Papiernictwa” T. VI. Duszniki – Zdrój 2012, s. 39.

4 *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa: drukarstwo i introligatorstwo* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mhk.pl/oddzialy.

Akademii Umiejętności, Zamku i Katedry na Wawelu, XX Czartoryskich, Kórnicka i inne. Najcenniejszą pracą konserwatorską wykonaną w tej oficynie była renowacja Annales seu Cronicae Regni Poloniae Jana Długosza. Oprawy Roberta Jahody, eksponowane na wystawach krajowych i zagranicznych – m.in. Lwowie, Paryżu, Wiedniu, Lipsku, Berlinie, Padwie, Krakowie i Poznaniu – zdobywały najwyższe wyróżnienia i medale."[5]

Po śmierci mistrza jego firma introligatorska została podzielona między córkę Zofię Jahodę – Broniewską oraz syna Roberta Jahodę – Żółtowskiego. Od 1967 roku spuścizna ta przechowywana jest w Muzeum Historii Miasta Krakowa. Zachowane eksponaty – maszyny oraz narzędzia drukarskie i introligatorskie przechowywane są w głównej siedzibie Muzeum w Pałacu „Krzysztofory", oprawy dyplomy i książki przechowuje się w Domu pod Krzyżem oraz w Kamienicy Hipolitów.

„*Ambicją Zakładu Roberta Jahody były zawsze uczciwość w materjale i techniczna doskonałość w wykonaniu. Tym to kardynalnym cnotom zawdzięcza Zakład swą sławę, która przetrwawszy wojnę, pozwoliła się jej rozszerzyć znacznie w latach powojennych i związać z sobą nie tylko liczną rzeszę odbiorców ceniących przede wszystkim mocną oprawę, ale także stać się pracownią introligatorską, która zdolna jest zaspokoić wybredny smak bibliofila. Wyrazem tego stanu rzeczy był w ostatnich kilku latach stały i bliski kontakt Zakładu z Krakowskim Towarzystwem Miłośników Książki i czynny udział tegoż towarzystwa w obchodzie pięćdziesięcioletniego jubileuszu, jakim uczciły w roku ubiegłym cech krakowskich introligatorów i miasto Kraków mistrza Roberta Jahodę – oraz wydanie przez Towarzystwo specjalnego tomu czasopisma Exlibris, poświęconego tak introligatorstwu w ogólności, jak i dziejom pięćdziesięcioletniej działalności R. Jahody w szczególności*."[6]

Jak podkreśla Leszek Sibila – pracownik Muzeum – Jahoda „*początkowo wykonywał niewielkie zlecenia. Przełomowy był 1892 rok, kiedy w swojej pracowni wykonał dla Juliusza Kossaka (1824–1899), według jego projektu, oprawę albumu dla polskiego malarza Leopolda Löfflera (1827–1898). Od tego czasu znacząco wzrosła*

---

[5] *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa: drukarstwo i introligatorstwo* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mhk.pl/oddzialy.

[6] P. Smolik: *Oprawy z Zakładu Roberta Jahody z dwu lat ostatnich*. W: *Oprawy zakładu introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1925-1926 : dwa artykuły Karola Homolacsa i Przecława Smolika*. Kraków 1926, s. 18.

sława młodego mistrza i posypały się nowe, intratne zamówienia, m.in. od Jana Matejki (1838–1893) na podklejenie arkuszy z polichromiami do kościoła Najświętszej Marii Panny w Krakowie. Robert Jahoda zaprosił do współpracy przy projektowaniu opraw książkowych, albumów i tek adresowych oraz galanterii introligatorskiej malarzy, grafików i architektów. Pracownia Jahody stała się miejscem spotkań, dyskusji i wspólnej pracy wielu wybitnych krakowskich artystów."[7]

W Muzeum Historycznym Miasta Krakowa przechowuje się 83 oprawy książkowe wykonane przez mistrza, jego uczniów i współpracowników oraz bibelotową galanterię introligatorską, m.in. oprawy pudełek i karnety balowe (20 sztuk) z początku XX wieku. „*Pokaźną część zbiorów stanowią czcionki, klisze drukarskie, ozdobniki oraz klocki drzeworytnicze – najstarsze pochodzą z drugiej połowy XIX wieku ze znanych drukarni i firm krakowskich: <<Drukarnia Czasu>>, <<Drukarnia W.L. Anczyca>>, <<Drukarnia Władysława Teodorczuka>>, <<Kliszarnia Tadeusza Jabłońskiego i Sp>>, <<Kazimierza Zadrazila>> oraz zagranicznych: firmy <<R.G. Offenbach A.M>> oraz <<Husnik–Hausler, Prague>>. […] Uzupełnieniem zbiorów, które w sposób szczególny ukazują znaczenie i rolę zakładu introligatorskiego Roberta Jahody dla kultury polskiej, jest kolekcja dyplomów i medali zdobywanych na wystawach krajowych i zagranicznych, a także dokumentacja fotograficzna, korespondencja, adresy, odznaczenia przyznane Robertowi Jahodzie i prowadzonemu przez niego przez 60 lat zakładowi introligatorskiemu.*"[8]

Pozycje książkowe, które zachowały się w zbiorach MHK to przede wszystkim nieodebrane przez klientów mistrza eksponaty, nieliczne zaś, to prywatny księgozbiór introligatora. Dominują tu egzemplarze wydawane na początku XX wieku. Zdarzają się jednak pojedyncze egzemplarze pozycji starszych, XVIII i XIX - wiecznych. W zbiorach zachował się również jeden starodruk. Głównym kryterium wyróżniającym eksponaty sztuki książkowej z kolekcji Roberta Jahody są oprawy projektowane i wytwarzane przez krakowskiego mistrza. Najcenniejsze z nich to książki oprawiane w skórę oraz pergamin. Egzemplarze zaopatrzone w liczne ozdobniki, tłoczone nie tylko na licach przednich okładzin, ale i również na grzbietach do dziś zachwycają

[7] L. J. Sibila: *Wybrane oprawy książkowe, projekty opraw książkowych, dyplomów i tek adresowych krakowskiego mistrza introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1892–1912. Ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „Rocznik Muzeum Papiernictwa" 2012. T. VI, s. 33.

[8] Ibidem, s. 39.

miłośników pięknej książki na całym świecie. O talencie introligatorskim Jahody świadczy przede wszystkim precyzja wykonania poszczególnych opraw. Wykonane z najlepszych materiałów do dziś zachowały się praktycznie w niezmienionym stanie.

Najstarszą pozycją figurującą w tym zbiorze jest stary druk autorstwa Andreae Maksimiliani Fredro z 1660 wydany po łacinie, zatytułowany *Gestorum populi Poloni, sub Henrico Valesio Polonorum, postea vero Galliae Rege liber primus* (sygn. MHK – 435/DIP).[9] Druga edycja tego dzieła, opublikowana nakładem Georga Förstera, zachwyca ozdobną miedziorytową ilustracją przedstawiającą króla w sali sejmowej. Publikacja dobrze zachowana, oprawiona jest w cielęcą skórę;.wyklejka z papieru marmurkowego, format 12º. U góry strony tytułowej znajduje się autograf poprzedniego właściciela dzieła, u dołu odręczne notatki.

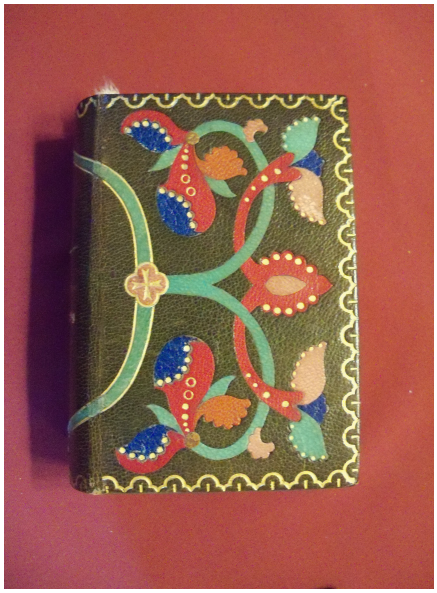
Z polskich druków, szczególnie zachwycające pod względem artystycznym i edytorskim są osiemnasto- i dziewiętnastowieczne druki religijne oprawiane w skórę. Pierwszy z nich to łaciński egzemplarz *Nowego Testamentu* wydany w 1709 roku w Lipsku (MHK – 460/DIP). Na stronie tytułowej umieszczono odręczną dedykację dla syna artysty: *Jaśnie Panu Robertowi Jahodzie – Żółtkowskiemu ofiaruje w dowód największej wdzięczności – Jerzy Dobrzycki. 20 I 1920 r.* Oprawa skórzana, w kolorze brązowym. Na pierwszej i ostatniej stronie oprawy ozdobna ramka. Na grzbiecie tłoczony w języku łacińskim tytuł dzieła oraz miejsce i rok wydania. Grzbiet wzmacniają 3 zwięzy. Całość publikacji jest doskonale zachowana.

Wśród książek o charakterze religijnym jest wydana w 1841 roku w Berlinie pozycja zatytułowana *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa* Tomasza à Kempis (MHK 449/DIP). Oprawa jest pergaminowa, wzmocniona na grzbiecie czterema zwięzami. Liczne tłoczenia i złocenia wzbogacają dzieło. Oprawa jest dobrze zachowana, lecz lekko zabrudzona. Brak śladów działalności owadów i zagrożeń mikrobiologicznych.

Na szczególną uwagę wśród perełek introligatorskich Jahody zasługuje także niewielkich rozmiarów modlitewnik (12,7 cm x 9 cm) opracowany przez Józefę Kamocką zatytułowany *Bądź wola Twoja: książeczka do nabożeństwa. Egzemplarz dla Kobiet* (MHK 454/DIP). Dziełko wydane w Krakowie w 1883 roku nakładem Gebethnera i Wolffa posiada artystyczną wielobarwną oprawę. Jahoda podczas tworzenia oprawy wykorzystał różne typy i gatunki skór, które poddał kunsztownej

[9] Wariant tytułu: *Gesta populi Poloni.*

obróbce. Zachwyca wielobarwny ornament lica, na którym dominują takie kolory, jak czerwony, zielony, różowy, jasny i ciemny brąz, granatowy, pomarańczowy oraz złoto. Karta tytułowa, wykonana techniką chromolitografii, nie jest jedynym interesującym elementem graficznym w tym dziele. W książce obecna jest jedna ilustracja – rycina autorstwa A. Riffartha i M. Gladbacha. „*Brzegi kart złocone i ozdobione ręcznie malowanym motywem krzyża maltańskiego w kolorze zielonym w otoczeniu ram z 4 półokręgów w kolorze czerwonym*.”[10] Książka posiada również artystyczną płócienną wyklejkę w kolorze zielonym. Na ostatniej stronie, wewnątrz okładki umieszczono ekslibris mistrza. Brzegi wyklejki posiadają złocony ornament. Zarówno oprawa jak i wnętrze książki (papier i liternictwo) są doskonale zachowane, mimo iż publikacja nie posiada specjalnych warunków przechowywania. Podobnie jak wiele innych umieszczona została na zabytkowym regale w Kamienicy Hipolitów.

Fot. 40 i Fot. 41. Artystyczna oprawa modlitewnika *Bądź wola Twoja: książeczka do nabożeństwa. Egzemplarz dla Kobiet* opublikowanego w Krakowie w 1883 r. i wykonana w pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Innym przykładem sztuki Jahody jest *Homera Iliada: pomór i gniew* (MHK 428/DIP) opublikowana w Drukarni Uniwersyteckiej w Krakowie w 1903 roku. Egzemplarz oprawiony w brązową, cielęca skórę zachwyca tłoczonym ślepo, na licu, popiersiem autora w roślinnej aureoli. Na ostatniej stronie oprawy tłoczona na ślepo

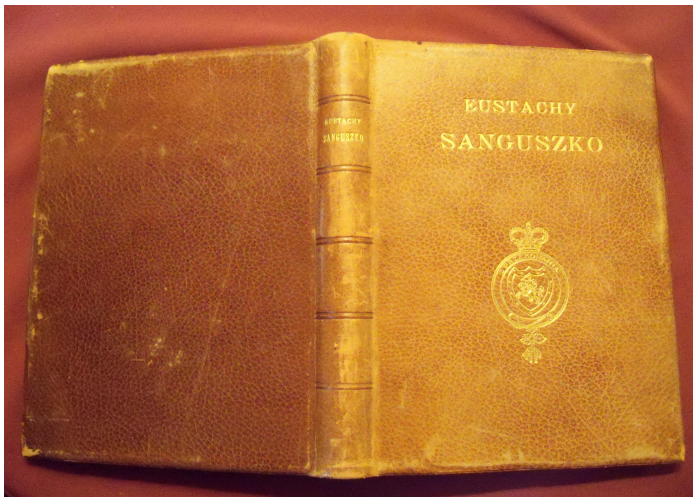
[10] L. J. Sibila: Op. cit., s. 43.

harfa. Zachowana jest oryginalna papierowa okładka. Autorem oprawy graficznej dzieła był Stanisław Wyspiański. Dzieło ukazało się nakładem Księgarni Altenberga we Lwowie. Oprawę stworzoną przez Jahodę cechuje umiarkowany dobór złoceń. Tylko na przedniej stronie okładki złocone litery wyrażające tytuł i nazwę autora dzieła.

Niezwykle interesującym przykładem wśród opraw pergaminowych są również *Figliki* autorstwa Mikołaja Reja z Nagłowic (MHK 414/DIP) opublikowane w 1905 roku. Publikacja wydana z okazji czterechsetnej rocznicy urodzin autora stanowi reprint oryginalnego dzieła z 1574 roku, z oficyny Wiktora Wittinga. Na stronie redakcyjnej informacje nt. historii opublikowania dzieła: „Książkę wytłoczono w Krakowie w r. 1905, w miesiącu otwarcia Zjazdu Rejowskiego w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem J. Filipowskiego. Składał zecer Karol Topiński. Toczyli Jan Molęcki i Bronisław Tobiasz. Płyty trawił Kazimierz Zadrazil w Krakowie."[11] Publikacja zawiera dwie podobizny Mikołaja Reja oraz jego herb – Topór. Całość wydano na papierze czerpanym w oprawie artystycznej, pergaminowej. Na licu oprawy wytłoczono złotymi zgłoskami tytuł: *Figliki Mikołaja Reya z Nagłowic*. Na ostatniej stronie wyklejki ekslibris Roberta Jahody, a w prawym górnym rogu umieszczono karteczkę z napisem: „*Wystawa Oprawy Książkowej, Kraków czerwiec/lipiec 1925, Właściciel, nr katalogu wystawy - 196.*" W lewym górnym rogu znak graficzny Towarzystwa Miłośników Książki – TMK. Egzemplarz jest dobrze zachowany, mimo iż na niektórych kartach pojawiają się ślady foxingu.

W zespole ciekawych opraw są też *Mowy* autorstwa Eustachego Sanguszko opublikowane w Krakowie w 1907 roku w Drukarni W. L. Anczyca. Oprawa skórzana, w kolorze brązowym z wytłoczoną na licu, złotymi zgłoskami, nazwą autora i herbem rodziny Sanguszków – Pogonią Litewską. Herb wzbogacono napisem *Z przekonania*. Na stronie tytułowej również umieszczono herb. Na grzbiecie 5 tłoczeń imitujących zwięzy. Między pierwszym a drugim tłoczeniem umieszczono nazwę autora. Wewnątrz artystyczna wyklejka z motywem pawich piór.

[11] Rej M.: *Figliki.* Kraków 1905, s. [3].

Fot. 42. Artystyczna oprawa *Mów* Eustachego Sanguszko opublikowanych w Krakowie w 1907 r. i wykonana w pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Drugie wydanie[12] utworu *Nie od razu Kraków zbudowano* (MHK 447/DIP) autorstwa Karola Estreichera opublikowane w Krakowie w 1947 roku posiada oprawę skórzaną. Na licu przedniej okładziny tytuł został ujęty od góry i od dołu w klamrowy ornament. Ozdobna wyklejka nosi herb Krakowa. Na tylnej wyklejce znajduje się nalepka własnościowa Zakładu Introligatorskiego R. Jahody.

Wśród pozycji obcojęzycznych oprawianych w skóry zachwyca wydane w 1930 roku francuskojęzyczne dzieło Jakuba Mortkowicza zatytułowane *Le livre d'art en Pologne 1900-1930* (MHK 408/DIP). Publikacja stanowi katalog projektów opraw. Dzieło oprawione w całości w kozłową wiśniową skórkę, posiada tłoczony napis *Robert Jahoda Kraków*. Na ostatniej stronie wyklejki znajduje się nalepka firmowa Zakładu introligatorskiego mistrza. Druga pozycja francuskojęzyczna to *Byblis minor des arts du livre les tampe* (MHK 409/DIP), opublikowana w Paryżu w 1931 roku, autorstwa Alberta Morane' a. Całość została oprawiona w skórę kozłową, wiśniową, wzbogaconą złoconym ornamentem, wykonanym liniakiem. W zwierciadle przedniej okładziny są tłoczone złotem liście. Na ostatniej stronie wyklejki napis *Robert Jahoda, Kraków* oraz naklejka firmowa Zakładu. Obie pozycje są dobrze zachowane.

Równie interesujące wśród eksponatów MHK są przykłady opraw półskórkowych. Dzieła te, w większości o tematyce plastycznej i artystycznej , szeroko omawiają zagadnienia sztuki lub są katalogiem wystawy. Artysta oprawiał je na sposób

[12] Pierwsze wydanie opublikowano w 1944 roku.

mieszany – grzbiet i brzegi pokrywając skórą, a skrzydła oprawy płótnem. Rzadziej spotyka się płótno na grzbiecie i kartonowe skrzydła oprawy. Przykładem takiej publikacji może być dzieło zatytułowane *Jan Stanisławski: wystawa pośmiertna* (MHK 438/DIP). Egzemplarz opublikowany w 1907 roku w Krakowie na grzbiecie pokrywa skóra cielęca w kolorze naturalnym, skrzydła okładki są płócienne, szare. Na grzbiecie toczona na zielono nazwa autora. Pośrodku oprawy umieszczono motyw graficzny – paletę malarską, 3 pędzle oraz gałązkę dębową. Blok książki nakrapiany. Brak śladów działalności owadów, grzybów i pleśni. Egzemplarz jest dość dobrze zachowany, zawiera 33 całostronicowe reprodukcje dzieł Stanisławskiego oraz 4 fotografie. Wewnątrz marmurkowa wyklejka w odcieniach zieleni oraz ekslibris mistrza z inicjałami J. R. Ten eksponat ma podwójne znaczenie – i jako dzieło sztuki edytorskiej R. Jahody, i jako świadectwo sztuki plastycznej Stanisławskiego, i jako dokumentacja życia kulturalnego, kultury plastycznej Krakowa początków XX wieku.

Opublikowane w 1929 roku w Krakowie *Studjum formy, barwy i światła: w związku z metodyką ćwiczeń rysunkowo-malarskich obejmującą zakres szkół ogólno-kształcących i artystycznych* Karola Homolacsa (MHK 4390/DIP)[13] to podręcznik wydany nakładem Miejskiego Muzeum Przemysłowego imienia dra. Adrjana Baranieckiego. Egzemplarz posiada zachowaną na papierze czerpanym oryginalną okładkę edytora. Każdy rozdział rozpoczyna ozdobny, czerwony inicjał. Jest to oprawa artystyczna typu mieszanego. Na grzbiecie i rogach jest skóra cielęca, dalej płótno w kolorze ciemno brązowym. Grzbiet ozdobiono tłoczoną nazwą autora i tytułem dzieła oraz 4 wzmacniającymi zwięzami Na ostatniej stronie wyklejki znajduje się firmowa nalepka Zakładu Introligatorskiego Roberta Jahody.

Innym podręcznikiem Karola Homolacsa w tym zbiorze jest *Budowa ornamentu i harmonja barw : wykłady obejmujące całkowity kurs Karola Homolacsa w Państw. Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie* (MHK 440/DIP)[14]. Dzieło opublikowane w 1930 roku nakładem Miejskiego Muzeum Przemysłowego imienia dra. Adrjana Baranieckiego zostało bogato zilustrowane. Na wyklejce umieszczono wzornik kolorów. Oprawa, podobnie jak w przypadku poprzedniego dzieła tego autora, jest mieszana. Na grzbiecie i rogach oprawy zastosowano skórę, skrzydła mają oprawy

[13] Tytuł okładkowy: *Studjum formy barwy i światła: dydaktyka obrazowania natury.*
[14] Na okładce podtytuł: *Dydaktyka zdobnictwa.*

płócienne. Liczne tłoczenia i złocenia wzbogacają egzemplarz. Zadziwia rozdzielenie zaprezentowanych egzemplarzy. Pierwszy z nich (MHK 439/DIP) przechowywany jest w Kamienicy Hipolitów, drugi zaś (MHK 440/DIP) w Domu pod Krzyżem. Oba dzieła są dobrze zachowane. Noszą ślady użytkowania widoczne w postaci delikatnych przetarć skóry na rogach oprawy.

Wśród dzieł sztuki książki w kolekcji Muzeum Historii Miasta Krakowa znajdują się również edycje bibliofilskie. Przykładem może tu być *Pierwszy utwór Przybyszewskiego* (MHK 437/DIP) autorstwa Adama Bara. Publikacja wydana w Krakowie przez Władysława Żychowicza w 1926 roku towarzyszyła Drugiemu Zjazdowi Bibliofilów Polskich w Warszawie. Autor dedykował omawiany egzemplarz członkom Zjazdu, podkreślając, iż sam jest członkiem Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie. Oprawa jest mieszana, na grzbiecie skóra, reszta kartonowa. Całość zabezpieczono tekturowym pudełkiem.

Wśród edycji bibliofilskich jest także pozycja zatytułowana *Dziewanny: poemat MCMXIX – MCMXXVI* (MHK 442/DIP). Ten zbiór ballad, autorstwa Emila Zegadłowicza, opublikowany został w 1927 roku w Wydawnictwie Jakuba Mortkowicza w Krakowie, nakładem Towarzystwa Wydawniczego w Warszawie. Całość wytłoczono u W. L. Anczyca i Sp. w Krakowie na ręcznie czerpanym papierze Mirkowskim. Łącznie ukazało się 100 egzemplarzy tego dzieła. Oprawa skórzana w kolorze czarnym, wyklejka zielona, grzbiet wzmocniony czterema zwięzami. Na ostatniej stronie wyklejki znajduje się ekslibris Roberta Jahody z wizerunkiem prasy drukarskiej. Robert Jahoda oprawiał również egzemplarz *Ballady o świątkarzu* autorstwa Zegadłowicza (MHK 421/DIP). Dzieło to oprócz kunsztownej oprawy mistrza introligatorstwa krakowskiego posiada przepiękne drzeworytowe ilustracje wykonane przez Jędrzeja Wowrę.

Niezwykle interesujące zarówno pod względem treściowym jak i edytorskim w kolekcji Jahody są dzieła o charakterze historycznopatriotycznym, omawiające najważniejsze wydarzenia historyczne, piękno przyrody oraz zwyczaje i wspomnienia z poszczególnych regionów naszego kraju. Dzieła te, nieliczne w zachowanym księgozbiorze, opatrzone zostały interesującymi dedykacjami, autografami, pieczęciami własnościowymi lub komentarzami czytelniczymi. Niektóre z nich to utwory bogato

ilustrowane, nawiązujące swą stylistyką do dawnych druków.

Najstarsza w tym zespole jest *Kronika Polska Stanisława Chwalczewskiego, starosty kobryńskiego, dziedzica raskowskiego, pisana 1549 roku* (MHK 458/DIP). Dzieło opublikowane w Warszawie, w Drukarni A. Gałęziowskiego i Kompanii w 1829 roku zawiera autograf poprzedniego właściciela egzemplarza – Bolesława Rembowskiego oraz pieczęć własnościową z napisem EX BIBLIOTECZNY. Pieczęć umiejscowiona w dolnej części strony tytułowej uniemożliwia odczyt nazwiska kolejnego właściciela. Egzemplarz oprawiony w kozłową skórę w kolorze brązowym, posiada liczne złocenia zarówno na przedniej, jak i na tylnej okładzinie. W wytłoczonych na oprawie ramkach dominuje motyw roślinny. Na licu przedniej okładziny wytłoczono tytuł dzieła. Na grzbiecie są 4 zwięzy, między którymi umieszczono tytuł dzieła; wyklejka artystyczna, marmurkowa. Na ostatniej stronie wyklejki, w lewym dolnym rogu, znajduje się ekslibris Roberta Jahody z wizerunkiem prasy drukarskiej. Egzemplarz jest dobrze zachowany, lecz tylna okładzina nosi ślady zaplamienia.

Fot. 43. Artystyczna oprawa utworu *Kronika Polska Stanisława Chwalczewskiego, starosty kobryńskiego, dziedzica raskowskiego, pisana 1549 roku* opublikowanego w Warszawie w 1829 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Przykładem publikacji bogato ilustrowanej, której oprawa introligatorska stała się harmonijnym uzupełnieniem, może być dzieło poświęcone jednemu z największych

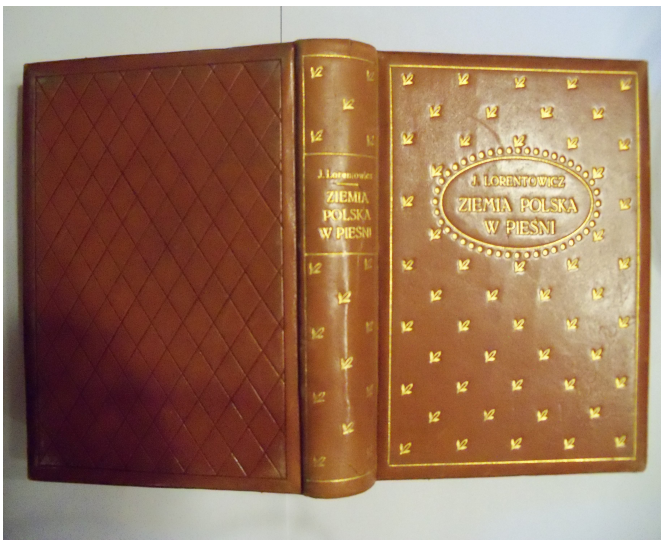
włoskich artystów epoki Odrodzenia zatytułowane *Michał Anioł* (MHK 436/DIP) autorstwa Władysława Kozickiego opublikowane w 1908 roku. Zawiera ono 89 ilustracji przedstawiających sztukę sakralną Włoch, zarówno w postaci barwnych rycin, jak i czarno – białych fotografii. Skład główny dzieła odbył się w Księgarni Altenbergów we Lwowie, druk w Krakowie w Wydawnictwie Edwarda Wendego i Spółki. Egzemplarz opublikowany został jako tom 8 w serii *Nauka i Sztuka Wydawnictwa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie*. Wewnątrz, na ostatniej stronie białej wyklejki, wytłoczono złotymi zgłoskami napis: *Pracownia Artystyczna i Introligatorska Roberta Jahody*. W lewym dolnym rogu wyklejki ekslibris Jahody z inicjałami mistrza, przedstawiający prasę drukarską. Całość oprawiona została w cielęcą skórkę w kolorze naturalnym. Na grzbiecie znajdują się 4 imitacje zwięzów.

Z uwagi na oprawę graficzną zachwyca również 3-tomowe dzieło autorstwa majora dypl. Zygmunta Andrzejowskiego zatytułowane *Wojenna pieśń polska* (MHK 431/3/DIP). Wszystkie tomy opublikowane zostały w Krakowie w 1939 roku nakładem Głównej Księgarni Wojskowej. Każdy tom posiada różnicujący je dodatek do tytułu, i tak tom pierwszy omawia: *Pieśni rycerskie, żołnierskie i ludowo – żołnierskie Rzeczypospolitej dawnej;* tom drugi*: Pieśni żołnierskie i ludowo – żołnierskie Polski walczącej o wolność (XVIII – XIX wiek);* tom trzeci *Pieśni żołnierskie, ludowo-żołnierskie i ludowe śpiewane przez wojsko Rzeczypospolitej odrodzonej* od wymarszu I Kadrowej do roku 1933. Każdy tom posiada inną grafikę strony tytułowej. Pierwsze dwa tomy nawiązują w swej stylistyce graficznej do starych druków. W tomie pierwszym strona tytułowa umieszczona w ramce, przypomina odcisk klocka drzeworytniczego. W tomie drugim zastosowano ozdobną czcionkę przypominającą szwabachę oraz rubrykowanie niektórych liter. Strona tytułowa tomu trzeciego nawiązuje do dzieł współczesnych. Wszystkie tomy oprawione zostały w ten sam sposób. Na grzbiecie półskórek cielęcy, biały. Okładziny poryte zostały czerwonym płótnem. Na licu przedniej okładziny tłoczone złotymi zgłoskami nazwisko autora i tytuł dzieła. Uwagę zwraca fantazyjne zdobienie na granicy skóry i płótna. Na grzbiecie są 4 zwięzy oraz tłoczone nazwy autora i tytułu. Każdy tom wzbogacony jest dodatkiem zawierającym nuty. Zachowano oryginalne papierowe okładki. Dzieło to, podobnie jak inne, sygnowane jest napisem *Robert Jahoda, Kraków* oraz nalepką firmową Zakładu.

Fot. 44. Artystyczna oprawa utworu *Wojenna pieśń polska* opublikowanego w Krakowie w 1939 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Dzieło 3. tomowe. Wszystkie tomy posiadają takie same oprawy. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Wśród bogato ilustrowanych dzieł o treści historyczno-patriotycznej znajdziemy antologię Jana Lorentowicza pt. *Ziemia polska w pieśni* (MHK 412/DIP). Publikacja przechowywana na stałe w Kamienicy Hipolitów wydana została we współpracy warszawskiej i krakowskiej filii spółki Gebethnera i Wolffa w 1913 roku. Poezje w tej antologii zebrane są w kilka działów i poddziałów: *Ziemio moja, Rok polski (Wiosna, Lato, Jesień, Zima), W górach (Tatry, Pieniny, Ojców, Góry Świętokrzyskie), W szumie drzew (Lasy, Drzewa polskie), Nad wodami (Bałtyk, Jeziora, Rzeki, Stawy), Grody i ruiny, parki i ogrody, mogiły*. Badany egzemplarz oprawiony został w brązową skórę. Na licu przedniej okładziny tłoczona złotem ramka, w której zwierciadle (owal ozdobiony ornamentem z kropek) umieszczono nazwę autora i tytuł dzieła. Całość okalają liczne tłoczenia przedstawiające motyw roślinny. Ten sam motyw zdobniczy umieszczono na grzbiecie wraz z nazwą autora i tytułem dzieła. Tylna część okładziny ozdobiona jest kunsztownym tłoczeniem (kratka). Na stronie tytułowej zamieszczono ręcznie pisaną dedykację: *Kochanej Siostrzyczce Zosi w dniu imienin ofiaruje Marysia. Kraków 15 V.* […]. Rok umieszczenia dedykacji nieczytelny. Antologia Lorentowicza to dzieło bogato ilustrowane, zawiera 12 reprodukcji obrazów artystów polskich. Egzemplarz sygnowany jest nalepką własnościową Zakładu Introligatorskiego Roberta Jahody.

Fot. 45. Artystyczna oprawa utworu *Ziemia polska w pieśni* Jana Lorentowicza opublikowanego w 1913 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

W zespole druków bogato ilustrowanych jest pozycja autorstwa Stefana Krzywoszewskiego pt. *Z przeżyć i wrażeń myśliwskich: z 24 rysunkami Kamila Mackiewicza,* opublikowana w Krakowie nakładem Gebethnera i Wolffa w 1927 roku. Dzieło drukowane w Drukarni W. L. Anczyca i Sp. posiada papierową (klajstrową), usztywnianą wyklejkę. Oprawa kartonowa. Na grzbiecie 5 zwięzów. Blok książki złocony. Wewnątrz, na górnej części ostatniej strony wyklejki tłoczenie: *Zakład Introligatorski Roberta Jahody, Kraków*.

Przykładem dzieła zawierającego dedykację może być *Huculszczyzna, Gorgany i Czarnohora (*MHK 443/DIP) autorstwa Ferdynanda Antoniego Ossendowskiego opublikowana przez Wydawnictwo Polskie Rudolfa Wegenera, w Poznaniu w 1938 roku. Egzemplarz wydany w serii *Cuda Polski: piękno przyrody, pomniki pracy, zabytki dziejów* posiada zachowaną oryginalną papierową okładkę. U góry okładki odręczna dedykacja: *Na pamiątkę Worochty. Worochta 18 I 1939*. Podpis pod dedykacją nieczytelny. Oprawa mieszana: na grzbiecie skóra cielęca, skrzydła okładki oprawione w granatowe płótno; cztery zwięzy wzmacniające oraz dwie znacznie mniejsze imitacje zwięzów na grzbiecie; blok książki nakrapiany, wyklejka z papieru klajstrowego również nakrapiana.

W badanym księgozbiorze nie brak również dzieł klasyków literatury, zarówno polskiej jak i obcej. Można tu dostrzec oprawione przez Roberta Jahodę i jego uczniów dzieła takich pisarzy, jak: Jarosław Iwaszkiewicz, Leopold Staff, Józef Ignacy Kraszewski, Stefan Żeromski, Kazimierz Brandys, Władysław Orkan, Jan Parandowski, Kazimierz Przerwa-Tetmajer czy Zofia Kossak-Szczucka. Wśród literatów zagranicznych można wymienić Edmonda Rostanda, Charlesa Baudelaira, Charlesa de Costera, Josepha Bédiera czy Rudyarda Kiplinga. W zbiorze tym obecna jest również literatura antyczna, której przedstawicielami są: Arystofanes z utworem *Ptaki* (MHK 417/DIP) oraz Apulejusz z tekstem *Amor i Psyche* (MHK 418/DIP).

Wśród zachowanych w kolekcji Muzeum Historii Miasta Krakowa polskich dzieł poetyckich niezwykle interesujące są przykłady opraw zawierających ozdobniki, ornamenty i tłoczenia oraz eksponaty wyposażone w artystyczne wyklejki. W zespole tym uwagę zwraca wyposażenie edytorskie i artystyczne publikacji pt. *Wszystko i nic: ("Popiołów" – sprawa druga): fragment* autorstwa Stefana Żeromskiego (MHK 456/DIP). Utwór ten, drukowany poprzednio w czasopismach, miał być częścią wielkiej powieści o powstaniu listopadowym. Opublikowany został przez Towarzystwo Wydawnicze w 1919 roku, posiada dwa miejsca wydania: Warszawę i Kraków. Grzbiet i brzegi okładki oprawiono w skórę, reszta kartonowa. Na grzbiecie są 4 wzmacniające zwięzy, pomiędzy którymi wytłoczono ornament z motywem roślinnym. Publikacja jest dobrze zachowana; brak śladów działania pleśni, bakterii i grzybów.

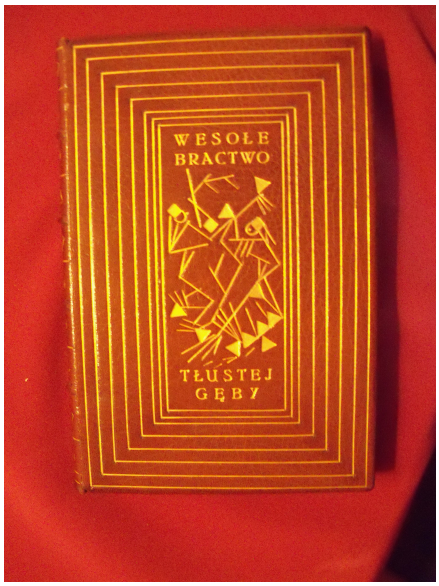
Równie interesująca w tym zbiorze jest publikacja pt. *Szaleńcy Boży* autorstwa Zofii Kossak-Szczuckiej (MHK 425/DIP). Dzieło wydane w Krakowie w 1929 roku przez Spółkę Wydawniczą, w całości oprawione zostało w cielęcą skórę. Na licu przedniej okładziny znajduje się tłoczona ramka w kolorze złotym. U góry wytłoczono imię i nazwisko autora oraz tytuł utworu. Blok książki jest złocony. Zachowana została oryginalna, papierowa okładka. To hagiograficzne dzieło Zofii Kossak zostało bogato zilustrowane. Uwagę czytelnika przyciągają całostronicowe, niezwykle barwne wizerunki świętych i błogosławionych. Każdy rozdział rozpoczyna barwna miniatura. Wewnątrz, na tylnej stronie wyklejki ekslibris Roberta Jahody z prasą drukarską.

Jednym z najnowszych dzieł z pracowni krakowskiego introligatora są *Wiersze wybrane* Leopolda Staffa (MHK 447/DIP) z 1946 roku. Egzemplarz opublikowany

nakładem Spółdzielni Wydawniczej Czytelnik zyskał jasną, skórzaną oprawę okalającą grzbiet. Skrzydła oprawy kartonowe ozdobione zostały fantazyjnym wzorem. Na grzbiecie tłoczona jest nazwa autora i tytuł dzieła. Wewnątrz, na wyklejce nalepka firmowa Zakładu Jahody.

Przykładem oprawy dzieła autora zagranicznego jest w omawianym zespole *Druga księga dżungli*. Utwór autorstwa Rudyarda Kiplinga został odbity w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego w 1903 roku. Posiada on skórzano – kartonową oprawę w odcieniach bieli i zieleni. Cielęca skóra umieszczona na grzbiecie wzbogacona została złoconym ornamentem wykonanym liniakiem oraztłoczonymi złotymi zgłoskami danymi nt. autora i tytułu dzieła.

Kolejnym przykładem wyjątkowej oprawy tekstu literackiego może być utwór Edmonda Rostanda pt. *Orlę: dramat w 6 aktach wierszem* w przekładzie Mariana Tatarkiewicza (MHK 452/DIP). Utwór przedstawiający losy syna Napoleona Bonaparte – Franciszka, księcia Reichstadzkiego, opublikowany został nakładem przedsiębiorstwa wydawniczego Edwarda Wende i Spółki w 1913 roku, w Warszawie. Uwagę zwraca pergaminowa oprawa, której lico zdobi ornament roślinny.

Fot. 46. Artystyczna oprawa utworu *Wesołe Bractwo Tłustej Gęby: legendy flamandzkie* Karola de Costera opublikowanego w 1925 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

W zespole tym zgromadzono również dwa utwory Karola de Costera t. j. *Dyl Sowizdrzał: powieść historyczna* z 1922 roku (MHK 410/DIP) oraz *Wesołe Bractwo Tłustej Gęby: legendy flamandzkie* z 1925 roku (MHK 404/DIP). Szczególną urodą odznacza się egzemplarz *Wesołego Bractwa*... Dzieło przełożone i opatrzone przedmową Przecława Smolika opublikowane zostało nakładem Wydawnictwa „Piękna Książka". Oprawione w cielęcą skórę, na licu przedniej okładziny posiada tłoczoną złotym liniakiem ramkę. W zwierciadle umieszczono tytuł dzieła i nazwę autora. Na grzbiecie 4 zwięzy wzmacniające. Na ostatniej stronie wyklejki nalepka firmowa pracowni zawiera tłoczony napis: *Zakład Introligatorski Roberta Jahody, Kraków*.

Wspomniane już dzieło antycznego pisarza Apulejusza pt. *Amor i Psyche* (MHK 418/DIP) opublikowane zostało w 1911 roku w Krakowie w przekładzie Lucjana Rydla, nakładem Stanisława Andrzeja Krzyżanowskiego, zostało bogato zilustrowane, zawiera bowiem 15 kart tablic. Na każdej karcie tekst umieszczono w ozdobnych ramkach z motywami florystycznymi. Zachowano papierową okładkę wg. projektu Antoniego Procajłowicza. Oprawa introligatorska w kolorze niebieskim wykonana została z jedwabiu. Na grzbiecie i rogach oprawy cielęca skóra. Na stronie tytułowej oprawy, jak i na grzbiecie złotymi zgłoskami wytłoczono nazwę autora, tytuł dzieła oraz informacje o przekładzie. Wewnątrz umieszczono papierowo – kartonową wyklejkę w tonacji brązowego marmurku.

W pracowni mistrza krakowskiego introligatorstwa oprócz opraw książkowych powstawały również dyplomy, teki adresowe i okolicznościowe, oprawy ksiąg pamiątkowych oraz projekty opraw. Na szczególną uwagę zasługuje w tym zbiorze *Teka Adwentowa Rady Miejskiej Miasta Wojnicza*. Oprawa teki skórzana, bogato zdobiona, wzbogacona jest pieczęcią drewnianą. Wiele zachowanych dokumentów to wyrazy uznania i życzenia dalszej pracy dedykowane Robertowi Jahodzie. Przykładem takiego eksponatu jest dyplom ofiarowany mistrzowi w dniu 50-lecia pracy zawodowej (MHK 484/DIP). Oprawa skórzana, bogato tłoczona zawiera materiałową wyklejkę. Urody dodają metalowe okucia oraz tłoczony motyw roślinny. Strona tytułowa ręcznie malowana z wizerunkiem Kościoła Mariackiego w Krakowie oraz Zamku Wawelskiego. Równie istotna jest dedykacja: „*Mistrzowi swemu Wielmożnemu Panu Robertowi Jahodzie w dniu jego jubileuszu 50 letniej pracy zawodowej niesiemy dar wdzięczności za to, żeś rzemiosło nasze sztuką uczynił ucząc zastępy całe pracowników*

w czem jest szlachetne piękno [...]".[15] Dyplom podpisany jest przez pracowników Zakładu. Wyraża ogromny szacunek pracowników dla introligatora.[16]

Zachowane w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa eksponaty pochodzące z Pracowni Roberta Jahody to w głównej mierze książki przez niego oprawiane. Zbiór ten, najprawdopodobniej ze względu na ograniczone miejsce przechowywania, podzielony został na dwie części. Część pierwsza umieszczona została w magazynach Domu pod Krzyżem, część druga w Kamienicy Hipolitów. Brak praktycznych przesłanek konserwatorskich wyjaśniających ten wybór. Zbiory przechowywane w Kamienicy Hipolitów eksponowane na zabytkowych regałach doskonale wkomponowują się w stałą wystawę prezentującą wnętrza mieszczańskiego domu. Niestety taki sposób prezentacji powoduje, że większość zwiedzających nie wie, że ogląda drukowane perły krakowskiego introligatorstwa. Brak informacji o tym powoduje, iż odwiedzający placówkę postrzegają cenny księgozbiór jako oryginalne wyposażenie ekspozycji. Pozostałe zbiory eksponowane są podczas wystaw okolicznościowych i czasowych. Często zbiory te wypożyczane są innym instytucjom, w celu czasowego wzbogacenia ich materiałów wystawienniczych.

Razi słaby stan opracowana bibliograficznego kolekcji. Osobom pragnącym podjąć naukowy rekonesans kolekcji Roberta Jahody udostępnia się skrócony spis wszystkich pozycji wraz z sygnaturami. Podczas bliższej analizy porównawczej spisu i poszczególnych egzemplarzy ujawniają się drobne błędy w zapisie (np. błędne tytuły – zwykle stosowane są tytuły okładkowe, brak dodatków do tytułów, nieprawidłowe daty wydania). Brak katalogu alfabetycznego kolekcji utrudnia pełną weryfikację. Mimo iż Muzeum prowadzi również działalność naukową dotyczącą historii Krakowa i okolic, brak tutaj czytelni. Eksponaty udostępniane są w magazynach lub w pomieszczeniach socjalnych pracowników. Muzeum Historii Miasta Krakowa pozwala fotografować swoje zbiory. Wymagana jest jednak dodatkowa zgoda na publikację.

Kolekcja zgromadzonych w Muzeum druków zwartych w artystycznych oprawach z pracowni Roberta Jahody liczy w sumie 83 egzemplarze (MHK 403/DIP –

[15] Dyplom ofiarowany Robertowi Jahodzie w dniu 50. lecia pracy zawodowej – Kraków, 15 czerwca 1924.

[16] Więcej na temat opraw, ich projektów oraz szkiców powstałych w Pracowni Roberta Jahody w Krakowie pisał Leszek J. Sibila: *Wybrane oprawy książkowe, projekty opraw książkowych, dyplomów i tek adresowych krakowskiego mistrza introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1892–1912. Ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „*Rocznik Muzeum Papiernictwa*" T. VI. Duszniki – Zdrój 2012, s. 40 – 53.

460/DIP). Dokumenty te wykazują znakomity stan zachowania dzięki pracom konserwatorskim i introligatorskim mistrza. Zastosowane dobrej jakości materiały stanowią gwarancję wytrzymałości dokumentu, ale również świadczą o kunszcie i zmyśle artystycznym introligatora. Jak już wcześniej wspomniano, Jahoda korzystał z materiałów najwyższej jakości. Były to różnego rodzaju skóry, od cielęcych poprzez koźle i owcze, aż po skóry świńskie i pergamin. Wyklejki oraz skrzydła opraw nierzadko pokrywał płótnem. Często spotyka się też metalowe okucia, srebrzone monogramy i narożniki oraz inkrustacje. Wszystkie eksponaty są bogato zdobione. Tłoczenia i złocenia wykonywane stemplakiem, strychulcem, radełkiem i liniakiem (fileta) nadawały każdemu dokumentowi unikatowy charakter. Jahoda starał się zachowywać konsekwencję w swojej pracy. Dzieła wielotomowe zawsze oprawiał w ten sam sposób, tworząc swego rodzaju mini kolekcje. Nielicznie zachowane dedykacje odzwierciedlają relacje łączące właścicieli poszczególnych egzemplarzy ze środowiskiem, z którego się wywodzili.

Analizując kolekcję Roberta Jahody z Muzeum Historycznego Miasta Krakowa trudno jednak zauważyć cechy specyficzne nadawane oprawom w zależności od gatunku dzieła (np. poezja, dramat), czy od tematyki. Introligator oprawiając całe księgozbiory starał się nadawać oprawy podobne, ale nie identyczne, co chroniło przed monotonią i nadawało kolekcji spójny wyraz estetyczny. Podobne spostrzeżenia prezentuje także Marzena Smyłła badająca księgozbiór Zofii i Zygmunta Żuławskich oprawiany w pracowni krakowskiego mistrza. Autorka dodaje również, że Żuławski dokładnie instruował Jahodę, jakich opraw dokładnie oczekuje. O wielkim zaangażowaniu i dbałości właściciela o szczegóły świadczą zachowane pośród kart księgozbioru odręczne zapiski.[17] Brak cech indywidualnych dla poszczególnych grup eksponatów w badanym zespole wynika najprawdopodobniej z faktu, iż zachowany księgozbiór nie pochodzi z jednego źródła. Z relacji Leszka Sibili wynika, że zbiór przechowywany w Muzeum w głównej mierze to zachowane w pracowni Roberta Jahody nie odebrane przez klientów eksponaty.

„*Najpełniej jednak historia tej firmy jest przedstawiona w Księdze Pamiątkowej oraz w kilkutomowej Kronice Zakładu Introligatorskiego z lat 1887–1947, z bogatym*

[17] M. Smyłła: *Księgozbiór Zygmunta Żuławskiego – rekonesans badawczy.* W: Biblioteka otwarta. *Wczoraj i jutro Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*. Red. M. Kycer i D. Pawelec. Katowice 2008, s. 225 – 241.

materiałem fotograficznym, korespondencją i wycinkami prasowymi, prowadzonej z wielką starannością przez samego Mistrza. Zbiór pamiątek po Robercie Jahodzie i jego imponującym dorobku zawodowym jest systematycznie uzupełniany i wzbogacany również o pamiątki związane z jego rodziną, jak np. fotografie i dokumenty Roberta Jahody-Żółtowskiego (syna), posła na Sejm II Rzeczypospolitej, znakomitego introligatora i prawnika."[18]

Po śmierci mistrza w 1947 roku pracownię przejęły jego dzieci – Robert Jahoda – Żółtkowski oraz Zofia Jahoda – Broniewska. W 1950 r. zakład upaństwowiono, a w 1954 utworzono Spółdzielnię Przemysłu Artystycznego „Starodruk", która do dziś kontynuuje tradycje dawnego introligatorstwa krakowskiego. [19]

W Muzeum Historycznym Miasta Krakowa przechowuje się również księgozbiór oprawiany przez jednego z najzdolniejszych uczniów Roberta Jahody – Piotra Grzywę. Kolekcja ta to głównie książki w oprawach artystycznych Drukarni W. L. Anczyca. Niewielki, bo liczący zaledwie 30 eksponatów zespół zawiera 25 egzemplarzy książek zaliczanych do kanonu literatury pięknej; tzw. „*Akt cesarzy*" z 5 listopada 1916 roku[20] (MHK 219 DIP) oraz modlitewnik *Bóg Najwyższe Dobro, czyli mowa serca nabożnego chrześcijanina* z 1852 roku (MHK 395/DIP). Niezwykle interesujące są również materiały dokumentujące dzieje krakowskiego introligatorstwa, a więc: *Księga Pamiątkowa Cechu Introligatorów w Krakowie z lat 1934–1974* (MHK 23/DIP) oraz *Album Pamiątkowy Krakowskiego Cechu Introligatorów* z 1948 roku (MHK 27/DIP).

O kunszcie i znaczeniu pracowni Piotra Grzywy, a także o historii jej powstania pisze Jerzy Dobrzycki w VII zeszycie Exlibrisu. Zaznacza, że obok Łukasza Kruczkowskiego „wybił się w kunszcie introligatorskim na miejsce poczesne Piotr Grzywa, wyzwolony u Malika, a potem pracujący kolejno u Ogrodzińskiego, Wójcika i Jahody. Pracownię własną założył w r. 1919, którą po wojnie światowej znacznie

---

18 *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa: drukarstwo i introligatorstwo* [online]. Dostęp: 1.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mhk.pl/zbiory/drukarstwo-i-introligatorstwo.

19 *Starodruk* [online]. Dostęp: 5.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.starodruk.krakow.pl/index.html.

20 Akt ten wydany jednocześnie przez gubernatorów: Hansa von Beselera, w imieniu cesarza Niemiec Wilhelma II oraz Karla Kuka, w imieniu cesarza Austro-Węgier Franciszka Józefa I, ukazał się 5 listopada 1916 roku w Warszawie i Lublinie oraz na ziemiach polskich objętych zaborami niemieckim i austriackim. Stanowił on pierwszą od dziesięcioleci deklarację chęci odtworzenia Państwa Polskiego przez zaborców.

rozszerzył i na wysokim postawił poziomie. Zarówno Kruczkowski jak Grzywa jako cechmistrze położyli wielkie zasługi na polu odrodzenia cechu pod względem organizacyjnym i zawodowym, wskrzeszając w szczególności po wojnie dawniejsze świetne tradycje."[21]

Dobrzycki wielokrotnie opiewał talent i zdolności młodego wówczas introligatora. W *Zarysie dziejów introligatorstwa w Krakowie* pisał: „długotrwałą i wybitną pozycję w zawodzie i cechu zdobył sobie wspomniany Piotr Grzywa, który za cechmistrza Karola Scharamma wstąpił w roku 1896 na praktykę do Franciszka Malika, a wyzwolony przezeń pracował kolejno u Ogrodzińskiego, Wójcika i Jahody, u którego podjął pracę w 1904 roku. W tym warsztacie, w którym zastał już pracującego tu jako czeladnika Kruczkowskiego, Grzywa wydatnie pogłębił swoją wiedzę fachową i rozwinął uzdolnienia artystyczne. Pracował tu do roku 1910, po czym jako samodzielny mistrz otwarł własny zakład przy Karmelickiej 17, przeniesiony następnie na ulice Rajską 10, przejęty przez Spółdzielnię Inwalidów w 1950 roku. Dzięki niezwykłej sumienności technicznej i usilnej dbałości o wysoki poziom estetyczny prace jego warsztatu zyskały rychło wysokie uznanie, osobliwie w okresie międzywojennym. Podobnie jak Jahoda angażował utalentowanych projektodawców, dla wykwintnych opraw, przy czym wyróżniły się chlubnie i zdobywały dlań liczne medale i wyróżnienia na wielu wystawach, jak np. na Powsz. Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 r. oprawy projektowane przez Z. Kinastowskiego, o niezwykle szlachetnym układzie linearnym."[22]

O popularności opraw i uznaniu zdolności introligatorskich Piotra Grzywy świadczyć może również wpis w Kronice „Polskiej Gazety Introligatorskiej" z 1931 roku pt. *Egzaminy mistrzowskie* „*W dniu 15 kwietnia b. r. odbył się w krakowskiej Izbie Rzemieślniczej pierwszy egzamin na mistrzów w zawodzie introligatorskim, do którego zasiedli wyjątkowi kandydaci w osobach pp. dr. Jahoda – Żółtkowski i prof. Władysław Grabowski. Komisję egzaminacyjną stanowili: pp. Łukasz Kruczkowski, Piotr Grzywa, Tadeusz Bielczyk i dyr. Muzeum Przem. inż. Tor, z ramienia władz dr. Wyród i radca Gäertner, dyr. Izby Rzemieślniczej.*"[23]

---

[21] J. Dobrzycki: *Introligatorstwo krakowskie ostatnich lat pięćdziesięciu*. Kraków 1926, s. 12.
[22] J. Dobrzycki: *Zarys dziejów introligatorstwa w Krakowie*: 1568-1968. Kraków 1968, s. 40.
[23] *Egzaminy mistrzowskie*. „Polska Gazeta Introligatorska" 1931, R. 4 nr 5, s. [77].

Prace Grzywy były doceniane przez największych znawców sztuki introligatorskiej w kraju i zagranicą. Były prezentowane na różnego rodzaju zjazdach i spotkaniach introligatorów i drukarzy, a także wystawiane w galeriach i muzeach. Pokłosiem Powszechnej Wystawy Krajowej[24], na której znalazły się dzieła takich mistrzów jak: Robert Jahoda, Aleksander Semkowicz, Łukasz Kruczkowski, Jan Kuglin, Stanisław Mróz, Jan Koćma, Mieczysław Roman z Krakowa, a także Fabryki Kartonaży i Introligatorni Przesławski i Cierniak z Poznania, znalazła się również notatka nt. kunsztu Piotra Grzywy: „*Oprawy skórowe z tłoczeniami na gorąco wystawia zakład introligatorski Piotr Grzywa, Kraków. Uwagę zwracają starannie wykonane oprawy mszałów z ręcznem złoceniem.*”[25]

Wśród zachowanej muzealnej spuścizny pracowni Piotra Grzywy dominują dokumenty wydane na początku XX wieku. Zaledwie trzy z nich to druki dziewiętnastowieczne. Są to modlitewnik *Bóg Najwyższe Dobro...* (MHK 395/DIP) z 1852 roku, *Boska komedia* Dantego z 1898 roku (MHK 1/DIP) oraz *Wybór poezji* Adama Asnyka z 1898 roku (MHK 2/DIP). Eksponaty w tej kolekcji to dokumenty oprawiane w całości w skóry różnych typów oraz oprawiane na sposób mieszany, z wykorzystaniem różnych materiałów. Niektóre z nich to dzieła bogato ilustrowane. Grzywa dbał również o zachowanie oryginalnych, papierowych okładek, projektowanych przez edytora.

Najstarszym eksponatem jest oprawa *Missale Romanum* (MHK 28/DIP). Pochodzący najprawdopodobniej z terenu Śląska okaz sięga XVIII wieku.[26] Oprawa w całości opracowana została na drewnie, zbudowana jest z ciemno brązowej, cielęcej skóry.[27] Na licu wytłoczono herb szlachecki. Uwagę przyciągają metalowe okucia. Eksponat jest dość zniszczony, widoczne liczne przetarcia. W niektórych miejscach oprawa nosi ślady niszczącej działalności owadów, o czym świadczą licznie wydrążone kanaliki.

Spośród pozycji dwudziestowiecznych niezwykle interesujące jest bogato

---

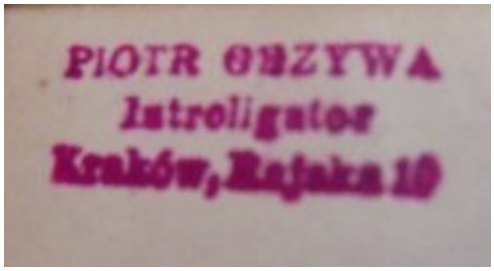
24 Wystawa ta odbyła się w Poznaniu w 1929 roku.

25 *Przechadzki po P.W.K: wśród pięknych opraw książek.* „Polska Gazeta Introligatorska” 1929, R. 2 nr 6, s. 67.

26 Informacja na podstawie wykazu (spisu inwentarzowego) książek w oprawach artystycznych Drukarni W. L. Anczyca z Pracowni Piotra Grzywy uzyskanego w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa.

27 Kolor skóry pierwotnie jaśniejszy, uzyskał ciemną barwę w wyniku starzenia się materiału.

ilustrowane wydanie *Quo Vadis* Henryka Sienkiewicza (MHK 26/DIP). Publikacja opublikowana nakładem Gebethnera i Wollfa w 1902 roku w Warszawie, zawiera 20 heliograwiatur wg obrazów Piotra Stachiewicza. Całość oprawiona w skórę. Na grzbiecie 4 wzmacniające zwięzy. Urody dodają tłoczone złotem nazwa autora i tytuł dzieła.

Fot. 47. Pieczęć Zakładu Introligatorskiego Piotra Grzywy spotykana w wybranych egzemplarzach oprawianych przez niego dzieł.

Innym przykładem kunsztu introligatorskiego może być drugie wydanie dzieła[28] Szymona Askenazego zatytułowane *Gdańsk a Polska* (MHK 22/DIP). Egzemplarz bogato ilustrowany wydany nakładem Gebethnera i Wolffa w 1923 roku, wydrukowany został przez W. L Anczyca i Spółkę w Krakowie. Zawiera on przedmowy do wydań polskich i obcych.[29] Na stronie tytułowej stalorytowa ilustracja przedstawia XIX-wieczny Gdańsk. Blok książki jest złocony, oprawa skórzana, również bogato złocona i tłoczona, wyklejka artystyczna. Na licu oprawy wytłoczono emblemat przedstawiający strzałę. Na grzbiecie 4 zwięzy.

Wśród pięknie wydanych przykładów literatury polskiej możemy znaleźć bogato ilustrowaną powieść Zofii Kossak-Szczuckiej pt. *Szaleńcy Boży* (MHK 20/DIP). Egzemplarz wydany w Krakowie w 1929 roku przez Spółkę Wydawniczą, posiada skórzaną oprawę w kolorze brązowym. Na licu umieszczono nazwę autora i tytuł dzieła. Uwagę czytelnika przyciągają niezwykle barwne, całostronicowe ilustracje Anieli (Leli) Pawlikowskiej.

Interesujące wśród oprawianych w skórę egzemplarzy jest również dwutomowe dzieło Ewy Szelburg – Zarembiny. Tom pierwszy pt. *Wędrówka Joanny* (MHK 12/DIP)

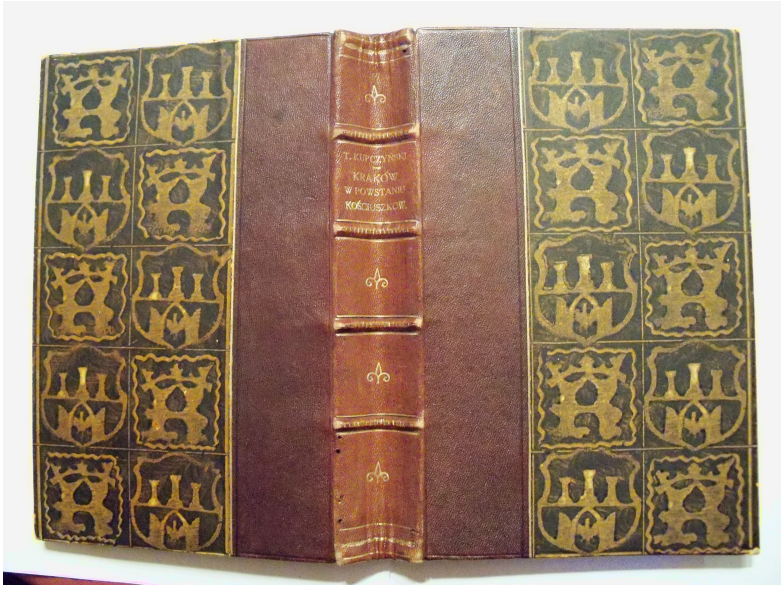
[28] Pierwsze wydanie ukazało się w 1919 roku

[29] Dzieło zawiera przedmowy do pierwszego wydania polskiego, do wydania francuskiego, niemieckiego, angielskiego oraz do drugiego wydania polskiego opublikowane w Warszawie, w marcu 1923 roku.

opublikowany został w 1935 roku. Tom drugi pt. *Ludzie z wosku* (MHK 13/DIP) rok później. Całość opublikowana przez Gebethnera i Wollfa w Warszawie ukazała się w cyklu pt. *Matka Judasza*. Oba egzemplarze oprawione zostały w cielęcą skórę, posiadają zachowane oryginalne papierowe okładki zaprojektowane przez T. Piotrowskiego. Liczne złocenia na grzbiecie. Zachowana została dawna sygnatura zbioru stosowana w Muzeum – 20K.

W kolekcji tej można wyróżnić również inne dzieła klasyków literatury polskiej. Są to m. in egzemplarz *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza z 1901 roku (MHK 5/DIP), *Wybór pism* Juliusza Słowackiego z 1898 r. (MHK 6/DIP), *Wybór poezji* Marii Konopnickiej z 1922 r. (MHK 4/DIP), *Chłopi* Władysława St. Reymonta z 1930 r. (MHK 9/DIP), czy *Wybór pism* Władysława Syrokomli z 1900 roku (MHK 3/DIP). Na uwagę zasługują również dzieła biograficzne np. *Ksawery Dunikowski: próba estetycznej charakterystyki jego rzeźb* autorstwa Mieczysława Tretera (MHK 25/DIP) oraz *Grottger* (MHK 11/DIP) autorstwa Antoniego Potockiego z 1931 roku.

Kolejny zrąb kolekcji stanową druki o treści historyczno – patriotycznej w oprawach mieszanych. Możemy tu znaleźć publikację Tadeusza Kupczyńskiego zatytułowaną *Kraków w powstaniu kościuszkowskiem* (MHK 18/DIP). Dzieło wydane w 1912 roku w Krakowie, nakładem Towarzystwa Miłośników Historyi i Zabytków Krakowa, stanowi tekst rozprawy doktorskiej autora, obronionej w 1913 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim. Egzemplarz, wydany w serii *Biblioteka Krakowska* (nr 44), posiada oprawę mieszaną. Na grzbiecie zastosowano skórę, reszta oprawy kartonowa z wizerunkiem herbu Krakowa. Zachwyca wytłoczony w skórze motyw roślinny, przypominający lilię, umieszczony między imitacjami zwięzów. Na grzbiecie tłoczona złotymi zgłoskami nazwa autora i tytuł dzieła. Całość oprawy, mimo iż kunsztownie wykonana pod względem edytorskim i artystycznym, nosi ślady ingerencji owadów. Jest to jedna z nielicznych pozycji mistrza Grzywy przechowywana w Kamienicy Hipolitów. Publikacja zawiera *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Miłośników Historyi i Zabytków Krakowa* za rok 1911.

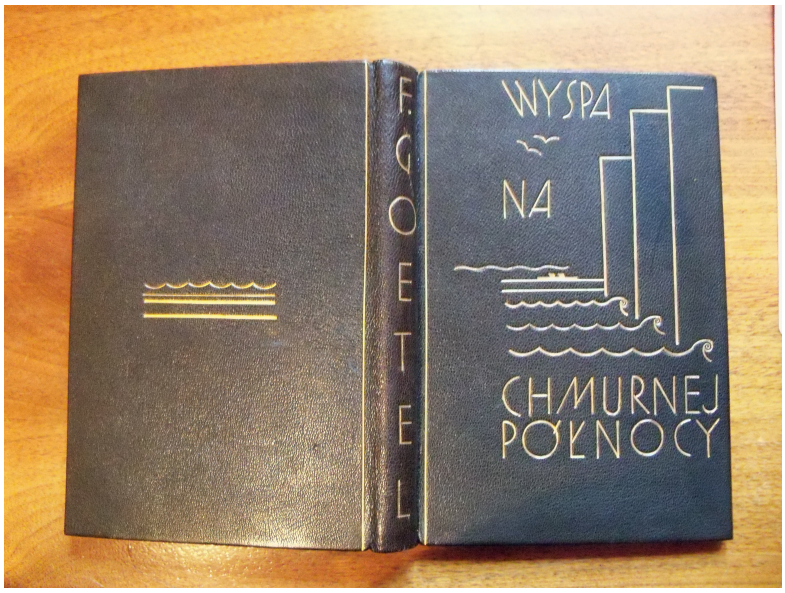

Fot. 48. Artystyczna mieszana oprawa utworu *Kraków w powstaniu kościuszkowskiem* Tadeusza Kupczyńskiego wykonana w Pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Dalej możemy zobaczyć dzieło Stanisława Kutrzeby zatytułowane *Gdańsk – przeszłość i teraźniejszość* (MHK 21/DIP). Egzemplarz opublikowany w 1928 roku przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich posiada trzy miejsca wydania – Warszawę, Wrocław i Kraków. Oprawa jest typowa dla pracowni Piotra Grzywy: na grzbiecie cielęca skóra, skrzydła oprawy kartonowe, pokryte fantazyjnym wzorem. Stan zachowania dobry. Brak śladów działalności pleśni, grzybów i bakterii. Przez lata druk musiał być dobrze zabezpieczony, o czym świadczy brak ingerencji owadów.

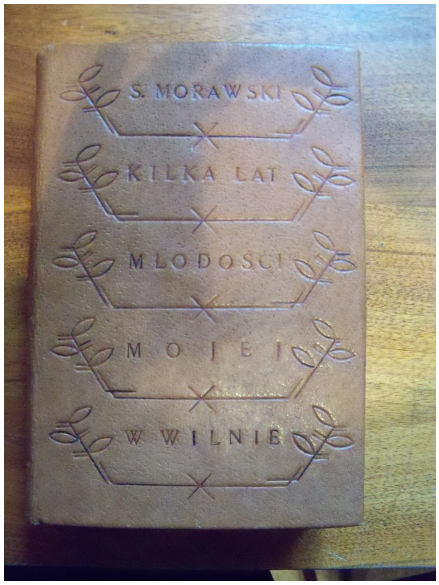
Wśród ciekawych opraw interesująca jest również zastosowana w książce *Wyspa na chmurnej północy* (MHK 19/DIP). Dzieło autorstwa Ferdynanda Goetla opublikowane zostało w 1928 roku nakładem Księgarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie. Publikacja stanowiąca relację z podróży na Islandię jest dziełem bogato ilustrowanym, zawiera bowiem 107 ilustracji i zdjęć. Autor opisuje najważniejsze miasta i miejscowości tej zagadkowej wyspy, tj. Reykjavik, Kalmanstunga, Arnarvatn, Hveravellir i Tiovadalur oraz jezioro Hvitarvatn. Egzemplarz oprawiany przez Piotra Grzywę posiada płócienną okładkę w kolorze czarnym. Liczne tłoczenia i złocona nazwa autora i tytuł dzieła nadają oprawie unikatowy charakter. Całość jest dobrze

zachowana, brak śladów zagrożeń mikrobiologicznych.

Fot. 49. Artystyczna oprawa utworu *Wyspa na chmurnej północy* Ferdynanda Goetela opublikowanego w 1928 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Dzieło autorstwa Stanisława Morawskiego zatytułowane *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818 – 1825)* (MHK 15/DIP) to publikacja wydana dzięki staraniom Adama Czwartkowskiego i Henryka Mościckiego. Zawiera 24 ilustracje, łącznie z portretem autora umieszczonym na stronie przedtytułowej. Badany egzemplarz stanowi pierwsze wydanie tej publikacji. Całość opublikowana w 1924 roku w Warszawie, nakładem Instytutu Wydawniczego „Bibljoteka Polska". Dzieło ma skórzaną oprawę, z wyklejką artystyczną, papierową o nieco fantazyjnym wzorze, opatrzone jest pieczęcią Pracowni Piotra Grzywy. Uwagę zwracają liczne ozdobniki na przedniej stronie okładziny.

Fot. 50. Artystyczna oprawa utworu *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818 – 1825)* Stanisława Morawskiego opublikowanego w 1924 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Podobnie jak w kolekcji Roberta Jahody, również u Piotra Grzywy zachowały się publikacje na temat dziejów krakowskiego Cechu Introligatorskiego. Są to *Księga pamiątkowa Cechu Introligatorów w Krakowie* z 1946 roku (MHK 23/DIP) oraz *Album pamiątkowy Krakowskiego Cechu Introligatorów* z 1948 roku (MHK 27 DIP). Na szczególną uwagę zasługuje wspomniany *Album...* Wykonany został przez kandydata na introligatora Stanisława Wilczka w Pracowni Roberta Jahody.[30] Wykonany z niezwykłą starannością i pieczołowitością świadczy o kunszcie i talencie twórcy. Całość licznie ilustrowana, zawiera oryginalne fotografie członków Cechu.

Kolekcja Piotra Grzywy to niewielki, zaledwie 30. egzemplarzowy, zbiór dokumentów oprawionych przez jednego z największych mistrzów krakowskiego introligatorstwa artystycznego. Księgozbiór ten, ze względu na kunsztowne oprawy zaliczyć można do kolekcji sztuki książki. Dominują tu okładziny skórzane, głównie ze skór kozłowych, cielęcych i świńskich, wzbogacane licznymi ozdobnikami – tłoczonymi i złoconymi. Równie często spotyka się oprawy typu mieszanego. Grzywa

[30] Wg spisu inwentarzowego dzieł z Pracowni Piotra Grzywy *Księga pamiątkowa Cechu Introligatorów w Krakowie* z 1946 roku (MHK 23/DIP) oraz *Album pamiątkowy Krakowskiego Cechu Introligatorów* z 1948 roku (MHK 27/DIP) wchodzą w skład kolekcji P. Grzywy. Spis bibliograficzny kolekcji zamieszczony w Aneksie rozprawy.

łączył skórę z płótnem oraz płótno z kartonem, nadając oprawom artystyczny charakter. Wiele z zachowanych eksponatów to przykłady dzieł bogato ilustrowanych, np. przez Anielę Pawlikowską. Introligator dbał również o ochronę oryginalnego wyposażenia edytorskiego oprawianych przez siebie egzemplarzy, o czym świadczą okładki wydawnicze. W księgozbiorze tym brak dedykacji, notatek i komentarzy czytelniczych. Brak również pieczęci i znaków własnościowych.

Zgromadzone w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa kolekcje dwóch najznakomitszych polskich introligatorów świadczą o wielkim szacunku dla książki i umiłowaniu rzemiosła introligatorskiego nie tylko w Polsce, ale i również na świecie. Wybrane i zaprezentowane tutaj eksponaty, jedne z najciekawszych, w pełni nie oddają talentu mistrzów. Obie kolekcje – Roberta Jahody i Piotra Grzywy, są dość dobrze zachowane. Nieliczne egzemplarze wykonane przez Grzywę noszą ślady ingerencji owadów. Brak znacznych przebarwień i ubytków papieru czy opraw.

Muzeum Historii Miasta Krakowa nie prowadzi odrębnych katalogów dla tego typu zbiorów. W celach badawczych udostępnia się spis bibliograficzny zawierający sygnatury poszczególnych pozycji. Spisy te zawierają niestety błędy i braki, jeśli chodzi o sposób wykonania opisu katalogowego. Wszystkie pozycje zostały opisane w sposób uproszczony. Na pierwszym miejscu inicjał oraz nazwisko autora, następnie, co pojawia się w wielu przypadkach, skrócony tytuł dzieła. Nie wszystkie pozycje w spisie oznaczone prawidłową datą wydania. Czasem pojawia się wpis oznaczony skrótem ok. (około) lub pocz. (początek).

Dyplomy, adresy, życzenia oraz niektóre księgi adresowe, co widać szczególnie w przypadku wykazu eksponatów z Pracowni Roberta Jahody, zostały spisane w sposób zbiorczy np. *Dyplomy, adresy, życzenia dla R. Jahody, l. 1912 – 1937* (MHK 473/DIP – 746/DIP) lub *Adresy i życzenia dla R. Jahody, l. 1925 – 1937* (MHK 484/DIP – 486/DIP). Ze względu na wartość kulturową i historyczną księgozbiorów, ważną z punktu widzenia badań edytorskich, bibliologicznych i historycznych, obie kolekcje powinny mieć zapewnione właściwe ze względów konserwatorskich warunki przechowywania oraz być prawidłowo skatalogowane, tak aby umożliwić dalsze badania i uchronić je przed zapomnieniem. Sposób ekspozycji obu kolekcji powinien uwzględniać potrzeby estetyczne zwiedzających oraz wyraźnie informować, z której

pracowni zbiory pochodzą. Obecnie obie kolekcje są wymieszane.

Wśród eksponatów muzeów regionalnych również zdarzają się kolekcje bibliofilskie. Szczególnym przykładem tego typu zespołu jest zbiór przechowywany w Muzeum Ustrońskim. Niewielka placówka, zlokalizowana w ustrońskiej dzielnicy Brzegi, mieści się prywatnym domu znanej na całym Śląsku miłośniczki książek – Marii Skalickiej. Kolekcjonerka „*aktem darowizny przekazała swój dom rodzinny, ogródek i dorobek kolekcjonerski całego życia na cele muzealne. Od sierpnia 1993 roku funkcjonuje tutaj muzeum biograficzne jej imienia, które ma charakter bibliofilsko – artystyczny, jako że fundatorka była znanym i cenionym bibliofilem, a także kolekcjonerem dzieł sztuki. Przedmiotem jej zainteresowań była rodzinna ziemia cieszyńska, jej historia, kultura i ludzie z tą ziemią związani.*”[31]

Maria Skalicka urodziła się 19 sierpnia 1923 roku w Ustroniu, w domu pełnym książek i regionaliów związanych z ziemią cieszyńską. Sama tę pasję przeniosła już w swoje dorosłe życie. W 1953 roku ukończyła studia ekonomiczne we Wrocławiu, skąd otrzymała nakaz pracy do Katowic, które od tej pory stały się jej domem. Do emerytury pracowała w Centralnym Zarządzie Budownictwa Węglowego oraz Przedsiębiorstwie Budowlanym Przemysłu Węglowego.[32] „*Żyła skromnie, gdyż większość pieniędzy przeznaczała na zakup starodruków, medali, cieszynaliów, książek.*”[33]

Ogromny wpływ na późniejsze życie i pasje kolekcjonerskie ustronianki wywarł jej pierwszy nauczyciel – Karol Broda[34], który zaszczepił w niej miłość do regionu oraz poszanowanie dla Śląska i lokalnej tradycji. „*Z tego właśnie szacunku, zafascynowania ludźmi, książką, jej historią i znaczeniem powstała bogata kolekcja Marii Skalickiej, której trzon stanowiły <<cieszynalia>> – dzieła opisujące przeszłość i teraźniejszość, piękno krajobrazu i wszelkie aspekty życia mieszkańców Ziemi Cieszyńskiej. Drugą, znaczącą grupę kolekcji stanowiły małe arcydzieła sztuki graficznej – ekslibrisy wraz z literaturą przedmiotu, do których systematycznego zbierania skłoniła Panią Marię*

[31] *Ustroń: miasto uzdrowisko* [online]. Dostęp: 20.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ustron.pl/atrakcje-50.htm.
[32] W. Magiera: *Cieszyński szlak kobiet: Maria S.kalicka.* T. 3. Cieszyn 2012, s. 116.
[33] Ibidem, s. 117.
[34] Karol Broda był nauczycielem geografii w ustrońskiej szkole powszechnej. Założył kółko krajoznawcze poświęcone Ziemi Cieszyńskiej do, którego wstąpiła Maria Skalicka.

również tradycja.”[35].

Małe formy graficzne kolekcjonerka pozyskiwała dzięki szerokim i osobistym kontaktom z wieloma kolekcjonerami i artystami. „*W wyniku korespondencji z przyjaciółmi w Lublinie, Warszawie, Łodzi, Toruniu, dzięki uczestnictwu w wielu zjazdach bibliofilskich, wymianie dubletów i zakupom na aukcjach powstał pokaźny zbiór książek, wyróżniających się urodą, drukowanych niezwykle starannie w małych nakładach na pięknym papierze, często czerpanym. Te prawdziwe rarytasy sztuki graficznej przygotowane przez takich doskonałych drukarzy jak Jan Kuglin z Bogumina, Zygfryd Gardzielewski z Torunia, Przypkowscy z Jędrzejowa, gromadziła Pani Maria przez wiele lat troskliwie i ze znawstwem.*”[36]

Skalicka była znana również ze swej pasji społecznikowskiej, przez lata angażowała się w życie kulturalne Katowic, będąc aktywnym członkiem wielu Towarzystw. Powszechnie znana jest jej działalność w Polskim Towarzystwie Ewangelickim, którego członkiem Zarządu Oddziału w Katowicach była od początku jego założenia, tj. od 1987 roku. „*Czynne związanie się Pani Marii Skalickiej z Towarzystwem im. Fryderyka Chopina potwierdzone zostało podziękowaniem za <<... długoletni i ważki wkład pracy społecznej w popularyzację idei ożywiającej Towarzystwo, w ochronę spuścizny i tradycji największego polskiego Kompozytora, w rozwój badań i działalności upowszechnieniowej...>> wręczonym w maju 1984 roku podczas uroczystych obchodów trzydziestej rocznicy powołania Ekspozytury Górnośląskiej.*”[37] Jako czynny członek Zarządu Oddziału Śląskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki oraz Zarządu Głównego w Warszawie upowszechniała wiedzę o regionie śląskim poprzez liczne odczyty i prelekcje. Kolekcjonerka w uznaniu swoich zasług dla Śląska i kultury czytelniczej tego regionu otrzymała wiele odznaczeń, dyplomów i wyróżnień.[38]

---

35 D. Musioł: *Maria Skalicka : 1923-2002 : in memoriam*. Katowice 2005, s. 8.

36 Ibidem, s. 8-9.

37 D. Musioł: *Książki mają swe uśmiechy. (O bibliofilskich pasjach Marii Skalickiej z Ustronia)*. W: Wydawnictwo okolicznościowe z okazji otwarcia oddziału Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa w Ustroniu pod nazwą Zbiory Marii Skalickiej. Ustroń 1993, s. 7.

38 Były to m.in.: Srebrna Odznaka Zasłużonemu w Rozwoju Województwa Katowickiego (1972); Złota Odznaka Zasłużonemu w Rozwoju Województwa Katowickiego (1986); Dyplom Honorowy za aktywną pracę w Macierzy Ziemi Cieszyńskiej (1986); Złota Odznaka Zasłużonemu dla Śląskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki (1988); Dyplom Uznania Prezydenta Miasta Katowic za długoletnią działalność w społecznym ruchu kulturalnym (1989); Odznaka Zasłużonego Działacza Kultury przyznana przez Ministerstwo Kultury i Sztuki (1992); Honorowy Dyplom Uznania za Zasługi dla Miasta Ustronia (1993); Honorowa Odznaka za Zasługi dla Województwa Bielskiego (1998).

Jak dowiadujemy się z tekstu autorstwa Magdaleny Piechowiak zmieszczonego w informatorze dotyczącym spuścizny bibliofilskiej Marii Skalickiej „*Muzeum Zbiory Marii Skalickiej zostało uruchomione 6 sierpnia 1993 roku, jako oddział Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa w Ustroniu. Od początku swojego istnienia działa pod patronatem Urzędu Miejskiego. W swoich zbiorach posiada 1674 eksponaty, w większości podarowane przez jego założycielkę i fundatorkę panią Marię Skalicką. Poszczycić się może zbiorem 196 medali i 331 grafik. W kolekcji znajdują się również 1123 ekslibrisy oraz rzadkie, emitowane w niewielkich ilościach druki bibliofilskie. Szczególne miejsce zajmują tu cieszyniana – świadectwa dotyczące dawnego i współczesnego życia zarówno kulturalnego, gospodarczego, jak i artystycznego Ziemi Cieszyńskiej.*”[39]

Fot. 51. Zrekonstruowany gabinet Marii Skalickiej w Muzeum Ustrońskim.

Z relacji Ireny Maliborskiej, która od maja 2005 roku pełni funkcję kierownika placówki, dowiadujemy się, iż Skalicka była zafascynowana postacią Jury Gajdzicy z Cisownicy Małej – z zawodu furmana, chłopa bibliofila, który nie tylko gromadził

Por: *Muzeum „Zbiory Marii Skalickiej” - Oddział Muzeum Ustrońskiego* [online]. Dostęp: 5.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.skalickamuzeum.ustron.pl/maria_skalicka.html.

[39] M. Piechowiak: *Muzeum Marii Skalickiej*. Ustroń 1998, s. 3.

książki, ale również posiadał swój ekslibris. Kolekcjonerka, rozmiłowana w tej małej formie graficznej, zgromadziła ok. 3,5 tysiąca egzemplarzy wraz z bogatą literaturą na ten temat. „*Pod koniec życia, w latach 1990 – 2002, podarowała Książnicy Cieszyńskiej blisko 1600 woluminów oraz około 700 druków bibliofilskich. Jeden z cennych starodruków – Kazania Skargi przekazała do Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach.*”[40] Przekazany Książnicy zbiór do dziś stanowi najcenniejszy dar od czasu, gdy na przełomie XIX i XX wieku syn Józefa Ignacego Kraszewskiego, Franciszek, przekazał placówce księgozbiór pisarza.

Cenne zbiory zgromadzone w Muzeum przechowywane są głównie w gablotach za szkłem. Są to przede wszystkim zabytkowe ekslibrisy, medale, odznaczenia i niektóre książki. Ekslibrisy wykonane techniką linorytu przechowuje się najczęściej w tekach. Stopniowo są one prezentowane podczas wystaw okolicznościowych i czasowych. W kolekcji dominują publikacje dziewiętnasto- i dwudziestowieczne stanowiące przykłady literatury pięknej. Zdarzają się również publikacje o charakterze naukowym, głównie podręczniki, np. łacińskie wydanie *Grammatica graeca in usum inferiorum classum* opublikowane w Warszawie w 1814 roku, czy dwa tomy (T. 2 i 3) *Historii powszechnej* autorstwa Adama Szelągowskiego z lat 1936 – 1938, opublikowane u Michała Arcta w Warszawie. Dominują tutaj różne typy opraw, głównie w całości pokryte płótnem oraz mieszane, gdzie płótno umieszczone jest tylko na grzbiecie. Uwagę zwracają również nieliczne ozdobniki – tłoczone na ślepo i złotem oraz autografy, pieczęcie i znaki własnościowe dawnych właścicieli zachowane w większym wyborze. Atutem zbioru są również krótkie dedykacje spotykane w wybranych egzemplarzach.

Kolekcję Marii Skalickiej można zaliczyć do zbiorów sztuki książki, że względu na to, że posiada: eksponaty artystycznych opraw; dzieła bogato ilustrowane; kolekcję ekslibrisów; kolekcję dzieł dedykowanych. W zespole opraw wykonanych z pełnego płótna można wyróżnić *Wszystkie dzieła polskie Jana Kochanowskiego (z portretem autora)* z 1857 roku. Egzemplarz wydany przez Kazimierza Józefa Turkowskiego stanowi tom pierwszy i drugi umieszczony w jednym klocku introligatorskim. Całość opublikowana została w Przemyślu nakładem Michała Dzikowskiego. Przedmowa wychwalająca i porównująca talenty pisarskie Jana Kochanowskiego i Piotra Skargi

[40] W. Magiera: Op.cit., s. 119.

opatrzona została datą 21 stycznia 1857 r. U dołu strony tytułowej badanego egzemplarza widnieje pieczęć własnościowa Biblioteki Ewangelickiej Tschamera w Cieszynie oraz autograf poprzedniego właściciela. Podpis jest niestety nieczytelny. Oprawa jest płócienna, oryginalna. Zastosowano dwa kolory płótna: na grzbiecie płótno jasnobrązowe z tłoczoną nazwą autora w kolorze szarym, a skrzydła oprawy w kolorze bordowym. Na wewnętrznej stronie wyklejki umieszczono odręczny napis *Biblioteka Ewangelicka w Cieszynie*. Egzemplarz jest bardzo zniszczony, oprawa nosi ślady zalania. Okładka jest oderwana od bloku książki. Liczne przebarwienia na płótnie świadczą o ingerencji pleśni lub grzybów. W prawym górnym roku przedniej okładziny zachowany fragment nalepki własnościowej.

Następne jako przykład interesującej oprawy są w tym zbiorze *Listy z Afryki* autorstwa Henryka Sienkiewicza. Utwór opublikowany został w 1893 roku, w Warszawie nakładem Słowa. Zawiera liczne ilustracje w tekście, w tym portret autora wraz z drukowanym autografem. Na stronie tytułowej, redakcyjnej oraz kilku stronach tekstu zachowana jest pieczęć własnościowa Karoliny Korzennej. Oprawa jest szara, płócienna. Zachwyca tłoczony motyw rośliny umieszczony we wszystkich czterech rogach okładki. Na grzbiecie wytłoczono nazwa autora i tytuł dzieła. Oprawa jest lekko zniszczona, brzegi oprawy są przetarte. Egzemplarz nosi ślady foxingu. Niewielkie ubytki płótna zarówno na przedniej jak i tylnej okładzinie sugerują ingerencję owadów.

Wśród dzieł poetyckich wyposażonych w oryginalne płócienne oprawy i pieczęcie własnościowe ciekawym przykładem są *Wiersze: zbiór nowy* autorstwa Wiktora Gomulickiego. Książka opublikowana w Warszawie w 1901 roku ukazała się w serii *Biblioteka Dzieł Wyborowych* pod numerem 201. Druk ukończono w Drukarni A. T. Jezierskiego w Warszawie. Na stronie redakcyjnej jest pieczęć własnościowa Towarzystwa „Przyszłość" w Bobrownikach. Oprawa jest oryginalna, płócienna w kolorze zielonym; blok książki złączony z okładką. Stan zachowania oprawy nie jest najlepszy, płótno wypłowiałe. Liczne przetarcia i ubytki materiału znajdują się zarówno na pierwszej stronie oprawy jak i na grzbiecie. Wydrążone, niewielkie kanaliki w tylnej części okładziny sugerują ingerencję owadów.

W tym samym roku, bo w 1901 ukazał się również tomik wierszy autorstwa Jana Adolfa Hertza zatytułowany *Z teki wrażeń.* Dzieło opublikowane w Krakowie nakładem

Gebethnera i Wolffa, wydrukowane zostało w Drukarni W. L. Anczyca i Spółki. W górnej części strony tytułowej znajduje się dedykacja autorska: *Panu Prof. Ciechanowskiemu wraz z podziękowaniem za łaskawe zezwolenie na uczęszczanie na sekcje i wykłady anatomii – patologicznej. Jan Adolf Hertz. Kraków 27 VII 1901*. Na stronie redakcyjnej dedykacja drukowana: *Samuelostwu Hirsztenbergom w dowód szacunku i serdecznie szczerej przyjaźni*. Oprawa introligatorska, nowa, w kolorze czerwonym. Całość pokryta płótnem, na grzbiecie ozdobnymi czcionkami złocona nazwa autora i tytuł dzieła. Interesującą pozycją pod względem estetyki oprawy jest również *Żywot Ks. Adam Jerzego Czartoryskiego* autorstwa Józefa Bielińskiego opublikowany nakładem Gebethnera i Wolffa w Krakowie w 1905 roku. Badany egzemplarz stanowił bezpłatny dodatek dla prenumeratorów *Tygodnika Powszechnego*. Dzieło opublikowane zostało w dwóch tomach (T. 1 i T. 2). Zachowana została oryginalna płócienna oprawa w kolorze szarym, bogato złocona. Zarówno na przedniej jak i na tylnej okładzinie umieszczono wizerunek sztandaru narodowego z wizerunkiem orła białego. Całość umieszczono w ozdobnej ramce. Oba tomy ukazały się w ramach serii *Dzieje Porozbiorowe Narodu Polskiego. Biblioteka Tygodnika Powszechnego*. Zarówno oprawa jak i wnętrze książki są dobrze zachowane. Oprawa nosi delikatne ślady przetarć na rogach, lecz papier jest bez przebarwień.

Kordecki: obrona Częstochowy to część pierwsza powieści autorstwa Józefa Ignacego Kraszewskiego opublikowana przez Wydawnictwo Michała Arcta w 1929 roku w Warszawie. Egzemplarz zachowany w zbiorach ustrońskiej placówki posiada oryginalną płócienną oprawę w kolorze blado zielonym. Na licu przedniej okładziny znajdują się liczne tłoczenia. Na pierwszy plan wysuwa się tłoczony złotem emblemat przypominający herb lub godło, otoczony rozległym, roślinnym ornamentem. Całość umieszczona jest w złoconej ramce. Na grzbiecie znajduje się fragment tego samego motywu roślinnego oraz wytłoczona nazwa autora oraz tytuł skrócony dzieła. Wnętrze publikacji jest dobrze zachowane, mimo iż występują nieliczne przebarwienia. Oprawa natomiast jest wypłowiała, na przedniej okładzinie sporych rozmiarów zaciek. Delikatne przetarcia płótna w okolicy grzbietu oraz na rogach oprawy nie wpływają na walory estetyczne dzieła. Całość opublikowana jest w serii *Powieści historyczne*.

Nieco starsza, bo z 1936 roku, jest publikacja zatytułowana *Pod ojczystą banderą* autorstwa Zygmunta Jana Tyszela, opublikowana nakładem Ligi Morskiej

i Rzecznej Okręgu Zagłębia Węglowego w Katowicach. Obok strony tytułowej znajduje się portret Ignacego Mościckiego wraz z faksymilowaną dedykacją. Na kolejnej stronie dedykacja drukowana: *Panu inżynierowi Eugenjuszowi Kwiatkowskiemu, Ministrowi Przemysłu i Handlu Rz. P., realizatorowi programu morskiego polski odrodzonej, wskrzesicielowi polskiej bandery handlowej w głębokiej czci i hołdzie poświęca – autor*. Egzemplarz zawiera liczne pieczęcie oraz wpis poświadczający, iż był on wręczony uczennicy klasy III Miejskiej Szkoły Handlowej w Katowicach, jako nagroda za napisanie wypracowania na temat *Wpływ morza na kształtowanie się charakteru człowieka*. Na licu przedniej okładziny wytłoczony jest tytuł dzieła. Oprawa płócienna, pierwotnie w kolorze bordowym, mocno wypłowiała. Na grzbiecie płótno jest znacznie odbarwione.

W księgozbiorze kolekcjonerki można również wyróżnić publikacje o charakterze podróżniczym i pamiętnikarskim oprawiane w płótno. Jednym z takich przykładów jest *Mowa o narodowości Polaków i posłanie do braci wygnańców: dziennik podróży* autorstwa Kazimierza Rodzińskiego[41]. Publikacja wydana została w Paryżu nakładem Księgarni Luksemburgskiej około 1870 roku[42], w serii *Biblioteka Ludowa Polska*. Na stronie redakcyjnej znajduje się mapa Polski z końca XIX wieku, dookoła napis Wolność – Równość – Całość. Jest to element charakterystyczny dla wszystkich wydań Księgarni Luksemburgskiej. Tekst wydrukowany został w Paryżu, w Drukarni Braci Rouge, Dunon i Fresné. Egzemplarz w całości oprawiony jest w płótno. Na licu przedniej okładziny litery tytułu dzieła są złocone. Szare płótno nosi ślady przetarć na rogach.

Jedną z najstarszych w badanym zbiorze pozycji, zaopatrzonych w oprawę typu mieszanego, są *Kazania sejmowe, także wzywanie do pokuty obywatelów Korony Polskiej* przez Księdza Piotra Skargę. Dzieło wydane nakładem *Bibljoteki Polskiej* w Warszawie w 1857 roku posiada introligatorską oprawę w kolorze brązowym. Oprawa jest zniszczona, o czym świadczą liczne przetarcia. Na grzbiecie ma płótno, skrzydła oprawy są kartonowe. Pierwotnie na rogach oprawy występowało płótno, aktualnie w całości usunięte. Brzegi oprawy są postrzępione Na wewnętrznej stronie wyklejki umieszczono nalepkę Księgarni i antykwariatu "Dom Książki" z nr *175764 F*.

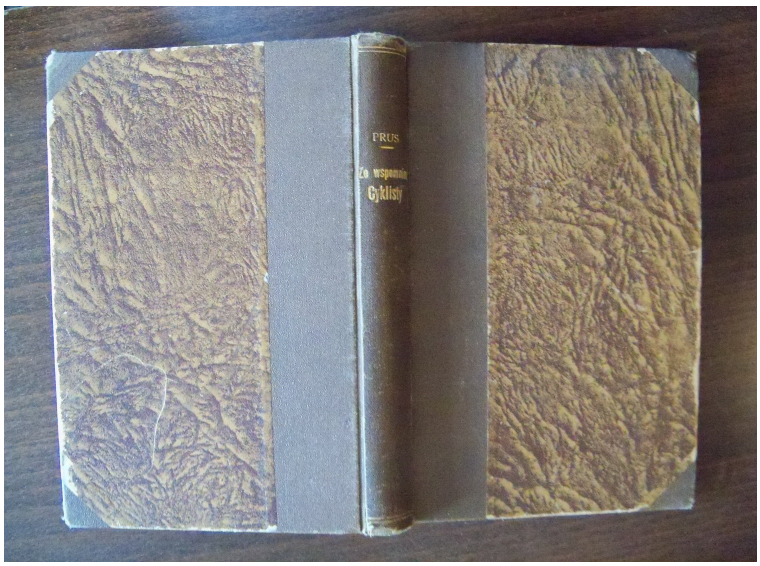
[41] Utwór autorstwa Kazimierza Brodzińskiego. Na stronie tytułowej błąd w druku.

[42] Brak daty wydania na egzemplarzu. Datę ustalono na podstawie katalogu Biblioteki Śląskiej w Katowicach.

Całość złożona czcionkami „Czasu”.

Wśród dzieł o charakterze pamiętnikarskim znajdziemy również *Listy o Adamie Mickiewiczu* autorstwa Teofila Lenartowicza. Publikacja wydana w Paryżu nakładem Księgarni Luksemburgskiej w 1875 roku posiada introligatorską oprawę. Zachowana jest oryginalna, papierowa okładka. Oprawa kartonowa, na grzbiecie płótno. Złocone litery umieszczone na płótnie prezentują tytuł dzieła. Publikacja jest dość dobrze zachowana. Przetarcia papieru na brzegach oprawy wskazują na poczytność dzieła.

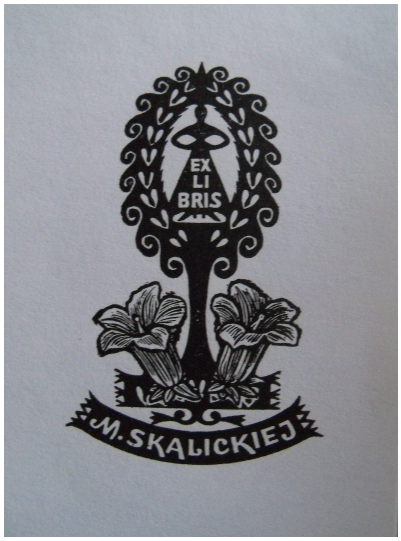
Powieść Bolesława Prusa zatytułowana *Ze wspomnień cyklisty* to kolejne dzieło z początku dwudziestego wieku w mieszanej oprawie. Egzemplarz opublikowany nakładem Gebethnera i Wolffa w Warszawie oraz Gebethnera i Spółki w Krakowie w 1904 roku, posiada zachowaną oryginalną okładkę. Całość wydrukowana została na papierze żeberkowym (łącznie z zachowaną papierową okładką) w Drukarni W. L. Anczyca i Spółki. Oprawa introligatorska. Grzbiet i brzegi oprawy pokryte są szarozielonym płótnem, reszta kartonowa. Na grzbiecie znajduje się tłoczona złotymi zgłoskami nazwa autora i tytuł dzieła. Wewnątrz, na białej wyklejce pieczęć zakładu introligatorskiego, w którym oprawiano dzieło – *W. Gigoń. Introligator. Kraków, Bracka 13*. Egzemplarz jest bardzo dobrze zachowany: oprawa nosi delikatne ślady otarć na płótnie, papier bez zacieków i przebarwień. Wewnątrz, zamiast zakładki, zachowane liście wierzby.

Fot. 52. Introligatorska oprawa powieści Bolesława Prusa *Ze wspomnień cyklisty* (1907 r.) pochodząca z pracowni W. Gigonia w Krakowie. Eksponat ze zbiorów Marii Skalickiej w Muzeum Ustrońskim.

Podróże i polityka to dzieło Stanisława Koźmiana opublikowane nakładem Drukarni „Czasu” w 1906 roku w Krakowie. Dzieło stanowi wydanie drugie w dwóch tomach. Badany egzemplarz to tom pierwszy tego utworu. Na stronie redakcyjnej umieszczono portret autora. Egzemplarz oprawiony został przez introligatora w tekturę, na grzbiecie zastosowano płótno. Liczne tłoczenia na grzbiecie, u dołu przedstawiają motyw roślinny oraz nazwa autora i tytuł dzieła wzbogacają walory estetyczne druku.

W zespole opraw mieszanych jest też utwór zatytułowany *Lata szkolne Jana Kasprowicza: Inowrocław 1872 – 1879.* Dzieło autorstwa Wandy Brzeskiej opublikowane zostało w 1931 roku w Poznaniu. Treść omawia kulisy pobytu poety w Poznaniu i okolicach. Tekst oparty jest o relacje zaprzyjaźnionych z rodziną Kasprowiczów rodzin Ulatowskich, Skaławskich, Preyssów, Meissnerów. Autorka prezentuje także wcześniej nie publikowane poezje Kasprowicza. Badany egzemplarz posiada oprawę introligatorską, zachowano jednak oryginalną papierową okładkę wydawniczą. U dołu strony tytułowej znajduje się autograf dawnego właściciela egzemplarza – Alfreda Jasionowskiego opatrzony datą 1932 r. Na wyklejce umieszczono ekslibris Marii Skalickiej. Oprawa płócienna w kolorze zielonym. Grzbiet oprawy podzielony jest na 5 części ozdobnym liniowym złoceniem. W górnej części grzbietu znajduje się nazwa autora i tytuł dzieła, u dołu złocony motyw roślinny. Całość jest bardzo dobrze zachowana, brak widocznych przebarwień papieru, rozdarć i przetarć.

Fot. 53. Ekslibris Marii Skalickiej.

Na szczególną uwagę ze względu na znaki własnościowe w tym zespole zasługuje również biografia Stanisława Wyspiańskiego autorstwa Ludwika Skoczylasa. Utwór zatytułowany *O Stanisławie Wyspiańskim (Życie i dzieła)* ukazał się w 1909 roku nakładem miesięcznika „Myśli Wszechpolskiej" w Krakowie. Na stronie tytułowej brak nazwy autora. W górnej części umieszczono inicjały L.S. U dołu strony pieczęć własnościowa: *Biblioteka Urszulanek w Kołomyi* oraz dawna sygnatura. Każdy rozdział rozpoczyna motyw graficzny przedstawiający roślinę ozdobną. Całość złożona została czcionkami Artystycznej Drukarni M. Ziemiańskiej w Chrzanowie. Oprawa jest introligatorska – tekturowa. Grzbiet oraz narożniki oprawy wzmocnione zostały zielonym płótnem. Brak tłoczeń i złoceń na grzbiecie. Oprawa jak i papier są doskonale zachowane, bez przebarwień.

Pośród utworów z ciekawymi znakami własnościowymi, występują w Muzeum również dzieła o charakterze naukowym i bibliograficznym. Przykładem takiej publikacji może być *Bibliografja etnografji polskiej* autorstwa Jana St. Bystronia. Egzemplarz, opublikowany w Krakowie w 1929 roku przez Gebethnera i Wolffa, ukazał się w serii *Biblioteka Ludu Słowiańskiego* pod numerem 1. Seria ta ukazywała się pod redakcją Bystronia od 1929 roku. Na wewnętrznej stronie wyklejki, w lewym dolnym rogu, znajduje się nalepka własnościowa niemieckiego antykwariatu Maxa Schrempela. Oprawa jest prosta, płócienna o czym świadczy brak tłoczeń i złoceń; całość w kolorze czerwonym. Książka jest doskonale zachowana, brak przebarwień na papierze oraz widocznych uszkodzeń oprawy.

Niezwykle interesujący pod względem estetycznym jest również zespół druków wyróżniony ze względu na cechy opracowana graficznego. Przykładem są tutaj *Poezye* Wincentego Pola. Tom pierwszy zatytułowany *Pachole hetmańskie* opublikowany został w 1862 roku w Warszawie, nakładem Księgarni Cesla Lewickiego w Gmachu Teatralnym nr 476 a. Na stronie przedtytułowej litografowany frontispis wg rysunku Juliusza Kossaka przedstawia hetmana na koniu i towarzyszące mu dziecko – pacholę. Frontyspis został odbity w warszawskim zakładzie litograficznym Adama Dzwonkowskiego. Egzemplarz opatrzony jest licznymi sygnaturami oraz pieczęciami własnościowymi dawnych właścicieli. Wśród znaków własnościowych uwagę zwraca okrągła pieczęć Klasztoru SS. Urszulanek we Włocławku. Druk wykonała Drukarnia Jana Kantego Psurskiego. Na grzbiecie słabo widoczne tłoczenie nazwy autora i tytułu

dzieła. Oprawa jest bardzo zniszczona: na grzbiecie brązowa skóra, mocno wytarta. Skrzydła oprawy są płócienne, lecz płótno w wielu miejscach odkleja się. Próby przyklejenia płótna do oprawy są niemożliwe, gdyż w wielu miejscach widać załamania. Brzegi oprawy również są wytarte i załamane.

Fot. 54. Litografowany frontyspis wg projektu Juliusza Kossaka znajdujący się na stronie przedtytułowej utworu Wincentego Pola *Poezye* z 1862 roku. Eksponat ze zbiorów Marii Skalickiej w Muzeum Ustrońskim.

W zespole druków bogato ilustrowanych znalazł się również utwór nt. życia Marii Skłodowskiej – Curie autorstwa jej córki Ewy Curie. Dzieło zatytułowane *Maria Curie* opublikowane zostało w 1938 roku nakładem Wydawnictwa Jakuba Przeworskiego w Warszawie. Egzemplarz opatrzony pieczęcią własnościową *P. M. S. na Piaskach* został bogato zilustrowany. Zawiera 85 rycin, fotografii i ilustracji przedstawiających wielką badaczkę oraz jej współpracowników przy pracy. Wiele ilustracji pochodzi z rodzinnego archiwum fotograficznego państwa Curie. Oprawa płócienna, dwukolorowa, mocno wypłowiała. Na grzbiecie płótno jest brązowe, brzegi oprawy szare. Na grzbiecie ledwo widoczne pozostałości dawnej sygnatury pochodzącej z Biblioteki na Piaskach. Sygnatura nr 4308 zaznaczona została farbą na grzbiecie oraz

wewnątrz książki, tuz obok pieczęci własnościowej. Egzemplarz jest bardzo zniszczony, wytarte i wypłowiałe brzegi oprawy wymagają interwencji introligatora. Wnętrze książki bez zacieków, plam i przebarwień.

Dokumenty zachowane zbiorach Muzeum Ustrońskiego pozbawione są komentarzy czytelniczych i notatek właścicielki księgozbioru. Tylko jedna książka była zaopatrzona w wycinek prasowy związany tematycznie z treścią dzieła. Jest to *Legion Mickiewicza: rok 1848* autorstwa syna poety – Władysława Mickiewicza. Dzieło opublikowane w Krakowie, w 1921 nakładem autora, złożone zostało przez Gebethnera i Wolffa. Na stronie tytułowej zamazana dawna sygnatura. Dzieło opatrzone zostało obszerną przedmową autorstwa Artura Górskiego, przybliżającą kulisy powstania utworu, problemy związane z jego wydaniem oraz tłumaczeniem. Przedmowa jest opatrzona datą – styczeń 1920 r. Do ostatniej strony papierowej okładki przyklejono wspominany już wcześniej wycinek artykułu z gazety: fragment pt. *Czyn A. Mickiewicza* opublikowany w numerze 71 czasopisma „Czas" z dnia 27.03.1921 roku. Oprawa kartonowa w kolorze czarnym. Na grzbiecie i rogach brązowe płótno. Trzon książki nakrapiany. Liczne przetarcia sugerują poczytność dzieła.

Maria Skalicka kolekcjonowała również reprinty zabytkowych dzieł literackich. W Muzeum zachowały się dwie takie pozycje. Pierwsza z nich to reprint *Trenów* Jana Kochanowskiego wydanych przez Drukarnię Łazarzową w 1583 roku. Wydanie z 1980 roku opublikowane nakładem Czytelnika, opracował i posłowiem opatrzył Janusz Pelc. Oprawa introligatorska, papierowa, przypominająca swą stylistyką oprawy dawnych mistrzów tego rzemiosła. Na przedniej stronie tłoczone złotymi zgłoskami nazwa autora i tytuł dzieła. Wszystko otoczone wytłoczoną ramką z motywem roślinnym.

Rytmy albo wiesze polskie Mikołaja Sępa Szarzyńskiego to kolejny reprint w tym zespole, opublikowany w roku 2000, stanowiący fotokopię pierwodruku z 1601 roku. Oprawa jest introligatorska, papierowa, taka sama jak w przypadku *Trenów* Kochanowskiego. Na przedniej stronie wytłoczono złotymi zgłoskami nazwę autora i tytuł dzieła. Wszystko otoczone jest wytłoczoną ramką z motywem roślinnym. Na wewnętrznej stronie wyklejki umieszczono ekslibris Marii Skalickiej. Reprint ten przygotowano na podstawie egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Kórnickiej.

Zbiory Marii Skalickiej przechowywane w Muzeum Ustrońskim to kolekcja

bardzo zróżnicowana. W gablotach przechowywane są najstarsze eksponaty, sięgające nawet XVIII wieku. Na półkach, w zaimprowizowanym pokoju kolekcjonerki, zgromadzono dzieła nowsze – dziewiętnasto- i dwudziestowieczne. Zachowane w placówce meble i sprzęty to oryginalne wyposażenie katowickiego mieszkania Skalickiej. W kolekcji tej dominują dzieła treści humanistycznej, literatura piękna - głównie polska oraz cieszyniana. Błędnie opisana została jedna z półek w pokoju Skalickiej. Opis „stare druki" powinien być zarezerwowany dla druków wydanych przed 1801 rokiem. Zbiory, które uznano w Muzeum za stare druki to dokumenty publikowane pod koniec XIX i z początkiem XX wieku. O unikalności badanego zespołu świadczy również fakt, iż większość egzemplarzy, pochodzących z XIX wieku, jest trudno dostępna na rynku księgarskim i antykwarycznym.

Księgozbiór ten to kolekcja dzieł bogato ilustrowanych, będących świadectwem sztuki typograficznej zwłaszcza przełomu XIX i XX wieku, oraz opraw płóciennych, zarówno pełnych jak i mieszanych, gromadzona nie tylko ze względu na ich walory estetyczne, ale również tematyczne. Atutem ustrońskiego księgozbioru Skalickiej są interesujące znaki własnościowe, pieczęcie, nalepki antykwaryczne i księgarskie, a zwłaszcza autografy i dedykacje, pozwalające prześledzić w sposób fragmentaryczny historię kolekcji. Wiele z nich jest świadectwem stosunków łączących dawnych posiadaczy poszczególnych egzemplarzy ze środowiskiem, w którym żyli i z którym byli związani. Wybrane pozycje zostały opatrzone ekslibrisem kolekcjonerki.

Wśród dzieł o treści humanistycznej, oprócz tych opisanych powyżej, Skalicka zgromadziła głównie druki o charakterze bibliologicznym. Były to dzieła dotyczące historii drukarstwa i księgarstwa, jak np. *Drukarskim szlakiem: w setną rocznicę narodzin związku zawodowego drukarzy polskich: praca zbiorowa* pod redakcją Stanisława Poznańskiego czy *Książki powijanie* Wiktora Frantza. Interesujące są również pamiętniki i wspomnienia osób związanych z książką. Można tu wyróżnić takie pozycje jak *Człowiek i książka* Jana Stanisława Bystronia, *Wśród autorów i książek* Władysława Grzelaka, czy dwutomowe wydanie wspomnień Zuzanny Rabskiej pt. *Moje życie z książką*. Z dzieł dotyczących historii książki i edytorstwa artystycznego w księgozbiorze znalazły się *Dzieje książki* Svenda Dahla, *Tadeusz Cieślewski syn* Marii Grońskiej, *Sztuka i książka* Janiny Wiercińskiej oraz kilka numerów czasopism, tj. *Studia o książce* czy *Silva rerum*.

Całość księgozbioru pod względem stanu zachowania jest bardzo zróżnicowana. Najlepiej zachowane są książki dwudziestowieczne. Książki starsze wykazują liczne uszkodzenia i przetarcia na oprawach. Wśród opraw dominuje okrywa płócienna. Brak w tym zespole opraw w całości pokrytych skórą. Wiele egzemplarzy wykazuje ubytki materiałów okrywowych. Niektóre publikacje wykazują cechy zalania, o czym świadczą widoczne zaplamienia. Sposób przechowywania księgozbioru sprzyja działaniu pleśni i bakterii niszczących papier. Sporym mankamentem jest brak katalogu zbiorów. Całość opracowana została w postaci spisu bibliograficznego z podziałem tematycznym w programie MS Word dostępnym w ustrońskim Muzeum.

Placówka oprócz promocji zbiorów i twórczości swojej patronki organizuje wystawy i imprezy okolicznościowe integrujące społeczność Śląska Cieszyńskiego i Zaolzia. Temu celowi sprzyja również wydawanie broszur informacyjnych i artykułów. Zgromadzone przez Skalicką staloryty Pawła Stellera promują działalność kulturalną placówki nie tylko w ustrońskich Brzegach. Wydane staraniem Muzeum pocztówki prezentujące twórczość Stellera przybliżają sztukę cieszyńską i zasoby placówki nie tylko w regionie.

Wśród zbiorów muzealnych cenne są zwłaszcza te, które zachowują kolekcje książki wytwornej. Jednym z nich jest Muzeum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Muzeum ASP, tej nazwy zwykło się używać omawiając eksponaty zgromadzone w placówce, powstało w 1985 roku w celu dokumentowania procesu twórczego najznakomitszych przedstawicieli kultury i sztuki w Polsce i na świecie, zwłaszcza tych, którzy z uczelnią współpracowali jako wykładowcy czy konsultanci. W placówce tej znajdują się liczne zespoły dokumentacji, w tym fotografie, nagrania audio i video oraz inne archiwalia związane z osobami pedagogów i życiem uczelni.

Mimo, iż Muzeum ASP nie jest typową placówką o charakterze regionalnym lub lokalnym, to jednak zostało ono włączone do tej grupy muzeów ze względu na ścisły związek eksponatów z określonym miejscem i środowiskiem - artystami warszawskiej Akademii. W Polsce istnieją również inne muzea, we Wrocławiu i w Krakowie, stanowiące integralną część Akademii Sztuk Pięknych. Nie gromadzą one jednak zbiorów które można by określić jako kolekcje sztuki książki. Wystawiają głównie pojedyncze eksponaty związane z przedmiotami prowadzonymi w ramach Uczelni.

Jak podaje Maryla Sitkowska, wieloletni kurator Muzeum ASP w Warszawie, kolekcja ta liczy ok. 20 000 obiektów. Są to eksponaty reprezentujące różne dziedziny i gatunki sztuki, jak np. malarstwo, rzeźbę, rysunek, grafikę użytkową i warsztatową, plakat, ceramikę oraz wzornictwo przemysłowe. Interesujący zrąb kolekcji stanowią również rzemiosło artystyczne, projekty architektoniczne oraz ilustracja i grafika książkowa. „*Główna część kolekcji pochodzi z lat 1958-1985, kiedy to działała tzw. Galeria (zwana też Archiwum) prac studenckich, gromadząca przykłady prac kursowych i dyplomowych. Zbiór ten przechodził różne koleje losu, nie był też prowadzony przez wszystkie te lata systematycznie. Niemniej stanowi dziś trzon kolekcji malarstwa, rysunku i grafiki. Jest nadal uzupełniany, m.in. o dzieła artystów-pedagogów związanych z Akademią. Prace pozyskiwane są głównie drogą darowizn. Poważna część zbiorów to depozyty*."[43]

Wśród kolekcji Akademii na szczególną uwagę z punktu widzenia bibliologicznego zasługują prace wybitnych ilustratorów i grafików książkowych. Muzeum może poszczycić się „*posiadaniem niewielu, za to niemal kompletnych zespołów autorskich. Nie ma w publicznych zbiorach drugiej tak szerokiej reprezentacji twórczości Władysława Skoczylasa, Wojciecha Jastrzębowskiego, Tadeusza Tuszewskiego, Mieczysława Szymańskiego, Jerzego Sołtana, Oskara Hansena, Lecha Tomaszewskiego, Wandy Paklikowskiej-Winnickiej, Henryka Morela. Należy wspomnieć też o kolekcjach tematycznych, jak zespół prac Zakładów Artystyczno-Badawczych ASP czy zespoły pracowni Oskara Hansena, Romana Owidzkiego, Tadeusza Tuszewskiego. Cenne kolekcje autorskie i dokumentalne znajdują się w Muzeum ASP w depozycie, jak spuścizna Eugeniusza Arcta, Jerzego Stajuzy, Krzysztofa Junga oraz zespoły archiwalne: Galerii Repassage, Gruppy, fotograficzna dokumentacja niezależnego życia artystycznego lat 80. i in.*"[44]

W 2012 roku Muzeum oraz Akademia przygotowały interesującą wystawę pt. *Sztuka wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944*.[45] Kuratorem oraz pomysłodawcą scenariusza wystawy była Maryla Sitkowska. Wystawie tej

---

[43] M. Sitkowska: *Muzeum ASP* [online]. Dostęp: 5.05.2014. Dostępny w World Wild Web: http://www.asp.waw.pl/general_details_page.aspx?DEPA_ID=6.

[44] M. Sitkowska: *Muzeum ASP* [online]. Dostęp: 5.05.2014. Dostępny w World Wild Web: http://www.asp.waw.pl/general_details_page.aspx?DEPA_ID=6.

[45] Wystawa *Sztuka wszędzie* prezentowana była w dniach 4 czerwca – 26 sierpnia 2012 roku w Narodowej Galerii Sztuki Zachęta, przy placu Małachowskiego 3 w Warszawie. Patronat honorowy nad wystawą objął Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej – Bronisław Komorowski.

towarzyszył obszerny katalog prezentujący nie tylko najcenniejsze zbiory, ale również stanowiący zbiór artykułów poświęcony poszczególnym pracowniom oraz artystom związanym z warszawską ASP. Szczególne miejsce w publikacji tej znalazły dokonania Władysława Skoczylasa, jego uczniów i współpracowników – Tadeusza Cieślewskiego syna, Stanisława Ostoji-Chrostowskiego, Janiny Róży Giedroyć-Wawrzynowicz, Leona Wyczółkowskiego oraz Edmunda Bartłomiejczyka. Obszerna prezentacja twórczości mistrza drzeworytu artystycznego znalazła się w bloku tematycznym pt. *Pracownia grafiki Władysława Skoczylasa*.[46] Uzupełniona oryginalnymi zdjęciami i skanami dokumentów stanowi cenne źródło do badań nad historią ilustracji książkowej początku XX wieku.

W bloku tematycznym pt. *Pracownia grafiki Władysława Skoczylasa* można wyróżnić następujące podrozdziały: *Grafika studentów z pracowni Władysława Skoczylasa w Bibliotece Jagiellońskiej*; *Władysław Skoczylas – grafika i jej znaczenie* oraz *Dyplom Rytu dla Skoczylasa.*

Równie interesujący jest blok pt. *Sztuka książki*[47], w którym autorka – Agnieszka Szewczyk – przybliża kulisy powstania pracowni projektowania graficznego w ASP. Uwagę zwraca też artykuł zatytułowany *Bibliofile vs. groszowcy. Projektanci książek z kręgu warszawskiej Akademii*.[48] Tekst przybliża dokonania oraz prezentuje najważniejsze projekty zachowane w zbiorach Akademii, takich artystów książki, jak wspominani już przez Marylę Sitkowską: Władysław Skoczylas, Bonawentura Lenart, Tadeusz Cieślewski syn, Stanisław Ostoja-Chrostowski, Edmund Bartłomiejczyk, a także Wojciech Jarzębowski, Bolesław Surałło-Gajduczeni, Tadeusz Lipski, Władysław Daszewski, Konstanty Maria Sopoćko, Eryk Lipiński, Andrzej Rubinrot oraz Henryk Tomaszewski. Szewczyk omawia również znaczenie fotografii i fotomontażu w projektowaniu okładek tzw. książki masowej na początku XX wieku. Porusza zagadnienia ilustracji w książce dziecięcej prezentując okładki artystów z kręgu warszawskiej uczelni. Pomija jednak sposób skatalogowania zbiorów oraz ich przechowywania. Wynika to zapewne z faktu iż prace zaprezentowane w katalogu nie

[46] M. Sitkowska: *Pracownia grafiki Władysława Skoczylasa.* W: Sztuka wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944. Warszawa 2012, s. 266 – 291.

[47] A. Szewczyk: *Sztuka książki*. W: Sztuka wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944. Warszawa 2012, s. 292 – 327.

[48] A. Szewczyk: *Bibliofile vs. groszowcy. Projektanci książek z kręgu warszawskiej Akademii*.W: Sztuka wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944. Warszawa 2012, s. 294 – 307.

pochodzą tylko i wyłącznie ze zbiorów Muzeum ASP.[49]

Kolekcja książek artystycznych zgromadzona w Muzeum ASP jest niewielka. Liczy zaledwie siedem egzemplarzy, zaprojektowanych lub zilustrowanych przez najwybitniejszych twórców związanych z warszawską Akademią. Tak niewielki zasób jest spowodowany specyfiką gromadzenia zbiorów przyjętą przez założycieli placówki w połowie lat 80. XX wieku. Kolekcja Muzeum ASP miała pełnić funkcję dokumentacyjną procesu twórczego artysty. „*Zainteresowania kolekcjonerskie w myśl tej koncepcji skupiać się miały bardziej na śladach dochodzenia do dzieła - szkicach, projektach, notatkach - niż na samym dziele*."[50] Książka jako produkt finalny takiego procesu jest więc eksponatem unikatowym.

W prezentowanym zbiorze zachowały się zaledwie 4 pozycje ilustrowane przez Władysława Skoczylasa, mistrza drzeworytnictwa. Najstarszą pozycją zachowaną w zbiorach jest opublikowany w 1922 roku egzemplarz zatytułowany *Dziad i baba* (sygn. MASP 5229) autorstwa Józefa Ignacego Kraszewskiego. To, znane w kręgach bibliologicznych, dzieło opublikowane zostało nakładem Ludwika Fiszera w Warszawie. Autorem ilustracji został Edmund Bartłomiejczyk. Wszystkie ilustracje wykonane zostały metodą drzeworytu, prezentują losy głównych bohaterów. Tekst wraz z ilustracjami umieszczony jest na jednym klocku drzeworytniczym. Na ostatniej stronie znajduje się informacja nt. powstania dzieła, nawiązująca swym stylem do dawnych kolofonów: „*Odbito z drzeworytów E. Bartłomiejczyka 600 numerowanych egzemplarzy w Drukarni J. Burbiana w Warszawie na papierze czerpanym dąbrowieckim.*"[51] Została zachowana oprawa oryginalna, papierowa w kolorze zielonym. W zbiorach placówki znajdują się 2 identyczne egzemplarze tego dzieła.

Legenda autorstwa Władysława Stanisława Reymonta to również publikacja ilustrowana przez Władysława Skoczylasa. Opublikowana została nakładem Instytutu Wydawniczego Bibljoteka Polska w 1924 roku, a odbita w 300 egzemplarzach

---

[49] Prezentowane podczas wystawy i w katalogu zbiory pochodzą głównie z Archiwum i Biblioteki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, a także innych instytucji oraz osób prywatnych. Pełen wykaz instytucji i osób prywatnych, które wyraziły zgodę na wypożyczenie prac na wystawę znajduje się w katalogu. Zbiory te nie mogą być więc rozpatrywane pod względem sposobu katalogowania, przechowywania i udostępniania informacji o nich w niniejszej pracy. Por. M. Sitkowska: *Sztuka wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944.* Warszawa 2012, s. 11.

[50] M. Sitkowska: *Muzeum ASP* [online]. Dostęp: 5.05.2014. Dostępny w World Wild Web: http://www.asp.waw.pl/general_details_page.aspx?DEPA_ID=6.

[51] J. I. Kraszewski: *Dziad i Baba*. Warszawa 1922, s. [19].

w Drukarni Władysława Łazarskiego w Warszawie. Badany egzemplarz nosi numer 148 i opatrzony został autografem autora. Każdy z zamieszczonych w publikacji drzeworytów osłoniony został pergaminowym papierem. Wartości dodają autografy Skoczylasa pod każdą ilustracją. Całość wydana na papierze czerpanym nosi ślady zalania. Na każdej stronie są żółtobrązowe przebarwienia. Na stronie tytułowej charakterystyczne brązowe plamki są przejawem foxingu. Oprawa jest kartonowa, brązowa, nakrapiana, na grzbiecie i rogach płótno w kolorze zielonym. Grzbiet zniszczony, wytarty. Brak ekslibrisów i innych znaków graficznych.

Pastorałki autorstwa Tytusa Czyżewskiego[52] opublikowane zostały w Paryżu w 1925 roku nakładem Towarzystwa Przyjaciół Książki. Zilustrowane zostały drzeworytami Tadeusza Makowskiego. Na stronie tytułowej drzeworytowy odcisk znaku firmowego Towarzystwa z wizerunkiem Pegaza. Dominują całostronicowe ilustracje, pod tekstem niewielkie, filigranowe obrazki uzupełniają oprawę graficzną. Całość numerowana jest dopiero od strony 27. Na przedostatniej stronie informacja o dziele: „*Tytusa Czyżewskiego Pastorałki z 13-ma drzeworytami Tadeusza Makowskiego stanowią pierwsze wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Książki w Paryżu i zostały wykonane pod kierunkiem artystycznym Stanisława Piotra Koczkowskiego i Tadeusza Makowskiego. Papier dla książki niniejszej został wyrobiony ręcznie w papierni Joseph Joubert – Founier w Auvergne z filigranem Towarzystwa, druk wykonała Société Générale d' Imprimerie et d' Édition w Paryżu w styczniu 1925. Książkę w 520 egzemplarzach liczbowanych ręcznie od I do LXX i od 1 do 450 i podpisanych przez prezydjum Towarzystwa*."[53] Badany egzemplarz nosi numer 261 i został opatrzony podpisami Sekretarza Bronisławy Mońkiewiczówny oraz Prezesa Towarzystwa Stanisława Piotra Koczkowskiego. Na ostatniej stronie opublikowano skład Towarzystwa wraz z podziałem pełnionych funkcji. Interesującym dodatkiem jest wykaz publikacji autorstwa Tytusa Czyżewskiego opublikowanych w wydawnictwach Gebethnera i Wolffa oraz Gebethnera i Spółki w Krakowie. Oprawa papierowa, w kolorze szarozielonym.

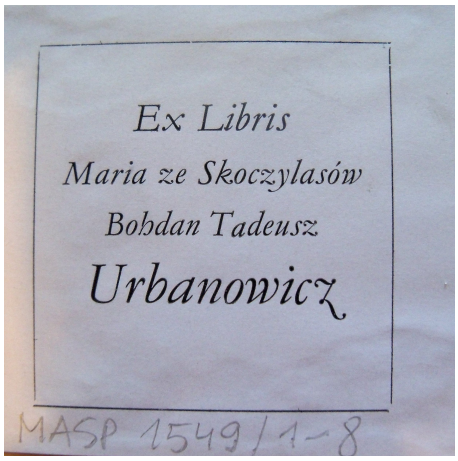
[52] Tytuł okładkowy: *Pastorałki Tytusa Czyżewskiego z drzeworytami Tadeusza Makowskiego*.
[53] T. Czyżewski: *Pastorałki*. Paryż 1925, s. 35.

Fot. 55. Drzeworytowa ilustracja Tadeusza Makowskiego do *Pastorałek* Tytusa Czyżewskiego opublikowanych w Paryżu w 1925. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie.

Puszczę Jodłową (MASP 1514/1-7) autorstwa Stefana Żeromskiego – dzieło wydane przez Jakuba Mortkowicza w Krakowie oraz Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie w 1926 roku również zdobił w drzeworycie Władysław Skoczylas: cztery plansze, okładkę oraz inicjał i zakończenie. Badany egzemplarz nosi numer 237. „*Drugie ilustrowane wydanie książki niniejszej na bezdrzewnym papierze mirkowskim wytłoczone zostało w Drukarni W. L. Anczyca i Spółki w Krakowie*."[54] Na stronie redakcyjnej znajduje się drukowana dedykacja: *Panu Aleksandrowi Janowskiemu wyraz braterskiej czci.* Na końcu książki pomieszczono wykaz utworów Stefana Żeromskiego i Juliusza Słowackiego w wydaniach ilustrowanych i ozdobnych. Oprawa introligatorska, kartonowa w kolorze brązowym, nakrapiana. Na grzbiecie i brzegach zielone płótno. Wewnątrz, na brązowej wyklejce umieszczono ekslibris: *Maria ze Skoczylasów - Bohdan Tadeusz Urbanowicz.*

[54] S. Żeromski: *Puszcza Jodłowa*. Warszawa. Kraków 1926, s. 2.

Fot. 56. Ekslibris Marii ze Skoczylasów i Bohdana Tadeusza Urbanowicza umieszczony w *Bajdzie o Niemrawcu* Jana G. H. Pawlikowskiego, wydanej w Medyce w 1927 roku. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie.

Fot. 57. Drzeworytowa ilustracja Władysława Skoczylasa do Puszczy Jodłowej Stefana Żeromskiego wydanej w Warszawie w 1926 r. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie.

Kolejnym przykładem publikacji ozdobionej drzeworytami Władysława Skoczylasa jest *Bajda o Niemrawcu* (sygn. MASP 1549/1-8) autorstwa Jana G. H. Pawlikowskiego, wydana w Medyce, nakładem Biblioteki Medyckiej w 1927 roku. Zachwycają zarówno całostronicowe ilustracje, jak i ozdobne listwy z motywem roślinnym, rozpoczynające każdy rozdział. Całość odbito czcionkami Drukarnii Narodowej w Warszawie. Uwagę zwraca obszerna przedmowa wyjaśniająca zawiłości

treści i języka gwarowego utworu: „<<*Bajda o Niemrawcu*>> *nie jest opowieścią ludową ani opowieścią o ludzie. Tłem jej jest świat górski a aktorami jej są mieszkańcy gór; etnograficzna zaś plastyczność była autorowi jedynie środkiem do wydobycia ten silniejszego kontrastu pomiędzy życiem realnem a światem wyobraźni. Wszystko też to co w niniejszym opowiadaniu przelewa się poza brzegi realizmu, występuje jednocześnie z ram prawdy etnograficznej.*”[55] Oprawa introligatorska, typu mieszanego. Na grzbiecie czerwone płótno, skrzydła oprawy tekturowe w kolorze pomarańczowym. Zachowana oryginalna okładka tłoczona jest na papierze czerpanym. Grzbiet tłoczony złotymi zgłoskami, prezentuje nazwę autora i tytuł dzieła. Na licu przedniej okładziny zauważono niewielkie przebarwienia, sugerujące delikatne zalanie. Oprawa jest delikatnie porysowana, narożniki przetarte. Na stronie tytułowej widoczne są ślady foxingu. Poza tym oprawa jak i papier są dobrze zachowane. Publikacja opatrzona jest ekslibrisem z napisem *Maria ze Skoczlasów Bohdan Tadeusz* Urbanowicz[56] oraz dedykacją: *Towarzyszom młodości*.

Fot. 58. Drzeworytowe ilustracje Władysława Skoczylasa do *Bajdy o Niemrawcu* autorstwa Jana G. H. Pawlikowskiego. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie.

[55] J. G. H. Pawlikowski: *Bajda o Niemrawcu*. Medyka 1927, s. 4.
[56] Zachowano układ czcionek zastosowanych w ekslibrisie.

Publikacją ilustrowaną przez Skoczylasa jest w tym zespole również *Taniec zbójnicki* Jana Kasprowicza, dzieło wydane przez Jakuba Mortkowicza w Krakowie oraz Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie w 1929 roku: „*Czcionkami Drukarni Naukowej złożył Stanisław Noiński. Tysiąc egzemplarzy na papierze bezdrzewnym i dwieście egzemplarzy na ręcznie czerpanym papierze dąbrowickim wytłoczył Stefan Bętkowski w Drukarni Naukowej Towarzystwa Wydawniczego w Warszawie pod zarządem Władysława Grzelaka.*”[57] Cztery plansze, okładkę oraz inicjał i zakończenie wykonane zostały w drzeworycie przez warszawskiego mistrza. Badany egzemplarz, wytłoczony na ręcznie czerpanym papierze dąbrowickim, nosi nr 24. Podobnie jak w przypadku innych dzieł wydawanych przez Jakuba Mortkowicza, na końcu umieszczono wykaz utworów Stefana Żeromskiego i Juliusza Słowackiego w wydaniach ilustrowanych i ozdobnych. Oprawa jest papierowa. Całość doskonale zachowana.

Wśród drukowanych eksponatów w Muzeum ASP są również druki okolicznościowe. Zachował się kalendarz promocyjny warszawskiej uczelni. *Bohêmaz: Wesoły Kalendarz Szkoły Sztuk Pięknych* opublikowany w 1931 roku w Warszawie jako jednodniówka Bratniej Pomocy S. S. P. (Szkoły Sztuk Pięknych). Redaktorem Kalendarza została Julja Keilowa, która była również pomysłodawcą i twórcą wszystkich fotomontaży umieszczonych w publikacji. Całość czarno-biała, bogato ilustrowana. Wszystkie artykuły uzupełniono karykaturalnymi zdjęciami oraz licznymi reklamami promującymi sklepy z artykułami dla artystów. Wewnątrz kolorowy, nieco żartobliwy „Kalendarz eS. eS. P.e na tysiąc 931 roczek”. *Bohêmaz* opublikowany został na papierze kredowym. Egzemplarz zabezpieczony został przez pracowników papierową obwolutą.

[57] J. Kasprowicz: *Taniec zbójnicki*. Warszawa – Krakow 1929, s. 2.

Fot. 59. *Bohêmaz: Wesoły Kalendarz Szkoły Sztuk Pięknych* z 1931 roku. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie.

Zaprezentowana kolekcja książki wytwornej, zgromadzona w Muzeum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, to eksponaty wyjątkowe, gdyż w większości są to dzieła, w których tekst i ilustracje stanowią jedność – integralną całość. Ilustrowane przez wybitnych grafików, którzy swoim kunsztem dopełniali dzieło autora tekstu, tworząc jednolite dzieła artystyczne. Niewielki, bo składający się zaledwie z siedmiu eksponatów książkowych i jednego druku okolicznościowego zespół pochodzi z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Wszystkie publikacje stanowią popis umiejętności takich artystów, jak Edmund Bartłomiejczyk, Władysław Skoczylas oraz Tadeusz Makowski. Publikacje te, w większości przypadków, wytłoczone zostały na ręcznie czerpanym papierze – dąbrowickim lub mirkowskim. Niektóre egzemplarze wykazują znamiona zalania, a w konsekwencji przebarwień powstałych w wyniku ingerencji bakterii, grzybów lub pleśni. Dwie spośród siedmiu omawianych publikacji zaatakowane zostały przez foxing. Księgozbiór zgromadzony w Muzeum nie jest przechowywany zgodnie z kanonami ochrony zbiorów. Zakurzone i zawilgocone magazyny nie są odpowiednim miejscem przechowywania cennych dokumentów. Kolekcja ta wymaga interwencji konserwatora.

Stan opracowania badanego zespołu również pozostawia wiele do życzenia. Brak katalogu oraz spisu bibliograficznego zbiorów znacznie utrudnia pracę. Nie wszystkie egzemplarze posiadają sygnatury identyfikujące. Zbiór udostępniany jest

tylko i wyłącznie przez Marylę Sitkowską dzięki dobrej znajomości zawartości magazynów Muzeum. Kolekcja ta rzadko jest udostępniana, w Muzeum nie ma zorganizowanej czytelni. Dokumenty udostępniane są tylko i wyłącznie na podstawie pism przewodnich z instytucji promujących badacza, w pomieszczeniach socjalnych pracowników placówki. Zbiór ten nie jest promowany i eksponowany. Brak też jakiejkolwiek informacji o tym, że Muzeum posiada taką kolekcję.

Zaprezentowane w rozdziale przykłady kolekcji zgromadzonych w placówkach muzealnych związanych z określonym regionem lub środowiskiem wykazują podobne cechy wyposażenia graficznego eksponatów. Wszystkie dokumenty pochodzące ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa oraz Muzeum Ustrońskiego, datowane są bowiem na koniec XIX i początek XX wieku. Wyjątek stanowią eksponaty Muzeum ASP pochodzące z okresu dwudziestolecia międzywojennego, uważanego przez niektórych badaczy za nową epokę w dziejach sztuki, nie tylko książkowej. Choć niewielki, jest to jeden z nielicznych jednorodnych zbiorów książki wytwornej w Polsce, ilustrujący kierunki grafiki książkowej określonego czasu. Kolekcje krakowskie oraz ustrońska jako zbiory sztuki książki ważne są głównie ze względu na piękne oprawy pochodzące z najznakomitszych polskich warsztatów introligatorskich – skórzane, płócienne i półskórkowe. Stan zachowania badanych kolekcji jest niezwykle zróżnicowany. Kolekcje Roberta Jahody i Piotra Grzywy ze względu na bibliofilskie i konserwatorskie pasje introligatorów są bardzo dobrze zachowane. Pozostałe eksponaty wymagają ingerencji specjalistów konserwatorów.

We wszystkich omawianych kolekcjach znajdujemy druki, które składają się na zbiór książek pięknie wydanych pochodzących z wielu znakomitych oficyn wydawniczych wydających druki luksusowe, wytworne bądź standardowe, lecz o wysokim kunszcie edytorskim. Nawet jeśli nie są to kolekcje celowe (tzn. powstające dla zilustrowania jakiegoś aspektu sztuki książki), to jako zbiór eksponatów pochodzących od danego wydawcy, z jakiegoś określonego środowiska i czasu, ilustrują wielorakie aspekty kultury książki, w tym rozwój sztuki ilustratorskiej i edytorskiej. Aby mogły pełnić funkcje kolekcji, tzn. być udostępniane i badane jako zbiory czy to ilustracji książkowej, czy to sztuki edytorskiej danego czasu lub szkoły, czy sztuki introligatorskiej, czy zdobnictwa książkowego, powinien trafić do centralnego systemu informacji o zbiorach sztuki książki. Postulat ten, któremu poświęcam nieco więcej

uwagi w zakończeniu, wobec niewielu i raczej ubogich polskich zbiorów, rzadko celowo tworzonych ze względu na kryterium estetyki książkowej, a zarazem wobec ogromnych strat, jakie książka piękna poniosła wskutek zaborów i wojen, powinien stanowić podstawową troskę o zachowanie tego, co pozostało, a o czym wskutek braku informacji katalogowej i niewłaściwego przechowywania często nie wiemy.

Rozdział 5

Kolekcje sztuki książki w prywatnych placówkach muzealnych

Interesującym zjawiskiem na muzealnej mapie Polski są również prywatne placówki muzealne. Choć wydawać by się mogło, że to zjawisko marginalne, to od kilku lat nabiera ono dynamiki. Coraz częściej prowadzi się badania, organizuje konferencje i publikuje książki, artykuły czy raporty z badań poświęcone temu zjawisku. Fenomen ten badają instytuty, katedry i koła naukowe, analizując działalność i przyczyny powstawania muzeów prywatnych.

Jak podaje Monika Latkowska, rejestracja muzeum prywatnego „*w ewidencji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego wymaga spełnienia określonych wymogów, a sama działalność podlega przepisom Ustawy o muzeach i Ustawy o działalności kulturalnej. Nazwa muzeum nie jest zastrzeżona, dlatego też wielu kolekcjonerów decydujących się pokazywać swoje zbiory szerszemu gronu odbiorców, nazywa je muzeami prywatnymi (czy skansenami) i tak też funkcjonują one w świadomości obywateli, pomimo braku odpowiadającego statusu prawnego*."[1]

Większość prywatnych placówek muzealnych to instytucje o charakterze historycznym lub etnograficznym. Udostępniają one najczęściej spuściznę rodzinną lub lokalną. Miejscem przechowywania eksponatów jest zwykle dom rodzinny lub mieszkanie, w którym zbiór powstawał. Placówki prywatne często przyjmują formę izb pamięci przechowując meble, rzeczy osobistego użytku i bibeloty należące do swoich patronów. Swoją konwencją przypominają muzea literackie, lecz oprócz pamiątek po literatach gromadzą również eksponaty po przedstawicielach innych profesji, dokumentując rzeczywistość lokalną.

Specyfiką tego typu placówek są trudne warunki, w jakich przyszło im funkcjonować. Brak wsparcia ze strony państwa powoduje, że właściciele muzeów prywatnych lub osoby opiekujące się zbiorami zwykle prowadzą te instytucje na zasadzie wolontariatu. Wiele prywatnych placówek muzealnych jest otwarta sezonowo. Brak funduszy na bieżącą działalność, a więc na opłatę rachunków za prąd czy ogrzewanie, powoduje, że muzea prywatne zwykle prezentują swe zbiory w okresie

[1] M. Latkowska M.: *Polskie muzea prywatne.* „Rynek i Sztuka" [online]. Dostęp: 3.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://rynekisztuka.pl/2013/12/03/polskie-muzea-prywatne/.

wiosenno-letnim. Tylko od zasobności portfela opiekuna placówki i dobrego pomysłu na wypromowanie swoich zbiorów zależy, czy muzeum prywatne utrzyma się na rynku.

Według szacunków „*Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zabytków w Polsce obecnie zarejestrowanych jest 144 muzeów prywatnych (nie licząc oddziałów), z czego dwa gromadzą zbiory sztuki, są to: Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi oraz Muzeum Sztuki Polskiej w Sopocie. Listę tę rozszerza się czasami o muzea prywatne posiadające w swoich zbiorach sztukę ludową, m.in. Prywatne Muzeum Sztuki Ludowej w Budach i Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Jeśli chodzi o muzea prywatne ze sztuką współczesną lub nowoczesną , to niestety istnieje bodajże tylko jedno tego typu prywatne muzeum w Polsce – Villa la Fleur w Konstancinie-Jeziornej, należące do kolekcjonera Marka Roeflera.*”[2]

Najnowsze badania poświęcone prywatnym placówkom muzealnym prowadzone były przez Fundację Ari Ari w 2012 roku. Fundacja ta „*powołana została w 2008, aby działać na rzecz życzliwych praktyk kulturowych, znajdowanych zarówno w dokumentowaniu opowieści o historii i współczesności, jak i w pomocy osobom niewidomym na Kaukazie. […] Celem Fundacji Ari Ari pozostaje służba ludziom, bez względu na ich pochodzenie i status, wydobywanie najcenniejszych przejawów aktywności człowieka oraz pomoc ponad wszelkimi granicami.*”[3]

Fundacji Ari Ari „*prowadzi projekty edukacyjne, dokumentacyjne, pomocowe, kulturalne, badawcze, ewaluacyjne, popularyzatorskie; organizuje konferencje naukowe, seminaria, wykłady, warsztaty, wystawy; wydaje publikacje książkowe, gry, płyty, filmy; dokumentuje lokalne dziedzictwo i pomaga je chronić; transferuje polską wiedzę i doświadczenie za granicę.*”[4]

Projekt badawczy Fundacji Ari Ari, dotyczący działalności muzeów prywatnych w naszym kraju, trwał „*od marca do listopada 2012 roku na terenie 20 powiatów i 50 gmin województw mazowieckiego i kujawsko-pomorskiego oraz w przestrzeni internetowej obejmującej omawiane zagadnienia i miejsca. Głównym celem badań było uzyskanie wiedzy i zrozumienie współczesnych praktyk kulturowych, związanych z*

---

2 M. Latkowska: *Polskie muzea prywatne.* „Rynek i Sztuka” [online]. Dostęp: 3.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://rynekisztuka.pl/2013/12/03/polskie-muzea-prywatne/.

3 *Fundacja Ari Ari: o fundacji* [online]. Dostęp: 3.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/pl/o-fundacji.

4 *Fundacja Ari Ari: o fundacji* [online]. Dostęp: 3.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/pl/o-fundacji.

żywiołowo zakładanymi prywatnymi muzeami w Polsce."[5] Opublikowany w 2013 roku raport z badań nad muzeami prywatnymi w Polsce zatytułowany *Muzea prywatne, kolekcje lokalne. Badania nowej przestrzeni kulturowej* realizowany był w ramach programu *Obserwatorium kultury* i finansowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Autorami raportu zostali Monika Maciejewska i Longin Graczyk. Do jego realizacji wybierano placówki według 3 kryteriów: dostępności, reprezentatywności[6] oraz odmienności i wyjątkowości.

Tekst raportu podzielono na dwie części. W części pierwszej zaprezentowano informacje o przyjętej metodzie badawczej, nakreślono postać kolekcjonera oraz formę, status, źródła finansowania i rolę prywatnych muzeów. Interesująca była również charakterystyka przedmiotów kolekcjonerskich, form i metod ich ekspozycji, aranżacji przestrzeni wystawienniczej oraz informacje o promocji placówek na zewnątrz. W części drugiej przedstawiono najważniejsze problemy tego typu placówek, ich status prawny, zagadnienia opracowania zbiorów muzealnych oraz współpracy z instytucjami/podmiotami kulturalnymi (państwowymi, samorządowymi, prywatnymi). Podsumowaniem raportu są trzy artykuły[7] stanowiące refleksje z badań oraz recenzja profesora Wojciecha Józefa Burszty z Katedry Antropologii Kultury Instytutu Kultury i Komunikowania SWPS w Warszawie.

Jak podkreślają autorzy pracy „*Podmiotem raportu są ludzie prowadzący własne muzea, najczęściej jednoosobowo i pomimo niesprzyjających okoliczności prawnych, ekonomicznych i społecznych. Tworzą w praktyce prywatne mini instytucje kultury, daleko wybiegające poza schematy i przyzwyczajenia związane z działalnością „klasycznego" muzeum.*"[8] Ustalono, iż typowy kolekcjoner prywatny to mężczyzna ze

[5] *Muzea prywatne, kolekcje lokalne : raport z badań* [online]. Dostęp: 2.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/images/stories/raport_muzea_prywatne.pdf, s. 9

[6] Reprezentatywność polegała na wybraniu miejsc po wstępnym sondażu, spełniających roboczą definicję badań: muzeum, kolekcja prywatna, udostępniana, upubliczniana w systematyczny sposób.

[7] Por. M. Jaszczołt: *Muzeum prywatne jako muzeum wzruszeń, czyli wzruszenie / człowiek / rzecz / opowieść / miejsce*. „Muzea prywatne, kolekcje lokalne : raport z badań" [online]. Dostęp: 2.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/images/stories/raport_muzea_prywatne.pdf, s. 150 ; J. Kozera: *To kolekcjonowanie to pewien rodzaj choroby.* „Muzea prywatne, kolekcje lokalne : raport z badań" [online]. Dostęp: 2.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/images/stories/raport_muzea_prywatne.pdf, s. 169; A. Kulikowska:*Dotknąć pamięci, czyli o specyfice przedmiotu na podstawie badań w Parku Kultury Ludowej w Kuligowie*. „Muzea prywatne, kolekcje lokalne : raport z badań"[online]. Dostęp: 2.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/images/stories/raport_muzea_prywatne.pdf, s. 177

[8] *O projekcie, badaniach i raporcie*. „Muzea prywatne, kolekcje lokalne : raport z badań" [online]. Dostęp: 2.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/images/stories/raport_muzea_prywatne.pdf, s. 9

średnim wykształceniem. Mimo braku odpowiedniego wykształcenia kierunkowego posiada on odpowiednie kompetencje, przejawiające się w trzech rodzajach aktywności, jako: ekspert naukowy (wiedza kolekcjonerska i wysoka specjalizacja obejmująca zakres przedmiotowy danego zbioru); doradca biznesowy (wiedza i umiejętności z zakresu organizacji i zarządzania) oraz animator kultury (umiejętności komunikacyjne i działalność publiczna wykorzystywane są w różnego rodzaju przedsięwzięciach społecznych i integrujących).[9]

Niepokojącym zjawiskiem jest brak współpracy samorządów z placówkami tego typu. Z cytowanych przez Maciejewską i Graczyka wypowiedzi kolekcjonerów jednoznacznie wynika, iż prywatne placówki muzealne są mile widziane przez władze lokalne w chwili, gdy organizują jakąś imprezę i wystawę, a zupełnie pomijane, gdy proszą o wsparcie finansowe lub nowy lokal. „*Około 20% badanych nie współpracuje trwale z jakąkolwiek instytucją. Co z pozostałymi 80%? Wyniki nieco zaskakujące, bo okazuje się, że większość muzeów prywatnych częściej współpracuje z instytucjami, ośrodkami spoza swojego regionu niż instytucjami lokalnymi i ze swojego otoczenia. Relacje muzeów prywatnych podlegają tytułowej zasadzie: im dalej zlokalizowana instytucja, tym lepsza współpraca. Być może wpływ ma słabość struktur lokalnych, gdzie zagrożeniem jest każda aktywność.*”[10] – zastanawiają się autorzy dokumentu.

Wśród głównych problemów tego typu instytucji wymienia się: „*nieuregulowany stan prawny; niejasne reguły rejestrowania (szczególnie uzgadniania statutu) muzeum; dopuszczalne formy prawne ograniczają działalność, możliwość rozwijania przedsięwzięcia; rejestracja nie zrównuje wobec prawa, nierówny status muzeów prywatnych i państwowych; rejestracja poza generowaniem kosztów nie przynosi żadnych profitów/korzyści; założenie organizacji pozarządowej to jedna z najczęstszych propozycji dla właścicieli muzeów prywatnych, która niesie ze sobą zasadnicze ograniczenia, nie zabezpiecza praw właściciela do zbiorów/muzeum.*”[11]

Ze względu na niewyczerpanie zakresu badań nad muzeami prywatnymi, Fundacja Arii Arii postanowiła kontynuować projekt pod nazwą *Muzea społeczne*. Wśród wybranych do realizacji projektu obiektów znalazło się m.in. Muzeum Książki

[9] Ibidem, s. 36 – 37.
[10] Ibidem, s. 76 – 77.
[11] Ibidem, s. 124.

Artystycznej w Łodzi. Badania jeszcze trwają. Jak zapewniają organizatorzy przedsięwzięcia, raport z badań powinien ukazać się pod koniec 2014 roku.

Jedną z wielu interesujących inicjatyw podjętych przez Fundację w 2013 roku była współorganizowana, wraz z Katedrą Muzeologii Instytutu Filologii Klasycznej i Kulturoznawstwa Wydziału Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, konferencja pod hasłem *Muzea prywatne, społeczne i wyznaniowe w Polsce – szanse i problemy*. Program konferencji podzielony był na cztery bloki tematyczne. W części pierwszej poruszano zagadnienia ogólne muzealnictwa. Tutaj też zaprezentowano *Raport o muzeach prywatnych w Polsce*. Pozostałe bloki dotyczyły muzeów prywatnych, społecznych oraz wyznaniowych. Omówiono współczesne oczekiwania zwiedzających w stosunku do oferty muzeów różnych typów, problemy działalności muzeów prywatnych oraz sposoby udostępniania zbiorów osobom z dysfunkcjami. Interesujący referat zatytułowany *Funkcja muzeum jako miejsca inspiracji i kreacji książki* wygłosiła również Jadwiga Tryzno – założycielka i opiekun zbiorów Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi. Konferencja zakończona została otwarciem wystawy pt. *Muzeum Prywatne w Podziemiach Kamedulskich.*

Wśród polskich prywatnych placówek muzealnych zaledwie 5 związanych jest z książką i piśmiennictwem. Można tu wymienić Muzeum Piśmiennictwa i Drukarstwa w Grębocinie (województwo kujawsko-pomorskie), Prywatne Muzeum im. Władysława St. Reymonta w Bielsku-Białej, Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie, Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach oraz Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi. Zaledwie 3 z wymienionych placówek (Koszalin, Łódź i Katowice) posiadają kolekcje książki. Pozostałe, nastawione są raczej na gromadzenie instrumentów przemysłu drukarskiego oraz narzędzi pisarskich i introligatorskich. Książki tam zgromadzone to eksponaty nieliczne, nie stanowiące spójnej kolekcji.

Najstarszym z wymienionych muzeów, które przechowuje kolekcję sztuki książki jest Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach. Zbiory zgromadzone w placówce to wyraz inicjatywy twórczej Zygmunta Szkocnego (1911-2003). Artysta od wczesnej młodości przejawiał zainteresowanie książką. Urodzony w Czeladzi, jako syn Andrzeja i Eleonory Szkocny z domu Makowskiej, już w szkole

podstawowej należał do kółka introligatorskiego, gdzie z pasją pochłaniał zasady budowy książki. Jak sam podaje we wspomnieniach: „*na zajęciach oprawiałem książki do biblioteki szkolnej. Prócz opraw introligatorskich wykonywałem z tektury różne pomoce naukowe – na przykład figury geometryczne oraz sporo innych prac artystycznych*."[12] Po ukończeniu gimnazjum, Szkocny podjął dalszą naukę w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych. „*Dyplom na wydziale architektury i budownictwa otrzymał w 1938 roku. W 1955 roku, mając już 44 lata, uzyskał kolejny dyplom - inżyniera budownictwa lądowego na Politechnice Krakowskiej. Po przejściu na emeryturę ukończył Kurs Prawny dla Biegłych i przez 25 lat był biegłym Sądu Wojewódzkiego w Katowicach."*[13]

O zdolnościach i talencie Szkocnego mogą świadczyć wypowiedzi jego nauczycieli. Interesująca jest opinia profesora Pawła Stellera – artysty malarza i grafika: „*stwierdzam, że wśród wielu tysięcy uczniów, których miałem w czasie przeszło 14-letniej pracy w szkolnictwie, Szkocny wyróżnił się jako precyzyjny i bardzo sumienny rysownik*".[14] Momentem przełomowym w życiu młodego człowieka stał się artykuł znaleziony w „Gońcu Górnośląskim" z 1934 roku, w którym pojawiła się informacja o prezencie, jaki otrzymała królowa holenderska Julianna od drukarzy z holenderskiej oficyny Zandan; była to mini książeczka o wymiarach 14 x 20 mm. Szkocny zafascynowany tą informacją postanowił udowodnić, że można zrobić jeszcze mniejszą książkę.[15]

Pierwszą publikacją, która wyszła spod palców katowiczanina, o wymiarach 15 x 20 mm, było *III powstanie śląskie*. Dzieło to Szkocny ukończył w lipcu 1934 roku. Od tej pory artysta coraz częściej tworzył swoje maleńkie dzieła, starając się zmniejszać format swoich publikacji. „Następne książeczki były coraz mniejsze, a wykonał ich do wybuchu II wojny światowej 12. Znalazły się wśród nich życiorysy sławnych ludzi: T. Edisona, R. Wagnera, M. Curie – Skłodowskiej, J. Piłsudskiego. Po wojnie wykonał ponad 100 książeczek poświęconych biografiom sławnych ludzi i ważnym

[12] *Muzeum Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego: stała ekspozycja pod patronatem Prezydenta Miasta Katowic*. Red. M. Kubista. Katowice 1996, s. 10.

[13] K. Makles: *Miniaturowe książeczki Zygmunta Szkocnego.* „Wydawca" [online]. Dostęp: 20.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.wydawca.com.pl/index.php?s=info&kat=11&dzial=51&poddzial=0&id=303

[14] *Muzeum Najmniejszych Książek*...., s 13.

[15] Informacje uzyskane na podstawie wywiadu z synem Zygmunta Szkocnego – Janem Szkocnym, aktualnym opiekunem kolekcji.

wydarzeniom historycznym. Utrwalił więc na kartach najmniejszych książek świata takie postacie, jak: Mahatma Gandhi (3 x 4 mm), Tadeusz Kościuszko 6 x 7 mm), Janusz Korczak (4 x 5 mm), Ignacy Paderewski (4 x 5 mm). Z ważnych wydarzeń upamiętnione zostały: lot człowieka w kosmos, lądowanie na Księżycu, abdykacja Napoleona I, 200 – lecie Rewolucji Francuskiej, Karta ONZ, zjednoczenie Niemiec, układ rozbrojeniowy USA – ZSRR podpisany przez R. Regana i M. Gorbaczowa w 1987 roku."[16] Pierwsza wystawa prac Szkocnego odbyła się na Zamku Królewskim w Warszawie w 1968 roku. Z czasem zbiory zaczęto udostępniać w prywatnym domu artysty, w katowickiej dzielnicy Piotrowice, przy ulicy Traktorzystów 5. Ceremonię otwarcia Muzeum w 1970 roku uświetnił swą obecnością generał Jerzy Ziętek, ówczesny wojewoda śląski.

Wśród eksponatów przechowywanych w placówce kilka egzemplarzy dotyczy Śląska i jego mieszkańców. Przykładem takiego dzieła jest trzytomowa *Historia miasta Katowic*, z 1991 roku. Tom pierwszy, o wymiarach 5 x 6 mm liczy 60 stron. Egzemplarz ten, napisany za pomocą 1632 liter, został przekazany Muzeum Historii Katowic. Tom drugi, zwierający 86 stron, liczy 2013 liter. Tom trzeci natomiast składa się z 30 stron i 390 liter. Rozmiary pozostałych tomów są takie same. Papier oraz oprawy utrzymane w tym samym kanonie.

Równie interesująca jest pozycja dotycząca miasta rodzinnego autora. *Historia miasta Czeladzi*, wydana w 1986 roku, liczy 108 stron. Egzemplarz o wymiarach 5 x 6 cm, złożony z 3358 liter przekazany został władzom miasta.

Dzieło biograficzne zatytułowane *Wojciech Korfanty* liczy zaledwie 36 stron i 743 litery. Wymiary nie zaskakują – 5 x 7 mm. Brak daty wydania utrudnia pełną identyfikację eksponatu. *Wojewoda Jerzy Ziętek – wodowanie M/s „Powstaniec Śląski"* to kolejna pozycja w tym zespole o wymiarach 6 x 7,5 mm. Miniatura wydana została w 1970 roku na otwarcie placówki.

Z dzieł o charakterze biograficzno-historycznym uwagę zwracają utwory na temat monarchii holenderskiej. Przykładem może tu być czterotomowa *Biografia królowej Holandii Julianny*. Wszystkie egzemplarze tego dzieła niewielkie, o wymiarach 5 x 6 mm, opublikowane zostały w 1986 roku. Tom pierwszy liczący 144 strony i 4307 liter wręczony został królowym – Juliannie i Beatrix. Tom drugi liczy 120

[16] *Muzeum Najmniejszych Książek*…., s. 5.

stron i 3370 liter, tom trzeci najobszerniejszy, to 156 stron i 4460 liter, tom czwarty natomiast – 132 strony i 3960 liter. Niezwykle interesująca jest również *Intronizacja Królowej Beatrix* z 1987 roku. Egzemplarz o wymiarach 3,5 x 4 mm liczy 48 stron i 513 liter. Wszystkie publikacje przygotowywane były dla królowej Julianny, na jej specjalną prośbę, w języku angielskim.

Fot. 60. Miniatura *Zjednoczone Niemcy*. Eksponat ze zbiorów Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach.

Wśród miniatur katowickiego artysty nie brakuje również pozycji o charakterze religijnym. W zespole tym dominują dzieła o charakterze biograficznym, upamiętniające życie i dokonania postaci ważnych dla Kościoła katolickiego w Polsce oraz istotne społecznie wydarzenia. Przykładami takich dzieł mogą być książeczki zatytułowane *Jan Paweł II* z 1979 roku (4,5 x 5 mm, 92 strony, 1780 liter) oraz *Pontyfikat Jana Pawła II i depesza gratulacyjna PRL* z 1980 roku (5,5 x 6,5 mm, 60 stron, 1791 liter). Mini biografia została wręczona papieżowi kilka lat później i stała się zarzewiem więzi między Szkocnym a Wojtyłą. Świadczyć o tym mogą przesyłane corocznie przez papieża życzenia świąteczne dla Szkocnego i jego rodziny. Uwagę

zwraca również egzemplarz poświęcony Prymasowi Tysiąclecia zatytułowany *Kardynał Stefan Wyszyński*. Utwór ten o wymiarach 5 x 6 mm, wydany w 1983 roku, liczył zaledwie 24 strony i 324 litery.

Biografie świętych i błogosławionych to kolejny nurt w zespole druków religijnych. Najstarszym eksponatem jest tutaj utwór z 1982 roku zatytułowany *Święty Kolbe* (5x6 mm, 24 strony i 530 liter), kolejne to *Święty Franciszek* z 1984 roku (6 x 7 mm, 50 stron, 1093 litery) oraz *Święta Barbara* z 1987 roku (4,5 x 5 mm, 52 strony, 1015 liter).

Szkocny przygotowywał również miniaturowe teksty modlitw. Przykładem może tu być modlitewnik pt. *Pozdrowienie Anielskie* z 1992 roku. Utwór ten, o wymiarach 5 x 6 mm, składający się z 30 stron i 390 liter został przekazany w darze katowickiej Parafii Ligota-Zadole. Interesującym eksponatem jest również ziarnko grochu, na którym artysta umieścił teksty modlitw: *Ojcze nasz, Zdrowaś Mario* oraz *Wierzę w Boga*. Eksponat pochodzący z 1935 roku stanowił jedną z wielu prób podjętych w celu miniaturyzacji tekstów.

Oprócz wspomnianego ziarnka grochu katowiczanin ćwiczył miniturycję również na innych przedmiotach. Przykładem może tu być zachowany w zbiorach Muzeum tekst *Ustawy budowlanej* umieszczony na znaczku pocztowym. Eksponat pochodzi z 1935 roku. Następna jest *Szachownica z figurkami rzeźbionymi w srebrze* o wymiarach 15 x 15 mm, pochodząca z 1935 roku. Z relacji syna artysty – Jana Szkocnego wynika, że eksponat ten zaginął w czasie II wojny światowej. Do tej pory nie został odnaleziony.

O losie niektórych eksponatów dowiadujemy się również z katalogu opublikowanego w broszurze pt. *Muzeum Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego* z 1996 roku. Autorzy wymieniają tu pozycje zarówno przekazane w darze przez artystę, jak i te zaginione w czasie II wojny światowej. W tej drugiej grupie znalazły się następujące egzemplarze: *Maria Skłodowska – Curie* z 1934 roku (wymiary 4 x 3,5 mm, 72 strony, 2100 liter), *Alfred Nobel* z 1934 r. (wymiary 3 x 2,5 mm, 72 strony, 1560 liter), *Fryderyk Chopin* z 1934 r. (wymiary 4,5 x 3,5 mm, 80 stron, 4250 liter), *Leonardo da Vinci* z 1935 r. (wymiary 5 x 4 mm, 88 stron, 1800 liter), *Napoleon I : akt abdykacji w językach polskim i francuskim* z 1935 roku (wymiary 2 x 5 mm, 44

strony, 550 liter), *Franciszek Liszt* z 1936 roku (wymiary 4 x3 mm, 92 strony, 550 liter), *Konkordat RP ze Stolicą Apostolską* z 1936 roku (wymiary 7 x 5 mm, 184 strony, 16 530 liter), *Ryszard Wagner* z 1936 roku (wymiary 3 x 2x5 mm, 92 strony, 1630 liter) oraz *Guglielmo Marconi* z 1937 roku (wymiary 3 x 2,5 mm, 72 strony, 1560 liter). Z czasem zaginione pozycje Szkocny próbował odtwarzać. Nie były to już te same egzemplarze, bowiem różniły się one rozmiarami od swoich pierwowzorów. Jedyną pozycją, która nie została odtworzona w tym zbiorze jest *Konkordat RP ze Stolicą Apostolską*.

Zygmunt Szkocny swoje małe dzieła poświęcał najwybitniejszym postaciom świata literatury – Januszowi Korczakowi w 1970 r. (wymiary 4 x5 mm, 24 strony, 330 liter), Adamowi Mickiewiczowi w 1975 r. (wymiary 4,5 x 4 mm, 46 stron, 1320 liter), Juliuszowi Słowackiemu w 1975 roku (wymiary 4,5 x 5 mm, 32 strony, 640 liter), Henrykowi Sienkiewiczowi w 1975 roku (wymiary 4,5 x 5,5 mm, 28 stron, 704 litery), Bolesławowi Prusowi w 1975 roku (wymiary 4,5 x 5,5 mm, 32 strony, 616 liter), Zygmuntowi Krasińskiemu w 1976 roku (wymiary 4,5 x 5 mm, 32 strony, 738 liter), Aleksandrowi Fredrze w 1976 roku (wymiary 4 x 4,5 mm, 30 stron, 414 liter), a także Aleksandrowi Puszkinowi w 1970 roku (wymiary 4 x 4,5, 36 stron, 413 liter), Robertowi Burnsowi w 1992 roku (wymiary 4 x 5 mm, 20 stron, 230 liter), Honoriuszowi Balzacowi w 1993 roku (wymiary 4,5 x 5 mm, 20 stron, 210 liter), Christianowi Andersenowi w 1993 roku (wymiary 4,5 x 5 mm, 20 stron, 210 liter) oraz Wiliamowi Szekspirowi w 1993 roku (wymiary 4,5 x 5 mm, 24 strony, 250 liter).

Równie cenne są dzieła dedykowane naukowcom i badaczom: Mikołajowi Kopernikowi w 1936 roku (wymiary 2,5 x 2 mm, 48 stron, 924 litery), Alfredowi Noblowi w 1950 roku (wymiary 4,5 x 5,5 mm, 30 stron, 513 liter), Albertowi Einsteinowi w 1969 roku (wymiary 4 x 5 mm, 24 strony, 250 liter), Dymitrowi Mendelejewowi w 1970 roku (wymiary 4 x 5 mm, 28 stron, 300 liter), Robertowi Kochowi w 1972 roku (wymiary 4 x 3,5 mm, 28 stron, 210 liter), Louisowi Pasteur'owi w 1975 roku (wymiary 4,5 x 5 mm, 30 stron, 630 liter), Blaise Pascalowi w 1992 roku (wymiary 4 x 5 mm, 24 strony, 250 liter) oraz Izaakowi Newtonowi w 1993 roku (wymiary 4,5 x 5 mm, 16 stron, 185 liter).

Fot. 61. Miniatura biografii Jan Kochanowski 1530-1584. Eksponat z Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach.

Spośród utworów dotyczących najwybitniejszych muzyków i kompozytorów Szkocny przygotował biografie Ignacego Paderewskiego w 1948 roku (wymiary 4 x 5 mm, 36 stron, 845 liter), Fryderyka Chopina w 1949 roku (wymiary 5,5 x 6,5 mm, 48 stron, 1150 liter), Jana Kiepury w 1950 roku (wymiary 3 x 2,5 mm, 42 strony, 350 liter), Franciszka Liszta w 1973 roku (wymiary 4 x 5 mm, 96 stron, 2540 liter) oraz Ryszarda Wagnera w 1973 roku (wymiary 4 x 5 mm, 13 strony, 400 liter).

O tym, ile tomów będzie liczyło dane dzieło, pisze Szkocny w swoich wspomnieniach: „*Mając temat (tekst do książeczki), należy go starannie sprawdzić, więc przeliczyć litery w tekście, następnie ustalić wymiar karteczek i przeliczyć ile liter zmieści się na karteczce. Z kolei liczbę liter w tekście podzielić przez liczbę liter ustalonych na karteczce. Otrzymany wynik wskaże nam liczbę kartek i stroniczek książeczki. Na podstawie tego przeliczenia ustalamy, czy z danego tekstu będzie jedna książeczka, czy kilka małych tomików*."[17]

Do dziś placówkę odwiedzają wycieczki szkolne, turyści z zagranicy, dzieci i młodzież. Zdarzają się również odwiedziny indywidualne. Równie często Muzeum Szkocnego odwiedzają pracownicy naukowi i osoby zawodowo związaną z książką, zainteresowane procesem produkcji i materiałami, z jakich wykonano eksponaty. Aktualnie placówka jest zamknięta na co dzień. Zwiedzanie możliwe jest tylko i wyłącznie po ustaleniu terminu wizyty telefonicznie.

[17] Ibidem, s. 27.

Ze względu na gabaryty eksponatów, cała kolekcja udostępniana jest w jednej sali wystawienniczej, w pięciu przeszklonych gablotach. W każdej gablocie umieszczono krótką informację nt. zbiorów: oprócz tytułu dzieła i nazwy autora podano informację o wymiarach dzieła, liczbie stron oraz liter. Jedna z gablot prezentuje narzędzia pracy artysty oraz dary od Ojca Świętego Jana Pawła II. Ze wspomnień Zygmunta Szkocnego dowiadujemy się kilku cennych informacji nt. sposobów udostępniania kolekcji: „Gotowe książeczki umieszczone są specjalnych gablotkach, wykonanych z cienkiej blachy aluminiowej. Wewnątrz każdej z nich znajduje się maleńka poduszeczka, odpowiednio impregnowana, aby do wnętrza nie wdarły się mole. Na niej ułożona jest książeczka. Cała gablotka zostaje wmontowana w postument, który swym wyglądem harmonizuje z tematem książeczki. Gablotka jest oszklona. Wszystkie elementy (tzn. obudowę, dopasowane szkiełka, projekt i rzeźbę postumentów) wykonuję sam.”[18] Wśród zbiorów na szczególną uwagę zasługuje również list z 1988 roku od Królowej Beatrix potwierdzający przyjęcie podarunku, dedykacja i życzenia Oddziału Śląskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki z okazji 80. urodzin Zygmunta Szkocnego oraz Certyfikat Guinness Book of Records z 1976 roku, potwierdzający, że książka katowiczanina pt. *Alfabet łaciński* jest najmniejszą książką świata. Miłym akcentem są również podziękowania od uczniów szkół podstawowych za interesującą wycieczkę po Muzeum.

Fot. 62. Miniatura *Alfabet łaciński* wraz z lupą umożliwiającą dostrzeżenie egzemplarza. Eksponat ze zbiorów Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach.

[18] Ibidem, s. 33.

Od śmierci Zygmunta Szkocnego zbiorami opiekuje się jego syn – Jan. Placówka, jak za życia artysty, utrzymywana jest z funduszy rodziny. Nie pobiera się nawet opłaty za bilety. Osoby zainteresowane mogą jednak wesprzeć Muzeum dobrowolnym datkiem. Puszka umieszczona została na stoliku w sali wystawienniczej.

Kolekcja Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego zaczęła powstawać w latach 30. XX wieku. Liczy w sumie 162 egzemplarze. Każdy z nich tworzony był ręcznie, na cienkim, chińskim papierze welurowym –jaki stosuje się do produkcji banknotów. Książki pisane były ręcznie tuszem technicznym. Kartki zszywane były jedwabną nicią, grzbiety klejone. Każdy grzbiet wzmacniany jest płótnem. Książki Szkocnego posiadają twarde oprawy, obłożone safianową bydlęcą skórą. Wszystkie pozycje są skatalogowane, a w 1996 roku opublikowano katalog zbiorów, którego redakcji podjęła się Magdalena Kubista.

Artysta za swoje dzieła był wielokrotnie odznaczany. Nie tylko przez władze Katowic czy kraju, ale również przez osobistości świata nauki, kultury, sztuki, Kościoła i polityki. Wśród podarków ofiarowanych mistrzowi najmniejszej książki świata znalazły się eksponaty od: Królowej Holandii, papieża Jana Pawła II, Ronalda Regana oraz Michaiła Gorbaczowa. Wiele swoich książek Szkocny rozdał zaprzyjaźnionym dygnitarzom. Nigdy nie tworzył na zamówienie. Swoje eksponaty rozdawał jako wyraz szacunku i przyjaźni, z dobrej woli.

Fot. 63. Jedna z gablot ekspozycyjnych w Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach.

Kolekcja Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego, chociaż jest unikatem w naszym kraju to nie jest jedynym takim zbiorem na świecie. Książki miniaturowe stanowią m. in. cenną kolekcję w Bibliotece Narodowej w Szkocji.[19] Ogromne zainteresowanie taką twórczością szczególnie widoczne jest w Stanach Zjednoczonych, gdzie już w 1983 roku powstało stowarzyszenie zrzeszające autorów, wydawców i kolekcjonerów książek miniaturowych. Miniature Book Society[20] to organizacja non-profit promująca nie tylko pojedyncze eksponaty, ale również całe kolekcje. Podstawową formą współpracy jest organizacja wystaw i konkursów na najlepszą miniaturową książkę, a także publikacja katalogów i materiałów pokonkursowych.[21] Stowarzyszenie zamieszcza na swojej stronie internetowej również wykaz prywatnych i publicznych instytucji, w których można znaleźć tego typu zbiory.

W Polsce istnieje kilka muzeów książki, które nie tylko z nazwy sugerują rodzaje przechowywanych eksponatów, ale również gromadzą informacje o autorach publikacji czy też właścicielach kolekcji. „*Zasadniczy przełom w sytuacji polskiej książki artystycznej nastąpił w ciągu ostatnich dwudziestu lat wraz z pojawieniem się dwóch wydawnictw, dla których związek książki i sztuki wyznaczył profil działalności wydawniczej oraz kierunek poszukiwań twórczych zainspirowanych przez książkę. Wydawnictwo Artystyczne Urszula Kurtiak i Edward Ley z Koszalina oraz wydawnictwo „Correspondance des Arts" Jadwigi i Janusza Tryznów z Łodzi wprowadziły na krajowy rynek książkę w artystycznej formie – nawiązując do osiągnięć sztuk plastycznych, poligrafii i rękodzieła artystycznego. Sukces wymienionych wydawnictw związany jest niewątpliwie z modą na kolekcjonowanie książek artystycznych i unikatowych, a także z wyzwalaniem się książki z reguł obowiązujących w wysokonakładowej produkcji wydawniczej. Książka – przedmiot intymny, osobisty, zarazem posiadający swój indywidualny i niepowtarzalny charakter - zyskuje stale na popularności. Jednocześnie dzięki zaangażowaniu w ideę książki artystycznej coraz większego grona profesjonalistów oraz artystów z różnych dziedzin, książka taka została w pełni doceniona jako dzieło sztuki, posiadające określoną wartość estetyczną, a także*

[19] *National Library of Scotland: Miniature books* [online]. Dostęp: 20.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.nls.uk/collections/rare-books/collections/miniature-books.

[20] *Miniature Book Society* [online]. Dostęp: 20.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mbs.org/index.html.

[21] *Miniature Book Competition and Exhibition Catalog 2014* [online]. Dostęp: 20.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mbs.org/sg_competition_media/ExCatalogs/2014Catalog.pdf.

rynkową”.[22]

Wśród placówek prywatnych na szczególną uwagę zasługuje również wspominane wcześniej Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi. Mimo iż instytucja ta oficjalnie powstała w 1993 roku, to jej początki sięgają lat 80. ubiegłego wieku. Działalność Muzeum poprzedziło powstanie w 1980 roku wydawnictwa artystycznego oraz grupy artystycznej o nazwie Correspondance des Arts (CdA). Wydawnictwo to od początku swojego istnienia nawiązywało do dorobku polskich emigracyjnych oficyn: Franciszki i Stefana Themersonów, Krystyny i Czesława Bednarczyków, Samuela Tyszkiewicza i Stanisława Gliwy.[23] Grupę i wydawnictwo tworzyli: Andrzej Graczykowski – grafik i malarz, Igor Podolczak – grafik i malarz, Zbigniew Janeczek – grafik, Zdzisław Jaskuła – poeta oraz Janusz Paweł Tryzno – grafik i fotograf. Działania CdA wspierała również żona Janusza Tryzny – Jadwiga.

Placówka ta od początku istnienia ma swą siedzibę w pofabrycznej, zabytkowej willi Henryka Grohmana na Księżym Młynie w Łodzi, na terenie dawnego kompleksu włókienniczego Scheibler-Grohman. Budynek, wzniesiony w latach 1892 – 1892 według projektu Hilarego Majewskiego, swoją bryłą nawiązuje do włoskiego renesansu. Pomimo swojego fabrycznego wyglądu, był on bardzo bogato wyposażony. Do dnia dzisiejszego między innymi zachowała się sala balowo-koncertowa, w której gościły takie sławy jak: Artur Rubinstein, Ignacy Paderewski, Ignacy Witkiewicz czy Henryk Sienkiewicz. Sala ta jest chlubą łódzkich artystów. Mimo katastrofalnego stanu technicznego, jest chętnie prezentowana zwiedzającym.

„*Sto lat temu rezydencja, jednego z najwybitniejszych łódzkich przemysłowców, dziwiła prostotą, a nawet surowością z zewnątrz i zaskakiwała urządzonymi z wielkim smakiem wnętrzami. Gabinet ze zbiorami sztuki wschodniej zaprojektowany przez Otto Wagnera, dziewiętnastowieczne malarstwo francuskie, obrazy Wyczółkowskiego, Fałata, Axentowicza i rzeźby Rodina – te i wiele innych przedmiotów z domu swego stryja zapamiętał Jerzy Grohman, najstarszy żyjący potomek słynnej fabrykanckiej rodziny*.”[24]

---

[22] J. Misiak: *Współczesna książka artystyczna*. „Res Historica” 2002. Z. 3, s. 361.

[23] *Book Art Museum* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.book.art.pl/index.php/press-room.

[24] J. Ladorucki: *150 urodziny Henryka Grohmana w Muzeum Książki Artystycznej Jadwigi i Janusza Tryzno*. „Łódź w kulturze” [online]. Dostęp: 5.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://lodzwkulturze.wordpress.com/2012/12/09/150-urodziny-henryka-grohmana-w-muzeum-

Książki wytwarzane przez artystów z Wydawnictwa Correspondance des Arts od początku realizowane były w małym nakładzie. Nie są one podporządkowane celom komercyjnym. Ręcznie wykonywane, posiadają oryginalne oprawy i kształty, a układ graficzny i edytorski sprawia, że osoba obcująca z nimi ma poczucie kontaktu z prawdziwą sztuką. „Główną ideą było połączenie sztuk, których spoiwem stała się książka, łącząca w sobie sztuki: drukowania, ilustracji, instalacji, tworzywa papierniczego."[25] Połączenia te sprawiają, że mamy tu do czynienia nie tylko z książką wytworną w klasycznym znaczeniu tego terminu, tzn integralnym dziełem sztuki tekstowo-edytorsko-plastycznej, na wzór tworzonej przez Williama Morissa, a w Polsce np. przez E. Zegadłowicza i grupę Czartak, ale również z książką artystyczną: eksponatami o zróżnicowanych kształtach i kolorach, wytwarzanymi z różnorodnych materiałów, nierzadko nawet książki w kodeksowym znaczeniu nie przypominającymi.

Powstanie Muzeum poprzedziło powołanie do życia w 1990 roku Fundacji Correspondance des Arts. Głównym zadaniem i misją placówki jest wspieranie działalności Muzeum Książki Artystycznej oraz wydawanie książek. Równie istotne jest podtrzymywanie i upowszechnianie tradycji narodowej, a więc pielęgnowanie polskości, rozwój świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej. Jako organizacja pozarządowa i pożytku publicznego, Fundacja CdA na początku swej działalności stanowiła formę organizacyjną dla działającego od 1980 roku Wydawnictwa. W 1991 roku powstała prywatna firma fundatora, o nazwie Correstudio, która przejęła prowadzenie działalności gospodarczej i umożliwiła nadanie Fundacji statusu organizacji „non profit". Muzeum i Wydawnictwo nie zatrudniają pracowników. Działalność wszystkich placówek możliwa jest dzięki niepłatnej pracy rodziny fundatorów i wolontariuszy.

Jak pisze Jadwiga Tryzno „*na trzydziestoletnią historię oficyny CdA składają się 3 okresy: pierwszy - pięcioletni - gdy książki powstały jako rezultat współpracy artystów - założycieli wydawnictwa: Andrzeja Graczykowskiego, Zbigniewa Janeczka i Janusza Tryzno oraz poety Zdzisława Jaskuły. Drugi – do połowy lat 90-tych - gdy Janusz i Jadwiga Tryzno współpracowali z innymi artystami, polskimi i zagranicznymi.*

ksiazki-artystycznej-jadwigi-i-janusza-tryzno/.

[25] A. Mroczek: *Łódzka korespondencja artystyczna - czyli o Muzeum Książki Artystycznej i Fundacji Correspondance des Arts okiem subiektywnej łodzianki*. „Biuletyn EBIB" [online] 2010. Nr 9 (118) Dostęp: 20.03.2013. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2010/118/a.php?mroczek.

Trzeci – gdy od kilkunastu lat książki CdA realizuje rodzina Janusza, Jadwigi i Pawła Tryznów. Ewolucji uległ preferowany przez nich typ książki artystycznej. Początkowo były to głównie książki w formie kodeksu, tzw. <<book – works>>, potem pojawiły się eksperymenty z bryłą kodeksu, następnie obiekty książkowe, w tym <<książki lentykularne>>, pokazujące trójwymiarową przestrzeń i ruch w obrazie."[26]

Do chwili obecnej w Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi zgromadzono trzy kolekcje książkowe. W stałej ekspozycji muzealnej znajdują się kolekcja książek CdA, kolekcja „Polska Książka Artystyczna z przełomu XX i XXI wieku" oraz kolekcja książek edukacyjnych.[27] Główny trzon pierwszej kolekcji stanowią książki i druki przygotowane przez artystów związanych z grupą Correspondance des Arts oraz liczne dary i druki otrzymane w drodze wymiany od innych artystów, także zagranicznych.

Pierwszą książką wydaną już w 1981 roku przez CdA, przechowywaną w Muzeum, był *Rok Polski*. Publikacja wyprodukowana w nakładzie 53 egzemplarzy, odbita została na ręcznej prasie akwafortowej. Oprawę graficzną zaprojektowali Andrzej Graczykowski, Zbigniew Janeczek i Janusz Tryzno. Wiersze polskich poetów wybrał Zdzisław Jaskuła. Cała, 52-stronicowa, publikacja zawiera łącznie 13 grafik wykonanych różnymi technikami, począwszy od akwaforty, akwaforty z akwatintą, linorytu i gumy fotograficznej. Tekst wydrukowany został na papierze Achat, a grafiki odbijane były na papierze Fabriano, Schut i Hahnemuhle. Wszystkie egzemplarze zostały ręcznie ponumerowane. Sygnowane są przez artystów, a 17 z nich przez Czesława Miłosza.

Kolejną publikacją w tym zespole jest zbiór dziesięciu krótkich opowiadań Thomasa Bernharda zatytułowany *Zdarzenia/Die Ereignisse*. Całość wydana dwujęzycznie, po polsku i niemiecku, zawiera 7 akwafort z akwatintą, dwie dwukolorowe litografie oraz jeden miedzioryt autorstwa Zbigniewa Janeczka. Autorką przekładu na język polski została Sława Lisiecka. Tekst wydrukowano na szarym kartonie. Grafiki odbito na papierze Hahnemuhle i Euro-offset. Oprawa twarda, okładziny z lnianego płótna. Łącznie ukazało się 100 egzemplarzy,

---

[26] *Book Art Museum* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.book.art.pl/index.php/press-room

[27] Wszystkie eksponaty pochodzące z kolekcji Muzeum Książki Artystycznej zdefiniowane zostały przez Tryznów jako książki artystyczne (książki-dzieła sztuki). W pracy jednak występują wszystkie trzy typy książki zaproponowane przez autorkę dysertacji.

numerowanych i sygnowanych przez artystę.

Wieczór autorski to dzieło Zdzisława Jaskuły z 1981 roku stanowiące trzecią publikację w dorobku CdA. Dwuczęściowa formuła wyraźnie rozgranicza wiersze i poematy autora, pochodzące z lat siedemdziesiątych XX wieku, oraz grafiki Andrzeja Graczykowskiego. Teksty drukowane na papierze Achat i Euro-offset wzbogacono o 30 grafik wykonanych różnymi technikami, wśród których znalazły się: 2 miedzioryty, 2 akwaforty, 1 cynkotypia i autooffset. Wszystkie grafiki zostały ręcznie pokolorowane. Oprawa twarda, okładziny podobnie jak w przypadku poprzedniej publikacji z lnianego płótna. Łącznie ukazało się 100 egzemplarzy, numerowanych i sygnowanych przez artystę.

Nieco starszy, bo pochodzący z 1986 roku jest *X list kardynała Pölätuö pisany do jego biografa*. Publikacja stanowiąca fragment książki Stefana Themersona pt. *Cardinal Pölätuö* wydana została dwujęzycznie – po polsku i po angielsku. Zachwyca oprawa płaszczowa z czarnej satyny i płótna. Do każdego egzemplarza dołączono chusteczkę. Tekst wzbogacony o wybór wersów z poematów Dantego, Majakowskiego i Apollinaire'a oraz notę o kardynale autorstwa Zdzisława Jaskuły. Za oprawę graficzną dzieła odpowiedzialny był Jan Kubasiewicz. Przygotował on bowiem 4 trójwymiarowe grafiki, ręcznie wycinane z papieru Eurooffset. Tekst wydrukowany został na papierze Achat, oprawiony dodatkowo w twardą okładkę pokrytą czarnym płótnem. Do egzemplarza dołączono krótką informację o historii zastosowanej w *X Liście* oprawy. „*Oprawę płaszczową stosowano w średniowieczu do ksiąg, które służyć miały w czasie częstych podróży ich właściciela, a odbywanych w różnych, wielokroć niebezpiecznych dla nich warunkach. Do brzegu już oprawionej książki przyszywano duży płat miękkiej skóry leśnej zwierzyny lub też tkaniny takiej, jak aksamit, jedwab, białe płótno, którym dla ochrony zawijano księgę ze wszystkich stron. Ale tak oprawione księgi nie zachowały się do naszych czasów. Gdy włączano je do stałych księgozbiorów, obcinano zbędną płachtę. Może dlatego <<X list kardynała Pölätuö>> pisany do jego biografa ma oprawę płaszczową.*”[28] Łącznie ukazało się 99 kopii tego dzieła oraz 11 tzw. kopii autorskich. Wszystkie kopie sygnowane są przez autora i artystę.

Dziewięć wierszy Czesława Miłosza to dziewiąta publikacja przygotowana przez artystów z CdA. Wydana w 1988 roku zachwyca kunsztownymi grafikami Stasysa

[28] S. Themerson: *X list kardynała Pölätuö pisany do jego biografa*. Łódź 1986.

Eidrigeviciusa.[29] W tomiku znalazło się 8 grafik wykonanych metodą akwaforty z akwatintą. Tylko jedna grafika jest reprodukcją sitodrukową. Wszystkie grafiki odbito na papierze Schut i przełożono białą japońską bibułką. Tekst opublikowano w języku polskim i niemieckim na papierze Achat. Autorem przekładu niemieckiego jest Karl Dedecius, wyboru wierszy dokonał Zdzisław Jaskuła. Interesująca jest również zastosowana oprawa – twarda, obłożona białym lnem. Całość zabezpieczona kartonowym pudełkiem ozdobionym reprodukcją Stasysa. Łącznie ukazało się 100 egzemplarzy dzieła sygnowanych przez Stasysa i K. Dedeciusa. Dodatkowe 10 stanowi tzw. egzemplarze autorskie. Zaledwie 50 egzemplarzy zyskało autograf Czesława Miłosza.

W zbiorach fundacji istotną część stanowią również książki-dzieła sztuki, w których na plan pierwszy wysuwa się element plastyczny – kształt, forma, faktura, a gdzie tekst jest wyraźnie drugorzędny – jako inspiracja lub element uzupełniający – lub w ogóle nie występuje. „*Z ostatnich lat dużego rozgłosu doczekała się, inspirowana wierszem Miłosza, praca <<Orfeusz i Eurydyka>>, w której bezwładność otwartej księgi, umieszczonej na blisko dwumetrowym cokole nasuwa skojarzenia z martwotą ciała i nieobecnością żony poety.*”[30] Dwudziesta pierwsza publikacja CdA z 2004 opublikowana została zaledwie w 2 egzemplarzach. Pierwszy podarowany został Muzeum Musaschino w Tokio, drugi pozostał w zasobach MKA w Łodzi. Dzieło *Orfeusz i Eurydyka* zawiera wiersz Miłosza pod tym samym tytułem, w niemieckim przekładzie Doreen Daume, 5 płyt DVD z utworami opartymi o mit Orfeusza, wybranymi przez Piotra O. Scholza. Oprawa artystyczna w całości zaprojektowana została przez Pedra Warnke, a zrealizowana przez małżeństwo Tryznów. Kartonowy cokół pokryty jest tekstem nt. historii powstania obiektu w języku niemieckim. Eksponat waży 26 kg.

[29] Zob. *Stasys* [online]. Dostęp: 5.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.eidrigevicius.com/.

[30] J. Ladorucki: *150 urodziny Henryka Grohmana w Muzeum Książki Artystycznej Jadwigi i Janusza Tryzno*. *„Łódź w kulturze”* [online]. Dostęp: 5.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://lodzwkulturze.wordpress.com/2012/12/09/150-urodziny-henryka-grohmana-w-muzeum-ksiazki-artystycznej-jadwigi-i-janusza-tryzno/.

Fot. 64. *Orfeusz i Eurydyka*. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi.

W zespole tym jest również utwór zatytułowany *Gilgamesh*. Dzieło powstające w latach 2005 – 2010 zawiera 9 obrazów lentykularnych przedstawiających animacje grafik Piotra Podolczaka, 2 obrazy lentykularne przedstawiające tablice Gilgamesha z pismem klinowym oraz 11 papierowych tablic z angielskim tekstem *Gilgamesha*. Obrazy lub druki lentykularne to dokumenty przygotowywane specjalną techniką na tzw. folii lentykularnej (soczewkowej), umożliwiające oglądanie różnych obrazów, zmiennych w zależności od kąta patrzenia. Całość wydrukowana cyfrowo w 2 egzemplarzach. Jak podają artyści nakład jest nadal otwarty, można więc – na zamówienie – cieszyć się tą publikacją we własnym domu.

Eksponatem wykonanym w ostatnim czasie jest utwór zatytułowany *Henryk Grohman – mecenas i kolekcjoner*. Dzieło, powstałe w 2012 roku z okazji 150 rocznicy urodzin łodzianina, oddaje przemysłowy charakter miasta, z którym przez całe życie był związany. Książka została zaopatrzona z obydwu stron w ceglaną oprawę. W środku zastosowano harmonijkowy skład kartek wykonanych z płótna. Całość umieszczono w ozdobnym tekturowym pudełku wraz z fotokopią korespondencji przemysłowca.

Wydarzeniem towarzyszącym obchodom urodzin Grohmana w Muzeum Książki Artystycznej była wystawa dzieł wybitnych artystów, m.in. Henriego de Toulouse-Lautreca i Paula Gauguina. Zbiory te na co dzień znajdują się w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie.

Kolekcja „Polska Książka Artystyczna z przełomu XX i XXI wieku" to zbiór książki wytwarzanej przez polskich artystów, zarówno mieszkających w kraju jak i za granicą. Tylko nieliczne pozycje to dzieła artystów obcych. Wszystkie zbiory włączone do tej kolekcji to w głównej mierze prace wyróżnione w konkursach i festiwalach promujących książki jako dzieła sztuki oraz depozyty złożone w placówce przez samych artystów. Wśród eksponatów dominują najróżniejsze kształty i materiały, a zaledwie nieliczne obiekty przyjmują tradycyjną formę kodeksową. Kolekcja ta nie jest zamknięta i ciągle się rozrasta. Obok „książek CdA", jest stale dostępna i wykorzystywana podczas wykładów, prezentacji i spotkań prowadzonych w Muzeum.

Tryznowie zastosowali podział eksponatów w tej kolekcji według nazwisk współczesnych artystów. Aktualnie zbiór ten usystematyzowany jest według 72 nazwisk, uzupełnionych o życiorysy twórców i wykaz ich prac zgromadzonych w placówce. Wśród nich znalazły się dzieła takich artystów jak Barbara de Brunhoff, Franciszek Busch, Zygmunt Januszewski, Alina Kalczyńska, Henryk Waniek i Tomasz Wilmański. Niezwykle interesujące są również prace Alicji Słowikowskiej – organizatorki i kuratora licznych wystaw i festiwali promujących sztukę książki, a także wziętej artystki, której dzieła książkowe wystawiane są w kraju i za granicą.[31]

Na szczególną uwagę wśród tej kolekcji zasługuje m.in. dzieło Barbary de Brunhoff pt. *Zabawa*. Eksponat opublikowany w 2009 roku posiada formę tzw. parawanika dla dzieci – leporello. Ta niezwykle kolorowa książeczka, znanej ilustratorki dziecięcej, opatrzona została wierszykami przybliżającymi dzieciom figury geometryczne i kształty. Wykonana różnymi technikami wprowadza młodego czytelnika w świat kolorów. Autorka zgodnie z podtytułem dedykuje swe dzieło małym i dużym czytelnikom.

[31] Prace Alicji Słowikowskiej prezentowane były m.in. w Bergu, Gladbach, Kolonii, Trieście, Tokio, Nagasaki, Kobe czy Stanford. Jest laureatką licznych stypendiów artystycznych i prestiżowych nagród za swoją twórczość.

Fot. 65. Dzieło Barbary de Brunhoff *Zabawa* z 2009 r. Źródło ilustracji: http://kolekcja.bookart.pl/info/viewpub/tid/4/pid/283

Bajki przydrożne Katarzyny Szpilkowskiej to kolejne dzieło z kanonu literatury dla dzieci i młodzieży w tym zbiorze. Utwór napisany i namalowany przez dzieci zyskał interesującą oprawę graficzną. Artystka potraktowała dosłownie tytuł i całemu obiektowi nadała „podróżniczy" charakter. Książeczka oprawiona jest w drewno, do boków oprawy przytwierdzono drewniane kółka, a z przodu umieszczono sznurek. Elementy te powodują, iż obiekt ten przypomina ręczny wózek. Całość jest niezwykle kolorowa, ze względu na ilustracje przygotowane przez dzieci. Utwór ten również przyjmuje formę leporello, rozkładane kartki powodują, iż cały tekst i ilustracje można oglądać jednocześnie.

Fot. 66. *Bajki przydrożne* Katarzyny Szpilkowskiej. Źródło ilustracji: http://kolekcja.bookart.pl/info/viewpub/tid/4/pid/43

Równie interesujące są dzieła Andrzeja Bednarczyka zatytułowane *Strażnik księgi* (wyd. 1999) oraz *Vitiosus* (wyd. 1998). Oba dzieła ukazały się w cyklu *Anatomia aniołów* i nie przypominają w swej formie klasycznego kodeksu. Utrzymane w tonacji czerni i brązu dzieła te w całości wykonano z czarnego papieru naklejanego na tekturę. Każdy z eksponatów łączy tekturę ze skórzanymi obejmami. Całość zszyto konopnymi sznurkami i zamknięto żelaznymi zapięciami. Cechą charakterystyczną są umieszczone w górnej części eksponatów kosy. Na uwagę zasługuje fakt, iż dzieło *Vitiosus* zdobyło w 1998 roku Nagrodę Okręgu Warszawskiego ZASP.

Inną równie interesującą pod względem artystycznym pozycją autorstwa Andrzeja Bednarczyka jest *Świątynia kamienia*. Tomik wierszy opublikowany w 1995 roku wydany został w 300 egzemplarzach. Zwraca uwagę betonowa okładka, na której wybito polski i angielski tytuł dzieła. Strony papierowe częściowo zostało zadrukowane krótkimi wierszami i fotografiami wykonanymi przez artystę. Niektóre strony pozostawiono puste. W środku, w kartach wycięto kwadratowy otwór symbolizujący studnię, na dnie której leży kamień. Niewielki kamyk, zgodnie z przesłaniem umieszczono w otworze. Całość została związana konopnym sznurkiem i zamknięta w tekturowym pudełku. Dzieło to zaliczane jest do kanonu tzw. liberatury[32], a więc literatury, w której tekst i przestrzeń książki stanowią nierozerwalną całość plastyczną, lecz elementem dominującym jest nie tekst, a ekspresja plastyczna.

Umarła klasa autorstwa Tadeusza Kantora to dzieło, które w nowej formie

[32] Por: *Liberatura: wstąp do liberatury* [online]. Dostęp: 6.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.liberatura.pl/

graficznej zaprezentowała w 2005 roku Ewa Granowska. Artystka specjalizująca się w malarstwie, rysunku oraz ceramice artystycznej, właśnie w postaci gliny postanowiła wyrazić swój artystyczny stosunek do utworu Kantora. Dzieło o wymiarach 13 x 13 cm, w całości wykonane zostało z kamionki; swym kształtem przypomina książkę. Na przedniej stronie okładki wycięto otwór, w którym umieszczono ruchome elementy, przypominające wystrój klasy szkolnej, nieco zniekształcone w stosunku do oryginału. Całość niezwykle barwna, wypalona została w temperaturze 1200 st. C.

Książka *Dziesięć przykazań* autorstwa Zbigniewa Sałaja przyciąga uwagę niezwykłym kształtem. Ma postać 10 listewek zawieszonych na sznurku. Listewki te, w całości zrobione z preparowanego papieru swą symbolika nawiązują do kamiennych tabliczek biblijnego Mojżesza. Eksponat po raz pierwszy zaprezentowano publiczności w 1997 roku.

W 1997 roku powstało również dzieło Aliny Kalczyńskiej pt. *Trittico*. Opublikowany, w nakładzie 270 egzemplarzy przez wydawnictwo Vanni Scheiviller, eksponat zawiera wiersze Wisławy Szymborskiej, tłoczone na różnych typach papierów czerpanych. Zachwyca śnieżnobiała okładka z mocnym czerwonym okręgiem przypominającym dawne pieczęcie, jakimi lakowano listy. Egzemplarz w formie zbliżonej swym kształtem do kodeksu, jest jednym z nielicznych obiektów tego typu w tym zespole. Całość o wymiarach 25 x 33 cm, składa się z 24 stron. Dzieło wyróżnione w 5. edycji konkursu PTWK w 1997 roku stanowi doskonały przykład książki integralnej.

Ostatnia kolekcja w Muzeum to zbiór osobliwych postaci książki artystycznej tak ukształtowanej, aby pokazać ewolucję form książki przez wieki dla celów edukacji w tym zakresie. Dlatego Janusz i Jadwiga Tryznowie nadali tej kolekcji nazwę edukacyjnej. Według przyjętej w rozprawie terminologii zasoby tej kolekcji zaliczyć trzeba zarówno do książek artystycznych - dzieł sztuki, gdyż ich celem jest nie lektura, ale eksponowanie określonych cech (co służy w tym przypadku celom edukacyjnym), o czym świadczy również nakład – są to unikaty, jak i do grupy książek pięknie wydanych oraz integralnych, przeznaczonych lekturze mniejszej lub większej publiczności.

Publikacje w tym zbiorze podzielone zostały na 8 kategorii, wśród których

możemy wyróżnić: pre-kodeksy, potencjalne kodeksy, kodeksy z konceptem – tzw. just-books, kodeksy – dzieła czyli tzw. book works, post kodeksy, obiekty i instalacje, liberaturę, książki dla dzieci oraz tradycyjne w swej formie i wyrazie druki bibliofilskie. Każda z kategorii prezentowana jest na stronie domowej Muzeum i posiada krótki opis znajdujących się tam obiektów wraz z bibliograficznym spisem pozycji i niewielką ilustracją.

Do pierwszej kategorii tzw. „pre-kodeksów", należą zbiory w postaci zwojów, tabliczek glinianych i kamiennych, malowideł ściennych itp. Znalazły się tu takie dzieła jak *Cmentarz Żydowski* autorstwa Witolda Warzywody z lat 1987-1990, wydany na zwoju papierowym; tekst T. S. Eliota pt. *Śmierć na wodzie* opublikowany w postaci 2 płóciennych zwojów i książki przez Cezarego Marasińskiego w 1999 roku; *Wiatr z wyspy szarego kruka* autorstwa Anatola Stiepanenko z 2001 roku, wydany w postaci zwoju czarnej foli, czy *Narodziny infantki* Agnieszki Żmudzińskiej z 2006 roku stanowiący obraz z kartą. Łącznie w tej kategorii znalazło się 11 pozycji.

W kategorii „potencjalnych kodeksów" znalazły się dokumenty swym wyglądem nawiązujące do tradycyjnych książek w formie nie-kodeksowej. Można tu zobaczyć tzw. leporello oraz zbiory ilustracji, grafik i tekstów w postaci luźnych kart, przechowywane w pudełkach i tekach, stanowiących wraz z nimi integralną całość. Wśród eksponatów w tej kategorii znalazły się łącznie 22 pozycje. Są to m. in. *Wratislawia* Krystyny Szczepanik w postaci 13 dwustronnych plansz; *Księga Rodzaju – fragmenty* z lat 1982-1983 autorstwa Teresy Chelickiej w postaci 8 grafik umieszczonych w tece oraz *Pieśń nad pieśniami Salomona* autorstwa Justyny Dzięweckiej z 1997 roku w postaci 14 plansz. Równie interesujące są pozycje autorów zagranicznych, a wśród nich: 10 grafik z Bogoty pt. *Memoria el en Tiempo* z roku 1982, autorem których jest Gustavo Zalamea; *Lac – A. de Lamartine* Barbary de Brunhoff z 2006 roku zawierające luźne karty oraz pudełko – oba elementy w całości wykonane z różnych gatunków papieru czerpanego oraz *Book* autorstwa Joopa Visera stanowiąca cykl artykułów o książce w 2 okładkach, opublikowana w 1993 roku. Nie wszystkie pozycje w tej grupie zostały opublikowane, najczęściej stanowią one pojedyncze egzemplarze, będące wyrazem pracy twórczej artysty.

Nieco obszerniejszy jest zbiór tzw. „kodeksów z konceptem" (just-books). Są to:

„*książki w formie współczesnego, zwykłego kodeksu, w których artysta eksponuje swoją sztukę, w postaci konceptualnej, wizualnej, typograficznej, etc. - zwykle w dużych nakładach.*”[33] Można tu znaleźć pozycje zarówno polskich jak i obcych autorów, jak np. *Zidentyfikowane obiekty latające* Andrzeja Czeczota opublikowane w wydawnictwie KAW w 1980 roku; *Myśli łamane przez kroki* autorstwa Tomasza Dobiszewskiego z 2004 roku; *Wilk* Tadeusza Budzińskiego z ilustracjami Lecha Majewskiego, Andrzeja Strumiłły i Tadeusza Konarskiego opublikowana przez Wydawnictwo BOSZ w 2004 roku; *Pan tu nie leżał* Joanny Bąk opublikowana w 2012 przez Fundację Bielecki Art oraz *After* Petera Downbrough' a wydany przez Imschoot w 1988 roku, *Talisman* Jose Hernandes'a opublikowany przez Wydawnictwo LIXVS, w Madrycie w 1990 roku czy *The last picture* Alexandra Honory z 1995 roku. Cała grupa niezwykle różnorodna składa się z 42 pozycji.

Niezwykle interesującą kategorię stanowią również „kodeksy dzieła” tzw. book works. Jak podają sami artyści, są to książki „*w formie <<innego bo niezwykłego>> kodeksu, nawiązujące do tradycji pięknych średniowiecznych ksiąg z oryginalnymi pracami artystów (miniaturami, grafikami, oprawami, zdobieniami, rekwizytami, etc.), zwykle unikaty, repliki lub małe nakłady wyznaczone techniką artysty.*”[34] W grupie tej Znalazły się łącznie 22 pozycje.

Następne obiekty, tzw. „post – kodeksy” przyjmują nowoczesną formę multimedialną. Znajdują się tu płyty CD i kasety, zbiory w postaci tzw e-booków i audiobooków bez względu na rodzaj nośnika. W zespole tym znajdujemy 8 pozycji z lat 1981 – 2011.

Wśród „obiektów i instalacji” dominują obiekty inspirowane książką w tradycyjnym znaczeniu, lecz znacznie w swej formie od niej odbiegające. W Muzeum udostępnia się 18 tego typu pozycji, w których możemy znaleźć prace takich artystów jak: Zbigniew Sałaj, Włodzimierz Szymański, Anna Goebel czy Marek Gajewski. Swoim artyzmem zaskakuje eksponat zatytułowany *Bezimienna* posiadający pergaminową okładkę i ołowiany blok książki. Dzieło to jest niepodpisane. Brak nazwy autora w pełni oddaje temat i unikatowość egzemplarza.

---

[33] *Book Art Museum* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.book.art.pl/index.php/kolekcja-edukacyjna

[34] *Book Art Museum* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.book.art.pl/index.php/kolekcja-edukacyjna.

W grupie określanej mianem „liberatura”[35] zgromadzono 13 pozycji wydawanych głównie przez Korporację Ha!art oraz Liberatorium. Dzieła te cechuje niezwykła forma przestrzenno – wizualna, która wraz z tekstem tworzy integralną pod względem artystycznym całość. Książki te mimo iż ich forma, zwykle symboliczna, zaskakuje odbiorcę, nadają się do czytania. Dominują tu utwory Katarzyny Bazarnik i Zenona Fajfera – twórców i teoretyków liberatury, redaktorów serii "liberatura" wydawnictwa Ha!art. Wśród eksponatów w kolekcji tej nie mogło zabraknąć chyba najsłynniejszego poematu emanacyjnego Z. Fajfera pt. *Spoglądając przez ozonową dziurę*. Utwór ten wydano na przezroczystej folii i umieszczono w butelce po alkoholu. Całość umieszczono w tekturowym pudełku.

Interesującą kategorią jest również zespół „Książki dla dzieci”, w którym znajdują się publikacje projektowane lub ilustrowane przez znanych artystów, jak również eksponaty wytwarzane przez dzieci. Przykładem może tu być tekst Joanny Olech pt. *Czerwony Kapturek – niebaśnie* w opracowaniu graficznym Grażki Lange. Dzieło, opublikowane przez Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza, w Warszawie w 2005 roku, oprawione zostało w twardą okładkę. Ilustracje całostonicowe, utrzymane są w odcieniu czerni, bieli i szarości. Mocnym akcentem są czerwone dodatki np. jak czapeczka głównej bohaterki czy motywy roślinne. Tekst stanowi jedność z ilustracjami.

Równie interesujący, co zaskakujący jest tytuł *Jak robić przekręty? - poradnik dla dzieci* autorstwa Michała Rusinka. Tekst opublikowany w 2010 roku przez wydawnictwo „Znak” zyskał ciekawą oprawę graficzną. Młodego jak i starszego czytelnika zachwycają ilustracje Joanny Olech oraz wyśmienite kolaże Marty Ignerskiej. Ujęte w twardą oprawę rymowanki opublikowano na 73 stronach.

Ostatnią kategorię stanowią druki bibliofilskie, czyli dokumenty tworzone dla miłośników, pasjonatów i kolekcjonerów pięknej książki. Wydawane okolicznościowo, w niskim nakładzie, zwykle są ręcznie numerowane. Wśród druków bibliofilskich zgromadzonych w Łodzi można znaleźć m. in. takie tytuły, jak *Druki i druczki* Romana Tomaszewskiego opublikowane w 1987 roku jako pokłosie odczytu wygłoszonego przez autora na Ogólnopolskim Zjeździe Bibliofilów 19 września 1987 r.; *Sarmacja*

[35] Zob. *Liberatura: wstąp do liberatury* [online]. Dostęp: 6.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.liberatura.pl/co-to-jest-liberatura.html.

Hartmanna Schedla opublikowana nakładem Oficyny Drukarskiej Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu w 1992 r. według składu londyńskiej oficyny Stanisława Gliwy z 1973 roku oraz *Spoon River płynie przez Łódź* autorstwa Jacka Indelaka, opublikowane przez CdA w 1989 roku.

Analizując dokumenty znajdujące się w poszczególnych kolekcjach należy zwrócić uwagę na fakt, iż granice niektórych kolekcji są dość płynne. Zdarza się bowiem, że eksponaty zaliczane do jednej grupy, pojawiają się również w drugiej. Dotyczy to szczególnie książek wydawanych przez Correspondance des Arts, które są wykorzystywane zarówno jako przykłady książek artystycznych, jak i edukacyjnych. Eksponaty te wykorzystywane są podczas tzw. lekcji muzealnych i pozwalają prześledzić zmieniające się trendy w sztuce książki w ostatnich latach.

Istotnym zagadnieniem jest również różnorodność eksponatów w kolekcji „Polska Książka Artystyczna z przełomu XX i XXI wieku". Są to książki artystyczne, a więc dokumenty stanowiące jedność i integralną całość (korespondencję sztuk) zarówno pod względem tekstu jaki wyposażenia edytorskiego. To prawdziwe książki – dzieła sztuki przeznaczone raczej do podziwiania, niż do czytania. W wielu przypadkach są to eksponaty, które swym wyglądem przypominają książki, a w rzeczywistości są obiektami 'książko-podobnymi', będącymi wynikiem twórczej inspiracji i fascynacji książką lub tekstem literackim.

W każdej zaprezentowanej kolekcji łódzkiej placówki dostrzegamy bogactwo materiałów i zastosowanych pomysłów. Artyści wykorzystują nie tylko papier, ale również pergamin, różne rodzaje skór, plastik, metal, szkło, cegłę i płótno, a więc wszystko, co może sprzyjać twórczej inspiracji. Tylko w kolekcji edukacyjnej możemy zaobserwować tzw. książki piękne, a więc pod względem edytorskim wyjątkowe, posiadające ilustracje i oprawy o wysokim poziomie kunsztu. Ten rodzaj eksponatów dominuje w kategorii druków bibliofilskich, niemniej jednak pojedyncze egzemplarze zdarzają się także w pozostałych podgrupach.

Badany księgozbiór ze względu na swą unikatowość i wysokoartystyczny charakter posiada więc cechy uniwersalne. W każdej bowiem kolekcji znajdujemy eksponaty zaliczane do kategorii książek pięknych, książek integralnych (wytwornych) i książek – dzieł sztuki. Takie zestawienie cennych druków ilustrujących różne formy,

gatunki, szkoły i techniki edytorsko-artystyczne powoduje, iż jest to jedyny taki zbiór w Polsce, a na pewno jeden z nielicznych na świecie. W niektórych przypadkach celowo wymieniono tylko tytuły dzieł. Zabieg ten umożliwił zidentyfikowanie jaki rodzaj zbiorów (tytuł i wydawca) znajduje się w danej kolekcji. Odwiedzając bowiem Muzeum Książki Artystycznej nie można zbadać wszystkich zgromadzonych tam eksponatów. Ilość i sposób przechowywania zbiorów uniemożliwia pełną ich identyfikację, a w konsekwencji także precyzyjną o nich informację.

Od kilku lat Muzeum dysponuje również zbiorem potocznie nazywanym „biblioteką książek o książce". Niektóre dokumenty gromadzone są od początku istnienia placówki. Największy zrąb stanowią jednak książki podarowane placówce w 2011 roku przez prof. Alfreda Świerka z Moguncji – ok. 1200 woluminów. Księgozbiór ten składa się głównie z polskich oraz niemieckich dokumentów tematycznie związanych z książką oraz jej produkcją (historia i czasy współczesne książki i drukarstwa, papiernictwo, ilustratorstwo, oprawoznawstwo, historia sztuki), zawiera polskie i obce wydawnictwa zbierane przez Jadwigę i Janusza Tryznów oraz katalogi wystaw gromadzone przez Alicję Słowikowską. Obecnie dostępne są jedynie 2 spisy bibliograficzne książek o książce. Są to spis Dominiki Biernat do pracy magisterskiej[36] oraz spis książek podarowanych przez prof. Alfreda Świerka. Aktualnie książki z tego zespołu nie są dostępnie dla zwiedzających. Jak informują Tryznowie – bezpośredni dostęp do książek będzie możliwy po remoncie muzeum i zagospodarowaniu w nim kilku pomieszczeń na potrzeby biblioteki.

Problem udostępniania eksponatów dotyczy aktualnie wszystkich kolekcji książkowych. Ze względu na katastrofalny stan willi Grohmana, zwiedzający mogą oglądać tylko eksponaty zgromadzone w zaszklonych gablotach, znajdujących się w dawnym gabinecie przemysłowca.[37] Pozostałe zbiory przechowywane są w miejscach niedostępnych dla odwiedzających, mimo to Jadwiga Tryzno chętnie opowiada o swoich zbiorach. Trudno ocenić dokładną liczbę eksponatów w poszczególnych kolekcjach ze względu na brak spisów bibliograficznych i katalogów. Spisy, którymi dysponuje placówka wykonano kilka lat temu, są więc

[36] D. Biernat: *Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi*. Praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dr hab. Urszuli Perkowskiej. Obroniona w 2005 roku w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

[37] Stan na 30.04.2013 r.

zdezaktualizowane i nie stanowią odzwierciedlenia stanu faktycznego.

Dla bibliologa interesująca będzie jeszcze jedna kolekcja zgromadzona w Muzeum. Nie jest to już zbiór cennych ksiąg, lecz maszyn i urządzeń służących do ich wytwarzania. „Kolekcja sprzętów epoki Gutenberga" to zbiór zabytkowych pras drukarskich i urządzeń graficznych, maszyn drukarskich, matryc i urządzeń do produkcji czcionek metalowych i drewnianych, a także kolekcja czcionek[38], kaszt zecerskich i regałów na gotowe składy tekstu. W placówce znajdziemy również zespół urządzeń i maszyn introligatorskich oraz służących do czerpania papieru. Wszystkie eksponaty są sprawne i gotowe do pracy. Służą artystom zgromadzonym wokół Muzeum jak również wszystkim zainteresowanym tematem drukarstwa artystycznego. Placówka organizuje bowiem liczne imprezy okolicznościowe, wystawy, konkursy i warsztaty promujące sztukę czarnodrukową.

Na uwagę zasługuje również fakt, że Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi grozi zamknięcie. Budynek, w którym placówka ta mieści się od początku swojego istnienia nie jest prawną własnością Jadwigi i Janusza Tryznów ani założonej przez nich Fundacji Correspondance des Arts. Artyści od 1996 roku prowadzą sądową walkę o prawo własności do willi Grohmana. Budynek ten formalnie należący do firmy UNIONTEX obciążony jest ogromnym zadłużeniem, dlatego też zagrożony jest licytacją komorniczą. Trwająca już blisko 20 lat walka, nadal pozostaje nie rozstrzygnięta. Utrata tego zabytkowego budynku, jak również ewentualna przeprowadzka Muzeum w inne miejsce, mogłaby spowodować niepowetowane szkody; dla zgromadzonych tam eksponatów oraz samych artystów. Należy bowiem chronić to, co najcenniejsze, zwłaszcza dla dziedzictwa kultury.

Kolejną prywatną placówką, której działalność poświęcona jest pięknej książce jest Muzeum Sztuki Książki Kurtiak i Ley z Koszalina. Historia jej powstania, podobnie jak w przypadku łódzkiego Muzeum, ściśle wiąże z założeniem oficyny wydawniczej. Wydawnictwo Artystyczne Urszuli Kurtiak i Edwarda Leya oficjalnie rozpoczęło działalność w 1989 roku. Zbiegło się to ze zmianą systemu ustrojowego i wprowadzeniem reform gospodarczych[39], dzięki którym mogli oni założyć własne

[38] Kolekcja czcionek i kaszt zecerskich obejmuje kroje pisma: Rex, Paneuropa, Sejmowa Antykwa, Półtawski, Toruńska, Nicola Couchin, Baccarat, Noblesse, Cyklop, Nil, Suez, Garamond, Baskerville, Bembo, Old Style Bold, Plantin, Bodoni, Clearface.

[39] Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej. (Dz. U. 1990, nr 41, poz. 324.)

wydawnictwo. Wcześniej wydawcy prowadzili obwoźny antykwariat i introligatornię. Następnym krokiem był zakup czcionek i maszyny do pisania, dzięki czemu można było rozpocząć prace nad dawną książką. Na początku lat dziewięćdziesiątych Edward Ley nawiązał kontakt z penitencjariuszami ciężkich więzień, od których uczył się fachu introligatorskiego. Nie było bowiem tajemnicą, iż byli więźniowie podczas odbywania kary uczyli się różnorodnego rzemiosła artystycznego, w tym zdobnictwa książek.

W tym samym czasie żona Edwarta Leya, a zarazem współwłaścicielka wydawnictwa – Urszula Kurtiak wyjeżdża do miejscowości Ascona, położonej w dystrykcie Locarno w kantonie Ticino, w Szwajcarii, gdzie przez 2 lata uczy się w znanej na całym świecie szkole introligatorstwa artystycznego i konserwacji książki - „Professional School for Book Restorers (Centro del bel Libro)"[40]. Ponieważ w tym czasie brakuje na Pomorzu szkoły kształcącej introligatorów i artystów książki, Urszula Kurtiak zwraca się o pomoc finansową do rządu francuskiego. W 1995 roku strona francuska przyznaje stypendium naukowe na dalszy rozwój przedsięwzięcia. Pozyskane w ten sposób środki wydawcy inwestują w szkolenia i materiały na książki. W tym samym roku otwierają też prywatne Muzeum Sztuki Książki oraz szkołę introligatorstwa artystycznego „Legatoria Artificiosa", w ramach których nie tylko zajmują się wydawaniem i konserwacją książek, ale również przekazują nabytą wiedzę wszystkim zainteresowanym. Głównymi odbiorcami dzieł stworzonych w pracowni w Koszalinie są znane osobistości świata nauki, religii i polityki.

„*Profil działalności oficyny obejmuje wydawanie niskonakładowych, bibliofilskich edycji, usługi introligatorskie, poligraficzne i konserwatorskie. W dorobku edytorskim Wydawnictwa Kurtiak i Ley znajduje się kilkadziesiąt unikatowych pozycji klasyków literatury polskiej i światowej, w nakładach od pięciu do tysiąca numerowanych egzemplarzy. Charakterystyczną cechą tych wydawnictw jest zróżnicowanie ich wyglądu, a nawet materiału piśmienniczego w obrębie danej edycji. Poszczególne wersje jednego tytułu różnią się zazwyczaj kolorem i rodzajem materiału introligatorskiego (jedwab, pergamin, skóra, kamienie szlachetne), gatunkiem materiału piśmienniczego (papier ręcznie czerpany, papirus), szatą graficzną i zdobieniem*

[40] *Classes at Ascona.* „Abbey newsletter" [online] 1985. Vol. 9, nr 3. Dostęp: 15.0.2010. Dostępny w World Wide Web: http://cool.conservation-us.org/byorg/abbey/an/an09/an09-3/an09-309.html oraz *The centro del bel libro Ascona* [online]. Dostęp: 15.0.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.cbl-ascona.ch/html/index_-_en.html.

książek.”[41]

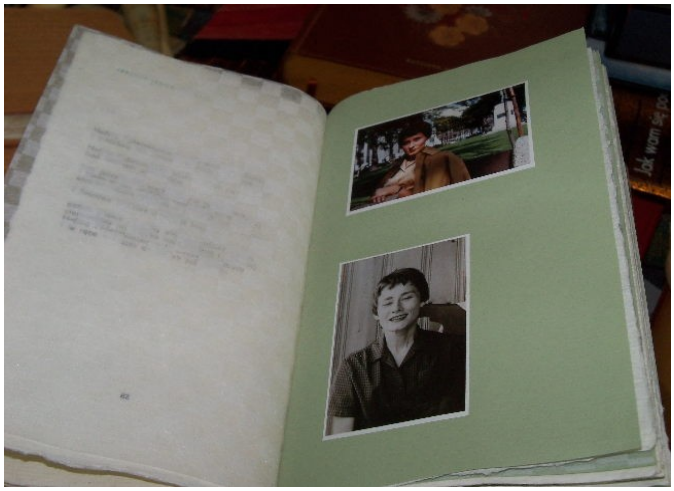
Początkowo swoje książki U. Kurtiak i E. Ley drukowali w drukarniach typograficznych w Jędrzejowie i Dusznikach Zdroju. Pierwszą książką, która praktycznie w całości powstała w Koszalinie dzięki uprzejmości drukarni „Intropol” były wiersze Haliny Poświatowskiej „Ogień zielonych księżyców”. Książka wydana na czerpanym papierze w kolorze chamois z Dusznik to pierwsza książka zapachowa w tej niezwykłej oficynie. Dzieło Poświatowskiej wyróżnia się zapachem konwalii, gdyż jak informują twórcy był to ulubiony zapach autorki. „*Do wydania tego tytułu przyczynił się znacząco wielbiciel poetki, Piotr Dybowski. Już sam pomysł książki jest unikalny. Tomik składający się z najpiękniejszych wierszy Haliny Poświatowskiej, pomyślany jest jako rodzaj albumu pamiątek. Zaskakują w nim pełne żywych kolorów fotografie poetki wykonane w latach sześćdziesiątych w Ameryce. W romantycznych małych kopertkach czytelnik znajdzie faksymilia niektórych jej rękopisów. Książka powstała z uwielbienia poetki, która za życia była owiana legendą, trwającą do dziś*.”[42]

Fot. 67. H. Poświatowska: *Ogień zielonych księżyców* - oprawa. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

[41] J. Misiak: Op. cit., s. 359-366.

[42] *Poświatowska Halina – Ogień zielonych księżyców.* „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley” [online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/poswiatowska-halina-ogien-zielonych-ksiezycow/.

Fot. 68. H. Poświatowska: *Ogień zielonych księżyców* – oryginalne fotografie autorki. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

Kiedy powstała następna książka – *Sztuka kochania* Owidiusza – narodził się pomysł stworzenia unikatowych egzemplarzy, różniących się od siebie.[43] Książkę tę wydrukowano w wysokim jak na tę oficynę nakładzie 499 egzemplarzy. Pierwszych 10 tomików otrzymało ekskluzywną oprawę w postaci zdobień unikatowymi naturalnymi kamieniami w srebrze. Kolejne egzemplarze, do 150. włącznie, oprawione zostały w wiśniową lub czerwoną skórę, a pozostałe w półskórek. „*Publikacja wzbogacona została kompozycją zapachową o nazwie "kouros", w której skład wchodzi m. in. piżmo stanowiące aluzję do frywolności Owidiuszowskiego tekstu*”. [44]

Po kilku latach takiej działalności, w połowie lat 90. XX wieku, wydawcy zdecydowali się zaprezentować swoje dzieła szerszej publiczności. Książki zaczęto wystawiać na targach i spotkaniach wydawców i bibliofilów, w Polsce i za granicą. Wtedy też zrodził się pomysł, aby stworzyć muzeum książki. Trudno określić dokładną datę powołania do życia koszalińskiej placówki. Urszula Kurtiak i Edward Ley rozpoczęli "na nowo" pozyskiwać swoje dzieła, wcześniej przygotowywane na zamówienia kolekcjonerów i sprzedawane. Wiele egzemplarzy odtworzono. Wiele też zyskało nową oprawę graficzną. Tak zainicjowana kolekcja stała się podstawą

[43] K. Grabski: *Z miłości do książek*. „Prestiż: magazyn koszaliński” [online] 2009. Nr 10. Dostęp. 16.09.2010. Dostępny w World Wide Web:www. http://kurtiak-ley.pl/wp-content/uploads/Artykuly/Prestiz-Z_milosci_do_ksiazek.pdf.

[44] H. Drzewiecki: *Książki niezwykłe*. „Platinum” [online] 2005. Nr 1. Dostęp: 16.09.2010. Dostępny w World Wide Web: www. http://kurtiak-ley.pl/wp-content/uploads/2007/05/platinium-nr-1-2005.gif.

działalności Muzeum Sztuki Książki oraz prowadzonych w nim badań naukowych, których tematem jest introligatorstwo artystyczne i książka artystyczna na świecie.

W bogatym dorobku wydawnictwa uwagę przyciąga również inna publikacja Owidiusza. „*O kosmetyce twarzy pań*” - *De Medicamine Faciei Feminae.* To edycja polsko-łacińska wydana w postaci zwoju papirusowego. Badania nad dawną książką oraz technologiami jej wytwarzania spowodowały, że książka ta została wydana zgodnie z dawnymi zasadami. Ilustracje ręcznie barwione wykonane zostały przez Jerzego Kozimora. Książka zaopatrzona jest w jeden umbilicus, czyli drewniany drążek ułatwiający czytanie.

Fot. 69. Owidiusz: *O kosmetyce twarzy pań* – publikacja wydana na papirusowym zwoju. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

Przez lata książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie stały się tak popularne, że zaczęto je kupować na prezent. Jak pisze Małgorzata Komza, zwyczaj obdarowywania książkami ukształtował się w Europie dopiero w XIX wieku, lecz pierwsze próby stosowania książek jako podarków pojawiały się już w XVIII stuleciu w Niemczech i we Francji. Na rynku zaczęły ukazywać się wówczas tzw. almanachy

literackie.[45] W latach dwudziestych XX wieku zaczęto wydawać tzw. edycje prezentowe, które można porównać do publikacji wydawanych w Kurtiak i Ley. Starannie oprawiane, trwałe i bogato ilustrowane uznawane były za coś niezwykle cennego. Rozwinęły się więc warsztaty typografii wytwornej, produkujące książki luksusowe na potrzeby specjalnych grup użytkowników. [46]

Wśród obdarowanych artystycznymi perełkami znalazły się m. in znakomitości świata nauki i kultury, głowy państw i Kościołów różnych wyznań. Zamówienia najczęściej składają duże firmy, lecz coraz więcej jest też osób prywatnych, które chcą mieć w swych prywatnych bibliotekach prawdziwe dzieła sztuki wydawniczej. Wielu z nich nie chce jednak ujawniać nazwisk. Podczas jednej z pielgrzymek papieża Jana Pawła II do Polski Zarząd firmy PLL LOT postanowiła obdarować Jego Świątobliwość takim szczególnym prezentem. Wydawnictwo Kurtiak i Ley rozpoczęło pracę od wnikliwych badań biograficznych obdarowywanego, skupiło się szczególnie na poznaniu jego zainteresowań i pasji. Tak też narodził się pomysł wydania *Listów św. Jana od Krzyża*. Jan Paweł II był zafascynowany postacią świętego, dlatego też otrzymał jedyny w swoim rodzaju unikatowy egzemplarz. Książka wydana na czerpanym papierze została umieszczona w wysadzanej bursztynami w srebrze kasecie. Edycja 5.- egzemplarzowa nawiązuje do średniowiecznego zwyczaju przechowywania cennych druków.

W roku1999 wydano ponadczasowe dzieło, jakim jest *Trylogia* H. Sienkiewicza. Oprawiona w białą skórę, ozdobiona licznymi tłoczeniami i kamieniami szlachetnymi książka, przyciąga obrazem przedstawiającym wydarzenia z oblężenia Częstochowy, zlokalizowane na stronicach bloku książki. Malowidło autorstwa Jerzego Koźmina przywodzi na myśl najtrudniejsze chwile narodu polskiego.

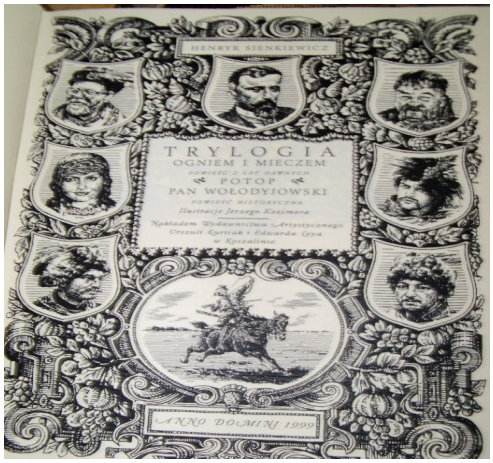
[45] M. Komza: *Książki - podarki. Historia, typologia, funkcje*. "Studia o Książce" 1993. T. 19, s. 75-112.
[46] J. Sowiński: *Typografia wytworna w Polsce 1919 – 1939*. Wrocław 1995.

Fot. 70. H. Sienkiewicz: *Trylogia.* Dzieło ilustrowane przez Jerzego Koźmina. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

Publikacja zawiera również autografy aktorów i realizatorów filmowej wersji *Ogniem i mieczem*. W *Trylogii* znajduje się 7 ilustracji, odbitych na czerpanym papierze. Strona tytułowa ozdobiona została zdjęciami Henryka Sienkiewicza, reżysera obrazu filmowego Jerzego Hoffmanna oraz aktorów odtwarzających główne postacie: Izabeli Skorupko (Helena Kuncewiczówna), Michała Żebrowskiego (Jan Skrzetuski), Aleksandra Domogarowa (Jurko Bohun), Krzysztofa Kowalewskiego (Jan Onufry Zagłoba) i Zbigniewa Zapasiewicza (Jerzy Michał Wołodyjowski). Łącznie wydano 499 egzemplarzy na papierze bezdrzewnym, w tym 40 egzemplarzy w tzw. oprawie jubilerskiej.[47]

[47] *Henryk Sienkiewicz – Trylogia*. „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley" [online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/trylogia/

Fot. 71. Strona tytułowa Sienkiewiczowskiej Trylogii. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

Następnym białym krukiem tej kolekcji jest *Fletnia chińska*. Treść książki stanowią wyszukane przez Leopolda Staffa niezwykle piękne i wzruszające przykłady chińskiej poezji. Publikacja ta, również wydana na ręcznie czerpanym papierze, oprawiona została w czerwony jedwab, zachwyca niespotykanym dla książki europejskiej kolistym kształtem. Umieszczone tradycyjne chińskie znaki i ideogramy potęgują wrażenie orientalizmu. Jak podkreślają właściciele instytucji, umieszczony w centrum koła podwójny znak szczęścia traktowany był w Chinach jak amulet przynoszący szczęście w miłości. Publikacja limitowana, pachnąca jaśminem inspiruje refleksje nad kulturą Wschodu.

Fot. 72. Fletnia chińska. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

Innym przykładem książki wytwornej może być *„wybór najpiękniejszych i najbardziej znanych kolęd zebranych w niecodziennym w formie tomie <<Pastorałki polskie>> - aby wywołać skojarzenie z atmosferą świąt Bożego Narodzenia, książce nadano kształt serca. Każdy egzemplarz nakładu został ręcznie oprawiony w jasnożółtą skórę i ozdobiony tłoczonym szlakiem roślinnym, który na okładzinie przedniej wzbogacają złote listeczki. Marginesy kart są ozdobione bordiurą o motywach roślinnych i zwierzęcych oraz stylizowanymi miniaturami o tematyce bożonarodzeniowej. Poniżej tytułu każdej pastorałki umieszczono kilka linijek zapisu nutowego kolędy. Opracowanie graficzne książki i wybór utworów są dziełem Urszuli Kurtiak, autorem ilustracji jest Jerzy Kozimor. Pastorałki.. wydano w nakładzie 388 egzemplarzy*."[48]

Introligatorską perełką, która przyciąga oko bibliofila jest niezwykła książka kucharska zatytułowana *Compendium ferculorum albo zebranie potraw przez Stanisława Czernieckiego kuchmistrza hrabiego Aleksandra Michała Lubomirskiego napisana.* Reprint publikacji wydanej w 1682 roku, oparty na egzemplarzu przechowywanego w Muzeum Przypkowskich w Jędrzejowie, nie tylko przybliża sekrety staropolskiej kuchni, ale również stanowi świadectwo obyczajów i kultury baroku. Wydana z przepychem godnym epoki, z którą jest niewątpliwie związana, książka trafia w gusta nie tylko wyrafinowanych smakoszy. Tę wyjątkową pozycję „*wytłoczono w Oficynie Wydawniczej w Jędrzejowie w nakładzie 500 egzemplarzy. Oprawiono ręcznie w skórę w Pracowniach Introligatorstwa Artystycznego Kurtiak i Ley w Koszalinie. Sygnaturą KiL (Kurtiak i Ley) ponumerowano egz. od 1 do 350. Całą edycję wykonano tak, jakby była zrobiona 327 lat temu. Papier ręcznie czerpany, skład czcionek ręczny, tłoczenie i oprawa w skórę również wykonana ręcznie.*"[49]

W tej kolekcji wyróżnia się także pierwsze wydanie niezwykle bogato ilustrowanej książki pt. *Nowe ogrody*, znanego ogrodnika epoki baroku Johanna Davida Fülcka. „*Ryciny przedstawiają wiele projektów rabat, klombów, kwietników, szpalerów, żywopłotów, ogrodzeń, obiektów i innych kompozycji charakterystycznych dla ogrodów*

---

[48] S. Razcwarkow: *Najnowsze dary i nabytki... dla zbiorów nowszych : książki*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej" [online] 2005. Nr 3(174). Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.bn.org.pl/download/document/1246021790.pdf.

[49] *Compendium Ferculorum albo zebranie potraw ...* „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley"[online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/edycje-bibliofilskie/compendium-ferculorum/.

formalnych.”[50] Oprawa kolekcjonerska, zwraca uwagę umiejętnym połączeniem różnych rodzajów skór.

Inną pozycją nawiązującą do sztuki dawnej książki jest *Kronika opowiadająca dzieje Piotrowe. Historia Piotra Włostowica*. Publikacja przygotowywana z niezwykłą precyzją, bogata w oryginalne iluminacje, inicjały i bordiury nieodłącznie przypomina książkę średniowieczną. Ręcznie wykonana oprawa sakwowa była powszechna od XIV do XVI wieku. Książki wówczas noszono przytroczone do pasa. W przypadku *Kroniki* wykorzystano najlepsze materiały. Czerwona skóra zastosowana na oprawę jest bogato tłoczona, a liczne złocenia na stronicach podnoszą wartość publikacji.

Fot. 73. *Kronika opowiadająca dzieje Piotrowe. Historia Piotra Włostowica*. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

Wśród niecodziennych wydawnictw oficyny znalazła się również poezja Wisławy Szymborskiej. Tomik zatytułowany *Nic dwa razy* swą stylistyką przypomina damską torebkę. Oryginalne zapięcie i łańcuszek sprawiają, że książkę można nosić zawieszoną na ramieniu. Czarna zamszowa oprawa z dodatkiem czerwonej skóry podkreśla kobiecą aurę poezji.

[50] *Flück Johann David – Nowe ogrody*. „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley”[online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/nowe-ogrody/

Fot. 74. W. Szymborska: *Nic dwa razy*. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie.

Ciekawym przykładem sztuki introligatorskiej mogą być *Fraszki i przysłowia* Leonarda da Vinci w przekładzie Leopolda Staffa. „*Książkę wydrukowano na papierze bugra w nakładzie 188 egzemplarzy i oprawiono w skórę. Na grzbiecie oprawy zaznaczone są wypukłe zwięzy. Przednia okładzina została ozdobiona złoconymi motywami roślinnymi. Na uwagę zasługuje również przepiękna wyklejka, na której widnieją fragmenty szkiców Leonarda da Vinci. W środku książki wklejono dwie reprodukcje rysunków machin zaprojektowanych przez włoskiego artystę. Na każdą fraszkę i przysłowie przeznaczono jedną stronę. Teksty rozpoczyna inicjał, w którym wykorzystano motyw skrzydeł z projektu machiny latającej Leonarda da Vinci.*”[51]

Jak można się zorientować na podstawie zaprezentowanych przykładów, dorobek wydawnictwa, a w efekcie zasób eksponatów koszalińskiego Muzeum Sztuki Książki charakteryzuje się szczególną dbałością o szczegóły i prawdę historyczną. Wszystkie wydane przez Kurtiak i Ley pozycje przygotowywane są według starych technik drukarskich i introligatorskich. Ręcznie czerpany papier, samodzielnie wycinane przez zecera czcionki, wreszcie ręczne zszywanie poszczególnych kart i zapach powodują, że książki te stają się cennymi dziełami sztuki. W bogatym dorobku

[51] S. Razcwarkow: *Najnowsze dary i nabytki... dla zbiorów nowszych : książki*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” [online] 2005. Nr 3(174). Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.bn.org.pl/download/document/1246021790.pdf, s. 12-13.

oficyny dominują dzieła klasyków literatury, dzieła treści historycznej i filozoficznej, a każde z nich to prawdziwa perełka introligatorska. Bogate zdobnictwo to umiejętne naśladownictwo, ale zarazem ocalenie tradycji rzemiosła książki i związanych z nimi wzorów estetycznych. Niektóre wydawnictwa oficyny to trafnie i z niezwykłym kunsztem przygotowane kopie dzieł, które już wcześniej zostały opublikowane. Wśród bogatej oferty placówki nie brakuje reprintów, których ceny wielokrotnie przekraczają średnią krajową, a więc są przeznaczone dla niewielkiego grona odbiorców.

Wydawcy umiejętnie dbają o swoje interesy, zgłaszając swoje wynalazki w dziedzinie sztuki introligatorskiej w Urzędzie Patentowym RP. Nawiązują współpracę z uczelniami wyższymi nie tylko z Pomorza, ale i całej Polski. Na praktyki i szkolenia do Koszalina tłumnie przyjeżdżają studenci uczelni artystycznych i humanistycznych. W 2010 roku nawiązano też współpracę z Instytutem Mechatroniki Nanotechnologii i Techniki Próżniowej Politechniki Koszalińskiej w zakresie tworzenia nowych typów opraw książkowych. Trwają prace nad stworzeniem nowej oprawy pokrytej warstwą diamentu.

Od kilkunastu lat oficyna bierze udział w Targach Książki i imprezach promujących książkę i czytelnictwo. Zdobywa liczne wyróżnienia i certyfikaty poświadczające mistrzostwo w dziedzinie introligatorstwa artystycznego. Współpracuje też z bibliotekami w regionie, pomagając w konserwacji i ochronie cennych zbiorów. W razie potrzeby udostępnia maszynę fumigacyjną. Aktywnie promuje polską książkę artystyczną na arenie międzynarodowej. Wśród najważniejszych wyróżnień ostatnich lat można wymienić m.in.: nagrodę główną w kategorii Przedsiębiorstwo Mikro w Konkursie „Koszaliński Denar – Nagroda Gospodarcza Roku 2008" (18 czerwca 2009), honorowy tytuł Mecenasa Polskiego Bractwa Kawalerów Gutenberga (kwiecień 2009), Medal Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek za działalność na rzecz książki, jako dzieła sztuki (Warszawa 2009 r.) czy Certyfikat Solidności w Biznesie (1.03.2010). Nagrodzono również ekskluzywne wydanie *Fraszek* Leonarda da Vinci w konkursie *Gifts Of The Year 2010* w kategorii Produkty de Luxe.

Mimo wielu pozytywnych aspektów działalności Wydawnictwa Kurtiak i Ley, zastanawia wysoce komercyjny charakter przedsięwzięcia. Powstały kilka lat temu Program Partnerski polega na promowaniu i sprzedaży wyrobów artystycznych oficyny oraz unikatowych usług introligatorskich. Ceny książek kształtują się od kilkuset

złotych za tom, a program ten gwarantuje sprzedawcy 10% ceny ze sprzedaży. Jak podają sami właściciele oficyny „*partnerem może zostać każdy, kto posiada własną stronę WWW, zdecyduje się umieścić na niej książki Wydawnictwa Artystycznego Kurtiak i Ley i osiągać z tego tytułu prowizję od ich sprzedaży. W programie partnerskim mogą brać udział instytucje, firmy i osoby prowadzące działalność gospodarczą, jak i osoby nie prowadzące działalności gospodarczej*" .[52]

Współczesny czytelnik i badacz książki powinien zadać sobie pytanie, czy dzisiejsza kultura książki potrzebuje tego typu wytworów? Pomysłowość wydawców oraz zachwycająca szata graficzna i artystyczne wykonanie nierzadko stanowią wspaniały podarek. Dzieła produkowane przez Wydawnictwo Kurtiak i Ley nie są niestety przeznaczone dla szerszego odbiorcy. Aspekt finansowy zaburza recepcję czytelniczą tej grupy produktów. Mimo iż wydawcy przyczyniają się do upowszechnienia wiedzy o historii książki oraz do ocalenia tradycji typografii luksusowej, ich działalność ma charakter współczesnej popkultury a'la retro. Podobnie jak w pierwszej połowie XIX wieku książki-podarki były przeznaczane przede wszystkim do oglądania, rzadziej do czytania, książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley częściej ozdabiają dom i wyznaczają prestiż obdarowywanego niż służą kształtowaniu doznań intelektualnych w kontakcie ze słowem pisanym. Istotniejsza staje się wówczas pozycja klienta – ofiarodawcy i odbiorcy – kolekcjonera, niż upowszechnienie estetycznych wzorów tradycji wśród masowego odbiorcy. .

Dziś działalność Muzeum i Wydawnictwa Artystycznego skierowana jest również do młodych ludzi, a powstała w placówce introligatornia artystyczna kształci następnych artystów książki. Przekazywana w niej elitarna wiedza o książce zdobyta w Szwajcarii i we Francji niejednokrotnie stawała się podstawą dla tworzenia wielu prywatnych księgozbiorów domowych i gabinetowych.

Zaprezentowane w rozdziale kolekcje prywatnych muzeów książki to zbiory unikatowe pod względem formy i wykorzystanych materiałów. Cechą wspólną wszystkich tych kolekcji jest fakt, iż są wytworem bibliofilskich i artystycznych pasji ich właścicieli. Każda z badanych kolekcji posiada walory przypisywane dziełom sztuki. Osobliwe, rzadkie, nazywane często białymi krukami eksponaty stanowią

[52] *Program Partnerski Wydawnictwa Kurtiak i Ley*. „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley" [online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/ksiazka-artystyczna/archiwum/program-partnerski/.

dziedzictwo kulturowe, które powinno być chronione z uwagą przez państwo. Niestety w przypadku prywatnych placówek muzealnych, bez względu na profil działalności takiej opieki nie ma.

Wiele muzeów prywatnych boryka się z kłopotami finansowymi, które powodują trudności z zaspokojeniem podstawowych potrzeb placówki kulturalnej, a także, w nielicznych przypadkach, z zapewnieniem odpowiednich warunków przechowywania zbiorów. Nie wszystkie placówki potrafią wykorzystać atut, jakim jest popularność książki artystycznej na świecie i wykorzystać go w bieżącej działalności. Zwykle są to instytucje o charakterze non-profit. Wyjątek stanowi koszalińskie Muzeum Sztuki Książki Kurtiak i Ley.

Opracowanie bibliograficzne zbiorów w muzeach prywatnych w zasadzie nie istnieje. Najczęściej spotyka się nieprofesjonalne spisy bibliograficzne lub inwentarzowe zgromadzonych woluminów. Nierzadko są one zdeaktualizowane i niekompletne. Interesującą kwestią jest stan zachowania poszczególnych kolekcji. W przeciwieństwie do państwowych placówek muzealnych, instytucje prywatne posiadają zbiory bardzo dobrze zachowane. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż eksponaty są stosunkowo nowe i niejako wytwarzane na bieżąco. Zapewniane przez właścicieli muzeów odpowiednie warunki przechowywania sprawiają, iż na książkach niezwykle rzadko spotyka się ślady ingerencji owadów, wody i innych czynników sprzyjających ich degradacji.

Rozdział 6

Kolekcje sztuki książki w bibliotekach o profilu naukowym

Biblioteki już od starożytności były miejscem przechowywania cennych dokumentów i zbiorów ikonograficznych. W zależności od typu placówki bibliotecznej oraz jej warunków organizacyjnych, lokalowych i sprzętowych ustala się właściwą dlań strategię gromadzenia zbiorów, np. według kryteriów tematycznych. Równie istotne jako kryteria porządkujące są potrzeby czytelnika, trwałość czy aktualność zasobu. Znacznie rzadziej, bo głównie w placówkach o profilu naukowym, stosuje się kryterium wartości estetycznej. Bez względu na typ biblioteki można tu znaleźć zbiory zaliczane do kanonu książki pięknej i książki artystycznej. Rzadko natomiast spotyka się książki dzieła-sztuki zwykle pojedyncze egzemplarze.

Obecność kolekcji w bibliotekach posiadających status placówek naukowych wynika przede wszystkim z faktu, iż biblioteki te, funkcjonując przez lata pod opieką swych założycieli, mecenasów i darczyńców, cieszyły się społecznym uznaniem i zaufaniem, co skutkowało przekazywaniem pojedynczych egzemplarzy lub całych kolekcji. Cechą charakterystyczną współczesnych bibliotek naukowych stała się wykształcona kadra i nowoczesny sprzęt umożliwiający szybkie opracowanie księgozbioru, a także odpowiednie jego przechowywanie, konserwację i udostępnianie. Prowadzone przez placówki badania naukowe przyczyniają się do częstszego eksponowania zasobów, a w konsekwencji do promocji samej placówki. Księgozbiór, zwłaszcza najcenniejsze jego eksponaty, staje się znany, a publikowane w prasie naukowej artykuły oraz opracowania upowszechniają wiedzę i rozwijają świadomość czytelnika w zakresie piśmienniczego dziedzictwa kulturowego. Przykładem tego typu działalności naukowej, równocześnie upowszechniającej wiedzę o cennych zasobach, mogą być wieloletnie dokonania takich czasopism, jak *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej* czy *Ze skarbca kultury* (wydawnictwo periodyczne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich) lub *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*.

Ze względu na fakt, iż większość zbiorów zabytkowych, a tym samym kolekcji, w bibliotekach naukowych jest znana w środowisku bibliofilów i bibliologów, penetrowano te mniej znane, posiadające zbiory wysokoartystyczne pod względem edytorskim. Wśród badanych eksponatów znalazły się dokumenty wyróżnione ze

względu na piękne oprawy, wykonywane przez mistrzów introligatorstwa artystycznego, a także druki bibliofilskie tłoczone niskonakładowo na ręcznie czerpanym papierze.

Przykładem jednej z najstarszych kolekcji druków o charakterze bibliofilskim może być kolekcja dzieł z oficyny Maryli i Samuela Tyszkiewiczów, zgromadzona w Dziale Przechowywania i Udostępniania Nowych Druków Zwartych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, stanowiąca przykład pasji bibliofilskiej typografa. Samuel Fryderyk Tyszkiewicz herbu Leliwa, urodził się 1 stycznia 1889 roku w Warszawie, zmarł 12 lipca 1954 roku Castel d'Aiano we Włoszech. W Warszawie uzyskał świadectwo maturalne ukończywszy 7-klasową Szkołę Główną Handlową i Gimnazjum Zgromadzenia Kupców. Następnie uzyskał dyplom średniej zawodowej szkoły elektrycznej w Paryżu. Po wybuchu I wojny światowej powrócił do Warszawy, skąd dość szybko został wywieziony do Kijowa. Za zasługi wojenne 13. listopada 1923 roku Francuzi odznaczyli Tyszkiewicza Legią Honorową. Dzięki gratyfikacji finansowe towarzyszącej temu wydarzeniu przyszły typograf wyruszył w 4-tygodniową wyprawę do Włoch. Tam też najprawdopodobniej zrodził się pomysł utworzenia ręcznej tłoczni.[1]

W 1926 roku Tyszkiewicz na stałe zamieszkał we Włoszech. Nabył staroświecką ręczną prasę i garnitur czcionek starofrancuskich *Nicolas Cochin*. Debiut typograficzny oficyny przypadł na rok 1928. Na pytanie, dlaczego oficyna powstała we Florencji, Tyszkiewicz odpowiadał: „*dlatego, iż nas tu przeznaczenie przygnało, ukryte w głębi duszy, by osiąść w tym najpiękniejszym z najpiękniejszych miast, tam gdzie ongi palec Boży tknął w życiodajną ziemię, budząc dla całego świata twórczego ducha we wszystkich dziedzinach*”.[2]

Pierwsza florencka siedziba oficyny mieściła się przy Piazza d' Azgelio pod nr 20. Tam też powstała pierwsza publikacja. Był to Hymn św. Franciszka z Asyżu. „*Jako artysta Samuel Tyszkiewicz był samoukiem. Korzystał przy tym z opracowań poświęconych sztuce drukarskiej w serii Collection Roret (wydawca Edgar Malfére, Paryż), uczynnie podsuniętych mu przez Józefa Andrzeja Teslara*.”[3]

---

1 W. J. Podgórski: *Poeci na tułaczce: w kręgu autorów Oficyny Nicejskiej Samuela Tyszkiewicza 1940-1947*. Warszawa, Wydaw. SBP 2002, s. 13-14.

2 Cyt. za J. A. Teslar: *Tyszkiewicz i jego florencka oficyna.* W: Samuel Tyszkiewicz – artysta typograf. B. Przyłubski [et al.]. Essex 1962, s. 24 ; M. Szypulski: *Magister Samuel Typographus. Rzecz o Samuelu Tyszkiewiczu drukarzu emigracyjnym (1889-1954).* Kraków 2004, 198 s.

3 W. J. Podgórski: Op. cit. s. 19.

Jak wspomina po latach Maryla Tyszkiewiczowa[4] „pierwsze próby drukarskie rozpoczęto w 1926 roku. Dokonywane one były małą ilością czcionek. Z braku prasy drukarskiej pierwsze odbitki *Hymnu św. Franciszka* wykonane zostały wałkiem."[5]

Najstarszą publikacją wśród druków zespołu ossolińskich tyszkiewiczianów jest publikacja Józefa Łobodowskiego zatytułowana *Z dymem pożarów* (sygn. 704.304 cim.).[6] Wydana została w 1941 roku i opatrzona interesującym komentarzem odautorskim, dotyczącym okoliczności powstawania utworu. „Wiersze zebrane w tomie *Z dymem pożarów* pisane były w jesieni 1939 roku, w zimie i na wiosnę 1940. Nieomal wszystkie powstały w Paryżu, część wydrukowałem w grudniu, styczniu i lutym w paryskich czasopismach polskich „Głosie Polskim" i „Słowie". Formy wielu wierszy odbiegają od redakcji ówcześnie ustalonej; rękopisy w swoim czasie zostały zagubione, wobec czego musiałem tekst odtwarzać z pamięci niejednokrotnie zawodnej".[7] Tekst Łobodowskiego jest trzecim z kolei poetyckim dziełem autora – po *Rozmowie z ojczyzną,* wydaną w 1935 roku w Lublinie[8], i *Demonach nocy,* opublikowanych w roku 1936[9] - odznaczonym Nagrodą Młodych Polskiej Akademii Literatury na rok 1937.

Oprócz krótkiej informacji od autora egzemplarz *Z dymem pożarów* opatrzony jest także adnotacją wydawcy – Samuela Tyszkiewicza: „*XXII-a publikacja*[10] *oficyny florenckiej wychodzi jako druga z filii nicejskiej, po dłuższej przerwie spowodowanej rozterką, co drukować, aby nie odbiec od tradycji oficyny, a nie dać swej pracy na bezcelowe obce wydawnictwa. Program dojrzał w zimowe wieczory i w marcu zdecydowałem się wydać Poetów polskich na tułaczce, aby nie zaginęły myśli złożone i twórcze, na ulotnych kartkach, a oddające tak wiernie dramat przeżyty i losy nasze na obczyźnie*".[11] Publikacja złożona została antykwą i kursywą, 12 i 8 punktową, wykonaną w marsylskiej odlewni czcionek Olive. Odbita *antiquo modo* na żeberkowym papierze Bouffant vergé z Delfinatu w tłoczni nicejskiej przy Boulevard de Cimez pod nr 47. Z

---

4 Właśc. Maryla Astrid Neuman Tyszkiewiczowa (1901-1961) – żona Samuela Tyszkiewicza. Pochodziła z bogatej rodzimy przemysłowców łódzkich Biedermannów.

5 M. Szypulski: *Samuel Tyszkiewicz.* W: *Stamperia Polacca: florencka i nicejska oficyna drukarska Samuela Tyszkiewicza: Wystawa od 31 marca do 14 czerwca 2009.* Warszawa 2009, s. 5.

6 J. Łobodowski: *Z dymem pożarów*. Nicea 1941.

7 Ibidem, s. 109.

8 Brak tej pozycji w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

9 Brak tej pozycji w zbiorach Zakładu Narodowego im Ossolińskich.

10 Numeracja oryginalna przejęta z publikacji.

11 J. Łobodowski: Op. cit., s.108-109.

adnotacji autora dowiadujemy się również: „*Skończyłem drukować na św. Antoniego w rok po tragicznym czerwcu co nasze nadzieje rozwiał na długo, przeznaczając imienne dla Przyjaciół – Bibliofilów 125 egzemplarzy liczbowanych słownie w tłoczni dla rodaków na obczyźnie oraz 200 egzemplarzy bez inicjałów czerwonych, liczbowanych ręcznie do wyłącznej dyspozycji Autora*."[12] Ossoliński egzemplarz posiada numer 13. Oprawa pergaminowa, autograf wydawcy i artystyczna, linorytowa, dwubarwna, biało-czerwona wyklejka nadają wyjątkowości całej publikacji.

Interesujące dla badacza sztuki książki mogą być również informacje skierowane do wiadomości Przyjaciół-Bibliofilów: „*Podaję, że po <<Plastrze Miodu>> Józefa Andrzeja Teslara*[13] *w podanym w czerwcu 1937 roku jako XVII – a publikacja Oficyny, wydrukowałem w 1938 r. historie weneckie prof. Mikołaja Ottokara pt. Venezia, jako na XVII i przygotowałem w maju 1939 r. próbne 50 egzemplarzy Przewodnika po Włoszech dla wycieczek niewykorzystanego na razie z powodu wypadków dziejowych. Nr XXI Kazimierza Wierzyńskiego <<Barbakan Warszawski>> był pierwszym wydawnictwem filii nicejskiej, a wraz z niniejszym XXII ukazuje się XXIII publikacja <<Dni tułaczki>> Jana Gozdawy (wiersze krótkie, śr. 48 iluminatura błękitna). W przygotowaniu książeczka do nabożeństwa dla Emigracji pod auspicjami Jego Eminencji X Kardynała pt. <<Pójdźmy za nim>>*."[14]

Kolejne równie interesujące przykłady tomików wierszy to wydana w 1942 roku *Zbuntowana wolność* (sygn. 632.533 cim.)[15] oraz w 1944 r. *Wrzesień* (sygn. 704.305 cim.) [16] autorstwa Juliana Dobrowolskiego. Pierwsza, *Zbuntowana wolność*, to XXIX publikacja oficyny florenckiej, wychodząca jako IX w filii nicejskiej. Jak sam Tyszkiewicz pisze, wychodzi ona: „*w niespokojnym czasie zbuntowanej wolności, czwartej jesieni wojennej. Służące nadal Poetom-tułaczom wg programu przesiąknięta jest obawą w dalszą możność spokojnego jej wypełniania*."[17] Tekst złożony został przez Janinę Śliwińską antykwą 12. punktową. Odbity został podobnie jak poprzednia publikacja tego autora *antiquo modo* na żeberkowym papierze Bouffant vergé z Delfinatu w tłoczni nicejskiej przy Boulevard de Cimez pod nr 47. „*Druk rozpoczęto w trzecią rocznicę tragicznego września i wykonany podczas ważnych zmian ukończony*

[12] Ibidem, s. 109.
[13] Brak tej pozycji w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich – przyp. autorki.
[14] J. Łobodowski: Op. cit., s.109.
[15] J. Dobrowolski: *Zbuntowana wolność*. Nicea 1942.
[16] J. Dobrowolski: *Wrzesień*. Nicea 1944.
[17] Ibidem, s. 70.

w Święto Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryji Panny, aby na gwiazdkę 1942 mieć gotowy tomik. Nakład podwójny wynosi 300 egzemplarzy, tzn. 125 liczbowanych słownie w tłoczni, 25 imiennych dla Przyjaciół – Bibliofilów, 50 liczbowanych od 151 – 200 dla Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji i wreszcie 100 egzemplarzy liczbowanych od 201 – 300 dla Autora do wyłącznej dyspozycji."[18] Wrocławski egzemplarz nosi nr 10. wyposażony jest w katalog wydawnictw nicejskich z pozycjami o numerach od 21 do 30. Oprawa papierowa, wyklejka artystyczna, wysokość ok. 17 cm –format tzw. „szesnastka".

Wrzesień natomiast wchodzi w skład druków wydawanych na potrzeby placówki nicejskiej 2. Korpusu Wojska Polskiego. Jest to XXXV. publikacja oficyny florenckiej, a XIV w filii nicejskiej z adnotacją. Jest „*bohaterskim poematem o tak niedawnej przeszłości zamyka pierwszy okres egzystencji wieńcząc żałobnym wspomnieniem tragiczną utratę współpracowników XXVII wydawnictwa i znacząc do grona nicejskich pracowników książki. Dwie daty – Dwie epoki – przeddzień wyzwolenia macierzystej oficyny i coraz silniejsze nadzieje wolności filii, kończącej 4 rok istnienia i pragnącej przetrwać w pracy ostatnie burze zmagających się światów.*" [19]

Cały tekst złożony został przez Janinę Śliwińską 12 punktową kursywą na żeberkowym papierze. Druk rozpoczęto po Wielkanocy 1944 roku, zakończono „*w święto Nawiedzenia Najświętszej Maryji Panny – 2 lipca.*"[20] Nakład: 125 egzemplarzy liczbowanych słownie w tłoczni i 25 w kolofonie przeznaczonych dla zaprzyjaźnionych z Tyszkiewiczami bibliofilów, 100 egzemplarzy przygotowano na specjalną prośbę autora publikacji do jego wyłącznej dyspozycji. Egzemplarz Ossoliński nosi nr 10 i posiada krótką drukowana dedykację: „*W sercu, które przywołało tęczę na chmurne horyzonty*"[21]. Z relacji samego Juliana Dobrowolskiego – autora – wynika, iż tekst był przygotowany przez blisko rok, od lutego 1943 r. do stycznia 1944 r. Publikację kończy katalog nicejskich tyszkiewiczanów o numerach od 21 do 35.

Brzozy[22] Henryka Lipki (sygn. 633.829 cim.) są XXII. wśród florenckich publikacji, a XII. nicejską. Na stronie tytułowej znajduje się dedykacja dla Stefana

---

18 J. Dobrowolski: *Zbuntowana...*, s. 46.
19 J. Dobrowolski: *Wrzesień*, s. 70.
20 Ibidem, s. 69.
21 Ibidem, s 7.
22 H. Lipko: *Brzozy*. Nicea 1943.

Żeromskiego: „*O potoku gdzieżeś to poniósł, gdzieś to podział tamte wody...!*”[23] oraz wyróżniona małą pomarańczową czcionką: „*Mojej Żonie*”. Wiersze zebrane w tomiku *Brzozy* to pierwsza publikacja autora; powstała ona w 1942 roku we Francji. O wyjątkowości bibliologicznej druku świadczyć mogą liczne filigrany. Pierwszy z nich umieszczony został na stronie przedtytułowej. To kolejny tekst złożony przez J. Śliwińską antykwą, nieco mniejszą, bo 8-punktową i „*odbijany antiquo modo w ręcznej tłoczni, na własnym żeberkowym, czysto szmacianym papierze, z wodnym znakiem oficyny wyrabianym w papierni Favier w Lagat, w Owierni*.”[24] Druk ukończono w 113 rocznicę Powstania Listopadowego. Nakład identyczny jak w przypadku innych prac tej oficyny – 125 egzemplarzy liczbowanych słownie oraz 25 numerowanych w kolofonie dla przyjaciół-bibliofilów. Badany egzemplarz nosi nr 13, opatrzony jest autografem typografa. Wyklejka artystyczna ze znakiem oficyny – odbita jest z klocka drzeworytniczego. Oprawę papierowo – kartonową zabezpieczono kartonowym pudełkiem.

Kolejną publikacją wydaną dla placówki nicejskiej 2. Korpusu Wojska Polskiego wyróżnioną ze względu na interesującą oprawę graficzną są w zachowanym zbiorze *Plamy na Słońcu*[25] autorstwa Sabiny Staszyńskiej z ilustracjami Witolda Conti. Jak pisze Samuel Tyszkiewicz w krótkim tekście wprowadzającym: „*okres, w którym powstały Plamy na Słońcu jest okresem traumy dla malarzy i grafików, za duży brak papieru i materiałów malarskich, jak i trudności techniczne były przyczyną, że podjąłem się pracy iście benedyktyńskiej. Wykonałem ręcznie przeszło 2 tyś. akwarel i szkiców w ciągu 4 miesięcy. Praca ta jest pierwszą z serii projektów, które będzie realizować Witold Conti.*”[26] O kunszcie i wyjątkowości pracy Tyszkiewicza świadczyć mogą nie tylko akwarele, ale również kartonowa oprawa. Brzegi oprawy oraz grzbiet obłożone zostały skórą. Na pierwszej stronie okładki wytłoczony został centaur z łukiem, stojący tyłem do czytelnika. Wyklejka artystyczna – płócienna ozdobiona jest złoceniami. Całość utrzymana w odcieniach brązu i złota. Egzemplarz nr 15 również zaopatrzony jest w autograf edytora.

Wzmianki nt. genezy powstania dzieła, znajdujące się w wielu publikacjach oficyny, stanowią znaczący wkład do wiedzy z zakresu historii książki i edytorstwa

[23] Ibidem, s. 2.
[24] Ibidem, s. 43.
[25] S. Staszyńska: *Plamy na Słońcu*. Nicea 1942.
[26] Eadem, s. 31

artystycznego. „*Trzymając się nadal programu służenia Poetom w tułaczce ma na celu przyłączenie do współpracy artystów – ilustratorów w szczupłym zakresie chwili obecnej. Pięknie malowane ilustracje w IX-ej (Cennini) i XI-ej publikacji (Familles Romaine) wykazały trudną, ale jedyną możliwą drogę do małego nakładu. Kolega malarz w krótkich słowach swego wstępu skreślił: <<Poezje złożone własnoręcznie przez Autora antykwą punktów 8 i odbiliśmy cały układ typograficzny i ikonograficzny na żeberkowym papierze Bouffant vergé z Delfinatu w tłoczni nicejskiej przy Boulevard de Cimez pod nr 47.>> książka została wydana na dzień 21 maja, trzecia rocznica bohaterki ostatniego wiersza w 150 egzemplarzach, z których 125 liczbowanych słownie w tłoczni i 25 imiennie przeznaczonych dla Przyjaciół*."[27]

Następna w zespole ossolińskich tyszkiewiczianów jest publikacja Bogdana Hulewicza zatytułowana *Od zarania do wieczora*[28] (sygn 677.212). Wyróżnia ją filigran z napisem *Presto* oraz czerwone iluminatury. Dedykowana jest żonie i córce autora. Z informacji edytorskich w kolofonie dowiadujemy się, iż publikację tą rozpoczęto składać i tłoczyć w czerwcu 1946 roku. Zajął się tym Henryk Hasiński, który po odbiciu 5 z 8 arkuszy został zmuszony do przerwania pracy z powodu zamknięcia oficyny. Dalej Tyszkiewicz pisał tak: „*Po jej powtórnym uruchomieniu w kwietniu 1947 roku stanąłem do pomocy Henrykowi Hasińskiemu by pracę kontynuować, lecz po dwóch miesiącach roboty, gdy dociągnęliśmy do 11 arkusza, s. 88 ubył Hasiński tak, że zostałem w Oficynie sam jeden. Parając się z wielu trudnościami dobrnąłem do celu – ostatniego arkusza i ukończyłem po dalszych 10 miesiącach – 19 III 1940 r. wykonałem samemu robotę zecerską, tłoczenie ręcznej tłoczni, prasowanie i składanie.*"[29]

Układ graficzny karty tytułowej i okładki był pomysłem własnym Tyszkiewicza. Tekst złożony został Antykwą oraz czcionkami Olivie w rozmiarze 12 punktów. Tytuł uzupełniony Cocinx Antykwą Grand Oeil i Petit Oeil. Część graficzną wykonały Zakłady Photogravuro de l' Eclaiveure w Nicei, tamże facsimile podpisu na okładkę oraz znak oficyny na karcie tytułowej projektował Bogdan Iliński. Cały nakład obejmował 200 egzemplarzy numerowanych z podpisem autora, z czego 10 numerowanych na czysto szmacianym, czerpanym papierze; oprawa kartonowa,

[27] Eadem, s. 30.
[28] B. Hulewicz: *Od zarania do wieczora.* Nicea 1948.
[29] Ibidem, s. 231.

z płótnem na grzbiecie, zabezpieczona została tekturowym pudełkiem. Badany egzemplarz nosi nr 31 z autografem.

Wydane w 1942 roku *Grenadierskie strofy* (sygn. 632.534 cim.) autorstwa Wojciecha Kościelskiego[30] dedykowane są pamięci oficerów i żołnierzy I Dywizji Grenadierów poległych za Polskę na ziemi francuskiej. Zbiór tekstów o charakterze patriotycznym i religijnym otwiera *Boże coś Polskę...* Publikacja ukazała się jako XXV. we florenckiej oficynie, jednocześnie z poprzednią, ukazującą się jako V w filii nicejskiej, aby: „*ciągnąć dalej zakreślone zamierzenia służbie żołnierzy przesiąkniętych tragicznym wspomnieniem*".[31] Publikacja jest jednocześnie hołdem dla ś.p. Ojca autora – Władysława Kościelskiego – poety-bibliofila i szczerego przyjaciela Oficyny. Układ typograficzny jest dziełem Janiny Śliwińskiej. Tekst złożono antykwą 12 punktową i odbito, jak to było w zwyczaju Oficyny *antiquo modo* na żeberkowym papierze. Okładkę wykonano wg wskazówek autora. Druk ukończono 23 kwietnia 1942 roku, odbito 150 egzemplarzy, z czego 12 liczbowanych słownie w tłoczni i 25 imiennych przeznaczonych dla wiernych przyjaciół. Noszący nr 10 egzemplarz podpisany został przez autora. Wyklejka artystyczna z wizerunkami herbów. Okładka papierowa.

Inną, równie interesującą ze względu na występowanie stylizowanych iluminacji publikacją mogą być *Psalmy* (sygn. 704.306 cim.) Aleksandra Janty– Połczyńskiego.[32] Psalmami tymi modlił się autor przez 27 miesięcy niemieckiej niewoli. Napisane zostały w szpitalu wojskowym jesienią 1942 roku, wydane 1943 roku. „*W sumie 23 psalmy układają się według każdorazowo sygnalizowanej myśli przewodniej w cykl modlitw wokół klęski, buntu, rozczarowań, niewoli, winy, wojny, przeznaczenia, ofiar nieznanych i bezimiennych, najwyższej żałoby, wiary, nauki porachunków, trwania, codziennej tęsknoty, ukochania ziemi, przyszłej wolności, przestrogi, odkupienia, powrotu, nocnego widzenia.*"[33] Jest to „*XXXI publikacja oficyny florenckiej, a XI w filii nicejskiej, powstała w ciągu obfitego w fety lata i kończona w nerwowym napięciu październikowych dni piątego roku wojny*"[34]. Tekst został własnoręcznie złożony przez Tyszkiewicza 12 punktową kursywą z pozostawionego mu manuskryptu, na którym autor umieścił numerację wersetów. Odbijany był wspólnymi siłami z J. Śliwińską

30 W. Kościelski: *Grenadierskie strofy.* Nicea 1942.
31 Ibidem s. 38.
32 A. Janta: *Psalmy.* Nicea 1943.
33 W. J. Podgórski: Op.cit., s. 182.
34 A Janta: Op.cit., s. 91.

antiquo modo, na żeberkowym czysto szmacianym papierze z wodnym znakiem Oficyny wyrobionym w papierni Favier, w Legat w Owiernii. „*Kończąc druk tekstu w dzień biedaczyny asyskiego patrona zbożnych poczynań, zaś wszelkim przeszkodom na przekór o wytrwale w tym samem miejscu i w normalnym nakładzie dodane 150 egzemplarzy jako wyłączną własność autora.*”[35] Nr 132 jest, podobnie jak pozostałe, podpisany i zaopatrzony w katalog wydawnictw nicejskich numerowanych od 21 do 31. Uwagę przyciągają czerwone iluminacje i artystyczna wyklejka. Oprawa kartonowa zabezpieczona jest tekturowym pudełkiem. „*Justyfikacja podkreśla nietypowość zastosowanych rozwiązań "zgodną z patosem prozy", a więc posłużenie się typograficznym obramowaniem kolumny tekstu o kształcie odwróconej litery „?” i wkomponowanie numeracji wersetów psalmów w boczne ramiona owej ramy; obramowanie dzięki wprowadzeniu dwu kolorów: rama czerwona, tekst czarny, daje świetny efekt kolorystyczny. Psalmy postawiły Tyszkiewicza przed możliwością wypróbowania układu osiowego kolumny, z czego skwapliwie korzystał.*”[36]

Kolejną pozycją wyróżniającą się ze względu na walory graficzne jest książka *Dni przełomu* (sygn. 416.367 cim.), autorstwa Jana Gozdawy z ilustracjami Wandy Stefanowskiej, wydana w 1943 roku. Tekst publikacji napisany został w Marsylii w latach 1941 – 1942. Tekst podobnie jak wiele poprzednich złożyła J. Śliwińska kursywą 12 punktową, 30 winiet i 4 frontispisy zaprojektowała i wykonała W. Stefanowska. Skład odbito ręcznie, na żeberkowym czysto szmacianym papierze w zaprzyjaźnionej papierni Faver w Lagat w Owernii. Druk 300 egzemplarzy ukończony został na Wielkanoc 1943 roku w Nicei. Nakład obejmował 125 egzemplarzy liczbowanych słownie w tłoczni, 25 imiennych dla przyjaciół bibliofilów oraz 150 egzemplarzy liczbowanych od 151 do 300 do wyłącznej dyspozycji autora. Egzemplarz nr 289 z autografem wchodził w skład druków wydanych na potrzeby 2. Korpusu WP. Jest to XXX publikacja florencka, X w nicejskiej filii.

Wśród egzemplarzy przyciągających uwagę badacza artystyczną wyklejką znalazł się również druk zatytułowany *O droga ziemio!* (sygn. 599.304 cim.) Józefa Andrzeja Teslara. Wydana w 1943 roku publikacja już na stronie tytułowej informuje, w jakiej oficynie została wydana. Duże czerwone logo Maryli i Samuela Tyszkiewiczów umieszczone zostało w środkowej części karty. Tam też znajduje się

[35] Ibidem, s. 91.
[36] W. J. Podgórski: Op. cit., s. 184.

krótka dedykacja: „*Świetlanej przyszłości syna mego Krzysztofa Stanisława, studenta Politechniki Warszawskiej, podchorążego Wojska Polskiego i żołnierza AK poległego od kul niemieckich pod Warszawą 11 stycznia 1945 roku.*" Teksty dedykowane są również innym poległym, co wnioskujemy po poszczególnych podtytułach[37]:

- *Czarnym idę krokiem* (Stanisławowi Balińskiemu),
- *Rozmowy z Janem* (Janowi Śliwińskiemu),
- *Nasz testament.*
- *Ptaki i ciernie* (wiersze szpitalne).
- *Sny a rzeczywistość.*

Na końcu zgodnie z tradycją umieszczono spis rzeczy, kolofon i justyfikację[38] oraz katalog Oficyny.

Edytor informuje czytelnika nie tylko o okolicznościach powstania dzieła, wyjaśnia również, dlaczego przerwano produkcję wydawniczą w Oficynie. „*XXXIX publikacja oficyny florenckiej wychodzi nadal w filii nicejskiej, kontynuując wydawnictwo poetów na tułaczce, pomimo zakończonych już prawie od roku działań wojennych. Ten XXIV z kolei druk w katalogu nicejskim wykonany został dla przyjaciela powracającego po raz czwarty do spisu naszych publikacji, ale tym razem w tragicznym okrzyku żałoby i tęsknoty. Przydługi zastój w ukazywaniu się naszych wydawnictw tłumaczy się zasadniczymi zmianami w życiu Oficyny i chęcią utrzymania obydwóch naszych warsztatów pracy. W złożeniu tekstu antykwą pkt. 12 wzięli udział ochotniczo: p. Irena Raymond (str. 8 – 26) i por. Feliks Radomski (str. 39 – 70). Odbiliśmy antiquo modo na żeberkowym papierze Bouffant vérge z Delphinatu w ręcznej naszej tłoczni przeniesionej z Cimez do Chateau Chambrun w Nicei. Druk ukończono na św. Józefa, 19 marca. Nakład obejmuje jak zwykle 125 egzemplarzy liczbowanych słownie w tłoczni oraz 25 imiennych w kolofonie dla Przyjaciół-Bibliofilów*."[39]

Egzemplarz 95 z autografem Tyszkiewicza i artystyczną drzeworytową wyklejką przekazany został w darze przez Bibliotekarzy Polskich w Londynie POSY. O losie książki dowiadujemy się z pieczęci umieszczonej na stronie redakcyjnej. Układ

[37] Nie wszystkie tytuły były uzupełniane nazwiskami osób, którym dedykowano teksty.
[38] W. J. Podgórski: Op. cit., s. 184.
[39] A. Janta: Op. cit. s. 83.

typograficzny karty tytułowej swą stylistyką nawiązuje do starych druków. W górnej części wszystkich kart z tekstem właściwym ozdobnik – granatowa listwa z wzorem geometrycznym. Całość jest utrzymana w granatowo białej stylistyce. Oprawa kartonowa jest biała, a grzbiet i blok książki w górnej części zabarwiony na niebiesko, podobnie jak pleciona zakładka w tym samym odcieniu. Druk obłożony został również papierową okładką w odcieniu bladoniebieskim.

Razowy epos – zbiór poezji Jana Brzękowskiego (sygn.250.264 cim.)[40] to druk bibliofilski wydany u Tyszkiewiczów w roku 1946. Nakład niewielki – 125 + 25 numerowanych słownie egzemplarzy, 118 z autografem wydawcy. Zachwyca artystyczna linorytowa wyklejka. Oprawa jest kartonowa, okładka papierowa. Książka zabezpieczona została tekturowym pudełkiem.

Wśród badanych tyszkiewiczanów można znaleźć również te wydane we Florencji. W Dziale Przechowywania i Udostępniania Nowych Druków Zwartych Ossolineum zgromadzono zaledwie 3 takie dokumenty. Najstarszy z nich, wydany w 1926 roku, autorstwa żony typografa – Maryli Neumann – Tyszkiewiczowej nosi tytuł *Bernardo Rossellino* (sygn. 182.001 II cim.). Monografia dwubarwna, poświęcona rzeźbiarzowi i architektowi włoskiemu zawiera 32 tablice wykonane metodą światłodruku: *„Artysta – typograf drukował po polsku, włosku, angielsku, francusku i łacinie w rozmaitych formach poczynając od in plano, a na in 32° kończąc. Sam pisał, tłumaczył, zdobił, układał czcionki i kolofony, oprawiał w rozmaity materiał: pergamin, papier, płótno, tkaninę. Stosował rozmaite ozdobniki, winiety, wyklejki, akwarele, drzeworyty, linoryty, miedzioryty, światłodruki, które często wykonywał sam, harmonizując je w sposób doskonały z opracowaniem graficznym.”*[41] Wszystkie zdjęcia wykonane były na specjalne zamówienie przez florencką firmę Braci Alinian. Tekst uzupełniały plany i licznie zgromadzone dokumenty historyczne. Uwagę zwraca duży format – tzw. „czwórka” i pergaminowa oprawa wzmocniona okuciami z blachy miedzianej. Na grzbiecie 4 guzy. Stylistyka całości nawiązuje do dawnej książki. Czerwone iluminacje rozpoczynają każdą stronę. Książka wyposażona jest w spis rzeczy i indeks osobowy, bibliografię w układzie chronologicznym oraz spis ilustracji, głównie drzeworytów i litografii, z podaniem formatu i wielkości.

Pozycją wyróżniającą się ze względu na interesujące filigrany jest *Fiorenza*

[40] J. Brzękowski: *Razowy epos*. Nicea 1946.
[41] M. Szypulski: *Samuel Tyszkiewicz.* W: *Stamperia Polacca...* s. 8.

(sygn. 174.020 cim.) autorstwa Stanisława Tyszkiewicza wydana w 1928 roku. Na stronie redakcyjnej, przypominającej bliźniaczo kartę tytułową, znajduje się nazwisko – Tadeusz Cieślewski syn i tytuł: *Dawne miasta: Warszawa* oraz znak graficzny artysty. Na karcie tytułowej układ podobny, z czerwonym logo ze znakami **I** oraz **O A**. Na stronie redakcyjnej umieszczony został filigran przedstawiający wilczycę karmiącą Romulusa i Remusa, z napisem *Rome*. Na papierze wyraźnie zaznaczone są elementy sita. Interesująca jest również dedykacja: „*Dwóch nas tę powieść florencką Wam Zosiu i Marylo serdecznem kochaniem tworzyło; jeden cierpliwie rylcem widzenie swe utrwala, drugi przy kaszcie w wieczornej rozmowie dzwonów szukał przebrzmiałych dawno ech; powstał więc dwugłos w zgodem długiem zgraniu dla Was, spółpracy towarzyszyli wiersze, inspiratorzy, radość wszelakich trudów.*”[42] Pod dedykacją filigran, w prostokątnej ramce napis: *Made in Italy*.

Obszerny opis przybliża okoliczności powstania edycji: „*Książka niniejsza własnoręcznie przez autora złożona czcionką Nicolas Cochin punktów 16 i 12, odbita ręcznie antiquo modo we własnej tłoczni florenckiej przy placu D' Azeglio No 20, na ręcznie czerpanym papierze, czysto szmacianym żeberkowym w papierni P. Milani we Fabriano (Umbria). Zawiera 12 oryginalnych podpisanych drzeworytów Tadeusza Cieślewskiego syna, przezeń i przez Zofię Cieślewską własnoręcznie odbijanych dla 25 egzemplarzy tej książki, liczbowanych słownie i podpisanych przez autorów. Układ graficzny książki, linoryty wyklejek wzorowane na mozaikach marmurowych pawimentu z XII w. we florenckiem baptysterium, jak również drzeworyty kart tytułowych, będące znakami drukarskimi ksylografie florenckiej Oficyny są prace Maryli Tyszkiewiczowej. Egzemplarze są iluminowane cynobrem i oprawione w pergamin przez autora. Druk ukończono w dzień św. Tadeusza czyli 28 października Roku Pańskiego 1998 [...] Cykl Dawnych Miast Tadeusza Cieślewskiego syna rozpoczyna teka drzeworytu pod tym tytułem, własnoręcznie przez niego składana, odbita i wydana w 25 egzemplarzach. Tekę Dawne Miasta posiadają Tadeusz i Józefa Cieślewscy, Ludwik i Bogna Grabowskcy, Władysław Skoczylas, Zygmunt Łazarski, Kazimierz Nowicki, Jakub Mortkowicz, Stanisław Kuman, Leopold Welisz, Janina Kurowska, Stefan Białas, Muzeum Narodowe, Towarzystwo Artystów Bibliofilów Szkół Sztuk Pięknych, Związek Polskich Artystów Grafików w Warszawie, Jan Berk w Zamościu, Biblioteka*

[42] S. Tyszkiewicz: *Fiorenza.* Florencja 1928.

Jagiellońska w Krakowie, Stanisław Piotr Korczowski w Paryżu oraz Samuel i Maryla Tyszkiewiczowie we Florencji."[43]

Egzemplarz nr 13 opatrzony został autografem Samuela F. Tyszkiewicza. Wyklejka linorytowa; liczne winiety są dziełem Maryli Tyszkiewiczowej. Oprawa jest w całości pergaminowa, na grzbiecie 4 garby. Na pierwszej stronie oprawy wytłoczona została lilia w ramce. Książka ukazała się w niewielkim nakładzie135 egzemplarzy + 25 numerowanych słownie i podpisanych przez Tadeusza Cieślewskiego syna i Samuela Tyszkiewicza. Dokument przechowywany jest w tekturowym pudełku i owinięty dodatkowo w papier.

Ostatnią z kolekcji florenckich dzieł jest publikacja zatytułowana *Devant la colonne de Mickiewicz Paris 1929* autorstwa Józefa Andrzeja Teslara (sygn. 305.112 cim.) w całości wydana została w języku francuskim. Oprawa jest papierowa, szaro–niebieska. Całość numerowana wydana została na papierze czerpanym. Na ostatniej stronie druku filigran przedstawia znak graficzny oficyny. W tekście zastosowano czerwone iluminacje nagłówków. Jest to 46. egzemplarz tej publikacji numerowany ręcznie i podpisany przez drukarza. Nakład spory jak na tę oficynę – 500 egzemplarzy – wzbogacony został o drzeworyt Franciszka Prochnaskiego.

„*Artysta – typograf drukował po polsku, włosku, angielsku, francusku i łacinie w rozmaitych formach poczynając od in plano, a na in 32° kończąc. Sam pisał, tłumaczył, zdobił, układał czcionki i kolofony, oprawiał w rozmaity materiał: pergamin, papier, płótno, tkaninę. Stosował rozmaite ozdobniki, winiety, wyklejki, akwarele, drzeworyty, linoryty, miedzioryty, światłodruki, które często wykonywał sam, harmonizując je w sposób doskonały z opracowaniem graficznym*."[44]

Księgozbiór tyszkiewiczianów zgromadzony w Dziale Przechowywania i Udostępniania Nowych Druków Zwartych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu jest nie tylko świadectwem emigracyjnych losów polskich pisarzy i artystów książki. Jest także, a może przede wszystkim, jedną z najznamienitszych kolekcji współczesnej sztuki edytorskiej kultywującej tradycje dawnych warsztatów i szkół estetycznych. Wszystkie druki cechuje dbałość o szczegóły artystyczne. Licznie stosowane są ozdobniki i iluminacje (czerwone i niebieskie). Wysoka estetyczna jakość winiet, grafik i akwarel cieszy oko nie tylko badacza. Publikacje wyjątkowe,

[43] Ibidem, s. 53.
[44] M. Szypulski: Op.cit. s. 8.

sporządzane dla Przyjaciół-Bibliofilów, są ręcznie numerowane i opatrzone autografem wydawcy lub autora. Tylko nieliczne w omawianym zbiorze książki posiadają filigrany. Każdy filigran ma inny kształt i rozmiar, jest dostosowany tematycznie i stylistyczne do tłoczonego wydawnictwa. Tyszkiewicz bardzo dbał o informacje o charakterze bibliologicznym i bibliofilskim. Wszystkie książki wydane w filii nicejskiej posiadają krótsze lub dłuższe informacje nt. okoliczności wydania utworu, wraz z pełną datą wydania (dzień i miesiąc), najczęściej przypadającą na rocznicę ważnego w dziejach wydarzenia lub święto kościelne. Czasem pojawiają się informacje o trudnościach wydawniczych związanych z brakiem materiałów lub o trudnościach kadrowych oraz o książkach już wydanych lub zapowiedzi nowych, zawsze jednak adresowanych do zaprzyjaźnionych z wydawcą bibliofilów.

Ossolińska kolekcja dedykowana poetom-tułaczom liczy łącznie 11 egzemplarzy[45] utrzymanych w podobnej stylistyce. Wiele z nich na kartach tytułowych ma umieszczony znak graficzny oficyny występujący w dwóch wariantach. Inicjały umieszczone w środku znaku ST oraz M i ST obrazują zmiany reorganizacyjne w przedsiębiorstwie. Wraz z Tyszkiewiczem druki składała również Janina Śliwińska, co edytor zawsze podkreślał. Gościnnie pomocą służyli przyjaciele typografa: Henryk Hasiński, Irena Raymond i por. Feliks Radomski. Do produkcji dzieł z bogatą ikonografią zatrudniani byli artyści, graficy i malarze. Wiele ilustracji techniką drzeworytniczą i litograficzną stworzyła żona artysty – Maryla Tyszkiewiczowa. Z oficyną współpracowali również Tadeusz Cieślewski syn, Witold Conti[46], Franciszek Prochnaski czy Bogdan Iliński. Wszystkie egzemplarze posiadają artystyczne wyklejki.

Cechą charakterystyczną tej oficyny jest fakt, iż jej publikacje posiadają również podwójną bądź potrójną numerację. Cyframi rzymskimi oznaczana jest liczba wskazująca kolejny numer publikacji wydanej w oficynie florenckiej oraz w filii nicejskiej. Odrębne liczbowanie wskazuje na nakład. Numery poszczególnych egzemplarzy wyrażane są słownie lub cyframi arabskimi (zwykle od 151). Nakład poszczególnych edycji był niewielki, zwykle nie przekraczał 150 egzemplarzy, jak to zwykle bywa w przypadku druków bibliofilskich. W wyjątkowych sytuacjach, na prośbę autora i do jego indywidualnego użytku zwiększano liczbę egzemplarzy edycji

[45] Ossolińska kolekcja to zaledwie fragment z pokaźnego zbioru dzieł Tyszkiewicza. Wg. Marka Szypulskiego wydał on 30 różnych tytułów w Nicei.

[46] Witold Conti – właśc. Witold Kozikowski – aktor filmowy i plastyk. Swoje dzieła plastyczne podpisywał tylko i wyłącznie pseudonimem.

do 500. Samuel Tyszkiewicz zwykł swe dzieła podpisywać, często w kolofonie składali swe autografy również twórcy strony graficznej dzieła.

Sposób przechowywania kolekcji jest, niestety, typowy dla tego rodzaju druków. Umieszczone w specjalnej szafie wraz z innymi cimeliami, nie posiadają nawet odrębnego katalogu wskazującego na proweniencję. Katalog cimeliów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich ma postać tradycyjną – kartkową. Księgozbiór ten oprócz swej lokalizacji wśród zbiorów cennych i zabytkowych zabezpieczony został w większości przypadków tekturowymi pudełkami. Nie jest to oryginalne wyposażenie edycji, lecz forma ochrony zastosowana przez Ossolineum. Niektóre, co cenniejsze egzempla oprócz pudełka posiadają papierowe okładki. Cała kolekcja przechowywana jest w magazynie, a dostęp do niej jest ograniczony. Udostępnianie odbywa się w Czytelni Głównej na podstawie pisma przewodniego wybranej instytucji naukowej.

Podawane przez edytora informacje mają istotne znaczenie dla badań bibliologicznych i bibliofilskich. Poznajemy bowiem nie tylko okoliczności, ale również trudności, z jakimi borykał się wydawca. Okres zawieruchy wojennej nie sprzyjał pracy drukarskiej, mimo tego dzieła Oficyny Maryli i Samuela Tyszkiewiczów przygotowywane były na najwyższym poziomie. Środowisko drukarskie ceniło dokonania oficyny, o czym świadczyć może publikacja pożegnalna dla Tyszkiewicza. Wydana po jego śmierci nakładem oficyny Stanisława Gliwy w Essex w 1962 roku edycja skupiła najwierniejszych przyjaciół typografa – grafików, artystów, typografów i drukarzy. W tomie zatytułowanym *Samuel Tyszkiewicz: artysta – typograf* znalazły się utwory takich poetów, jak: Bronisław Przyłubski, Kazimierz Smogorzewski, Józef Andrzej Teslar, Aleksander Janta oraz Tymon Terlecki.

Zupełnie inny charakter ma kolekcja zbiorów bibliofilskich Marii Skalickiej znajdująca się w Książnicy Cieszyńskiej. Jak wspominano w rozdziale 4, omawiającym zbiory muzeów regionalnych i lokalnych, zasoby zgromadzone przez Skalicką zostały podzielone na 2 odrębne kolekcje. Zbiory tzw. książki pięknej, wyróżnionej ze względu na piękne oprawy i estetykę opracowania graficznego zostały przekazane Muzeum Ustrońskiemu. Druki bibliofilskie natomiast przekazano Książnicy Cieszyńskiej. Jak dowiadujemy się ze strony domowej placówki, biblioteka ta utworzona została 1 stycznia 1994 r. i „*jest komunalną biblioteką naukową, sprawującą pieczę nad zabytkowymi kolekcjami książkowymi, powstałymi w Cieszynie w okresie od XVIII do*

XX w. Obok gromadzenia, ochrony i konserwacji regionalnego dziedzictwa piśmienniczego, do jej głównych zadań należy tworzenie nowoczesnego warsztatu do badań regionalnych i bibliologicznych, a także inspirowanie, organizowanie i prowadzenie prac naukowych w zakresie kultury piśmienniczej Śląska Cieszyńskiego. Jej celem jest również popularyzacja wiedzy o historii i kulturze Regionu."[47]

Kolekcja Skalickiej podarowana została miastu Ustroń w 1993 roku wraz z domem i ogrodem fundatorki. Wśród najcenniejszych eksponatów znalazły się cieszynalia, druki bibliofilskie, ekslibrisy i literatura ekslibrisologiczna, grafiki, a także w niewielkim wyborze stare druki oraz medale. Według informacji udzielonej przez pracowników Książnicy Cieszyńskiej, zgodnie życzeniem kolekcjonerki blisko 460 pozycji bibliofilskich znalazło się w posiadaniu placówki.

Mimo iż placówka posiada odrębne katalogi dla poszczególnych kolekcji i zbiorów zabytkowych[48] znajdujących się w jej zasobach, to kolekcja Marii Skalickiej nie została jeszcze wyeksponowana w odrębnym katalogu. Zbiory kolekcjonerki włączone są do katalogu zbiorów nowych. W 2007 roku opublikowano pamiątkowe wydawnictwo poświęcone kolekcji. Publikacja wydana w formie ilustrowanego katalogu zawiera wykaz druków bibliofilskich będących w posiadaniu Książnicy Cieszyńskiej i ekslibrisów wraz z fotografiami będących w posiadaniu Oddziału Muzeum Ustrońskiego.[49] Wykaz druków bibliofilskich opracowała Małgorzata Szelong – aktualnie pełniąca funkcję kierownika Działu Gromadzenia, Opracowania i Udostępniania Zbiorów cieszyńskiej Książnicy.

Wśród zbiorów kolekcjonerki można wyróżnić kilka kategorii interesujących z punktu widzenia estetyki książki, jak i badań bibliologicznych. Jak powszechnie wiadomo, druki bibliofilskie są projektowane tak, aby cieszyć oko wytrawnego znawcy i miłośnika książki. Obecne w zbiorze dedykacje i autografy, a także ekslibrisy, filigrany lub grafiki wybitnych artystów stanowią cechy unikatowe badanych egzemplarzy oraz świadectwo różnorodności zainteresowań właścicielki kolekcji.

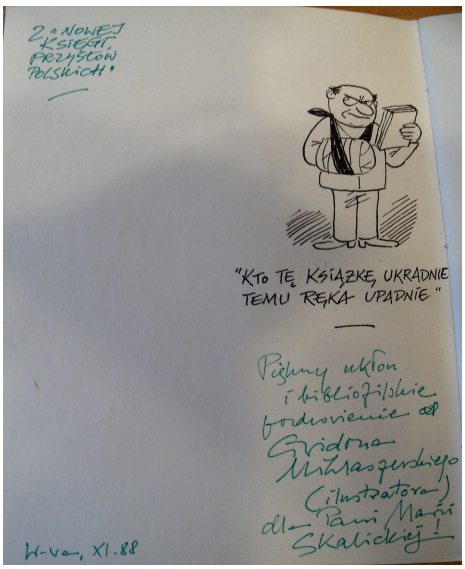
47 *Książnica Cieszyńska: o bibliotece* [online]. Dostęp: 16.05.2013. Dostępny w World Wide Web: http://www.kc-cieszyn.pl/index.php/content,238/.

48 Książnica Cieszyńska dysponuje następującymi katalogami: alfabetycznym nowych i starych druków z księgozbioru L. J. Szersznika i J. I. Kraszewskiego, księgozbioru Czytelni Ludowej oraz księgozbioru Towarzystwa Ludoznawczego. Odrębne katalogi opracowano również dla zbiorów rękopiśmiennych i archiwalnych, DZS-ów oraz kartografii. Trwają prace nad katalogiem muzykaliów.

49 M. Szelong, I. Maliborska, M. Piechowiak: *Druki bibliofilskie i exlibrisy ze zbiorów Marii Skalickiej*. Ustroń 2007.

W grupie eksponatów wyróżnionych ze względu na unikatowy układ graficzny można wymienić druki projektowane przez znanych artystów i ilustratorów. Przykładem może tu być wydanie faksymilowe tekstu *Do bibliofilów słów kilka,* którego autorem jest Stefan Demby. Dokument przygotowany do druku przez Janinę Huppenthal z okazji Ogólnopolskiego Zjazdu Bibliofilów w Warszawie zyskał interesującą oprawę graficzną dzięki Zygfrydowi Gardzielewskiemu. Publikacja wydana w 1988 roku w Toruniu odbita została w 300 ręcznie numerowanych egzemplarzach, z których 200 było przeznaczonych dla organizatorów i uczestników Zjazdu. Dokument zawiera nie tylko tekst wystąpienia wygłoszonego w 1925 roku, ale również portret autora i ekslibris Zuzanny Rabskiej. Egzemplarz opatrzony został numerem 125 oraz dedykacją: *Najmilszej Marysi autorka posłowia - Janina Huppenthal*.

Innym przykładem wśród wydawnictw cechujących się interesującą oprawą graficzną może być druk pt. *To lubię czyli wypisy bibliofilskie oraz nowe satyryczne interpretacje znanych tekstów literackich ku uciesze bibliofilskiej braci* – dzieło zaprojektowane przez Celestyna Kwietnia. Autorem ilustracji został Gwidon Miklaszewski. Dwudziesta piąta publikacja Oddziału Śląskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki w Katowicach z 1987 roku wydrukowana została w 999 egzemplarzach. 333 egzemplarze są ręcznie numerowane i sygnowane przez wydawcę dla uczestników spotkania jubileuszowego z okazji XX-lecia Towarzystwa. Tekst antykwą toruńską do druku złożyła Krystyna Śliwa, odbijał Józef Obierzyński. Bibliologa zainteresować może fakt, że prace redakcyjne prowadził bibliofil i kolekcjoner – Roman Chrząstowski. Badany egzemplarz opatrzony jest numerem 34. Na odwrociu strony tytułowej dedykacja opisana przez autora „*Z <<Nowej Księgi Przysłów Polskich>>*" i opatrzona datą Warszawa, XI 1988: „*Piękny ukłon i pozdrowienie bibliofilskie od Gwidona Miklaszewskiego (ilustratora) dla Pani Marii Skalickiej*."

Fot. 75. Dedykacja Gwidona Miklaszewskiego dla Marii Skalickiej na egzemplarzu *To lubię czyli wypisy bibliofilskie oraz nowe satyryczne interpretacje znanych tekstów literackich ku uciesze bibliofilskiej braci.* Eksponat z kolekcji Marii Skalickiej przechowywany w Książnicy Cieszyńskiej.

Uwagę zwraca również druk pt. *Stanisław Gliwa o własnej oficynie wędrownej* (sygn. KN II 19298). Siedemdziesiąta dziewiąta publikacja Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu również została zaprojektowana przez Zygfryda Gardzielewskiego. Łącznie ukazało się 300 ręcznie numerowanych egzemplarzy. Zachwyca 7 linorytów autora oraz sygnet drukarski odbity na okładce. Całość opublikowana na kredowym papierze liczy zaledwie 25 stron. Badany egzemplarz nosi nr 177.

Fenomena Jana Kochanowskiego autorstwa Konrada Górskiego to kolejne wydanie jubileuszowe w tym zespole, w opracowaniu graficznym Zygfryda Gardzielewskiego. Utwór wydany w 500. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika złożono antykwą toruńską w nakładzie 300 egzemplarzy, w tym 100 numerowanych na papierze czerpanym z Zabytkowej Papierni Muzeum w Dusznikach Zdroju. Wydanie wzbogacają faksymile tekstów Jana Kochanowskiego. Rozkładane tablice i ilustracje stanowią reprodukcje oryginalnych XV i XVI-wiecznych grafik.

Wśród dzieł pięknie wydanych poświęconych tematycznie bibliofilstwu i pięknej książce nie zabrakło eleganckich wydań najbardziej znanego dzieła Richarda de Bury. *Philobiblon das ist der Traktat des Richard de Bury über die Liebe zu den*

Büchern to jeden z niewielu niemieckojęzycznych dokumentów w tym zbiorze. Dzieło opublikowane na żeberkowym papierze przez Insel-Verlag w Lipsku w 1912 roku oprawione zostało w brązową skórę. Na grzbiecie znajduje się 5 wzmacniających zwięzów. Pomiędzy pierwszym a drugim zwięzem tłoczony jest tytuł dzieła. Lico przedniej okładziny ozdobione zostało owalnym emblematem z wizerunkiem przypominającym świętego lub papieża trzymającego pastorał. Jest to pieczęć Richarda de Bury.[50] Wydanie to jest ręcznie numerowane. Badany egzemplarz nosi nr 56. Grzbiet nosi widoczne otarcia na skórze, zwłaszcza na wysokości zwięzów. Poza tym eksponat bardzo dobrze zachowany.

Fot. 76. Skórzana oprawa dzieła *Philobiblon das ist der Traktat des Richard de Bury über die Liebe zu den Büchern* wydanego w Lipsku w 1912. Egzemplarz pochodzący ze zbiorów Marii Skalickiej przechowywany w Książnicy Cieszyńskiej.

[50] R. de Bury w 1333 został biskupem Durham dlatego też na pieczęci znalazł się wizerunek biskupa.

Fot. 77. Pieczęć Richarda de Bury wytłoczona na licu przedniej okładziny dzieła *Philobiblon das ist der Traktat des Richard de Bury über die Liebe zu den Büchern* wydanego w Lipsku w 1912. Egzemplarz pochodzący ze zbiorów Marii Skalickiej przechowywany w Książnicy Cieszyńskiej.

Polskie wydanie tego dzieła zatytułowane *O miłości do ksiąg to jest Philobiblon: traktat łaciński Ryszarda de Bury* zostało opublikowane w 1921 roku w tłumaczeniu Jana Kasprowicza. Nakładem Zakładu Ossolińskich we Lwowie wytłoczono 1000 egzemplarzy. Egzemplarz ze zbiorów Marii Skalickiej nosi numer 872. Na wewnętrznej stronie okładki wklejony został ekslibris kolekcjonerki. Twarda, dwukolorowa pokryta papierem oprawa ma naderwany grzbiet. Poza tym dzieło zachowane jest w doskonałym stanie.

W grupie zbiorów wyróżniających się ze względu na interesujące wyposażenie edytorskie znalazło się *"Towarzyskie" ABC czyli Jubileuszowe wspomnienia na XV-lecie TPM* Elżbiety Chodkiewicz-Przypkowskiej. Pozycja opublikowana z okazji XV – lecia Towarzystwa Przyjaciół Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie w 1984 roku zawiera wyróżniające się pod względem graficznym elementy. Zachwyca śnieżnobiały plastikoryt Towarzystwa z tłoczonym wizerunkiem książki i korony autorstwa Janusza Halickiego. Na okładce również tłoczony znak graficzny Muzeum według modelu zaprojektowanego przez Edwarda Grola. Całość odbito w 300 ręcznie numerowanych egzemplarzach, na ręcznie czerpanym papierze z papierni w Jeziornej koło Warszawy. Badany eksponat noszący numer 92 zawiera krótką dedykację: *Pani Marii Skalickiej,*

opatrzoną datą 9 VI 1984 r. Autograf w formie parafki nieczytelny, najprawdopodobniej jest to podpis autorki - Elżbiety Chodkiewicz-Przypkowskiej.

Fot. 78. Wykonany metodą plastikorytu ekslibris Towarzystwa Przyjaciół Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie, umieszczony na tylnej stronie okładki druku *"Towarzyskie" ABC czyli Jubileuszowe wspomnienia na XV-lecie TPM* Elżbiety Chodkiewicz-Przypkowskiej. Egzemplarz z kolekcji bibliofilskiej Marii Skalickiej przechowywanej w Książnicy Cieszyńskiej.

Fot. 79. Tłoczony znak graficzny Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie, zaprojektowany przez Edwarda Grola i umieszczony na tylnej stronie okładki druku *"Towarzyskie" ABC czyli Jubileuszowe wspomnienia na XV-lecie TPM* Elżbiety Chodkiewicz-Przypkowskiej. Egzemplarz z kolekcji bibliofilskiej Marii Skalickiej przechowywanej w Książnicy Cieszyńskiej.

Aukcjofraszki opolskie to niewielkich rozmiarów publikacja swą oprawą graficzną przypominająca manuskrypt przygotowywany na maszynie do pisania. Na stronie tytułowej informacja: „*Wydrukowane w 44 numerowanych ściśle imiennych egzemplarzach w wyłącznej dyspozycji Prezesa Michała I.*”[51] Pozycja wydana na ręcznie czerpanym papierze przeznaczona była tylko do użytku wewnętrznego. Na odwrociu okładki umieszczono następującej treści tekst: „*egzemplarz nr 31 ofiarowano Marii Skalickiej*.”

Ciekawą oprawę graficzną posiadają również *Manie kolekcjonerskie tudzież inne potrzeby ciała i ducha: w dwunastu miedziorytach Daniela Chodowieckiego (1726-1801)* z nowymi tekstami Marii Kaloty Szymańskiej. Dzieło ofiarowane organizatorom i uczestnikom Ogólnopolskiego Zjazdu Bibliofilów w Lublinie zostało przekazane jako wyraz sympatii przez Toruńskie Towarzystwo Bibliofilów im. J. Lelewela w 1984 roku. Dzieło oprócz noty wydawniczej, życiorysu i grafik D. Chodowieckiego zawiera również tekst nieco żartobliwej przestrogi bibliofilskiej:

Targa swój wianeczek
w rzewnych łzach dziewczyna
Bo jej kochaneczek
Jedzie do Lublina.

Tekst opatrzony został komentarzem Zarządu Toruńskiego Towarzystwa[52]: „S*łowa tej pięknej i starej piosenki dedykujemy Paniom i Panom z Torunia udającym się na Ogólnopolski Zjazd Bibliofilów w Lublinie. Prosimy bardzo by nie narażali zbytnio na trwogę pozostawionych w domu Współmałżonków i kontentowali się w tym Wspaniałym Mieście umiarkowanymi przeżyciami w miłości... zwłaszcza do pięknych ksiąg, zarówno młodych, jak i tych szczególnie niebezpiecznych, bardziej zaawansowanych wiekiem. W tej materii szereg wiarygodnych gwarancji zmuszony został wydać Zarząd* […].”[53] Tekst opatrzony został datą: Toruń, w marcu 1985 roku. Siedemdziesiąta czwarta

[51] *Aukcjofraszki opolskie*. Opole 1987.

[52] W skład Zarządu Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu w 1984 roku w chodzili: Tadeusz Zakrzewski (prezes), Zygfryd Gardzielewski (wiceprezes), Henryk Baranowski (sekretarz) oraz Adam Domański (skarbnik).

[53] M. Kalota-Szymańska: *Manie kolekcjonerskie tudzież inne potrzeby ciała i ducha w dwunastu miedziorytach Daniela Chodowieckiego (1726-1801)*. Toruń 1985, s. 23.

publikacja Toruńskiego Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela jest ręcznie numerowana. Badany egzemplarz, pochodzący ze zbiorów Marii Skalickiej nosi nr 53. Autorem opracowania graficznego był Zygfryd Gardzielewski.

Osobną grupę w zasobach kolekcji stanowią druki wyróżnione ze względu na dedykacje poświęcone kolekcjonerce, zawierające wyrazy wdzięczności i sympatii okazywane jej przez środowisko bibliofilskie. W kategorii tej wyróżnia się bogato ilustrowane *Słowo i gest czyli sztuka rozmowy* – komentarz do wystawy opracowany przez Jana Flaszę. Druk wydany w 1991 roku nakładem Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni stanowi pokłosie wystawy pod tym samym tytułem prezentującej malarstwo, grafikę, rękopisy oraz drukowane przykłady sztuki edytorskiej muzeów, bibliotek oraz kolekcjonerów prywatnych z terenu małopolski.[54] Na stronie tytułowej znajduje się dedykacja autora: *„Drogiej Pani Marii Skalickiej z serdecznością – Jan Flasza. Bochnia, 26 XI 1995*." Całość opublikowana została na papierze żeberkowym.

Innym przykładem dziełka bibliofilskiego wzbogaconego osobistą dedykacją może być *Inge Bartsch* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Dzieło opublikowane nakładem Oficyny Graficznej Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w 1977 roku zawiera linoryty Zbigniewa Dolatowskiego. Utwór wydany w serii *Biblioteka Anińska JZG* pod numerem 7 wytłoczono w nakładzie 97 egzemplarzy. Autorem koncepcji edytorskiej został Józef Zbigniew Golski. Na odwrociu tytułowej strony okładki dedykacja: „*Pani Marii Skalickiej, długoletniemu Sekretarzowi Śląskiej Rodziny Bibliofilskiej z serdecznością życzy J. Z. Golski*." opatrzona została datą: Congressum Bibliofilskie, Toruń 1978.

W badanym zespole zdarzają się również liczne publikacje zawierające projekty ekslibrisów. Można tu znaleźć m.in. *Exlibrisy konkursowe* Zbigniewa Dolatowskiego, *Oręż Polski w ekslibrisach Stefana Bukowskiego* czy *Ekslibrisy dla Dagmar Novaček z Kranj (Jugosławia) ze zbiorów Zbigniewa Jóźwika*. Zespół ten składający się z blisko 150 egzemplarzy również zawiera publikacje opatrzone dedykacjami i wpisami dziękczynnymi dla kolekcjonerki, będącymi świadectwem zarówno jej wielorakich więzi ze środowiskiem „ludzi książki", dokumentem wielu wydarzeń, takich jak kongresy, zjazdy, spotkania nieformalne, jak i świadectwem uznania, jakim darzyli

[54] Wśród wystawców znalazło się: Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Słowackiego w Tarnowie, Biblioteka Seminarium Duchownego w Tarnowie, MBP im. J. Wiktora w Bochni, oraz Ryszard Ciećkiewicz, Andrzej Całka, Stanisław Kobiela i Andrzej Pacuła.

Marię Skalicką miłośnicy pięknej książki w naszym kraju.

Kolekcja Marii Skalickiej zgromadzona w Książnicy Cieszyńskiej to zbiór unikatowy i rzadki. Zgromadzone przez kolekcjonerkę eksponaty to wydawnictwa tłoczone niskonakładowo, najczęściej jako publikacje jubileuszowe, towarzyszące ważnym wydarzeniom w świecie miłośników książki. Starannie wydawane pod względem edytorskim zachwycają szlachetnymi czcionkami i układem graficznym opracowanym przez uznanych malarzy, grafików i ilustratorów. Tłoczone na rzadkich, ręcznie czerpanych papierach do dziś zachowały swój niepowtarzalnych charakter.

Analizując tego typu zbiory nie można pominąć fenomenu jakim były przyjaźnie zawierane przez Marię Skalicką. Ich pokłosiem są nie tylko wspominane tu wielokrotnie dedykacje, ale również grafiki i ekslibrisy darowane ustroniance przez wybitnych twórców. Cechą wyróżniającą badanych eksponatów pozostaje fakt, iż są one dziś już praktycznie niedostępne dla szerszej publiczności. Trudno je znaleźć nie tylko w bibliotekach, ale również wśród zbiorów prywatnych.

Dzieła artystyczne, jakimi są druki bibliofilskie śląskiej kolekcjonerki są często eksponowane podczas wystaw okolicznościowych, promują kulturę książki na terenach pogranicza. Kolekcja ta jest doskonale zachowana. Wykonane z najlepszych materiałów publikacje przez lata nie uległy zniszczeniu. Brak śladów zalania, ingerencji owadów i bakterii, świadczy o tym, iż zbiory miały zapewnione doskonałe warunki przechowywania, zarówno przez kolekcjonerkę jak i później przez Książnicę Cieszyńską, która aktualnie jest prawnym właścicielem księgozbioru.

Wśród kolekcji bibliotek naukowych na szczególną uwagę zasługuje również mało znany zbiór należący niegdyś do Romana Chrząstowskiego. Śląski kolekcjoner i bibliofil przez lata związany był z Biblioteką Śląską w Katowicach. Nie dziwi więc fakt, że właśnie tej śląskiej książnicy przekazał on swoją unikatową kolekcję.

Roman Chrząstowski to postać niezwykła, wyróżniająca się niepospolitym umiłowaniem książki i słowa pisanego. Bibliofil, harcerz, społecznik, wieloletni działacz i prezes Śląskiego Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Książki.[55] Urodził się 12 marca 1906 roku w Drohobyczu (woj. lwowskie) w inteligenckiej rodzinie o patriotycznych tradycjach. Losy tego wielopokoleniowego rodu[56] związane były

[55] K. Makles: *Śląskie Towarzystwo Miłośników Książki i Grafiki (1938-1939).* „Śląskie Miscellanea" 2006. T. 19, s. 150-157.

[56] Dziadek, powstaniec z 1863 r. utracił majątek za udział w polskim zrywie niepodległościowym. Ojciec, absolwent wiedeńskiej szkoły sztuk pięknych, malarz, przez wiele lat był profesorem rysunku

również z Krakowem i Lwowem, gdzie Chrząstowscy zamieszkali od 1919 roku. Tam też w 1926 roku przyszły kolekcjoner złożył egzamin dojrzałości w Państwowym Xl Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. Śniadeckich i podjął decyzję o kierunku dalszego kształcenia.[57]

Więcej faktów na temat życia i działalności R. Chrząstowskiego podaje Barbara Maresz, przytaczając nie tylko wątki powstańcze w dziejach wielopokoleniowej rodziny Chrząstowskich, ale także omawiając aktywność bibliofila do czasów współczesnych.[58] Podaje m.in., iż był on założycielem biblioteki literatury fachowej, w której to powołał stanowiska instruktorów, „*organizował kursy w celu podnoszenia wiedzy powszechnej i etyki rzemiosła, przygotowywał liczne konkursy z wystawami z zakresu kowalstwa artystycznego i meblarstwa, artystycznej oprawy książki, fotografii i innych specjalności*."[59]

Jedną z najcenniejszych i przełomowych inicjatyw w życiu kolekcjonera okazało się powołanie w 1968 r. Śląskiego Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Książki, którego prezesem pozostawał przez kilka kadencji, bo aż do 1995 r. Dzięki jego aktywności i zaangażowaniu Towarzystwo rozpoczęło dynamiczną działalność wydawniczą i edukacyjną, czego pokłosiem był szereg druków bibliofilskich oraz liczne imprezy promujące nie tylko piękną książkę, ale i czytelnictwo. Członkowie spotykali się z bibliofilami z całej Polski na licznych zjazdach i spotkaniach pogłębiając wiedzę o książce i rozwijając swoje pasje.

Biografia Chrząstowskiego, wieloletniego przyjaciela Biblioteki Śląskiej i jej pracowników powstawała niejako na bieżąco, aż do jego śmierci w 2005 roku. Pracownicy Biblioteki chętnie współpracowali z bibliofilem współorganizując liczne przedsięwzięcia i imprezy kulturalne. Przykładem takiego wydarzenia może być zorganizowana w 1998 r. wystawa pod hasłem *Lwów naszej pamięci*. Zaprezentowano wówczas zbiory śląskich kresowiaków oraz m.in. leopoldiana pochodzące ze zbiorów prywatnych bibliofila.[60]

Chrząstowski wielokrotnie udowadniał, iż miłość do książek jest dla niego

---

i geometrii wykreślnej w szkołach średnich i artystycznych.

57 B. Maresz, T. Roszkowska: *Kolekcja Romana Chrząstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach*. Katowice 2000.

58 B. Maresz: *Roman Chrząstowski (szkic do portretu przyjaciela Biblioteki Śląskiej)*. „Książnica Śląska" 1988. T. 26 (1995/1997), s. 96-106.

59 Ibidem, s. 99-103.

60 Ibidem, s. 99-103.

najważniejsza. Wielokrotnie podkreślał swoją maksymę życiową: „*Książki kocham, dlatego nie potrafię ich sprzedać. Mogę jedynie podarować!*”[61] Był pierwszym kawalerem Orderu Białego Kruka ze Słonecznikiem (łac. Signum Albi Corvi cum Heliantho)[62]. To niezwykle rzadkie dziś i prestiżowe odznaczenie przyznano mu za aktywną działalność na rzecz Oddziału Śląskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki w Katowicach oraz za inicjatywę powołania Komitetu Budowy Pomnika harcerzy poległych w obronie Katowic w 1939 r. Order ten jest najważniejszym wśród odznaczeń, jakie otrzymał ten niezwykły człowiek, jednak jego biografia byłaby niepełna, gdyby nie wspomnieć o przyznanym w 1996 r. honorowym tytule Amicus Librum nadawanym przez Bibliotekę Śląską oraz o Nagrodzie im. Juliusza Ligonia w 1999 r.

Wśród wielu zasług i osiągnięć największą jednak jest bibliofilska pasja Chrząstowskiego, znajdująca wyraz w jego zbiorach kolekcjonerskich. Bibliofilstwo uprawiał on bowiem w każdych warunkach, bez względu na sytuację polityczną czy rodzinną, stąd też pokaźny księgozbiór jaki zgromadził. W Bibliotece Śląskiej w Dziale Zbiorów Specjalnych przechowywana jest kolekcja Romana Chrząstowskiego liczącą łącznie 1 307 woluminów różnych dokumentów. Dary wpływały do Biblioteki przez wiele lat, najwięcej w latach 1998-1999. Wśród nich występują nie tylko druki zwarte, ale również rękopisy, fotografie, pocztówki, oryginalne grafiki, ekslibrisy, zbiory kartograficzne oraz druki ulotne. Nie wszystkie jednak są wprowadzone do katalogu. Dział Zbiorów Specjalnych posiada 2 katalogi obejmujące analizowany zbiór. Są to: katalog alfabetyczny i katalog formalny, w którym opisy ułożone są według typów dokumentów oznaczonych odpowiednimi kolorami.

Główny zrąb kolekcji stanową XIX i XX-wieczne druki zwarte. Zachował się również 1 starodruk. Jak podają pracownicy Działu Zbiorów Specjalnych BŚ „*Najstarszy druk w tym zespole to <<Tractatus de formandis epistolis>>, traktat o epistolografii, mający być wzorem dla młodzieży uczęszczającej do szkół pijarskich. Dzieło to jest niezwykle cenne ze względu na bogaty materiał źródłowy dotyczący historii Kościoła w Polsce. Autor – Sebastian Samuel Wysocki, ksiądz pijar, współpracownik Stanisława Konarskiego, dedykował swą pracę Michałowi*

[61] Ibidem, s. 99.

[62] Odznaczenie to otrzymuje osoba za wybitne zasługi położone na polu bibliofilstwa. Może to być osoba pisząca o książkach, drukująca je, bywa nią ilustrator, ekslibrista lub popularyzator wiedzy o książkach. Order nadawany jest od roku 1976, otrzymało go dotychczas 27 osób.

Nieborskiemu, kasztelanowi płockiemu. Druk wytłoczono w Krakowie, w drukarni Michała Józefa Antoniego Dyaszewskiego w 1743 roku".[63] Publikacja ta, wydana w tzw. formacie 4°, oprawiona w skórę, odnotowana w *Bibliografii polskiej : t. 33, Wil-Y* Estreicherów.[64]

Wśród druków XIX i XX-wiecznych można znaleźć publikacje zróżnicowane tematycznie. Dominują jednak: historia Polski i Śląska, historia powszechna, dzieła o treści publicystycznej, pamiętniki, dzieła klasyków literatury, szeroko pojęte bibliofilstwo oraz dzieła własne autora. Ponadto zdarzają się również albumy fotograficzne i zbiory pieśni ludowych. Chrząstowski w swojej bibliotece zgromadził również wiele opracowań i szkiców literackich. Szczególnie interesował się życiem i twórczością znanych postaci życia społecznego i literackiego, o czym świadczą zgromadzone wydawnictwa: *Mickiewicz ilustrowany* (sygn. 7411)[65], *Rozmowy o książkach* Jarosława Iwaszkiewicza (sygn. 7453 I) lub *Księgozbiór Bolesława Prusa* (sygn. 7628 II). Z wielkim zaangażowaniem zbierał również dokumenty o charakterze pamiętnikarskim, wspomnienia i kroniki, np. *Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska z czasów panowania Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III* wydane z rękopisu Edwarda Raczyńskiego w 1840 r. (sygn. 7618), *Pamiętniki Franciszka Karpińskiego* z rękopisu wydane przez Jana Moraczewskiego we Lwowie w 1849 r. (sygn.7847 I), *Kronika dni oblężenia : (Wrocław 22 I-6 V1945)* autorstwa Paula Piekerta (sygn. 7626 II), 3-tomowe pamiętniki Floriana Bochowica pt. *Obraz myśli mojej na pamiątkę żonie i dzieciom* (sygn. 7806 I, 7807 I, 7808 I) oraz 2-tomowe paryskie wydanie *Pamiętnika oblężenia Częstochowy : 1655 r.* autorstwa o. Augustyna Kordeckiego z 1867 r. (sygn. 7821 I). Warto wspomnieć również unikatowe wydawnictwa miniaturowe, takie jak *Modlitwy Legionów Polskich* (sygn. 7991 I) wydane w Wiedniu w 1915 r., czy też *Żywot Pani Poczciwej* Kornela Makuszyńskiego (sygn. 7818 I), wydany w Warszawie w 1924 r.

Odrębną kategorię wśród publikacji XIX i XX w. stanowią książki autorstwa Jana Parandowskiego. Chrząstowski uwielbiał mitologię, a Parandowskiego uważał za mistrza gatunku. Fascynacja twórczością tego pisarza sprawiła, iż zgromadził on w sumie 38 wydawnictw jego autorstwa, 1 publikację jego żony Ireny oraz 3 publikacje

[63] B. Maresz, T. Roszkowska: Op. cit., s. 12.
[64] K. Estreicher.: *Bibliografia polska. Tom 33, Wil-Y.* Kraków 1939, s. 472 – 473.
[65] Wszystkie sygnatury zawarte w artykule wskazują na lokalizację w Bibliotece Śląskiej.

współwydane z synem – Zbigniewem Parandowskim. Większość z nich to pierwsze wydania dzieł mistrza, które później dzięki staraniom Chrząstowskiego zyskały nowe artystyczne oprawy. „*Autorami tych rzemieślniczych «perełek» byli znakomici artyści introligatorzy – Stanisław Pełech ze Lwowa, Helena Karpińska z Cieszyna, czy Stanisław Wilczek z Krakowa. Wiele tych dzieł ozdabia nadto odręczny podpis autora, który Chrząstowski otrzymał 21 maja 1966 roku podczas wizyty w domu Parandowskiego. Cała kolekcja dzieł Parandowskiego opatrzona została barwnym ekslibrisem Romana Chrząstowskiego (nawiązującym do twórczości Parandowskiego), wykonanym na zamówienie specjalnie dla tej kolekcji u katowickiego artysty grafika, współzałożyciela Katowickiego Towarzystwa Miłośników Książki i Grafiki – Edwarda Grabowskiego*”.[66]

Jednym z najbardziej wyjątkowych egzemplarzy w tej części kolekcji jest *Zegar słoneczny* (sygn. 7414 I). Ekslibris Jana Parandowskiego umieszczony na wyklejce wydania 4 z 1963 r., utrzymany w odcieniach bieli i brązu. Przedstawia głowę lwa w koronie (prawy górny róg), od której odchodzą promienie wskazujące na tarczę zegara słonecznego. Cyfry rzymskie na tarczy przypominają stylizację antyczną. Inny egzemplarz tego samego dzieła (sygn. 7452 I) również oprawiony jest przez introligatora. Na karcie przedtytułowej znajduje się autograf autora z datą 21 V 1966 r., a na wyklejce umieszczono ekslibris właściciela kolekcji. Kolejnym równie interesującym znakiem własnościowym okazał się ekslibris umieszczony w egzemplarzu *Refleksji* z 1975 r. (sygn. 74701). Jest to ekslibris krakowskiego introligatora Stanisława Wilczka, przedstawiający dawną prasę drukarską. Uwagę przyciąga artystyczna, introligatorska oprawa.

Równie interesującym przykładem umiłowania twórczości Parandowskiego była powieść młodzieżowa jego autorstwa pt. *Mały Kopernik* (sygn. 7620 II). Publikacja wydana dzięki staraniom Toruńskiego Towarzystwa Bibliofilów im. Joachima Lelewela odznaczała się pięknymi całostronicowymi grafikami przedstawiającymi tzw. mapy nieba, na których umieszczono wizerunki znaków zodiaku. Oprawa płócienna, bordowa, ze ślepo tłoczonym monogramem właściciela kolekcji sprawia, iż wzrasta zainteresowanie tą pozycją. Autorem tego niezwykłego monogramu był Bernard Henslok – katowicki artysta introligator.

[66] B. Maresz, T. Roszkowska: Op. cit., s. 13.

Następnym rzadko spotykanym obiektem w tym zespole jest publikacja zatytułowana *Podróże literackie* (sygn. 7649 II). Jasnobrązowa, płócienna oprawa przyciąga uwagę czytelnika wytłoczonym monogramem autora dzieła. Liczne tłoczenia i złocone litery pokazują kunszt pracy artystycznej introligatora.

Druga wyróżniająca się część zespołu to tzw. leopoldiana. Przeważają tutaj głównie druki XIX-wieczne, wydawane przez tak znakomitych edytorów jak Herman Altenberg, Bartłomiej Jabłoński i Syn oraz Piotr Piller. Wśród dzieł mistrza literatury antycznej wydanych w "Lwim Grodzie" znalazł się również pierwszy egzemplarz wydawnictwa pt. *Rzym czarodziejski* (sygn. 7693 II). Publikacja stanowi tekst prelekcji wygłoszonej przez J. Parandowskiego 7 grudnia 1922 r. we Lwowie. Przemówienie wygłoszone dzięki staraniom Zawodowego Związku Literatów Polskich wydane zostało w dwóch nakładach – zwykłym i bibliofilskim. Egzemplarz bibliofilski posiadał właśnie Roman Chrząstowski w swych zbiorach. Jak informuje wydawca – Spółka Akcyjna Wydawnicza ze Lwowa „*Poza nakładem odbito na papierze bezdrzewnym 25 numerowanych egzemplarzy z podpisem autora*”.[67] Wykonana później, przypominająca czerwoną skórę, oprawa dopełnia wyjątkowości dzieła.

Wiele dzieł gromadzonych przez Chrząstowskiego opatrzono ciekawymi znakami własnościowymi. Taki unikatowy ekslibris można znaleźć również w egzemplarzu *Erosa na Olimpie* (sygn. 7824 I). Tekst w całości wydrukowano na gładkim papierze z wyraźnie zaznaczonymi elementami matrycy. Oprócz ekslibrisu Romana Chrząstowskiego znajdujemy ekslibris „*Z książek Stasi*”. Tutaj, podobnie jak i w wielu poprzednich wydaniach, występuje czerwona płócienna oprawa i złocone litery.

Jednym z ciekawszych obiektów wśród tak licznie zgromadzonych leopoldianów jest *Król życia* (sygn. 7421 I) autorstwa Jana Parandowskiego wydany w 1930 r. u H. Altenberga we Lwowie. Książka oprawiona w granatowe płótno, bogato zdobiona licznymi złoceniami i tłoczonymi literami, zawiera dedykację J. Parandowskiego dla Romana Dybowskiego: „*Panu Profesorowi Romanowi Dybowskiemu z wyrazami głębokiego szacunku. Jan Parandowski, Warszawa 8 II 1930*”. Na wyklejce znajduje się ekslibris Romana Chrząstowskiego[68] wykonany przez

[67] J. Parandowski: *Rzym czarodziejski*. Lwów 1924.

[68] Jest to ekslibris z monogramem, przedstawiający stylizowane inicjały imienia i nazwiska RCH oraz napisem w otoku – *Ekslibris Romana Chrząstowskiego*.

Wiktora Zbigniewa Langera – znanego krakowskiego artystę plastyka. Langer był artystą o wszechstronnych zainteresowaniach, kolegą Romana Chrząstowskiego ze studiów na Politechnice Lwowskiej w latach 1930-1933.[69]

Wśród dzieł mistrza literatury antycznej wydanych w "Lwim Grodzie" znalazła się również literatura publicystyczna. Publikacja zatytułowana *Bolszewizm i bolszewicy w Rosyi* (sygn. 7641 II) z odręczną dedykacją dla żony autora przyciąga oko bibliofila nie tylko ekslibrisem Langera, ale również swą stylizacją przypominającą stary druk (wydanie z 1919 r.). Oprawa jest płócienna, barwna wyklejka przypomina labirynt, a na grzbiecie 3 podwójne garby.

Oprócz publikacji autorstwa Jana Parandowskiego Roman Chrząstowski gromadził również informacje o życiu i twórczości swojego mistrza. Uzupełnieniem antycznych fascynacji kolekcjonera stał się bogaty zbiór opracowań, wśród których nie zabrakło, opublikowanej nakładem wydawnictwa Iskry, biograficznej opowieści o życiu pisarza pt. *Dzień Jana* autorstwa Ireny Parandowskiej (sygn. 7861 I). Kolejnym, równie istotnym przykładem biografii mistrza w zbiorach Chrząstowskiego jest książka pt. *Parandowski* napisana przez Edwarda Kozikowskiego (sygn. 7864 I). Wydanie z 1964 r. odznacza się nie tylko artystyczną oprawą, ale również autografem autora mitologii. Cennym egzemplarzem w tym zbiorze jest także *Świat książek Jana Parandowskiego* autorstwa Zdzisława Libery (sygn. 7533 II). Publikacja wydana w całości na papierze czerpanym została przygotowana z okazji VII Walnego Zjazdu Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Książki (Warszawa 16-18 maja 1986 r.). Z informacji zamieszczonych w metryczce dowiadujemy się więcej na temat jej powstania: „*Do druku przygotował i opatrzył Michał Hilchen. Złożono czcionkami Imprint i Nicolas Cochin w układzie typograficznym Krzysztofa Jeronimka. Wydrukowano 300 ręcznie numerowanych egzemplarzy w Doświadczalnej Oficynie Graficznej PSP w Warszawie*”.[70] Egzemplarze 1-30 otrzymał autor, 31-50 rodzina J. Parandowskiego, 51-250 uczestnicy Ogólnopolskiego Zjazdu Bibliofilów w Lublinie, natomiast 251-300 pozostały w gestii Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Książki.

Prezentowany dokument to jeden z wielu tego typu druków bibliofilskich w kolekcji, które były wydawane przy okazji uroczystości i obchodów rocznicowych, wzbogacały towarzyszące im wydarzenia. Przykładem takiej publikacji jest egzemplarz

[69] B. Maresz, T. Roszkowska: Op. cit., s. 15.
[70] Z. Libera: *Świat książek Jana Parandowskiego*. Warszawa 1985.

autorstwa Władysława Kwiatkowskiego pt. *325 lat drukarstwa kaliskiego* (sygn. 7747 II). Już na stronie przedtytułowej znajdujemy drukowaną dedykację „*Uczestnikom Ogólnopolskiego Zjazdu Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Kaliszu ofiaruje niniejszy druk Odział Towarzystwa Przyjaciół Książki w Kaliszu*". Dedykacja odręczna jest jednak znacznie cenniejsza, upamiętnia bowiem spotkanie śląskich bibliofilów w Rogowie 15. września 1979 r. Książka, stanowiąca reprint *Katalogu druków kaliskich* wydanego w 1928 roku, opublikowana została w nakładzie 300 egzemplarzy numerowanych. Na stronie redakcyjnej widnieje informacja o egzemplarzach specjalnych. Część z nich, bo 39, to egzemplarze numerowane, a 11 to tzw. imienne. Zostały wydrukowane na ręcznie czerpanym papierze dla członków Towarzystwa Przyjaciół Książki w Kaliszu. Publikacja, którą posiadał w swych zbiorach Chrząstowski, należała niegdyś do Alfonsa Parczewskiego – polskiego prawnika, historyka i działacza społeczno-politycznego.[71]

Równie interesującą publikacją o charakterze bibliofilskim jest biografia polskiego bibliotekarza i językoznawcy – Samuela Bogumiła Lindego. Wydawnictwo okolicznościowe, zatytułowane *Samuel Bogumił Linde : twórca pierwszego słownika języka polskiego* (sygn. 7754 II), zadedykowane zostało „Członkom Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu", a poświęcone „Wielkiemu Toruńczykowi Samuelowi Bogumiłowi Linde – twórcy pierwszego słownika języka polskiego ofiaruje Książnica Miejska. Toruń 1978". Publikacja, wydana, podobnie jak większość druków bibliofilskich na papierze czerpanym, wzbogacona została licznymi kartami tablic i fotografiami. Na okładce widnieje miniatura portretu tego jednego z najsłynniejszych polskich leksykologów.

Powyższe przykłady to tylko część druków okolicznościowych w kolekcji Romana Chrząstowskiego. Należy również wspomnieć o takich publikacjach, jak: *Z dziejów walki z chorobami zakaźnymi w Kielcach: druk pamiątkowy z okazji naukowego zjazdu lekarzy* Stanisława Koby (sygn. 9603 III) z reprodukowanymi drzeworytami Stefana Mrożewskiego[72] czy też *Author deflet Silesian, aptriam suam* autorstwa Szymona Pistoriusa (sygn. 77431 I). Publikacja swą stylistyką nawiązuje do

---

[71] *Alfons Parczewski. „*Kalisz w obiektywie aparatu i kartach historii*"* [online]. Aktualizacja: 16.08.2009. Dostęp 25.08.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kalisz.9o.pl/alfonsparczewski.html.

[72] J. Chrzanowska-Pieńkoś, A. Pieńkoś: *Leksykon sztuki polskiej XX wieku. Sztuki plastyczne*. Poznań cop. 2006.

starych druków łacińskich. Strona tytułowa z widocznym elementem roślinnym w ramce oraz kolofonem na końcu, wydana została na ręcznie czerpanym papierze pochodzącym z Papierni w Dusznikach Zdroju. Jest to 24. publikacja Oddziału Śląskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki pod redakcją Romana Chrząstowskiego, a „*Antykwą toruńską do druku złożyła ją Krystyna Śliwa, odbijał Józef Obierzyński, prace introligatorskie wykonała Krystyna Fura*”[73].

Kolejnym interesującym wydawnictwem jest *Rozprawa przygody starego żołnierza roku pańskiego 1595 uczyniona : przedmowa książki do przechodzących : zagadka bibliograficzna z 1825-1905* w opracowaniu Józefa Mayera (sygn. 7755 II). Na stronie przedtytułowej *Rozprawy...* umieszczono reprodukcję karty tytułowej egzemplarza z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie z datą 1595. Sygnet Towarzystwa Przyjaciół Książki zaprojektowała Ewa Gorecka.

Wśród unikatowych pozycji należy wymienić również te, które wyróżniały się ciekawymi znakami lub pieczęciami proweniencyjnymi. Zaliczyć tu możemy takie tytuły jak: *Dziennik oficera francuskiego, w służbie konfederacji Barskiej : pojmanego przez Moskali i zasłanego w Sybir* (sygn. 7827 I), *Homera Odyssea* w przekładzie Antoniego Bronikowskiego (sygn. 7610 II) czy też *Wildungen i jego źródła mineralne : z szczególnym uwzględnieniem ich działania w cierpieniach narządu moczowego* (sygn. 7862 I). *Dziennik oficera...* wydany został we Lwowie przez Wydawnictwo Dziennika Literackiego w 1866 r. U dołu ostatniej strony widnieje pieczęć pierwszego właściciela książki – inżyniera Franciszka Jareckiego. W *Odyssei* (sygn. 7610 II) natomiast natrafiamy na niewielką nalepkę umieszczoną w lewym górnym rogu okładki. Nalepka w kształcie różowego znaczka pocztowego może sugerować wcześniejsze miejsce przechowywania dokumentu: „*Georg Friedrich Buchhandlung und Antiquariat, Breslau, Ursulinerstraisse 2/3*”. Zaskakująca jest również pieczęć na egzemplarzu autorstwa Marca Wolrada (sygn. 7862 I) . Na karcie tytułowej umieszczono bowiem pieczęć „*Król. rumuński dostawca nadworny Rudolf Weinreb, główny skład wód mineralnych Lwów*”.

Najciekawsze jednak spośród wymienionych okazują się pieczęcie własnościowe w publikacji zatytułowanej *Mała geografia i historya Polski: (z litografowaną mapą)* w opracowaniu Stanisława Myszkowskiego (sygn. 7869 I).

[73] *Author deflet Silesian, aptriam suam* autorstwa Szymona Pistoriusa.

Książka wydana w 1878 r. w Jarosławiu przyciąga uwagę pieczęcią własnościową „*Chrząstowski oraz Księgarnia F. Szczepański w Drohobyczu*". Brak ekslibrisu i papierowa, twarda oprawa z płótnem na grzbiecie nie umniejszają wartości dzieła. Druk ten miał zapewne szczególne znaczenie dla Chrząstowskiego, gdyż stanowi cenny ślad w badaniach biograficznych rodziny śląskiego kolekcjonera.

Kolekcja Romana Chrząstowskiego to systematycznie gromadzony i uporządkowany według ściśle określonych kryteriów księgozbiór. Bibliofil zbierał również pocztówki i mapy. Najczęściej były to zbiory na temat Lwowa lub ze Lwowem związane. Pocztówki w katalogu kolekcji zostały pogrupowane zgodnie z zainteresowaniami zawodowymi kolekcjonera, tj. wedle obiektów architektonicznych. Wyróżnić tu możemy: place, pomniki, obiekty sakralne i inne obiekty. Łącznie zespół ten liczy 150 pocztówek. Inną grupę stanowiły grafiki. Chrząstowski gromadził reprodukcje dzieł najsławniejszych artystów w tej dziedzinie. Obok zbiorów grafiki[74] znalazły się także opracowania na ten temat. Są to np. *W pracowniach dawnych grafików* autorstwa Jana Białostockiego (sygn. 82865 II), *Polscy królowie elekcyjni w grafice XVI-XVIII wieku* (sygn. 9713 IV), *Warszawa w grafice XVII wieku : ze zbiorów Biblioteki Narodowej* (sygn. 9754 III), *Henryk Feilhauer : grafika – małe formy* zawierająca grafikę oryginalną sygnowaną przez autora (sygn. 9624 III).

Wiele dokumentów z kolekcji znajduje się jeszcze ciągle poza katalogiem. Według danych udostępnionych w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej (stan na 30 czerwca 2010 r.) jest to: 60 rękopisów, 273 fotografie, 170 pocztówek, 43 oryginalne grafiki, 63 ekslibrisy oraz 2 mapy. Łącznie daje to sumę 611 dokumentów. W katalogu natomiast wyróżnia się 414 druków XIX i XX-wiecznych, 4 ulotki, 7 map, 15 fotografii oraz 57 rękopisów, gdzie „*wśród rękopisów zwraca uwagę dziewiętnastowieczne wydanie Koranu, z tekstem w języku arabskim, umieszczonym w złoconych ramkach. Ta nieduża książeczka, oprawna w brązową skórę, została zakupiona w Stambule w sierpniu 1939 r., co odnotował bibliofil na wyklejce.*"[75]

Analizując kolekcję Romana Chrząstowskiego można wysunąć wniosek, iż gromadzone przez lata dokumenty interesowały lwowskiego architekta nie tylko ze względu na ich treść i autorstwo, ale w nie mniejszym stopniu również ze względu na elementy typograficzne – estetyczne. Wiele książek Chrząstowskiego odznaczało się

[74] W katalogu odnotowano 48 woluminów.
[75] B. Maresz, T. Roszkowska: Op. cit., s. 12.

bogatą szatą graficzną i introligatorską. Szczególna dbałość o walory estetyczne gromadzonych publikacji, staranność przechowywania oraz troska o zabezpieczenie księgozbioru w każdych warunkach są świadectwem tego, iż Roman Chrząstowski poświęcił się swojej pasji bez reszty. Niezwykłe poszanowanie książki spowodowało, że dziś jego cenny księgozbiór jest udostępniany w Bibliotece Śląskiej. Zbiór ten można uznać za przykład kolekcji sztuki edytorskiej, ze względu na okazałe oprawy i liczne zdobienia. Kompozycja graficzna książki wysuwa się w tym zbiorze na pierwszy plan. Zgromadzone tak licznie książki bibliofila łączą w sobie estetykę i funkcjonalność, zachwycając swą urodą nawet najbardziej wymagającego czytelnika. Wiele z przytoczonych w artykule przykładów interesujących obiektów to obraz pracy artystycznej mistrzów edytorstwa i ilustratorstwa, które dzięki staraniom właściciela kolekcji mogły zostać udostępnione szerszemu gronu odbiorców.

Ze względu na walory artystyczne kolekcja posiada dużą wartość dydaktyczną dla historyków książki i adeptów tej specjalizacji bibliologicznej – stanowi bowiem źródło ciekawych, różnorodnych w swym charakterze i pochodzeniu oraz dobrze zachowanych egzemplifikacji estetyki druku: oprawy, rozwiązań kompozycyjnych strony tytułowej, sztuki ilustratorskiej, sztuki dedykacji itp. Chrząstowski łączył w swoim bibliofilskim zbieractwie kryteria tematyczne (parandowsciana, lwowiana, kresowiana), ale także kryteria estetyczne, poszukując do swej kolekcji książek pięknie wydanych, a liczne z nich wzbogacając o takie walory dzięki współpracy ze znanymi mistrzami sztuki introligatorskiej.

Stan zachowania kolekcji Romana Chrząstowskiego można określić jako bardzo dobry. Biblioteka dba o cenny księgozbiór zabezpieczając poszczególne egzemplarze papierowymi okładkami i kartonowymi pudełkami. Stosuje również zabezpieczenie w postaci ograniczeń w dostępie do zbiorów. Dużym ułatwieniem jest również nowoczesny sprzęt regulujący temperaturę i wilgotność w magazynach. Książki te udostępniane są tylko na podstawie pism przewodnich kierowanych do dyrektora placówki.

Zaprezentowane w rozdziale kolekcje zgromadzone w bibliotekach naukowych zawierają przykłady różnorodnych rozwiązań edytorskich w zakresie zdobnictwa książki. Stan zachowania i wyposażenia estetycznego badanych zasobów, przekazywanych zwykle największym i najlepiej wyposażonym placówkom w regionie,

pokazuje stosunek bibliofila do swojego księgozbioru, ale też jest świadectwem dbałości tych placówek o papierową spuściznę kolekcjonerów.

Stan opracowania bibliograficznego badanych księgozbiorów pokazuje, jak ważne są dla bibliotek tego typu eksponaty. Wszystkie kolekcje książkowe zostały skatalogowane w sposób profesjonalny. Wiele placówek udostępnia rekordy nie tylko w katalogach elektronicznych (istnieją także tradycyjne katalogi kolekcji, jak np. w Bibliotece Śląskiej i Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich)[76], ale również w postaci kartotek i spisów czy odrębnych publikacji[77]. Wybrane elementy warsztatu bibliograficznego są źródłem informacji dla badaczy sztuki książki, jak również dla osób poszukujących dokumentów ze względu na tematykę czy proweniencję. Dzięki bogatemu wachlarzowi pól wyszukiwawczych w katalogach elektronicznych badacz poszukujący druków konkretnego edytora, serii bibliofilskiej, ilustratora lub właściciela kolekcji, może łatwo dotrzeć do wybranych dokumentów. Oprócz typowych kryteriów wyszukiwania, jak autor, tytuł dzieła czy hasło przedmiotowe placówki proponują wyszukiwanie poprzez indeksy. Szczególnie interesująca jest w tym przypadku kategoria Kolekcja/proweniencja, pozwalająca zlokalizować wybrany zbiór poprzez nazwisko darczyńcy (Biblioteka Ossolineum). Druki wybranej oficyny czy serie wydawnicze można wyszukiwać poprzez pole Seria i cykl autorski oraz nazwę wydawcy. Uwagę zwraca również możliwość wyszukiwania w obrębie zbiorów specjalnych z uwzględnieniem cech formalnych dokumentu (Biblioteka Śląska). Każda zaprezentowana w rozdziale placówka umożliwia również wyszukanie dokumentu poprzez sygnaturę lub symbol klasyfikacji stosowanej w danej bibliotece. Adnotacje występujące w strefie uwag lub opisie fizycznym publikacji pozwalają zorientować się w zawartości graficznej dzieła. Niejednokrotnie podkreśla się w ten sposób unikatowość oprawy graficznej zaprojektowanej przez wybitnego artystę grafika lub typografa.

Biblioteki naukowe zwykle posiadają dobre przygotowanie do przechowywania tego typu księgozbiorów. Odpowiednio wyposażone magazyny oraz pracownicy

[76] W Czytelni Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej, gdzie udostępniana jest kolekcja Romana Chrząstowskiego do dyspozycji czytelnika pozostają dwa odrębne katalogi kolekcji: alfabetyczny i porządkujący zbiory według typów dokumentów. W Czytelni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich kolekcja oficyny Stamperia Polacca odnotowana jest w katalogu cimeliów. Wybrane pozycje można znaleźć w katalogu elektronicznym, gdyż jeszcze trwają prace nad retrokonwersją zbiorów. Istnieje także katalog graficzny dokumentów opublikowanych przed 1998 r., który stanowi zeskanowaną wersję alfabetycznego katalogu kartkowego.

[77] Por. M. Szelong, I. Maliborska, M. Piechowiak: *Druki bibliofilskie i exlibrisy ze zbiorów Marii Skalickiej*. Ustroń 2007.

wykształceni w zakresie ochrony i konserwacji dorobku piśmienniczego są gwarantem, iż najcenniejsze z punktu widzenia estetyki zbiory będą eksponowane i udostępniane wszystkim zainteresowanym.

Zaprezentowane w rozdziale kolekcje stanowią doskonałe źródło do badań bibliologicznych nie tylko w zakresie sztuki książki, ale przede wszystkim historii. Unaoczniają dokonania instytucji skupiających miłośników książki, zmieniające się trendy w dziedzinie projektowania książki oraz dokumentują działalność najznamienitszych oficyn wydawniczych w Polsce i za granicą. Doskonale zachowane kolofony w wydaniach tyszkiewiczowskiej Stamperia Polacca i drukach bibliofilskich z kolekcji Marii Skalickiej informują badacza o historii i okolicznościach powstania dokumentu, rodzaju zastosowanych czcionek i papieru. Cenną informacją jest również wzmianka na temat twórcy oprawy graficznej bowiem pozwala ona zaobserwować nie tylko kunszt pracy artysty, ale przede wszystkim ocenić wartość kulturową egzemplarza. Dzieła graficzne takich twórców jak: Franciszek Prochnalski, Tadeusz Cieślewski syn, Wiktor Conti, Bogdan Iliński czy Zygfryd Gardzielewski są dziś na rynku księgarskim i antykwarycznym uznane i pożądane. Trudno więc przecenić zasługi bibliotek naukowych gromadzących, przechowujących i udostępniających tak ważne dla polskiej kultury i dziedzictwa zasoby.

Rozdział 7

Kolekcje sztuki książki w bibliotekach publicznych

Biblioteki publiczne to najliczniejsza sieć biblioteczna w Polsce. Ma ona trzystopniową strukturę, zgodną z podziałem administracyjnym kraju, na którą składają się: biblioteki wojewódzkie, powiatowe i gminne (miejskie i wiejskie). Analizując kolekcje sztuki książki w bibliotekach, nie sposób pominąć tej grupy.

Ze względu na znaczną liczbę placówek[1] tego typu, konieczna była selekcja. Postanowiono zawęzić poszukiwania do placówek największych i najważniejszych dla danego regionu. Spośród 8 290 bibliotek publicznych[2] wybrano placówki wojewódzkie (16) i powiatowe (280[3]). Wysłana drogą elektroniczną ankieta pozwoliła zorientować się w posiadanych przez nie zasobach, a także wyodrębnić kolekcje spełniające zadane kryteria. Zebrany materiał uzupełniono o wybrane kolekcje bibliotek miejskich, wśród których znalazł się również jeden niewielki księgozbiór domowy.

Badanie prowadzono od 15 maja do 31 lipca 2013 roku. Łącznie wysłano 117 wiadomości z prośbą o wypełnienie ankiety. Tak niska liczba przesłanych kwestionariuszy wynikała z następujących problemów: brak adresów e-mailowych na stronach www niektórych bibliotek, błędne lub nieaktualne adresy, brak stron www placówek, a tym samym trudności z weryfikacją poprawności i aktualności adresów. Jednocześnie, wraz z poszukiwaniem elektronicznych danych kontaktowych, prowadzono kwerendę telefoniczną umożliwiającą potwierdzenie uzyskanych wcześniej danych o kolekcjach. Kwestionariusz zamieszczono w aneksie pracy.

W badaniu ankietowym wzięło udział 46 bibliotek. Tylko 16 z nich wypełniło kwestionariusz. Pozostałe, 30 placówek, udzieliły krótkich odpowiedzi wyjaśniających, iż w zbiorach biblioteki brak kolekcji spełniających zadane kryteria (np. *Miejsko-Powiatowa Biblioteka Publiczna w Świdniku, Powiatowa i Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Opatowie, MiPBP im. Franciszka Becińskiego w Radziejowie, Miejska Biblioteka Publiczna w Świeciu*), lub że w danej placówce znajdują się tylko pojedyncze

---

1 Wg badań przeprowadzanych przez Bibliotekę Narodową w 2012 roku w Polsce istniało 8182 bibliotek publicznych.

2 Stan na rok 2011. Informacja Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej opracowana na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

3 Wg opracowania *Biblioteki publiczne w liczbach* – 2005 r.

egzemplarze książek pięknie wydanych, pochodzące z różnych źródeł i nie mogące stanowić kolekcji w rozumianym przeze mnie znaczeniu (np. *Powiatowa Biblioteka Publiczna w Puławach, Powiatowa Biblioteka Publiczna w Łęcznej, Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Błażowej, Miejska Biblioteka Publiczna, w Żarach, Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Busku-Zdroju*).

Większość odpowiedzi udzielonych na pytania kwestionariusza przez 16 placówek była niedokładna lub niepełna. Brakowało liczby zbiorów i informacji o cechach edytorskich księgozbioru. Często pojawiała się informacja o zawartości treściowej dokumentów. Najczęściej jako kolekcję wskazywano zbiór tematycznie związany ze sztuką, analizujący zagadnienia malarstwa, rzeźby, rysunku i projektowania. Pomijano też informacje o sposobach ekspozycji i promocji zbiorów. Bibliotekarze opisywali ogólną działalność kulturalną swoich placówek, która zwykle nie obejmowała księgozbioru zabytkowego. Przemilczaną kwestią był również sposób zabezpieczania eksponatów. Na pytanie *Czy Biblioteka stosuje dodatkowe zabezpieczenie księgozbioru cennego?* bibliotekarze udzielali zwykle krótkiej odpowiedzi: Tak! – nie rozwijając wypowiedzi. Tylko pracownicy Biblioteki Śląskiej w Katowicach, Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, Pułtuskiej Biblioteki Publicznej im. Joachima Lelewela, Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy oraz Powiatowej Biblioteki Publicznej w Wieluniu udzielili informacji szczegółowej, zakreślając odpowiednią pozycję w kwestionariuszu lub udzielając szerszych wyjaśnień.

Spośród informacji uzyskanych w ankietach najpełniejsze dane pochodziły z Biblioteki Śląskiej w Katowicach, Miejskiej Biblioteki Publicznej w Opolu oraz Wadowickiej Biblioteki Publicznej. Biblioteki, które udzieliły szerszych odpowiedzi starały się podać wyczerpujące informacje, zwykle opatrzone dodatkowym komentarzem np.:

> *Biblioteka nasza posiada dużo cennych książek o wysokich walorach edytorsko-estetycznych i historycznych, ale o typowej, wyodrębnionej kolekcji można mówić tylko w przypadku „Biblioteki Bernardynów", zawierającej inkunabuły i stare druki z okresu II połowy XV w. – XVIII w. Aktualnie zbiór ten znajduje się w depozycie naszej biblioteki* (Wojewódzka

i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy).

Podobna w swej wymowie jest również wypowiedź uzyskana z Powiatowej Biblioteki Publicznej w Wieluniu:

> *Kolekcja stanowi część zbioru czytelnianego. Kolekcję książek pięknych stanowią wydawnictwa pięknie wydane, bogato i pięknie ilustrowane dotyczące sztuki. Są to z reguły niedawno wydane książki (biblioteka istnieje 11 lat) a tylko nieliczne wydane zostały kilkadziesiąt lat temu. Są to książki zakupione przez placówkę, pojedyncze egzemplarze ofiarowane zostały nam w darze*.

Pracownik Działu Informacyjno-Bibliograficznego Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego opisując strukturę biblioteki, poszczególne czytelnie, konkluduje:

> *Zbiory poszczególnych czytelni stanowią wydzielone kolekcje ze względu na treść czy formę wydawniczą. Nie istnieje natomiast kolekcja wyróżniona tylko na podstawie kryterium estetycznego.*

Zebrane dane pozwoliły na wyodrębnienie 3 kolekcji bibliotek publicznych, które poddano wnikliwej analizie. Wśród badanych zbiorów znalazły się kolekcje wyróżnione głównie ze względu na cechy pięknej książki, a więc oprawy i ilustracje. Niezwykle interesujący przykład estetyki opraw stanowi standard edytorski opracowany dla dokumentów przechowywanych w Wadowickiej Bibliotece Publicznej. Kolekcja opieczętowana znakiem własnościowym Księgarni Foltina przyciąga uwagę zachwycającymi artystycznymi oprawami. Kolejne przykłady kolekcji pięknej książki stanowią zbiory Mieczysława R. Frenkla i Jerzego Fusieckiego w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Zabrzu.

W polskich bibliotekach publicznych najczęściej spotyka się zbiory gromadzone ze względu na osobę uznanego bibliofila, znawcę książki pięknej i jej miłośnika. Przykładami takich zbiorów mogą być kolekcje Mieczysława Romana Frenkla i Jerzego

Fusieckiego zgromadzone w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Zabrzu. W obu kolekcjach dominują druki opublikowane w pierwszej połowie XX wieku. Zdarzają się dokumenty wytworzone podczas II wojny światowej w gettach żydowskich oraz druki tematycznie związane z estetyką książki, z bogatym wyposażeniem edytorskim.

Najstarszą kolekcją przechowywaną w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Zabrzu jest kolekcja Jerzego Fusieckiego – patrona placówki. Zbiór ten jest niewielki, złożony zaledwie z 8 egzemplarzy. Większość tekstów opublikowana została w języku polskim. Trzy egzemplarze to dokumenty niemieckojęzyczne. Tematycznie zbiór ten poświęcony jest sztuce książki i bibliofilstwu.

Jerzy Fusiecki (ur. 6.10.1903, zm. 18.03.1975) z pochodzenia krakowianin przybył do Zabrza późną wiosną 1945 roku. Z wykształcenia był bibliotekarzem, z pasji bibliofilem. Przed wybuchem II wojny światowej pracował w Bibliotece Muzeum im. Czartoryskich, a później w książnicy krakowskiego Muzeum Przemysłowego. O jego pasjach i zainteresowaniach związanych z piękną książką świadczyć może przechowywany w zabrzańskiej Bibliotece niewielki, bibliofilski księgozbiór oraz *Spis członków Związku Bibjotekarzy Polskich* z 1929 roku.[4]

Już od pierwszych chwil pobytu w Zabrzu Jerzy Fusiecki rozpoczął działania mające na celu odbudowę i organizację biblioteki. Zadanie to powierzył mu ówczesny prezydent miasta Paweł Dubiel. Placówka ta nie była pierwszą biblioteką w mieście. Jeszcze przed I wojną światową uruchomiono bowiem Bibliotekę Donnersmarcków w pomieszczeniach dawnej szkoły zawodowej (1898 rok) oraz gminną bibliotekę publiczną przekształconą wkrótce w Miejska Bibliotekę Publiczną, która na czas działań wojennych zawiesiła swoją misję.[5] Oficjalna ceremonia otwarcia placówki reorganizowanej przez Fusieckiego „*odbyła się 15 listopada 1945 roku, a dokonał jej wybitny działacz polski na Śląsku, zastępca prezydenta miasta – Franciszek Trąbalski. Stała się więc biblioteka pierwszą po wojnie instytucją kulturalną, która rozpoczęła w Zabrzu regularną działalność. Początkowo wypożyczalnia (dla dorosłych i młodzieży), czytelnia ogólna i pomieszczenia administracyjne mieściły się*

[4] *Spis członków Związku Bibjotekarzy Polskich*. Nakładem Przeglądu Bibljotecznego odbito w drukarni W. L. Anczyca i spółki. Kraków 1927, s. 7.

[5] Interesujące wśród instytucji krzewiących słowo pisane w Zabrzu są również: pierwsza placówka Towarzystwa Czytelni Ludowych prowadzona przez wiele lat w prywatnym mieszkaniu przez Karola Piechę (powstała w 1890 roku), Czytelnia i biblioteka dla kobiet prowadzona w zabrzańskiej dzielnicy Zaborze przez Karolinę Hagerową (1903 rok) oraz Biblioteka Ludowa uruchomiona w mikulczyckim (dzielnica Zabrza) mieszkaniu bibliotekarza Karola Dziwisza (1906 rok).

w dotychczasowej siedzibie Städtbibliothek przy ul. Wyzwolenia 4. Księgozbiór składał się wówczas głównie z darów i liczył 920 tomów, a korzystało zeń 92 zarejestrowanych czytelników."[6] W tym samym roku Fusiecki objął też funkcję dyrektora biblioteki, którą pełnił dożywotnio. Do dziś placówka ta nosi jego imię.

W 1948 roku otwarto filie w największych dzielnicach miasta, m. im. w Zaborzu, Biskupicach i Maciejowie, w 1951 roku przy ulicy Roosevelta. W 1952 roku powstały placówki w Mikulczycach, Rokitnicy, Grzybowicach, Pawłowie, Kończycach i Makoszowach. Za swoje zasługi Jerzy Fusiecki otrzymał Odznakę Zasłużonego Działacza Kultury, o czym donosił *Przegląd Biblioteczny*[7] z 1963 roku. Przez lata krakowianin pasjonował się książką piękną i wszelkimi jej przejawami. Wśród książek gromadzonych w zabrzańskiej placówce wyróżnił zbiory poświęcone tematyce bibliofilstwa i edytorstwa artystycznego.

Najstarszą pozycją spośród polskich tekstów w tym zespole jest druk zatytułowany *O bibljofilji.* Dzieło autorstwa Stanisława Piotra Koczorowskiego opublikowane zostało nakładem spółki wydawniczej Władysława Anczyca w Krakowie w 1925 roku. Badany egzemplarz stanowi odbitkę z pierwszego zeszytu czasopisma *Silva Rerum*. Całość wytłoczona na papierze czerpanym w 150 numerowanych egzemplarzach. Egzemplarz z kolekcji Fusieckiego nosi nr 73.

Wśród eksponatów znalazło się również sprawozdanie ze zjazdu miłośników książki. Dzieło zatytułowane *Pierwszy Zjazd Bibljofilów Polskich w Krakowie: 28-30 czerwca 1925: sprawozdanie* opublikowane zostało w Krakowie w 1926 roku nakładem Towarzystwa Miłośników Książki. Całość wydana na papierze czerpanym zwraca uwagę kunsztownym opracowaniem graficznym.

Ex - librisy publicznych bibljotek gdańskich: wyjątek z dzieła "Ex-librisy gdańskie" to kolejne dzieło bibliofilskie w zbiorach Jerzego Fusieckiego. Książka autorstwa Kazimierza Reychmana opublikowana została w Warszawie w 1926 roku nakładem oficyny Wacława Widigiera. Publikacja odbita została w 99 numerowanych egzemplarzach własnoręcznie podpisanych przez autora. Badany egzemplarz nosi numer 91. Na stronie przedtytułowej drukowana dedykacja:

---

[6] *Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Fusieckiego w Zabrzu: Historia Biblioteki – cz. 2* [online]. Dostęp: 20.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.biblioteka.zabrze.pl/o-bibliotece/historia-biblioteki-cz-2.

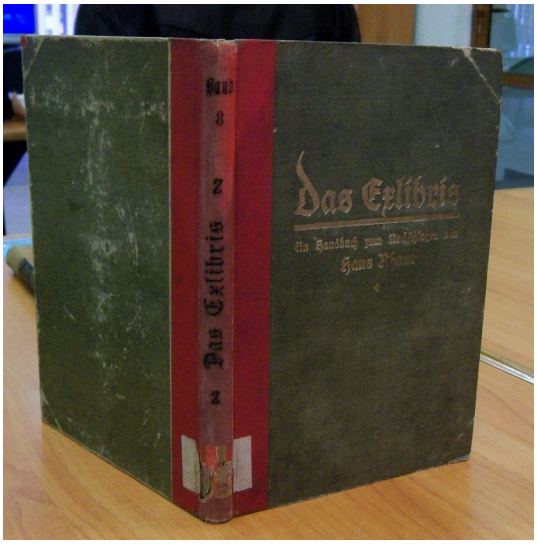
[7] *Z życia: odznaczenia.* "„Przegląd Biblioteczny: organ naukowy Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich".Red. Bogdan Horodyski. R. 31, z. 2. Warszawa 1963, s. 120.

Tym członkom
II Zjazdu Bibliofilów Polskich,
którzy choć trochę uwagi
Exlibrisologji
udzielą
poświęca
Autor

Oprawa papierowa wykonana została z papieru czerpanego, z wyraźnie zaznaczonym wzorem sita.

Ostatnią polską publikacją w tej niewielkiej kolekcji jest *Poczet członków Polskich Towarzystw Bibljofilskich w r. 1928* opublikowany w Warszawie nakładem Towarzystwa Bibljofilów Polskich. Dzieło wydane w 1928 roku w całości wytłoczono na papierze czerpanym. Interesująca oprawa graficzna nadaje artystyczny charakter publikacji.

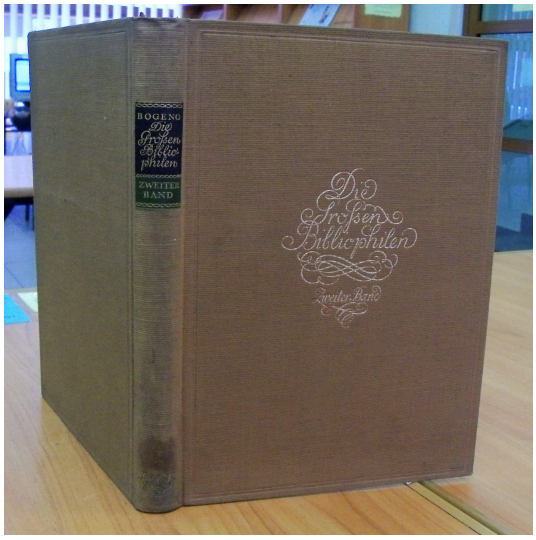
Interesującym dziełem jest także *Das Exlibis: ein Handbuch* autorstwa Hansa Rhaue' a opublikowany w Zürichu w 1918 roku. Publikacja o charakterze bibliofilskim zawiera 32 ilustracje prezentujące ekslibrisy najznakomitszych niemieckich bibliofilów. Oprawiona w zielone płótno; na grzbiecie skóra. Pierwotnie narożniki oprawy również były skórzane, aktualnie bardzo zniszczone i przetarte, miejscami skóra jest całkowicie usunięta. Na licu przedniej okładziny i grzbiecie tłoczony jest w kolorze czarnym tytuł dzieła. Na wyklejce artystycznej z papieru żeberkowego z widocznymi elementami sita uwagę zwraca motyw kwiatowy. Egzemplarz opatrzony jest nalepką Antykwariatu Dom Książki – seria D, no 41781. Oprawa jest bardzo zniszczona, z licznymi przetarciami, przebarwieniami oraz znacznymi ubytkami skóry i płótna.

Fot. 80. Płócienna oprawa dzieła *Das Exlibis: ein Handbuch* autorstwa Hansa Rhaue' a wydanego w Zürichu w 1918 roku. Eksponat pochodzący ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu.

Die Grossen Bibliophilen: Geschichte der Büchensammler und ihrer Sammlungen to 3. tomowe dzieło opublikowane w Lipsku w 1922 roku przez Wydawnictwo Von E. A. Seemann. Każdy rozdział rozpoczyna ozdobna miniatura, na końcu rozdziału znajduje się tłoczona niewielka winieta. Tom pierwszy przybliża historię książki w poszczególnych krajach, m.in. we Włoszech, Niemczech, Anglii, Francji, Belgii, Holandii, Hiszpanii, w krajach skandynawskich oraz USA i Rosji. Tom ten nie zawiera ilustracji. Dominują tu krótkie informacje o wybranych księgozbiorach europejskich. Tom drugi to wydawnictwo albumowe przedstawiające sylwetki znanych i uznanych miłośników książki oraz ich biblioteczki domowe, a także księgozbiory zlokalizowane przy uczelniach wyższych. Wśród ilustracji liczne ekslibrisy i fotografie przedstawiają bibliotekarzy niemieckich przy pracy. Uwagę zwracają reprodukcje XVII – wiecznych drzeworytów, przykłady pism i kaligrafii, fotografie pięknych opraw, pulpity średniowieczne oraz schemat maszyny drukarskiej Gutenberga. Wśród licznych fotografii portret Gabriela Naudé oraz ekslibris i pieczęć z kotwicą i rybą należące do Aldusa Manutiusa. W tomie trzecim brak ilustracji. Ma on charakter historyczny, gdyż zgłębia dzieje książki. Całość oprawiona została w brązowe płótno. Na licu przedniej okładziny oraz grzbiecie umieszczono tytuł skrócony dzieła z licznie tłoczonymi złotem motywami roślinnymi. Stan zachowania jest bardzo dobry. Brak przebarwień

i ingerencji owadów, bakterii czy pleśni w obydwu tomach, jedynie w dolnej części grzbietu lekkie zabrudzenie.

Fot. 81. Tom drugi dzieła *Die Grossen Bibliophilen: Geschichte der Büchensammler und ihrer Sammlungen* opublikowanego w Lipsku w 1922 roku. Eksponat pochodzący ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu.

Jerzy Fusiecki zmarł 18 marca 1975 roku i pozostawił po sobie niewielką kolekcję tematycznie związaną z piękną książką. Zbiór ten jest jednorodny pod względem wyposażenia edytorskiego. Dominują publikacje w języku polskim, stanowiące wydania bibliofilskie, towarzyszące ważnym wydarzeniom w kręgach miłośników książki, jak również zgłębiające tajemnice ekslibrisologii. Wszystkie wydane na papierze ręcznie czerpanym, bywają numerowane. Drugi zrąb stanowią dzieła w języku niemieckim. Są to, oprawione w płótno oraz bogato tłoczone i złocone, publikacje poświęcone historii bibliofilstwa europejskiego, prezentujące reprodukcje drzeworytowych ilustracji z XV wieku, sylwetki wybitnych bibliofilów oraz ich domowe biblioteczki. Kolekcja pochodząca z początku XX wieku[8] stanowi więc źródło dla badań z zakresu historii książki i dziejów bibliofilstwa nie tylko w Polsce, ale i na świecie.

Zbiór ten jest w pełni opracowany i prezentowany online w katalogu OPAC zabrzańskiej MBP. Od kilku lat kolekcja Jerzego Fusieckiego opatrzona jest etykietą „zbiory chronione" i udostępniana wszystkim zainteresowanym w Czytelni Ogólniej

[8] Najstarsze dzieło pochodzi z 1928 roku, najmłodsze z 1918.

Biblioteki. Ze względu na wartość kulturową i bibliofilską księgozbioru, książki te nie są wypożyczane na zewnątrz. Nie można ich również kserować. Fotografowanie jest możliwe tylko na podstawie specjalnej zgody udzielonej przez dyrektora placówki.

Druga kolekcja trafiła nieco później pod skrzydła Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu. Zbiór Mirosława Romana Frenkla, znanego na Górnym Śląsku pisarza i publicysty, złożony jest z 3 podstawowych zrębów. Można tu wyróżnić książki w języku polskim, w języku niemieckim oraz judaica i dokumenty związane tematycznie z kulturą żydowską. Najistotniejszym kryterium doboru dla badacza estetycznej strony kolekcji są jednak cechy pięknej książki, a więc rodzaj oprawy, wyposażenie edytorskie tekstu czy ilustracje projektowane przez znanego artystę – grafika. Najwięcej w badanym zespole jest dokumentów wyróżniających się interesującą oprawą i odręcznymi dedykacjami świadczącymi o związkach kolekcjonera ze środowiskiem.

Właściciel kolekcji, Mieczysław Roman Frenkel urodził się 22 VIII 1889 r. w Stanisławowie. O jego losach dowiadujemy się z pisma zachowanego w zbiorach MBP.[9] Dokument ten, datowany na 8.05.1947 r., kierowany był przez M. R. Frenkla do Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Katowicach w sprawie objęcia stanowiska urzędnika. W piśmie tym Frenkel pisze: „*Ukończyłem gimnazjum z odznaczeniem, studjowałem na uniwersytecie wileńskim ekonomię społeczną i prawo, a po ukończeniu tychże filozofię ścisłą w Monachium. Od 1912 r. należałem do współpracowników ówczesnej <<Krytyki>> krakowskiej. Pisma polskie i zagraniczne ogłaszały moje prace od 1911 r. począwszy. Mój dziennik wojenny publikowany w 1915 roku był chronologicznie pierwszym dziennikiem ogłoszonym w literaturze europejskiej. Walczyłem na froncie i byłem ranny. Po wojnie pracowałem jako zwyczajny pracownik na kopalni nafty. W 1924 przeszedłem do przemysłu węglowego. Prace moje literackie ogłaszały <<Wiadomości Literackie>>, <<Przegląd Współczesny>> i in. Do chwili wybuchu wojny w 1939. moje rozprawy z dziedziny gospodarczej były drukowane w biuletynie Izby Handlowo-Przemysłowej w Katowicach i w prasie zagranicznej. Czytam po polsku, ukraińsku, rosyjsku, niemiecku, angielsku i francusku. Znam łacinę, grekę i hebrajski*”.[10]

[9] Kopia pisma w Aneksie dysertacji.

[10] Pismo autorstwa M. R. Frenkla adresowane do Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Katowicach z dnia 8.05.1947 r. [Maszynopis w zbiorach MBP w Zabrzu].

Frenkel debiutował w roku 1906 artykułem o ruchu młodzieży socjalistycznej w tygodniku PPS *Promień*. Od roku 1932 przebywał we Lwowie. W 1939 roku wraz z Tadeuszem Boyem – Żeleńskim i Wandą Wasilewską nawiązał współpracę z Orgkomitetem Pisarzy Radzieckich we Lwowie. W okresie okupacji hitlerowskiej zmuszony był ukrywać się, a cały koszmar okupacyjnej martyrologii zamieścił na kartach swojej pierwszej powieści zatytułowanej *To jest morderstwo*.[11] W 1946 r. autor przybył na Śląsk, do Zabrza, gdzie wraz z rodziną zamieszkiwał do swojej śmierci. W 1964 roku odznaczony został przez Radę Państwa PRL z okazji 75 rocznicy urodzin i 60 – lecia pracy twórczej Krzyżem Oficerskim Odrodzenia Polski i mimo sędziwego już wówczas wieku nadal publikował na łamach prasy. Współpracował z katowickimi *Poglądami*, wrocławską *Odrą*, wypowiadał się również na łamach *Głosu Zabrza*.

Autor zmarł 31 stycznia 1970 roku w wieku 86 lat, nie zostawiając testamentu. Księgozbiór i inne dobra doczesne przekazane zostały na mocy wyroku sądu zabrzańskim instytucjom kultury.[12] Kolekcja zgromadzona w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Zabrzu przez blisko 40 lat przebywała w depozycie placówki. Prace nad opracowaniem księgozbioru rozpoczęto w 2010 roku. Aktualnie zbiór ten liczy 193 eksponaty skatalogowane i udostępniane w katalogu OPAC jako zbiory chronione i opatrzone imieniem i nazwiskiem właściciela kolekcji. Istnieją również drukowane spisy bibliograficzne kolekcji wraz z wyceną poszczególnych egzemplarzy. Całość dostępna jest w Czytelni Ogólnej przy ul. Wyzwolenia 4.

Główny zrąb księgozbioru stanowią druki wydane do roku 1945, nieliczne egzemplarze to zbiory powojenne. W kolekcji spotykamy najczęściej publikacje wydane w języku polskim i niemieckim dotyczące sztuki oraz historii, a także sytuacji społeczno-politycznej oraz męczeństwa Żydów podczas II wojny światowej, drukowane najczęściej w języku hebrajskim. Cenny zrąb stanowią również pierwsze wydania literatury pięknej – powieści i opowiadań – takich autorów jak Eliza Orzeszkowa, Stefan Żeromski, Stanisław Sierosławski, Jarosław Iwaszkiewicz, Jan Lam, Emil Zola czy Wacław Sieroszewski. W kolekcji możemy wyróżnić zbiory ze względu na: piękne oprawy – płócienne oraz typu mieszanego; bogate ilustracje; dedykacje zamieszczane na egzemplarzach. W wielu przypadkach oprawione przez introligatora tomy

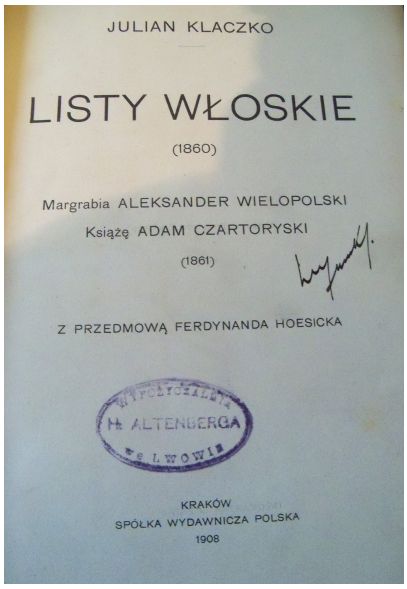
[11] M. R. Frenkel: *To jest morderstwo*. Warszawa : Awir, 1948.

[12] Informacja uzyskana na podstawie wywiadu z kierownikiem Działu Gromadzenia Zbiorów MBP w Zabrzu – mgr Beatą Hoffrichter. Nie zachowały się bowiem żadne dokumenty poświadczające wyrok sądu.

zachowały oryginalne, papierowe okładki nadane przez wydawcę.

Wśród egzemplarzy posiadających pełną płócienną okładzinę można dostrzec utwór zatytułowany *Uczta Baltazara: opowieść* autorstwa Wacława Grubińskiego. Dzieło opublikowane w 1906 roku nakładem Piotra Laskauera posiada dwa miejsca wydania – Warszawę i Lwów. Powieść została wydana w serii *Książnica* i stanowi tom 6 tego cyklu. Niewielki format (wys. grzbietu 17 cm) oprawiono w całości w zielone płótno. Nazwa autora i tytuł tłoczone są na licu przedniej okładziny w kolorze białym. Tekst otrzymał wyłączną autoryzację na przekład rosyjski dokonaną przez Eugeniusza Toporowskiego. Całość wzbogacona jest rysunkami autora. Na stronie tytułowej drukowana dedykacja: *Pani Maryli Bukowińskiej poświęcam*.

Listy włoskie (1860) to pokłosie wymiany korespondenci między Margrabią Aleksandrem Wielopolskim i Księciem Adamem Czartoryskim w opracowaniu Juliana Klaczki. Tekst opatrzony przedmową Ferdynanda Hoesicka opublikowano nakładem Spółki Wydawniczej Polskiej w Krakowie w 1908 roku. Egzemplarz opieczętowany znakiem własnościowym Wypożyczalni H. Altenberga we Lwowie oprawiony został w zielone płótno. Na grzbiecie tłoczone złotymi zgłoskami nazwa autora i tytuł dzieła. Książka jest bardzo zniszczona i zawilgocona. Zarówno oprawa, jak i blok noszą ślady przebarwień spowodowanych negatywną działalnością bakterii i pleśni.

JULIAN KLACZKO

LISTY WŁOSKIE

(1860)

Margrabia ALEKSANDER WIELOPOLSKI

Książę ADAM CZARTORYSKI

(1861)

Z PRZEDMOWĄ FERDYNANDA HOESICKA

H. ALTENBERGA

KRAKÓW

SPÓŁKA WYDAWNICZA POLSKA

1908

Fot. 82. Strona tytułowa *Listów włoskich* z 1908 roku z autografem M. R Frenkla i pieczęcią Wypożyczalni H. Altenberga we Lwowie. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu.

Niemieckojęzyczne wydanie *Braci Karamazow* Fiodora Dostojewskiego (niem. *Die Brüder Karamasoff*) to utwór wydany w 3. tomach i opublikowany w 1921 roku w Lipsku przez Insel-Verlag. Dzieło wydane w serii *Bibliothek Der Romane* posiada interesującą, w całości pokrytą płótnem, oprawę w kolorze czerwonym. Grzbiety pokryto dwoma rodzajami płótna. Dominuje płótno czerwone, w górnej części wklejono zielone płótno, na którym umieszczono złocone litery informujące o tytule dzieła, autorze oraz numerze tomu. Delikatne złocenia grzbietu w postaci ramki okalającej zieloną wklejkę dodają elegancji. Badane egzemplarze noszą ślady uszkodzeń i przetarć na płótnie.

Briefe aus den Jahren 1902 bis 1906[13] to listy Rainera Marii Rilke opublikowane pod redakcją Ruth Sieber-Rilke i Carla Siebera w Lipsku w 1930 roku. Dzieło wydane nakładem Insel-Verlag zachwyca kunsztowną płócienną oprawą w kolorze brązowym. Na licu przedniej okładziny tłoczone złotem inicjały RMR. Również grzbiet zwraca uwagę złoconą nazwą autora i tytułem dzieła. Całość opublikowano na delikatnym papierze żeberkowym. W prawym górnym rogu strony przedtytułowej niewielki emblemat przedstawiający statek pod żaglami.

Charitas: powieść autorstwa Stefana Żeromskiego to jeden z wielu przykładów literatury pięknej w tym zespole. Opublikowana w Krakowie nakładem Towarzystwa Wydawniczego w 1919 roku stanowi tom 3 cyklu pt. *Walka z szatanem*. Na stronie przedtytułowej umieszczono wykaz pozostałych części cyklu: I. *Nawracanie Judasza* oraz II. *Zamieć*. Egzemplarz ten posiada płócienną oprawę w kolorze granatowym. Zachwycają licznie tłoczone ornamenty w postaci ramek i liści winorośli na przedniej stronie okładziny. Na grzbiecie złocony tytuł i nazwa autora.

W księgozbiorze nie brakuje również prac i tekstów właściciela kolekcji. Pierwsze wydanie tomiku opowiadań, obrazujących tragedię i męczeństwo Żydów w czasie II wojny, zatytułowane *To jest morderstwo* opublikowane zostało w 1948 roku w Warszawie przez Wydawnictwo Awir. Egzemplarz oprawiono w czarne płótno wzbogacone delikatnym ornamentem – tłoczoną ramką na przedniej i tylnej stronie oprawy. Aktualnie kolor płótna znacznie wyblakł i zszarzał. Książka zawilgocona, nosi ślady przebarwień widocznych nie tylko na okładzinach, ale również wewnątrz. Na stronie tytułowej drukowana dedykacja poświęcona jest ofiarom holocaustu.

[13] Zapis tytułu w katalogu MBP w Zabrzu: *Briefe aus den jahren 1902 bis 1906*.

Następną kategorię wśród estetycznych opraw stanowią okładziny mieszane. Przykładem w tej grupie może być utwór zatytułowany *Ein Katechetenspiegel.* Tekst autorstwa Tomáša Garrigue'a Masaryka, poruszający zagadnienia religii i nauki, opublikowany został w 1906 roku we Frankfurcie nad Menem. Oprawa introligatorska, kartonowa ma grzbiet i narożniki pokryte czarnym płótnem. Skrzydła obłożone są ozdobnym, specjalnie barwionym papierem w kolorze czerwonym. Wewnątrz zachowana została wydawnicza okładka tłoczona na papierze czerpanym. Ozdobna wyklejka jest w kolorze szarym z motywem roślinnym.

Interesujące jest również niemieckie wydanie *Kapitału* Karola Marxa. Tekst opublikowany pod tytułem *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie* stanowi tom pierwszy[14] tego dzieła opublikowany w 1914 roku w Stuttgarcie. Grzbiet oraz brzegi oprawy obłożone brązowym płótnem. Zastosowany na płótnie laminat przypomina swym wyglądem skórę. Skrzydła oprawy tekturowe, pokryte zostały papierem marmurkowym w odcieniach brązu. Na grzbiecie umieszczono 5 imitacji zwięzów oraz pełne dane identyfikacyjne publikacji, tj. złoconą nazwę autora, tytuł dzieła, miejsce wydania i nazwę wydawcy. Uwagę zwraca ornament roślinny w kształcie liści winorośli umieszczony między zwięzami oraz poprzeczne złocenia w kształcie linii, u góry i u dołu grzbietu dodatkowo ozdobione kropkami. Oprawa jak i wnętrze są doskonale zachowane.

Płomienie: z papierów po Michale Kaniowskim to dwutomowe dzieło opublikowane w jednym egzemplarzu przez Księgarnię Polską w 1921 roku. Utwór wydany dzięki inicjatywie Stanisława Brzozowskiego posiada dwa miejsca wydania: Warszawę i Lwów. Oprawa mieszana, grzbiet i narożniki pokryte czerwonym płótnem, skrzydła oprawy kartonowe. Karty bloku książki są również barwione na czerwono. Na grzbiecie złotymi zgłoskami wytłoczono numerację tomów, nazwę autora i tytuł utworu. Jest to drugie wydanie tego utworu opublikowane przez Księgarnię Polską.

Wśród literatury pięknej w mieszanych oprawach znajdujemy również *Wilka morskiego* Jacka Londona w tłumaczeniu Jerzego Bohdana Rychlińskiego. Egzemplarz opublikowany w 1924 roku przez Towarzystwo Wydawnicze „Ignis" posiada zieloną oprawę. Grzbiet i brzegi książki pokryto zielonym płótnem. Skrzydła oprawy kartonowe pokryto marmurkowym papierem w podobnym odcieniu. Badany

[14] Tom pierwszy dzieła *Das Kapital* nosił tytuł *Der Produktionsprozess des Kapitals.*

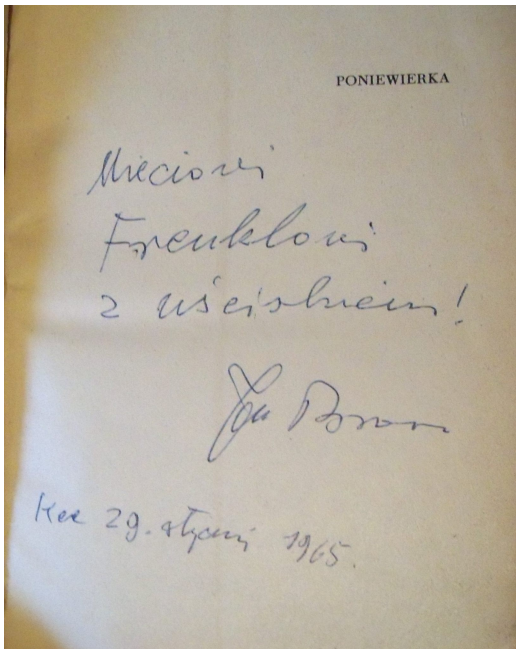
egzemplarz, stanowiący drugie wydanie tego utworu, jest dość zniszczony. Uwagę zwracają liczne przetarcia płótna. Introligator zachował oryginalną papierową okładkę nadaną przez wydawcę.

Interesującą kategorię w badanym zespole stanowią również publikacje opatrzone dedykacjami dla kolekcjonera lub poprzedniego właściciela zbioru. Są one wyrazem sympatii i związków ze środowiskiem rodzinnym i literackim. Część pierwsza utworu *Pan Graba* Elizy Orzeszkowej opublikowana została w 1913 roku w Warszawie nakładem Gebethnera i Wolffa oraz w Krakowie przez G. Gebethnera i Spółkę. Wydanie to pochodzi z serii *Pisma: wydania zbiorowe zupełne ze wstępem Aurelego Drogoszewskiego* pod redakcją autorki. Jest to 13. pozycja wydana w tym cyklu. Na stronie przedtytułowej dedykacja: „*Kochanej Maniuchnie w dzień imienin od siostry Jady* opatrzona datą Poznań, 2 stycznia 1919 r. Nie wiemy, w jakich okolicznościach i kiedy egzemplarz ten trafił do kolekcji Mieczysława Frenkla. Osoby wymienione w dedykacji pozostają więc anonimowe. Egzemplarz posiada introligatorską oprawę typu mieszanego. Narożniki oprawy i grzbiet pokryte zielonym płótnem, na skrzydłach marmurkowy papier w odcieniach pomarańczu. Liczne złocenia na grzbiecie uwypuklają tytuł i nazwę autora.

Książki opatrzone dedykacjami dla Frenkla również znalazły się w tej kolekcji. Jedną z nich jest *Błogi spokój : wybór wierszy z czasów dynastii Sung* tłumaczonych z języka chińskiego przez Jana Wyplera. Dzieło swą stylistyką nawiązujące do kultury Wschodu posiada interesującą oprawę graficzną. Liczne ideogramy i niewielkie emblematy graficzne idealnie komponują się z tekstem. Cechą wyróżniającą jest brak paginacji. Całość została oprawiona w żółte płótno. Badany egzemplarz opublikowano w Katowicach w 1949 roku w niewielkim nakładzie – 99 egzemplarzy przeznaczonych do wyłącznego użytku tłumacza i nakładcy. Egzemplarze te opatrzono komentarzem – nie do sprzedaży. Na ostatniej stronie dedykacja: „*Mieczysławowi Frenklowi – Jan Wypler i Helena z Bichlonów Wajdowa*.” Brak informacji o tym, który egzemplarz otrzymał kolekcjoner.

Stary dzwon: dramat w trzech aktach to utwór autorstwa Jana Brzozy opublikowany w 1946 roku w Katowicach nakładem Wydawnictwa Michała Kowalskiego; oprawa miękka papierowa. U góry strony tytułowej dedykacja: „*Mieczysławowi Frenklowi – autor*”.

Innym dziełem Jana Brzozy w tym zespole jest utwór *Poniewierka* opublikowany w Łodzi w 1964 roku. Na stronie przedtytułowej osobista dedykacja: „*Mieciowi Frenklowi z uściskami! Jan Brzoza*. Wpis opatrzony datą: Katowice, 29 stycznia 1965 roku. Wewnątrz publikacji znajdujemy komentarz czytelniczy sporządzony piórem. Wpis dokonany został najprawdopodobniej przez Frenkla, o czym świadczy inny charakter pisma, niż w przypadku dedykacji. Oprawa jest miękka, papierowa, zachowana została również dekoracyjna obwoluta.

Fot. 83. Odręczna dedykacja autora tekstu *Poniewierka* – Jana Brzozy – dla Mieczysława R. Frenkla. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu.

Vibrani opoviadanna, których autorem jest Mihajlo Ackiv to egzemplarz wydany we Lwowie w 1953 roku. Zawiera on odręczną dedykację autora następującej treści: „*Kochanemu Przyjacielowi Mirosławowi Romanowi Frenklowi ku pamięci.*" Wpis jest opatrzony datą Lwów 1954 r. Publikacja posiada mieszaną oprawę. Grzbiet wzmocniony granatowym płótnem, skrzydła oprawy kartonowe pokryte czerwonym papierem z fantazyjnym wzorem. Tekst w języku ukraińskim uzupełniają dekoracyjne listwy, przypominające dawne bordiury. Ozdobniki te umieszczone zostały zarówno na stronie tytułowej, jak i na stronach poprzedzających poszczególne opowiadania.

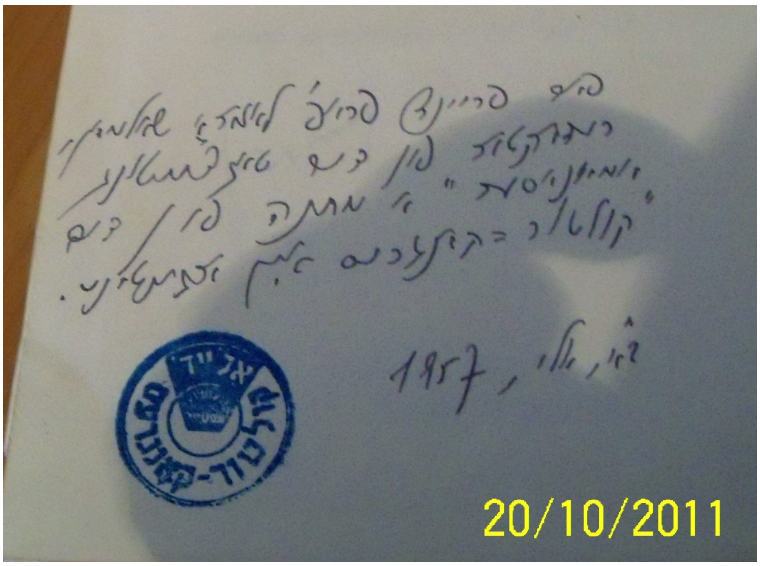
Interesującym przykładem wśród dokumentów dotyczących kultury żydowskiej,

wyróżnionych ze względu na interesujące dedykacje, jest także 3. tomowe wydanie zatytułowane *Historia del Jasidismo (3 tomos)* Simona Dubnowa.[15] Dzieło opublikowane w Buenos Aires przez Wydawnictwo Confederacion Pro-Cultura Judia, w latach 1957-1958, zawiera tekst w języku hebrajskim. Każdy tom posiada strony tytułowe w językach hiszpańskim i hebrajskim. Uwagę zwraca interesująca twarda płócienna oprawa w kolorze niebieskim. Wszystkie tomy oprawione są w ten sam sposób. Na licu przedniej okładziny wytłoczono ślepo tytuł dzieła. Górna część grzbietu oklejona jest czarnym płótnem, na którym widnieją złocone litery oraz oznaczenie tomu. U dołu okrągły znak przypomina pieczęć. Znak ten odbito w tomie pierwszym na stronie tytułowej wraz z dedykacją w języku hebrajskim opatrzoną datą 1957 r. Uwagę zwracają nieco wytarte fragmenty płótna oraz zaplamienia oprawy i wewnątrz bloku książki świadczące o tym, że wszystkie trzy egzemplarze uległy zawilgoceniu. Pozostałe tomy również opatrzone są odręcznymi wpisami w języku hebrajskim.

Fot. 84. Płócienne oprawy dzieła *Historia del Jasidismo (3 tomos)* Simona Dubnowa opublikowane w latach 1957-1958. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu.

[15] Ze względu na brak znajomości transliteracji języka hebrajskiego publikacja ta opracowana została w katalogu MBP Zabrze pod hiszpańskim tytułem.

Fot. 85. Odręczna dedykacja lub wpis umieszczony w jednym z tomów dzieła *Historia del Jasidismo (3 tomos)* Simona Dubnowa opublikowanego w latach 1957-1958. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu.

Wśród zbioru książek bogato ilustrowanych uwagę zwraca dzieło zgłębiające tajemnice 18. i 19.- wiecznego malarstwa niemieckiego zatytułowane *Moritz v. Schwind; A. Oberlaender* autorstwa Rudolfa Kleina. Egzemplarz wydany ok. 1918 roku w Berlinie zawiera odręczną dedykację dla Frenkla: *„Meinem lieben Miecz!”* podpisaną *Deine Mela*. Książka ofiarowana została kolekcjonerowi najprawdopodobniej z okazji Bożego Narodzenia, o czym świadczy wpis pod dedykacją *„Weihnachten 1918!”* Tekst dzieła w całości poświęcony twórczości Moritza von Schwinda (1804-1871) i Adolfa Oberlaendera (1845-1923) uzupełniony został licznymi reprodukcjami ich obrazów. Każdy rozdział rozpoczyna ozdobna miniatura wzbogacająca artystyczny charakter dzieła. Całość oprawiona została w czerwone płótno. Na licu przedniej okładziny umieszczono reprodukcję obrazu jednego z mistrzów, a w górnej części wytłoczono złotem ich imiona i nazwiska.

Równie interesujący jest kolejny album autorstwa Rudolfa Kleina zatytułowany *Felicien Rops*. Dzieło opublikowane w Berlinie w 1918 roku posiada identyczną oprawę graficzną jak *Moritz v. Schwind…* Bogato ilustrowany egzemplarz zawiera liczne grafiki, rysunki oraz reprodukcje malarskie belgijskiego przedstawiciela symbolizmu.

Oprawa płócienna w kolorze szarym. Na licu przedniej okładziny umieszczono jeden z rysunków Ropsa. W górnej części oprawy znajdują się tłoczona złotem nazwa autora oraz numer tomu oznaczony cyfrą dwa. Wewnątrz brak informacji o tym, aby to było wydawnictwo wielotomowe. Całość dobrze zachowana, bez śladów przebarwień i uszkodzeń oprawy.

Die Bildenden Kunste: Wiener Monatshefte to kolejna w tym zespole bogato ilustrowana publikacja z dziedziny sztuki.. Dzieło wydane w Wiedniu, w 1919 roku, nakładem Antona Schrolla i spółki ma charakter albumowy. Dominują tu liczne reprodukcje dzieł sztuki oraz rysunki Gustava Klimta – wybitnego austriackiego malarza i grafika okresu modernizmu. Uwagę zwraca płócienna, twarda oprawa w kolorze szarym. Delikatne tłoczenia w kształcie ramek na przedniej i tylnej stronie okładziny nadają artystycznego charakteru. Wyklejka papierowa w kolorze zielonym. Na stronie tytułowej autograf właściciela kolekcji oraz pieczęć własnościowa. Egzemplarz posiada zachowaną, oryginalną papierową okładkę nadaną przez wydawcę. Całość jest dobrze zachowana. Wnętrze bez przebarwień. Zewnętrza introligatorska oprawa nieco wytarta i zakurzona.

Die Kunst Monatshefte fur Freie und Angewandte Kunst to wielotomowe wydanie albumowe dotyczące sztuki stosowanej, wydawane w Monachium. W kolekcji znalazły się dwa tomy tego dzieła o numerach XXXXIV (za lata 1920-1921) i XXXV (za lata 1921-1922). Uwagę zwraca oprawa z czerwonego płótna. Na licu przedniej okładziny umieszczono niewielki tłoczony złotem emblemat. Taki sam symbol wydawca umieścił na stronie tytułowej. Egzemplarz bogato ilustrowany zawiera liczne fotografie, rysunki i projekty przedstawiające wnętrza domów, rzeźby, porcelanę, bibeloty i przedmioty osobistego użytku, a także reprodukcje dzieł sztuki malarskiej. Oba tomy tematycznie i graficznie bardzo zbliżone. Ich oprawy, identyczne, są nieco zniszczone, miejscami mocno przetarte płótno Na odwrociu strony tytułowej każdego tomu wydrukowano ekslibris Anny Langheinrich, którego autorem jest Ferdinand Staeger.

Kolekcja Mieczysława Romana Frenkla to zbiór niejednorodny pod względem estetycznym. Zaprezentowane przykłady to eksponaty najcenniejsze pod względem stylistyki i zastosowanego zdobnictwa. Każdy z badanych egzemplarzy opatrzony został autografem Frenkla oraz pieczęcią własnościową: MIECZYSŁAW ROMAN

FRENKEL – BIBLIOTEKA, co wyróżnia badaną kolekcję wśród innych. Ponadto na każdym eksponacie zachowała się, umieszczana w lewym górnym roku strony tytułowej, dawna sygnatura nadana przez kolekcjonera. Wśród dzieł wyróżniających się pięknymi oprawami czy ilustracjami znalazły się również egzemplarze pozbawione cech artystycznych, włączone do księgozbioru najprawdopodobniej ze względu na treść. Oprócz wydawnictw zwartych kolekcjoner chętnie gromadził czasopisma, o czym świadczą takie tytuły, jak: „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego przy C.K. Żydów w Polsce", „Bleter far Geszichte[16]: kwartalnik Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce" czy „Krytyka: miesięcznik społeczno-literacki" wydawana pod redakcją Wilhelma Feldmana.

Stan opracowana bibliograficznego kolekcji jest na niskim poziomie. W katalogu trafiają się liczne pomyłki i błędy dotyczące głownie miejsc i dat wydania. Brak ujednolicenia w opisie kolekcji. Niektóre opisy katalogowe posiadają w uwagach informację o dedykacjach i dodatkowych elementach wyposażenia, inne nie. Spis bibliograficzny udostępniony przez pracowników ma formę tabelaryczną, w której oprócz danych bibliograficznych dokonano podziału na druki wydane do 1949 roku i później. Mimo iż tabela zawiera opisy skrócone, to zawarte w niej informacje nie zawierają błędów.

Sposób przechowywania kolekcji niestety nie jest odpowiedni dla tego typu zbiorów. Umieszczone na półkach, w magazynach zorganizowanych w piwnicy przedwojennej kamienicy, dokumenty nieustanne narażone są na zawilgocenie. Ze względów finansowych biblioteka nie posiada odpowiedniego wyposażenia regulującego najważniejsze parametry przechowywania zbiorów zabytkowych, jak temperatura czy wilgotność. Brak też papierowych okładek czy pudełek zabezpieczających poszczególne wydania. Skutkuje to licznymi przebarwieniami wskazującymi na defekty i zagrożenia mikrobiologiczne. Tylko nieliczne egzemplarze, wydane po 1945 roku, są doskonale zachowane, bez śladów przebarwień i przetarć na płótnie. Starsze eksponaty są znacznie uszkodzone.

Kolekcja M. R. Frenkla nie jest eksponowana. Nie jest też promowana jako księgozbiór cenny i zabytkowy. Placówka nie organizuje wystaw ani imprez okolicznościowych eksponujących tego typu zbiory. Udostępnia kolekcję od niedawna

[16] Tytuł zaczerpnięty z katalogu MBP w Zabrzu.

na podstawie pism przewodnich i zgody udzielonej przez dyrektora placówki. To powoduje, że zbiór ten jest praktycznie nieznany szerszej publiczności.

Podczas poszukiwań kolekcji sztuki książki unikatowy zbiór znaleziono również w Wadowickiej Bibliotece Publicznej. Placówka kontynuująca tradycje dawnych Towarzystw Czytelniczych w regionie rozpoczęła oficjalną działalność 01.09.1946 roku. Biblioteka aktualnie pełniąca funkcje placówki powiatowej sprawuje nadzór nad 45 oddziałami filialnymi w ościennych miejscowościach. Udostępnia zbiory prezencyjnie i na zewnątrz, tworząc i oddając do dyspozycji swoich czytelników kartoteki zagadnieniowe i regionalne.

Wadowicka Biblioteka Publiczna zapoczątkowała w 1984 roku gromadzenie i udostępnianie zbiorów regionalnych, od kilku lat gromadzi również zbiory specjalne, wśród których obecne są audiobooki, księgozbiór czarnodrukowy dla osób niewidomych i słabowidzących, a także fotografie, rysunki, pocztówki i mapy. Cennymi pozycjami są także książki XIX-wieczne, a szczególnie te wydawane przez wadowicką oficynę i sygnowane pieczęcią Foltinów. W zbiorach Wadowickiej biblioteki znalazł się również jeden stary druk, zatytułowany *Życie cuda y dzieie kanonizacyi s. Jana Kantego kapłana świeckiego w Akademii Krakowskiej : Pisma bożego doktora i profesora, uroczystym ośmiodniem w stolicy Królestwa mieście Krakowie roku Zbawienia naszego MDCCLXXV uwielbione, [...] wiekopomney pamięci podane* z 1780 roku[17].

O historii placówki i jej związkach rodziną Foltinów dowiadujemy się z czasopisma elektronicznego wydawanego przez wolontariuszy skupionych przy WBP. Jak pisze Ksenia Graca: „*Początki czytelnictwa publicznego w Wadowicach sięgają II połowy XIX wieku i mają ścisły związek z oficynami wydawniczymi działającymi na terenie miasta, a w szczególności oficyną Foltinów. Rozpoczęła ona działalność po 1866 roku, kiedy to Franciszek Foltin stał się właścicielem oficyny wydawniczej prowadzonej wcześniej przez państwa Pokornych i Jana Sabińskiego. Wkrótce istniejącą księgarnię Franciszek Foltin – senior poszerzył o wypożyczalnię książek*."[18]

Wadowicka oficyna zarządzana była przez trzy pokolenia Foltinów. Publikowała

[17] Druk odnotowany w *Bibliografii Staropolskiej Estreichera*, t. 25, s. 420.

[18] K. Graca: *Z historii Biblioteki. „Biblioteka. Qmasz z nami. E-gazetka wolontariatu Wadowickiej.Biblioteki Publicznej.*" [online]. Wadowicka Biblioteka Publiczna 8.04.2013. Dostęp: 5.07.2014. Dostępny w World wide Web: http://redakcja.mam.media.pl/paper/preview/biblioteka-qmasz-z-nami/13/4/1/.

utwory religijne i klasykę literatury. Rozpoczęta na początku XX wieku współpraca z Emilem Zegadłowiczem i grupą Czartak przyniosła duży sukces komercyjny i sławę wadowickim drukarzom. Szerzej o repertuarze druków wydawanych w latach 1867 - 1896 pisał Tomasz Ratajczak w artykule pt. *Charakterystyka formalno-rzeczowa repertuaru wydawniczego Foltynów*[19], przybliżając zawartość treściową i stan ilościowy produkcji wydawniczej.

Z punktu widzenia estetyki książki najcenniejszy zbiór w tej placówce stanowią właśnie dokumenty sygnowane pieczęcią Księgarni Foltinów. Kolekcja przechowywania w Czytelni jest wydzielona z całości zbiorów zajmując niewielki regał. Dominują tu druki wydane na początku XX wieku, zwykle publikowane w seriach. Najbardziej powszechna wśród zachowanych dokumentów jest *Biblioteka Dzieł Wyborowych* oprawiana w charakterystyczny sposób. Kolekcja w całości opracowana w katalogu elektronicznym WBP jest chętnie udostępniana. Jak informują pracownicy, księgozbiór staje się coraz popularniejszy bowiem o zbiory sygnowane pieczęcią Foltinów pytają nie tylko Wadowiczanie, ale również pracownicy naukowi wyższych uczelni. Mimo to nie powstała jeszcze publikacja poruszająca aspekty edytorskiego wyposażenia tych zbiorów.

Wśród zespołu ciekawych opraw możemy wyróżnić książki publikowane w ramach tzw. *Biblioteki Dzieł Wyborowych* (BDW) wydawanej w Warszawie od 1897 do ok. 1928 roku. Seria zainicjowana przez Franciszka Juliusza Granowskiego i Stefana Sikorskiego specjalizowała się w tanich wydaniach dzieł klasyków literatury polskiej i obcej. Osobny dział tematyczny stanowiły pamiętniki i prace popularnonaukowe. Redaktorami serii byli znani i uznani autorzy, jak Stanisław Lam, Feliks Gadomski czy Józef Franciszek Gawlikowski. Dzieła wydawane w tej serii charakteryzowały się prostymi płóciennymi lub mieszanymi (płótno + karton) oprawami wykonywanymi przez Zakład Introligatorski Jana Modzyńskiego w Warszawie.

W wadowickiej kolekcji dzieł wyborowych dominują teksty literatury pięknej, a wśród nich *Czterech jeźdźców Apokalipsy: powieść* autorstwa Vincentego Blasco Ibaneza opublikowana w Warszawie ok. 1925 roku. W zbiorze WBP znajdują się dwie z trzech części tego dzieła – t. 1 i 3. Na stronie tytułowej drukowana adnotacja: z upoważnienia autora przetłumaczyła Hajota. Jest to pseudonim polskiej tłumaczki

[19] T. Ratajczak: *Charakterystyka formalno-rzeczowa repertuaru wydawniczego Foltynów.* W: *Wadoviana : Przegląd Historyczno-Kulturalny.* Wadowice 1998, nr 1, s. 5-13.

i powieściopisarki Heleny Pajzderskiej. Na odwrociu strony tytułowej umieszczono informację o serii wydawniczej. Tom 1 powieści został opublikowany pod nr 14. W ogólnym zbiorze stanowił serię 2, t. 27. Tom 3 adekwatnie opublikowano pod nr 16. Badane egzemplarze oprawione w ten sam sposób. Tom pierwszy zyskał twardą, płócienną oprawę w kolorze brązowym, tom 3 pokryto czerwonym płótnem. Na licu przedniej okładziny tłoczony owalny emblemat zawierający skrót BDW. Na grzbiecie złocony tytuł utworu. Obie pozycje złożono i odbito w drukarni Rola w Warszawie przez Jana Buriana. Całość oprawiona została w Zakładach Introligatorskich J. Modzyńskiego. Na stronie tytułowej pieczęć: FR. FOLTIN KSIĘGARNIA WADOWICE.

Innym przykładem dzieła Vincentego Blasco Ibaneza jest dwutomowe wydanie pt. *Ziemia zdobywców* w przekładzie Edmunda Tymińskiego. Utwór opublikowany w 1925 roku stanowi tom 43 i 44, drugiej serii *Biblioteki Dzieł Wyborowych*. Wyposażenie edytorskie oprawy typowe dla BDW – okładzina z brązowego płótna. Zaskakuje delikatnie tłoczona ramka na przedniej i tylnej stronie oprawy. Publikacja również opatrzona pieczęcią FR. FOLTIN KSIĘGARNIA WADOWICE.

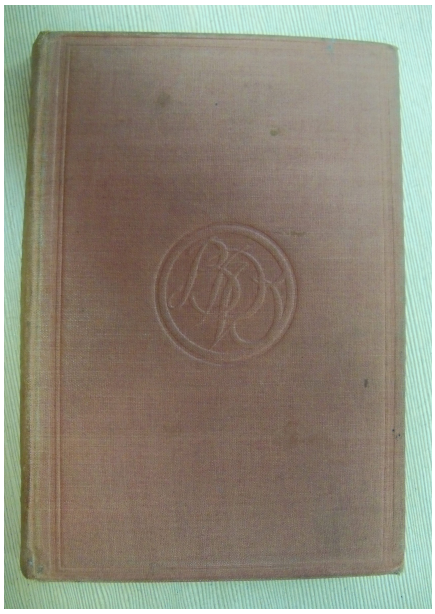
Ida płacze to kolejny utwór wydany w ramach BDW. Tekst autorstwa Gustawa Daniłowskiego opublikowany został w Warszawie w 1926 roku jako tom 75, trzeciej serii Biblioteki Dzieł Wyborowych. Oprawa płócienna w kolorze czerwonym z tłoczonym emblematem serii, identyczna jak w przypadku pozostałych wydawnictw w tej grupie. Uwagę zwraca wytarte płótno na grzbiecie oraz nieliczne ubytki okładziny widoczne w różnych miejscach egzemplarza.

Kolejnym dziełem wydanym w tej serii jest *Krakatit: powieść* autorstwa Karola Čapka. Biblioteka posiada tom 1 tego utworu. Tekst tłumaczony z języka czeskiego przez Władysława Mergela opublikowany został w Warszawie w 1926 roku i stanowi tom 11 trzeciego cyklu BDW. Oprawa płócienna w kolorze czerwonym z charakterystycznym okrągłym emblematem na przedniej stronie okładki.

Zjawa Wschodu Pierra Loti ukazała się jako tom 24 w drugim cyklu BDW ok. 1925 roku. Funkcję redaktora pełnił wówczas Stanisław Lam. Egzemplarz został oprawiony standardowo w czerwone płótno i opieczętowany jako przynależny do zbiorów F. Foltina.

Równie interesujące są *Dwa charaktery* autorstwa Macieja Wierzbińskiego

opublikowane ok. 1925 roku. Powieść wydana jako tom 35, II cyklu BDW oprawiona została w brązowe płótno. Charakterystyczny tłoczony na przedniej stronie oprawy emblemat i pieczęć odbita na stronie tytułowej stają się znakiem rozpoznawczym tej serii w Wadowickiej Bibliotece Publicznej.

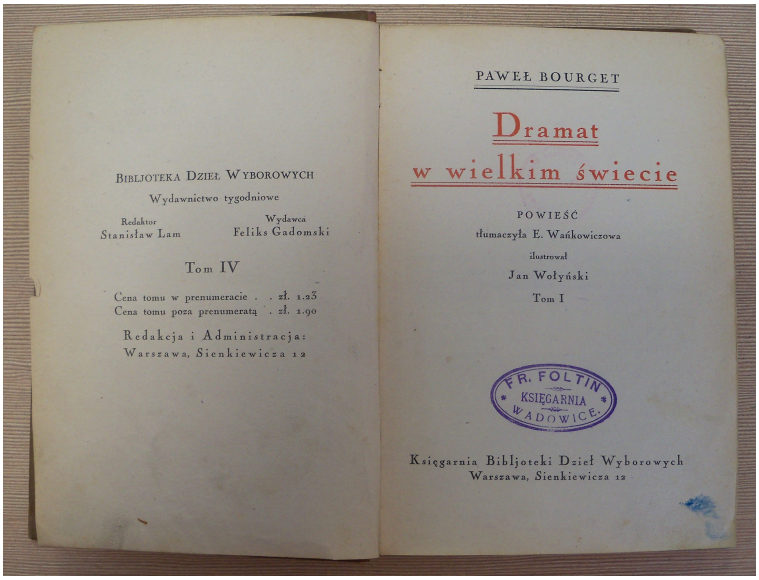
Fot. 86. Charakterystyczna dla serii Biblioteka Dzieł Wyborowych płócienna oprawa wraz z emblematem BDW tłoczonym na przedniej stronie okładziny. Oprawy występowały w dwóch wariantach kolorystycznych: czerwonym i brązowym. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej.

Wśród dzieł *Biblioteki Dzieł Wyborowych* oprawionych na sposób mieszany możemy znaleźć opublikowany w 2 tomach utwór *Taka to i wolność* Arthura S. M. Hutchinsona.[20] Tekst tłumaczony z języka angielskiego przez Bronisławę Neufeldównę ukazał się jako tom 10 i 11 w drugim cyklu BDW. Egzemplarze różnią się nieco sposobem oprawy od dzieł wydawanych w tej serii. Obydwa tomy posiadają twardą, kartonową oprawę w kolorze zielonym. Grzbiet pokryty został czerwonym płótnem. W górnej części lica przedniej okładziny tłoczona jest nazwa autora, tytuł dzieła oraz nazwa serii, a na płóciennym grzbiecie tytuł oraz dane autora. Dodatkowo u dołu umieszczono numer tomu.

Dramat w wielkim świecie to dwutomowa powieść Paula Bourgeta opublikowana nakładem Księgarni Biblioteki Dzieł Wyborowych w Warszawie ok. 1925 roku. Utwór tłumaczony z języka francuskiego przez E. Wańkowiczową ukazał się

[20] Pełna nazwa autora Arthur Stuart-Menteth Hutchinson.

jako tom 4 i 5 serii BDW. Autorem opracowania graficznego został Jan Wołyński – malarz, ilustrator i fotograf artystyczny. Egzemplarze oprawione zostały na sposób mieszany. Skrzydła oprawy są kartonowe w kolorze zielonym. Na grzbiecie czerwone płótno znacznie wytarte i odbarwione. Przednia część oprawy zawiera tłoczony tytuł, nazwę autora i serii. Podobnie jak inne dzieła strony tytułowe *Dramatu* opieczętowane znakiem własnościowym Foltinów. Egzemplarz oprawiany w Zakładach Introligatorskich J. Modzyńskiego nosi ślady zalania.

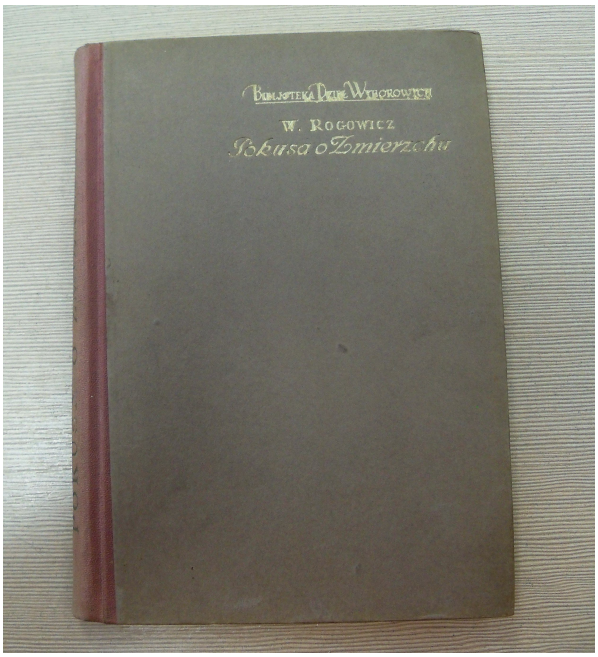

Fot. 87. Strona tytułowa pierwszego tomu powieści *Dramat w wielkim świecie* Paula Bourgeta wraz z pieczęcią eliptyczną Księgarni Franciszka Foltina. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej.

Kolejnym przykładem oprawy mieszanej w tym zespole jest dzieło pt. *Sam przez Atlantyk* Alaina Gerbault'a w tłumaczeniu Stefani Podhorskiej-Okołowej. Utwór o charakterze pamiętnikarskim, stanowiący wspomnienia z podróży, ukazał się w 1925 roku, jako tom 26 w II cyklu BDW. Na stronie redakcyjnej drukowana dedykacja: *Piotrowi Albarran, przyjacielowi mojemu, marynarzowi francuskiemu, który jest moim bratem*. Egzemplarz oprawiony na sposób mieszany i opieczętowany w ten sam sposób, co poprzednie.

Pokusa o zmierzchu to powieść autorstwa Wacława Rogowicza opublikowana ok. 1924 roku jako tom 9 w II cyklu BDW. Egzemplarz oprawiany w Zakładach

Introligatorskich Jana Modzyńskiego również zyskał mieszaną oprawę. Tradycyjne egzemplarz oprawiono w zielony karton, grzbiet pokrywając czerwonym płótnem. Egzemplarz doskonale zachowany. Na stronie tytułowej pieczęć potwierdzająca przynależność do kolekcji.

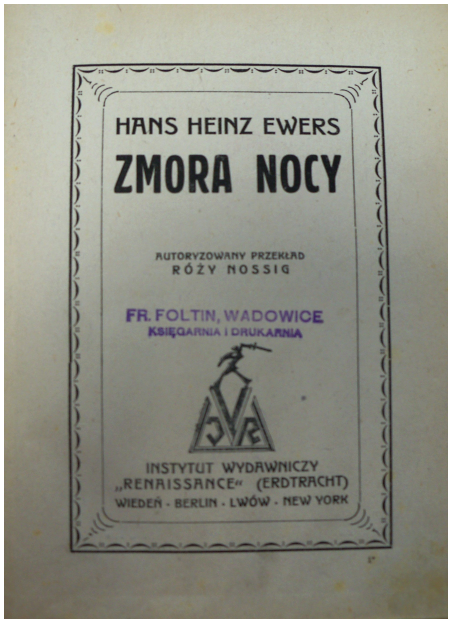
Fot. 88. *Pokusa o zmierzchu* Wacława Rogowicza opublikowana ok. 1924 roku. Oprawa typu mieszanego stosowana powszechnie dla serii Biblioteka Dzieł Wyborowych, wytwarzana w Zakładach Introligatorskich Jana Modzyńskiego. Egzemplarz ze ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej.

Wśród cennych eksponatów opatrzonych znakiem własnościowym Księgarni Franciszka Foltina znajdujemy również dzieła wydane poza *Biblioteką Dzieł Wyborowych*, a których wyposażenie edytorskie pozwala zaliczyć je do egzemplifikacji sztuki książki. Najstarszym eksponatem w tym zespole jest utwór zatytułowany *Iskry: nowele* autorstwa Elizy Orzeszkowej. Tekst wydany w 1898 roku nakładem Gebethnera i Wolffa w Warszawie oraz Gebethnera i spółki w Krakowie wydrukowano w zakładzie Ludwika Anczyca. Uwagę zwraca układ graficzny tego wydania. Każda nowela poprzedzona została ozdobną listwą umieszczaną u góry strony. Egzemplarz posiada oprawę introligatorską. Grzbiet i brzegi okładki pokryto zielonym płótnem, skrzydła obłożono artystycznym papierem w odcieniach brązu. Strony tytułowa i przedtytułowa

stemplowane są owalną pieczęcią FR. FOLTIN. WADOWICE.

Po pogromie: (nowele-fragmenty) Józefa Gabriela Mondscheina piszącego pod pseudonimem Crataegus ukazało się w Krakowie w 1913 roku nakładem Drukarni Sztuka. Zachwyca układ graficzny dzieła, wysokoartystyczna oprawa oraz wyklejka z motywem roślinnym. Całość utrzymana w różnych odcieniach zieleni przyciąga uwagę licznymi zdobieniami. Grzbiet i narożniki okładki obłożono płótnem. Złocenia prezentujące dane autora i tytuł otoczone są ozdobnikiem w kształcie liści akantu. Poszczególne nowele rozpoczynają się ozdobnymi inicjałami. Strona tytułowa ostemplowana pieczęcią: DRUKARNIA I KSIĘGARNIA. FR. FOLTIN. WADOWICE.

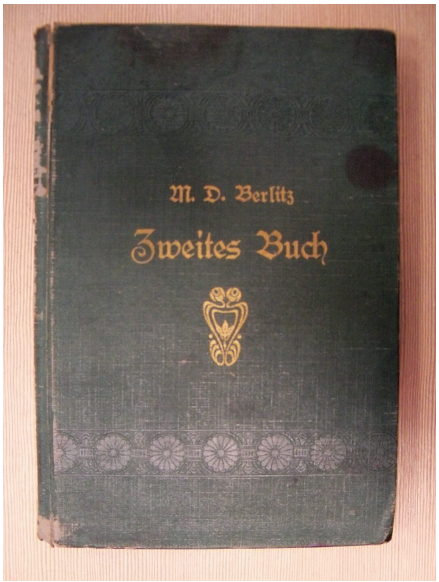
Zmora nocy autorstwa Hansa Heinza Ewersa to pozycja opublikowana ok. 1922 roku nakładem Instytutu Wydawniczego "Renaissance" (Erdtracht). Utwór w autoryzowanym przekładzie Róży Nossig posiada 4 miejsca wydania: Wiedeń, Berlin, Lwów i Nowy Jork. Interesująca oprawa typu mieszanego ozdobiona jest licznymi złoceniami. Grzbiet i narożniki pokryte są płótnem w kolorze brązowym. Kartonowe skrzydła oprawy pokryte zostały przez introligatora artystycznym papierem ozdobionym za pomocą farb tłustych. Na stronie tytułowej dzieła widnieje podłużny stempel: FR. FOLTIN, WADOWICE – KSIĘGARNIA I DRUKARNIA.

Fot. 89. Strona tytułowa *Zmory nocy* Hansa Heinza Ewersa z uwidocznioną podłużną pieczęcią Księgarni i Drukarni Franciszka Foltina. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej.

Wśród dzieł literatury pięknej w omawianym zespole równie interesująca jest strona estetyczna powieści *Nasze sojuszniczki* Claude' a Farrere' a[21] w przekładzie Janiny Mareschowej. Utwór opublikowany nakładem Instytutu Literackiego "Lektor" w 1922 roku zyskał atrakcyjną oprawę graficzną dzięki pracom Leona Ostrowskiego. Egzemplarz oprawiony przez introligatora na sposób mieszany posiada zachowaną oryginalną okładkę projektowaną przez Ostrowskiego. Grzbiet posiada płócienną okładzinę, na której wytłoczono dane identyfikacyjne tej pozycji.

Zweites Buch für den Unterricht in den neueren Sprachen autorstwa Maximiliana D. Berlitza to opublikowany w 1926 roku w Berlinie podręcznik do nauki języków nowożytnych. Dzieło wydane w języku niemieckim zachwyca twardą zieloną płócienną oprawą. Uwagę zwraca ślepo tłoczony motyw roślinny otoczony ramką. Ozdobnik umieszczony został symetrycznie u góry i u dołu obu skrzydeł oprawy. Na licu przedniej okładziny tłoczone złotymi czcionkami nazwa autora oraz skrócony tytuł dzieła. Poniżej widoczny jest niewielki ozdobnik przedstawiający kwiaty. Egzemplarz jest dobrze zachowamy, mimo braku ostatniej strony. Drobne uszkodzenia grzbietu oprawy oraz zaplamienie przedniej okładziny świadczą o poczytności podręcznika.

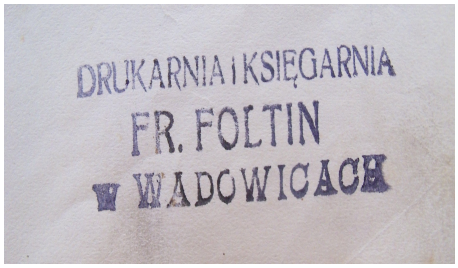

Fot. 90. Płócienna oprawa *Zweites Buch für den Unterricht in den neueren Sprachen* autorstwa Maximiliana D. Berlitza. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej.

[21] Claude Farrere to pseudonim Frédérica Charlesa Pierrea Édouarda Bargone'a..

Cechą charakterystyczną wcześniejszych wydań *Biblioteki Dzieł Wyborowych* jest podwójna numeracja tomów oraz piękne płócienne oprawy ozdabiane tłoczonym emblematem serii. Występują tu dwa warianty kolorystyczne płótna: czerwone i brązowe. Z czasem w dobie kryzysu zaczęto stosować oprawy skromniejsze, ale równie estetyczne ze względu na delikatnie złoconą przednią część oprawy. Pozycje publikowane w serii BDW zwykle pozbawione były dat wydania. Dane bibliograficzne udało się określić na podstawie na podstawie informacji biograficznych o redaktorach cyklu i potwierdzić w katalogu Wadowickiej Biblioteki Publicznej.

W badanym księgozbiorze uwidoczniono kilka wariantów pieczęci własnościowej Księgarni Franciszka Foltina. Najczęściej spotyka się stempel w kształcie owalnym, gdzie dane informacyjne ujęte są w otok w kształcie elipsy. Dotyczy to dzieł opublikowanych w serii *Biblioteki Dzieł Wyborowych.* Pozostałe zbiory sygnowane są pieczęciami podłużnymi w różnych wariantach. Książki przeznaczone były najprawdopodobniej do sprzedaży i nie stanowiły księgozbioru domowego. Nie są opatrzone dedykacjami, komentarzami czytelniczymi czy podkreśleniami. Cały zbiór stanowią wydania z lat 1898 – 1926. Mimo upływu lat dokumenty te są dość dobrze zachowane, nieliczne przebarwienia i uszkodzenia opraw świadczą o poczytności poszczególnych egzemplarzy. Dominują niewielkie formaty – 18 i 19 cm.

Fot. 91. Jeden z wariantów pieczęci własnościowej Franciszka Foltina spotykany w poszczególnych egzemplarzach wadowickiej kolekcji.

Cała kolekcja sygnowana znakami własnościowymi rodziny Foltinów liczy 39 woluminów. Do Wadowickiej Biblioteki Publicznej zbiory te trafiły w 1997 roku, o czym świadczą pieczęcie akcesyjne o numerze Akc. 57/1997 umieszczane na stronach

redakcyjnych. Zbiory te w całości opracowane zostały w katalogu elektronicznym dLibra. Biblioteka nie informuje o organizacji wystaw i imprez okolicznościowych promujących tę kolekcję. Skupia się raczej na działalności bieżącej oraz pracy z książką współczesną dla młodego czytelnika.

Zaprezentowane kolekcje bibliotek publicznych to przykłady mało znanych księgozbiorów o wysokich walorach estetycznych. W placówkach tych rzadko spotyka się zbiory tzw. książek – dzieł sztuki. Dominują tu kolekcje książki pięknej i wytwornej, zwykle przekazywane w darze jako księgozbiory domowe przez znanego kolekcjonera i miłośnika książki. Najczęściej są to kolekcje niejednorodne, zarówno pod względem estetycznym i tematycznym.

Wśród przedstawionych w rozdziale kolekcji znalazły się zbiory wyróżniające się głównie ze względu na piękne oprawy. We wszystkich księgozbiorach dominują okładziny płócienne – pełne lub typu mieszanego. Tylko pojedyncze egzemplarze nie są oprawione przez artystę introligatora. Wybrane eksponaty zachowały oryginalne, papierowe okładki nadane przez wydawcę. Zachwycają niewielkie elementy graficzne – miniatury i inicjały projektowane przez znanych grafików, tj. Leon Ostrowski. Równie istotne są ozdobniki, zarówno złocone jak i tłoczone różnymi metodami. Badane kolekcje stanowią zespoły źródeł do badania kultury książki, dziejów edytorstwa i ilustratorstwa zwłaszcza XIX i XX wieku, dostarczają bowiem przykładów rozmaitych technik introligatorskich oraz struktur edytorskich (rozwiązań karty tytułowej, okładki, typu opracowania tekstu) są świadectwem sztuki ilustracji, a także dokumentem życia kulturalnego i naukowego środowisk ludzi książki. Ich stan zachowania i – w znacznej mierze – zdekompletowania – ukazuje zarazem, że niewiele jest w polskich bibliotekach publicznych jednorodnych i spójnych kolekcji, które stanowić by mogły w miarę kompletną ilustrację czy to produkcji lokalnej oficyny wydawniczej, serii, czy to dokonań wybitnego ilustratora lub introligatora. Przede wszystkim są one świadectwem bibliofilskiej pasji właściciela i jego środowiska. Jako takie cechuje je zwykle eklektyzm estetyczny i nierzadko tematyczny.

Ogólny stan opracowania bibliograficznego badanych zasobów (większość egzemplarzy to dokumenty wydane w I połowie XX wieku) jest zadowalający, mimo iż sposoby ich przechowywania nie zawsze odpowiadają normom konserwatorskim. Mimo zdarzających się drobnych błędów w opisie, zbiory te prezentowane są

w katalogach elektronicznych bibliotek. Dodatkowo udostępniana się spisy bibliograficzne. Kolekcje sztuki książki w bibliotekach publicznych rzadko są eksponowane. Placówki te, skupiają się zwykle na bieżącej działalności i potrzebach czytelników. Udostępnianie zbiorów odbywa się zwykle w czytelniach, a jako rodzaj zabezpieczenia występuje ograniczenie w ich dostępie. Badane księgozbiory wykazują zróżnicowany stan zachowania.

Rozdział 8

Uwagi końcowe i wnioski

Analizując przechowywane w polskich muzeach i bibliotekach kolekcje sztuki książki dochodzimy do wniosku, iż zbiory te zupełnie inaczej opracowywane i eksponowane są w placówkach muzealnych, a inaczej w bibliotekach. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż muzea nastawione są głównie na eksponowanie zarówno poszczególnych cennych eksponatów, jak i całych kolekcji, a nie na ich przechowywanie oraz udostępnianie dla badań naukowych, jak biblioteki. Różnica ta jest widoczna na wszystkich płaszczyznach, a więc w zakresie: opracowania bibliograficznego, przechowywania, a także w sposobach eksponowania i udostępniania. Książka muzealna, stanowiąca element zasobu muzealnego, to obiekt traktowany jak dzieło sztuki, przeznaczony raczej do podziwiania, jako egzemplifikacja określonego zjawiska, procesu czy faktu, niż do czytania. Umieszczony w gablocie, pozwala zazwyczaj na powierzchowną analizę jakiegoś fragmentu lub strony, na której akurat otworzono daną publikację. Eksponuje się wówczas wybrany element np. ilustracje, miniatury, bordiury, iluminacje czy floratury. Równie często prezentowane są zabytkowe oprawy. Trudno więc dokonać pełnej analizy takiego obiektu. Placówki te zwykle nie są też przygotowane, aby ich zasób był poddany badaniom bibliologicznym. Brakuje pomieszczeń cichej pracy, a magazyny nie są dostępne dla osób z zewnątrz.

Nieco inna sytuacja występuje w izbach pamięci i niektórych muzeach literackich. Instytucje te traktują księgozbiory, stanowiące spuściznę po patronach placówki, jako fragment wyposażenia lokalu, w którym przechowuje się również przedmioty osobistego użytku i inne pamiątki. Zbiory te umieszczane są zwykle w zabytkowych, przeszklonych szafach w gabinetach pracy literatów. Stanowią fragment ekspozycji, lecz w trakcie oprowadzania turystów są pomijane. Pracownicy chętnie udzielają informacji o księgozbiorze pisarza, jednak należy zasygnalizować zainteresowanie tą tematyką w trakcie zwiedzania.

W muzeach książka jest najczęściej eksponowana i udostępniana zgodnie z profilem placówki. Wyróżnione w dysertacji typy placówek muzealnych determinują również zasady udostępniania księgozbioru. Tylko w muzeach wchodzących w skład

struktur organizacyjnych bibliotek (Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze, Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi, Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie), muzeach literackich (Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, Izba Pamięci Marii Kownackiej, Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym) i wybranych placówkach regionalnych (Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Muzeum Ustrońskie) dostęp do księgozbioru jest w zasadzie nieograniczony. Na podstawie pism przewodnich z instytucji promujących badacza chętnie udostępnia się zbiory, a także wyraża zgodę na fotografowanie.

Stan opracowania bibliograficznego jest również determinowany rodzajem placówki. W muzeach, gdzie oprócz zabytków piśmiennictwa przechowuje się również inne dzieła sztuki, prowadzi się katalogi muzealiów i archiwaliów. Karty katalogowe, a co za tym idzie, sposób opisu eksponatów diametralnie różni się od zasad stosowanych w bibliotekarstwie. Obiekty są fotografowane i opisywane z punktu widzenia historii ich powstania i pochodzenia (karta muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych w załączeniu). Ujmuje się dotychczasowe, jak i wcześniejsze miejsca przechowywania, a cechą wyróżniającą jest informacja o materiałach i technice wykonania obiektu oraz szkole artystycznej firmującej artystę i dzieło (Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu). Placówki regionalne i lokalne, a także prywatne często nie przywiązują wagi do zasad opracowania dokumentów (Muzeum Emila Zegadłowicza, Muzeum Ustrońskie, Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi, Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie). Jeśli występują już jakieś dokumenty dotyczące ilości i zawartości zbiorów, to są to zwykle przypadkowo stworzone spisy bibliograficzne, nie udostępniane zwiedzającym. Nieliczne muzea o zasięgu regionalnym i lokalnym posiadają profesjonalne katalogi. Wykonane są one najczęściej przez studentów kierunków humanistycznych odwiedzających placówkę w ramach praktyk.

Badania potwierdziły, iż najlepszy pod względem bibliologicznym stan opracowania dokumentów występuje w muzeach wchodzących w skład struktur organizacyjnych bibliotek (np. Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi, Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie, Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze) oraz w muzeach literackich (Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza). Placówki te dysponują profesjonalnymi katalogami, nie tylko alfabetycznymi, ale również wyróżniającymi

obiekty pod względem topograficznym. Równie często katalogi prezentowane są w sieci Internet jako elektroniczne bazy danych. Wybrane pozycje są również dostępne w bibliotekach cyfrowych w postaci zeskanowanych kart książki.[1] Interesującym i wyjątkowym przykładem jest zespół katalogów Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie. Instytucja ta oprócz stosowania tradycyjnych form katalogowych, wyróżnia również zbiory ze względu na osobę ilustratora oraz przygotowuje kartoteki zagadnieniowe i zestawienia tematyczne w oparciu o zasoby własne i obce. Badacz może skorzystać także z bogatego zasobu opracowań dotyczących książki dziecięcej i jej autorów oraz bibliografii tworzonych w Muzeum. Powszechnie udostępniane są także teczki wycinków prasowych gromadzonych ze względu na ich zawartość tematyczną.

W placówkach o charakterze prywatnym powszechnie spotyka się spisy bibliograficzne zbiorów, a katalogi w zasadzie nie występują. Instytucje te zwykle popularyzują swoje zasoby poprzez organizację imprez i wystaw okolicznościowych podczas, których motywem przewodnim jest książka. Powszechnym narzędziem promocji są również środki masowego przekazu, a więc Internet, prasa, radio i telewizja. Praktycznie każda z przebadanych w dysertacji instytucji posiada domową stronę www, gdzie umieszcza nie tylko informacje o historii powstania placówki oraz godzinach otwarcia, ale przede wszystkim o przechowywanych eksponatach i ich twórcach. Prywatne muzea chętnie współpracują z lokalnymi przedstawicielami mediów, a relacje z wydarzeń mających miejsce w placówkach są stałym elementem dokumentującym życie kulturalne lokalnej społeczności. Powszechną praktyką jest również działalność wydawnicza. Właściciele placówek, pełniący zwykle funkcje kustoszy zbiorów, publikują broszury i ulotki oraz krótkie, kilkustronicowe katalogi, wystaw, afisze i biuletyny dokumentując tym samym bieżące działania. Rzadkim zjawiskiem są tutaj informatory lub przewodniki po spuściźnie piśmienniczej. Mimo braku typowych opracowań bibliograficznych informacja o zasobach muzeów prywatnych w naszym kraju jest dobrze rozwinięta. Opiekunowie placówek dbają o jej rozpowszechnienie i ogólną dostępność. Nie jest więc potrzebna specjalistyczna wiedza, aby odnaleźć całe kolekcje lub pojedyncze eksponaty. Głównym medium promującym zasoby tych placówek jest Internet.

[1] Por. *Federacja Bibliotek Cyfrowych* [online]. Dostęp: 20.10.2014. Dostępny w World Wide Web: http://fbc.pionier.net.pl/owoc.

Warunki przechowywania obiektów w muzeach determinują stan zachowania kolekcji książkowych. Tylko nieliczne, duże, państwowe instytucje są przygotowane do przechowywania tak specyficznych zbiorów jak książki, rękopisy i inne archiwalia. Posiadają one odpowiednie urządzenia regulujące parametry sprzyjające ochronie zbiorów takie, jak: temperatura, wilgotność i natężenie światła. Równie istotne jest przeciwdziałanie stopniowej degradacji mikrobiologicznej księgozbiorów. Katastrofalny wręcz stan zachowania kolekcji występuje w niewielkich muzeach literackich i wybranych placówkach prywatnych. Przykładem może tu być Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym. Cała kolekcja przechowywana jest w nieogrzewanym i zawilgoconym pomieszczeniu, co powoduje iż efekty tego stanu szczególnie widoczne są na książkach. Liczne przebarwienia i ślady pleśni powodują, iż zbiór ten wymaga pilnej interwencji konserwatora. Podobne warunki występują również w przypadku kolekcji Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi. Cennemu księgozbiorowi przechowywanemu w tekturowych pudłach, na strychu z przeciekającym dachem, grozi szybka degradacja. Jak informują opiekunowie wszystkich zagrożonych zbiorów – na stan zachowania eksponatów największy wpływ mają: stan techniczny budynków, ich wyposażenie, a co najważniejsze niewielkie środki finansowe oraz brak dotacji i wsparcia ze strony państwa.

Tylko nieliczne muzea stosują dodatkowe zabezpieczania zbiorów w postaci papierowych okładek lub tekturowych pudełek, które nie stanowią podstawowego wyposażenia książki. Głównym zabezpieczaniem są ograniczenia w dostępie do zbiorów, które udostępnia się tylko na podstawie rekomendacji instytucji zatrudniającej badacza. Raczej nie udostępnia się zbiorów osobom postronnym, nie związanym z ośrodkami naukowymi i instytucjami współpracującymi z muzeum.

Biblioteki ze względu na wielowiekowe tradycje są znacznie lepiej przygotowane do gromadzenia kolekcji książkowych, archiwaliów i grafik, niż muzea. Zastosowany w pracy porządek wyodrębniający kolekcje w bibliotekach o profilu naukowym i publicznym pozwolił zaprezentować różnice wynikające ze specyfiki pracy tych placówek. Książnice naukowe są lepiej dotowane, co podobnie jak w przypadku muzeów, wpływa na ich wyposażenie techniczne.

Sposób przechowywania i ekspozycji zbiorów w bibliotekach naukowych i publicznych jest podobny. Księgozbiory najczęściej przechowywane są

w magazynach. Kolekcje wyodrębniane są z całości zasobów na półkach, rzadziej niestety znajduje to odzwierciedlenie w katalogach. Najpopularniejszym sposobem eksponowania kolekcji w bibliotekach są wystawy organizowane w siedzibach placówek. Tylko duże, naukowe placówki mogą sobie pozwolić na wypożyczanie całych kolekcji w celach wystawienniczych. Jednym z atrakcyjniejszych sposobów promocji zabytkowego księgozbioru są lekcje biblioteczne przygotowywane dla studentów kierunków humanistycznych. Prezentuje się wówczas sylwetkę darczyńcy, historię pozyskania zbioru oraz najciekawsze eksponaty. Równie często tematem zajęć, oprócz strony estetycznej egzemplarzy, jest stan ich zachowania, a zatrudnieni w placówce konserwatorzy, mikrobiolodzy i chemicy prezentują zagrożenia towarzyszące przechowywaniu najcenniejszych kolekcji sztuki książki.

Powszechnym zjawiskiem w zakresie promocji unikatowej kolekcji jest także opracowywanie i publikowanie informatorów dotyczących zbioru. Biblioteki oprócz opisów bibliograficznych zamieszczają również fotografie najcenniejszych egzemplarzy. Przykładem takiego opracowania może być opublikowana w 2000 roku *Kolekcja Romana Chrząstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach* autorstwa Barbary Maresz i Teresy Roszkowskiej. Niewielki, bo zaledwie 48 stronicowy informator oprócz tradycyjnego katalogu zbiorów posiada liczne ilustracje oraz krótki życiorys twórcy zasobu. Sylwetka Chrząstowskiego zaprezentowana w wydawnictwie ukazuje kolekcjonera, jako wybitnego bibliofila, miłośnika książek i przyjaciela Biblioteki Śląskiej. Całości dopełniają krótkie informacje o najcenniejszych ze względu na walory estetyczne egzemplarzach.

Równie interesujące są wydawnictwa informujące o zasobach kilku instytucji w mieście lub w regionie, jak np. *Miasto książek: popularny przewodnik po cieszyńskich zbiorach bibliotecznych i archiwalnych* autorstwa Henryka Hollendera opublikowany w 2010 roku. Obszerny informator omawia spuściznę takich cieszyńskich placówek jak: Archiwum i Biblioteka Klasztoru Bonifratrów, Biblioteka i Archiwum im. Tschammera, Książnica Cieszyńska, Muzeum Śląska Cieszyńskiego, a także cieszyński oddział Archiwum Państwowego w Katowicach. Bogato ilustrowane wydawnictwo stanowi interesujące źródło do badań kulturą książki na Śląsku Cieszyńskim o czym świadczy załączona, dość obszerna, jak na tego typu wydawnictwa, bibliografia.

Opracowanie bibliograficzne zbiorów w bibliotekach stoi na dobrym poziomie. Mimo, że nie zawsze księgozbiory zabytkowe posiadają odrębne katalogi, jak to ma zwykle miejsce w przypadku bibliotek publicznych, tylko włączane są do ogólnego spisu zasobów, to jednak stan opracowania bibliograficznego jest właściwy. Pojawiające się drobne błędy i brak konsekwencji w podawaniu informacji podczas prac katalogowych nie umniejsza ich znaczenia naukowego. Biblioteki, szczególnie te o profilu naukowym, posiadają zwykle kilka katalogów danej kolekcji, zarówno w formie tradycyjnej jak i elektronicznej. Najczęściej spotyka się tu katalogi alfabetyczne i tytułowe. Rzadziej pojawiają się katalogi wyróżniające zbiory ze względu na ich formę wydawniczą (Biblioteka Śląska). Biblioteki prowadzą też prace nad kartotekami zagadnieniowymi, jednocześnie udostępniając spisy bibliograficzne pozycji. Najpopularniejszy jest katalog alfabetyczny, jednak placówki których kolekcje składają się z różnych typów dokumentów (np. kolekcja Romana Chrząstowskiego w Bibliotece Śląskiej w Katowicach) posiadają również katalogi, w których eksponaty wyróżnione są alfabetycznie wg typów dokumentów, np. książki, broszury, pocztówki, mapy itd.

Książnice stosują różne typy zabezpieczeń swoich najcenniejszych kolekcji. Podstawowym z nich jest ograniczenie w dostępie do zbiorów. Udostępnianie odbywa się wówczas na takich samych zasadach, jak w muzeach książki. Konieczne są pisma przewodnie potwierdzające wiarygodność badacza. Kolekcje jak i pojedyncze zbiory zabytkowe udostępniane są w czytelniach. Biblioteki naukowe posiadają czytelnie specjalistyczne, w których udostępnia się zbiory specjalne, lub tzw. gabinety cichej pracy. Pomieszczenia te są zwykle klimatyzowane i posiadają ekrany dźwiękochłonne zapewniające ciszę i spokój (CINiBA, Biblioteka Śląska w Katowicach).

Nowoczesne placówki naukowe i publiczne łączy niezwykła dbałość o zachowanie dziedzictwa kulturowego, jakim są dokumenty piśmiennicze. Biblioteki, których jednym z podstawowych zadań jest ochrona zbiorów, nieustannie dążą do zapewnienia odpowiednich warunków poprzez zakup specjalistycznych urządzeń. Tutaj też znacznie częściej niż w muzeach prowadzi się badania księgozbioru i pomieszczeń (np. hygrometrem lub phmetrem). Biblioteki naukowe prowadzą też szeroko zakrojoną współpracę w zakresie odkwaszania dokumentów.

Oceniając stan informacji o kolekcjach sztuki książki w polskich muzeach

i bibliotekach należy podkreślić, że większość zasobów była opracowywana pod względem zawartości tematycznej. Strona estetyczna w publikacjach jest zwykle pomijana. Autorzy artykułów najczęściej podają krótkie informacje o najcenniejszych egzemplarzach wraz z wyszczególnieniem danych bibliograficznych, takich jak: nazwa autora, tytuł dzieła, nazwa wydawcy oraz miejsce i rok wydania. Równie często pojawia się stan ilościowy księgozbioru wraz z podziałem na poszczególne typy dokumentów (książki, czasopisma, pocztówki, grafiki, DŻS-y, stare druki, ekslibrisy itp.), rzadziej zamieszcza się sylwetkę właściciela unikatowego księgozbioru, historię pozyskania zasobu lub krótki opis wydarzeń, które skłoniły kolekcjonera do tworzenia kolekcji. Popularną formą promocji księgozbioru i informacji o nim są także katalogi ujmujące wszystkie lub tylko wybrane eksponaty prezentowane podczas okolicznościowych wystaw. Ze względu na ubogi stan informacji o estetyce wybranych kolekcji katalogi te stanowią podstawę podczas penetracji zasobów różnych instytucji.

W polskim piśmiennictwie brakuje niestety publikacji naukowo analizujących zbiory sztuki książki. Zaprezentowane w rozprawie kolekcje są dość słabo opisane bowiem nie istnieją – poza ogólnymi omówieniami – publikacje im poświęcone. Wybrane artykuły autorki dysertacji przybliżają nie tylko estetyczną stronę kolekcji, ale również dane o stanie zachowania i przechowywania eksponatów. Uwidocznione problemy niewielkich muzeów literackich, takich jak Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym[2] stanowią przykład trudności związanych z pozyskaniem środków na konserwację cennych i niezwykle rzadkich egzemplifikacji książki wytwornej. Przeciwwagą dla tego stanu jest działalność Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley[3] również zaakcentowana przez autorkę dysertacji. Książki produkowane i przechowywane w koszalińskiej placówce to jedna z najlepiej zachowanych kolekcji książki pięknej i integralnej w Polsce. Komercyjne podejście Urszuli Kurtiak i Edwarda Leya, a więc sprzedaż eksponatów i tzw. produkcja „na zamówienie" pozwala na utrzymanie optymalnych warunków, sprzyjających przechowywaniu i udostępnianiu zasobów.

Stan informacji o zbiorach polskich muzeów i bibliotek eksponujących kolekcje

[2] A. Kotwica: *Estetyka książki a oczekiwania i potrzeby odbiorcy na przykładzie spuścizny bibliotecznej Emila Zegadłowicza.* W: W poszukiwaniu odpowiedniej formy: rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką. Pod red. Małgorzaty Komzy; przy współudz. Ewy Jabłońskiej-Stefanowicz i Ewy Repucho. Wrocław 2012, s. 321- 328.

[3] A. Kotwica: *Koszalińskie Wydawnictwo Kurtiak – historia i współczesność*. „Bibliotheca Nostra" 2011, nr 4 (26), s. 115 – 125.

sztuki książki w Internecie jest zróżnicowany. Najczęściej placówki zamieszczają na domowych stronach www dane na temat zawartości treściowej zasobów oraz ich wartości historycznoliterackiej. Dane te rzadko ilustruje się grafikami zaczerpniętymi z poszczególnych egzemplarzy. Tylko wybrane eksponaty umieszcza się na platformach bibliotek cyfrowych. Pozwala to na częściową i pobieżną penetrację często unikatowych i niezwykle cennych zabytków kultury książki. Umieszczane na serwerach skany obejmują tylko wybrane eksponaty, nie zamieszcza się całych kolekcji. Brak również odpowiednich indeksów wyszukiwawczych umożliwiających wyszukiwanie w serwisach cyfrowych według kryteriów estetycznych. Należy podkreślić więc, że w Polsce brakuje odrębnej bazy danych pozwalającej scalić rozproszone informacje o zasobach i zaprezentować na szerszą skalę takie kolekcje.

Dla porównania w krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych tworzy się serwisy umożliwiające badaczowi poszukiwanie informacji o poszczególnych egzemplarzach, jak i całych księgozbiorach. Szczególnie interesujące mogą być bazy tworzone w celu analizy poszczególnych elementów wyposażenia edytorskiego lub detali graficznych opraw. Przykładem takiego serwisu eksponującego okładki książkowe projektowane przez znanych amerykańskich edytorów może być *BookScans*[4]. Baza obejmuje skany papierowych okładek najpopularniejszych edycji książkowych wydawanych od 1939 do 1959 roku. Autor, a zarazem projektant serwisu – Bruce Black – podkreśla, iż dąży do kompletności w uzupełnianiu zasobu, obejmującego wydania w miękkich i twardych oprawach oraz wznowienia i zmiany. Prezentowana baza danych posiada indeks umożliwiający wyszukiwanie według nazwisk najpopularniejszych wydawców oraz nazwy serii. Każdy odnośnik skierowujący nas do kolejnego podzbioru opatrzony jest krótką charakterystyką oficyny wydawniczej i jej działalności w analizowanym okresie. Ważna z punktu widzenia badacza estetyki książki jest także informacja o seriach i cyklach wydawniczych prowadzonych przez wybrane oficyny. Demonstrowane przez Blacka okładki pokazują nie tylko ewolucje cech graficznych książki. Są także świadectwem przemian społecznych i kulturalnych w Stanach Zjednoczonych. Uwagę zwraca częsta aktualizacja zbioru. Ostatnie zmiany wprowadzano w lipcu 2014 roku.

[4] *BookScans: graphically illustrating the evolution of Vintage American Paperbacks - 1939 through 1959 (and beyond)* [online]. Dostęp: 16.11.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.bookscans.com/.

Równie interesujące mogą być bazy danych przygotowywane przez biblioteki szkół wyższych w Stanach Zjednoczonych. Wspominane w rozdziale pierwszym serwisy Uniwersytetów w Wisconsin i w Waszyngtonie to wyspecjalizowane bazy danych porządkujące i eksponujące najcenniejsze zasoby sztuki książki z różnych okresów historycznych. Najnowsze pozycje, wydawane w ciągu ostatnich 30 lat, można znaleźć w *Artists' Book Collection*[5] przygotowywanej w Wisconsin. Celem twórców serwisu było stworzenie wizualnej pomocy naukowej, dla uczniów szkół średnich, studentów, doktorantów i naukowców, zawierającej ilustracje książkowe i opisy bibliograficzno-tematyczne poszczególnych egzemplarzy. Aktualnie w bazie znajdują się książki projektowane i ilustrowane przez ponad 150 artystów z całego świata. Zgromadzone zbiory obejmują także unikatowe i rzadkie druki bibliofilskie oraz limitowane edycje tworzone przez wybitnych typografów, edytorów oraz studentów i pracowników Wydziału Sztuki Uniwersytetu w Wisconsin. Dla badacza najbardziej interesujące są jednak możliwości wyszukiwawcze jakie oferuje baza oraz sposób prezentacji danych. Interfejs oferuje możliwość wyszukiwania prostego po słowach kluczowych i złożonego. Wyszukiwanie złożone oparte jest o kombinację kilku pól wyszukiwawczych, wśród których można wyróżnić nazwę autora i ilustratora, rodzaj oprawy (miękka, twarda) oraz elementy struktury książki (np. rodzaj szycia). Istotny z punktu widzenia estetyki książki jest również sposób i rodzaj prezentowanych danych. Każdy rekord składa się z takich elementów jak: nazwa autora, tytuł dzieła, nazwa ilustratora, język tekstu[6], nazwa wydawcy, data i miejsce wydania, sygnatura, miejsce przechowywania oraz format uwzględniający nie tylko wysokość grzbietu, ale również szerokość. Całość jest bogato ilustrowana, gdyż zawiera kilka, zwykle jest to od 2 do 4 grafik, w tym skan okładki. Ważnym elementem jest opis zawartości treściowej oraz pełne cytaty pochodzące z kolofonów. Baza umożliwia także wyszukiwanie poprzez ilustracje lub okładki książkowe. Kliknięcie w element graficzny powoduje automatyczne przeniesienie do interesującego badacza rekordu.

Nieco bardziej szczegółowy jest serwis *Historical Book Arts Collection*[7]

[5] *Artists' Book Collection* [online]. Dostęp: 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://digicoll.library.wisc.edu/WebZ/initialize?sessionid=01-54587-1274256711&reinit=true&next=NEXTCMD%7Fcurrentsearch?sessionid=01-54587-1274256711%7F&active=3&dbchoice=1&dbname=ArtistsBks&style=ArtistsBks.

[6] Baza danych obejmuje eksponaty wydawane w następujących językach: angielskim, francuskim, włoskim, hiszpańskim, japońskim, szwedzkim, hebrajskim, portugalskim, niemieckim, rosyjskim oraz słoweńskim.

[7] *University Libraries: University of Washington: Digital Collections: Historical Book Arts*

opracowywany w Bibliotece Uniwersytetu Waszyngtońskiego. Baza danych prezentuje bowiem tylko wybrane elementy książki, tj. ilustracje, winiety, inicjały, typy opraw i materiałów pisarskich (papier, pergamin), a także ornamenty i zdobnictwo. Bogaty zbiór fotografii i skanów poszczególnych detali uwydatnia cechy uznawane za wartościowe dla badacza sztuki książki. Materiał do bazy został zebrany na podstawie analizy zbiorów rękopiśmiennych i drukowanych przechowywanych w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej. Zgromadzona w serwisie dokumentacja ilustruje zmieniające się na przestrzeni wieków techniki wytwarzania i zdobienia książki uwypuklające estetyczną stronę eksponatów. Całość zebranych danych podzielona zostana według sześciu kategorii, które obrazują stan zachowania opraw i materiału pisarskiego, typ zdobienia grzbietu i okładzin, rodzaj stosowanego materiału na oprawy, typy elementów graficznych i dekoracyjnych, a także techniki ilustracyjne (drzeworyt, miedzioryt, akwafinta, drzeworyt sztorcowy, mezzotinta). Ze szczególnym pietyzmem opisywane są znaki własnościowe i pieczęcie, autografy oraz ekslibrisy, filigrany oraz inicjały (iluminowane i rubrykowane)[8], bordiury, floratury, kroje pism, dekoracyjne wyklejki i obwoluty, ilustracje, a także klamry metalowe i okucia. Odrębną kategorię stanowią średniowieczne rękopisy iluminowane, które opisywane są również pod względem układu strony tytułowej, stosowanej kaligrafii, marginaliów oraz zastosowanych rozwiązań graficznych. Każdy z wymienionych elementów jest opatrzony fotografią dokumentującą wygląd danej aplikacji czy zdobienia. Wyszukiwanie w obrębie bazy można prowadzić w sposób intuicyjny poprzez odnośnik umieszczony pod ilustracją wybranego elementu lub tradycyjnie poprzez indeksy wyszukiwawcze takie jak: tytuł dzieła, nazwa autora i wydawcy, nazwa poprzedniego właściciela, metoda druku, hasło przedmiotowe LCSH (wg klasyfikacji Biblioteki Kongresu), rok wydania, elementy opisu bibliograficznego, uwagi ogólne i miejsce przechowywania. Prezentacja rekordów jest podobna jak w innych bazach tego typu. Oprócz danych bibliograficznych szczególnie uwydatnia się tutaj najciekawsze cechy wyposażenia estetycznego eksponatu, okres historyczny z jakiego pochodzi oraz uwagi o stanie zachowania i działaniach konserwatorskich.

Omówione serwisy stanowiące przykłady zagranicznych rozwiązań mogły by

Collections [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://content.lib.washington.edu/historicalbookartsweb/index.html.

[8] Taka terminologia jest używana w bazie *Historical Book Arts Collection.*

stać się pierwowzorem do stworzenia takiej bazy danych w naszym kraju. Brak ogólnodostępnej informacji o zasobach sztuki książki w Polsce stanowi duże utrudnienie dla osób zainteresowanych tą tematyką. Porównując ujęte w bazach danych zasoby amerykańskie, należy zwrócić uwagę na fakt, iż systemy te wykazują się niezwykłą szczegółowością, rozbijają bowiem książkę na czynniki pierwsze. Zaakcentowane są tylko poszczególne elementy, brak oglądu książki jako jednolitej całości. Takie rozwiązanie jest dedykowane specjalistom badającym wybrane aspekty sztuki książki. W Polsce natomiast, ze względu na lukę w tym zakresie, konieczne jest stworzenie takiego serwisu od podstaw, a więc bazy danych, która zawiera informacje nie tylko o pojedynczych egzemplarzach lecz całych kolekcjach. Należy zwrócić uwagę na to, aby taki system pokazywał specyficzne cechy zasobu, a więc jego znaczenie naukowe i kulturowe.

Pierwszym etapem do stworzenia takiej bazy danych będzie spisanie wszystkich pozycji w obrębie wybranej kolekcji i stworzenie katalogu bibliograficznego zasobów. Następnie konieczna jest szczegółowa analiza poszczególnych egzemplarzy pod względem estetycznym, wyodrębniająca zasoby książki pięknej, integralnej i artystycznej, jak uczyniła autorka niniejszej dysertacji. Zebrane w rozprawie dane i mogą w przyszłości stanowić podstawę do stworzenia takiego serwisu obejmującego aspekty bibliograficzne, edytorskie i bibliotekarskie kolekcji sztuki książki w Polsce, uwzględniającego syntezę danych zaprezentowanych w Tabeli nr 2.

Stan zachowania eksponatów, zarówno w muzeach jak i w bibliotekach, oceniono na podstawie specjalnie zmodyfikowanej na potrzeby rozprawy metody stanfordzkiej. Badano wybrane egzemplarze, a w przypadku, gdy kolekcja nie była zbyt liczna całe księgozbiory. Metoda ta, należąca do statystycznych technik badania księgozbiorów, zakłada ocenę stanu papieru, okładek oraz bloku książki. Na podstawie jasno zdefiniowanych kryteriów określa się trzy grupy zaszeregowania zbiorów. W grupie pierwszej pojawiają się egzemplarze ocenione jako dobrze zachowane, w drugiej nieznacznie uszkodzone, a w trzeciej mocno uszkodzone nie nadające się do udostępniania.

Za pomocą kart ewaluacji (wzór karty w Aneksie) ustala się takie parametry, jak stopień zażółcenia papieru, obecność rozdarć i przebarwień, kompletność bloku książki, trwałość połączenia kart oraz bloku z oprawą, a także występowanie ewentualnych

napraw. Niezwykle istotny jest tu również test na zginanie papieru. Ułatwia on bowiem ustalenie, które dokumenty wymagają natychmiastowej interwencji konserwatora z powodu niskiej trwałości papieru (materiał kruszący się, łamliwy), a które mogą jeszcze zaczekać. Mimo, iż metoda ta jest niezwykle pracochłonna, to pozwala ona jednoznacznie i określić aktualny stan księgozbioru. Wykorzystywana jest w bibliotekach na całym świecie, a w naszym kraju propagowana przez Bibliotekę Narodową.[9]

Zastosowana metoda badawcza dowiodła, że ogólny stan zachowania zbiorów gromadzonych jako zasoby sztuki książki w polskich muzeach i bibliotekach określić można jako właściwy dla grupy drugiej – nieznacznie uszkodzone. W kolekcjach brak dokumentów, które nie spełniałyby kryteriów udostępniania. Mimo zróżnicowanych warunków przechowywania, kolekcje wykazują cechy umiarkowanych uszkodzeń. Zapewne w wielu przypadkach znaczący jest fakt, iż zaprezentowane zasoby oprócz wyjątkowych cech estetycznych posiadają unikatowe oprawy projektowane i wytwarzane przez największych mistrzów introligatorstwa artystycznego. Rzemiosło introligatorskie oprócz wykorzystania wiedzy z zakresu budowy książki charakteryzowało się również znajomością zasad konserwacji. To spowodowało, że księgozbiory oprawiane przez Roberta Jahodę, Piotra Grzywę czy Aleksandra Semkowicza stanowią dziś nie tylko wyjątkowe przykłady kunsztu artystycznego, ale również dbałości o stan zachowania.

Liczne wśród zaprezentowanych kolekcji są także zbiory druków bibliofilskich. Miłośnicy książki przygotowując publikacje okolicznościowe i pamiątkowe dbali nie tylko o szczegóły edytorskie, ale również o trwałość opracowywanych egzemplarzy. Jest to najlepiej zachowana grupa wśród kolekcji książkowych w naszym kraju. Ze względu na niską egzemplarzowość, wysoką jakość zastosowanych przy produkcji materiałów, a także wyjątkowe walory estetyczne, druki te stanowią niezwykle rzadkie i unikatowe zasoby pięknej książki w naszym kraju.

Wśród zasobów książkowych polskich muzeów i bibliotek dominuje tzw. książka piękna, wyróżniająca się pod względem estetyki opraw, ilustracji i układu graficznego całości. Występuje ona praktycznie we wszystkich omawianych

[9] W. Sobucki: *Ocena metodą stanfordzką stanu zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w Bibliotece Narodowej w Warszawie – informacja wstępna.* [online]. Dostęp: 18.07.2014. Dostępny w World Wide Web: http://pka.bj.uj.edu.pl/KP/IMGB/42_bnstanford.pdf

placówkach. Znacznie mniej jest eksponatów tzw. książki integralnej zwanej przez badaczy wytworną, wykazującej cechy syntezy sztuk. Podczas prac badawczych znaleziono zaledwie trzy takie kolekcje. Najmniej w zasobach analizowanych placówek zgromadzono tzw. książek - dzieł sztuki, a więc eksponatów swym wyglądem przypominających książkę i książką inspirowanych. Zbiory te zaliczane są przez niektórych badaczy do kategorii tzw. liberatury. Nieliczne zasoby książek artystycznych wykonanych jako prace zaliczeniowe i dyplomowe studentów zgromadzono w bibliotekach wyższych szkół plastycznych i archiwach tych uczelni. Pojedyncze egzemplarze nie tworzą jednak kolekcji.

Zaprezentowany w dysertacji wachlarz różnorodnych praktyk w zakresie zabezpieczania, opracowania bibliograficznego oraz udostępniania i eksponowania cennych księgozbiorów stanowi nieodłączną część istnienia kolekcji książkowych. Zgromadzone w polskich muzeach i bibliotekach zasoby, poddawane różnorodnym zabiegom promocyjnym, powinny być eksponowane również za granicą. Stanowią bowiem jedne z najcenniejszych dóbr kultury. Celem ułatwienia analizy ujętych w rozprawie eksponatów autorka zamieszcza pod tekstem podsumowania Tabelę nr 2 przybliżającą podział zbadanych kolekcji według zaproponowanych kryteriów.

Ujęte w tabeli dane stanowią podsumowane zaprezentowanych w dysertacji problemów oraz syntezę rozproszonych informacji o zbiorach sztuki książki w naszym kraju. Mimo, iż w Polsce mieliśmy wybitnych edytorów i typografów (F. Foltin, S. Tyszkiewicz A. Girs, S. Gliwa, M. Zdanowicz, L. Urbański), tzw. polską szkołę ilustracji (E. Bartłomiejczyk, S. Młodożeniec, M. Hiszpańska-Neumann, O. Siemaszko, K. Sopoćko, J. M. Szancer, Z. Rychlicki, J. Wilkoń, B. Butenko, M. Bylina, M. Berezowska, B. Zieleniec, J. Grabiański) oraz mistrzów introligatorstwa artystycznego (R. Jahoda, P. Grzywa, A. Semkowicz) zasoby te są ciągle niedoceniane. Dorobek artystów książki ani informacje o nim nie są zebrane w jednym miejscu, dlatego też konieczne jest, jak już wielokrotnie podkreślała autorka rozprawy, stworzenie centralnego systemu informacji o zbiorach sztuki książki w naszym kraju, aby ułatwić badaczowi analizę i ocenę zasobów książek pięknie wydanych pochodzących z wielu znakomitych oficyn wydawniczych wydających druki luksusowe, wytworne bądź standardowe, lecz o wysokim kunszcie edytorskim, a także książki artystyczne przyjmujących niezwykłe formy i kształty. System taki ułatwił by

nie tylko identyfikację poszczególnych eksponatów, czy całych kolekcji, ale przede wszystkim pozwoliły monitorować aktualny stan informacji o zasobach, a także stopniu jego zachowania i skatalogowania.

Jak zaznaczono we wstępie podczas prac nad dysertacją przebadano 26 różnych księgozbiorów spełniających kryterium estetyczne eksponatów. Niektóre z nich ze względu na brak wyodrębniania w kolekcje nie mogły być ujęte w rozprawie. Przypadek ten dotyczył bibliotek wyższych szkół plastycznych w Warszawie, Krakowie i Katowicach oraz księgozbioru Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu. Wszystkie te zasoby pominięte w niniejszej pracy prezentuje Tabela nr 3, która ze względu na swą objętość, zróżnicowanie opisywanych eksponatów, a także przykłady zbiorów książki pięknej, integralnej i artystycznej nie wyodrębnianych w kolekcje, została przeniesiona do Aneksu.

Zaprezentowane w rozprawie kolekcje ilustrują wielorakie aspekty kultury książki, w tym rozwój sztuki ilustratorskiej i edytorskiej. Stanowią bezcenne dziedzictwo narodowe, które wobec ogromnych strat, jakie polska książka piękna poniosła wskutek zaborów i wojen, powinno być szczególnie eksponowane i traktowane. Obecny stan prac nad kolekcjami sztuki książkowej stanowi wyraz podstawowej troski o zachowanie tego, co pozostało. Należy więc dążyć do tego, aby przywrócić zasobom polskiej sztuki książkowej dawny blask i należyte miejsce poprzez właściwe jej eksponowanie i budowanie systemu informacji o najcenniejszych zasobach.

Tabela 2

Wykaz zbadanych kolekcji sztuki książki ujętych w rozprawie

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania[10]	**Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe**	**Stan informacji o zasobie i jego dostępność**
Kolekcja obrazująca proces artystycznego kształtowania się polskiej książki od XIX wieku po współczesność, przechowywana w Muzeum Sztuki Książki - Oddział Muzeum Narodowego we Wrocławiu (w organizacji) Zawiera ok. 3200 wol. (stan na 30.11.2010) Trudno ocenić stan zachowania zasobów. Zbiory, przechowywane w muzealnych magazynach, udostępniane są na zasadach gabinetowych. Badacz ma dostęp do pojedynczych egzemplarzy, nie do całej kolekcji.	Zdobiona książka polska i obca z XIX i XX wieku – zbiór przekazany przez Janinę Wiercińską oraz broszury, druki ulotne i bibliofilskie o unikatowych walorach artystycznych wychodzące spod pras takich artystów jak: Anatol Girs, Stanisław Gliwa, Samuel Tyszkiewicz, Mieczysław Zdanowicz, Leon Urbański itp. Równie cenne są prace (książki, czasopisma, oryginały oraz projekty ilustracji, okładek i obwolut, makiety graficzne itp.) takich artystów jak: Tytus Czyżewski, Stanisław Młodożeniec, Maria Hiszpańska-Neumann, Olga Siemaszko, Tadeusz Gronowski, Konstanty Sopoćko, a także drzeworyty Władysława Skoczylasa i Stefana Mrożewskiego oraz bibliofilskie edycje Emila Zegadłowicza w opracowaniu Jana Kuglina. Księgozbiór stanowi bogatą panoramę różnorodnych postaw i poglądów wpływających na estetyczne kształtowanie	Katalog kartkowy muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych - nie udostępniany zwiedzającym i badaczom Ogólna informacja o zasobach na stronie www Muzeum Drukowane katalogi towarzyszące wystawom organizowanym przez Muzeum, np. 1. T. Odrowąż- Pieniążek: *Kolekcja Janiny Wiercińskiej: książka zdobiona polska i obca XIX – XX w*. Wrocław 1992. 2. W. Kaczorowski: *Polskie druki bibliofilskie: broszury i druki ulotne*. Wrocław 1996.

[10] Stan zachowania określono metodą stanfordzką. Przebadano od kilku do kilkudziesięciu egzemplarzy. (w zależności od liczebności kolekcji). Biorąc pod uwagę stan papieru, bloku i okładek książki ustalono następujące kategorie: w bardzo dobrym stanie, o niewielkim stopniu uszkodzenia, bardzo zniszczone. Por. Sobucki W.: *Ocena metodą stanfordzką stanu zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w Bibliotece Narodowej w Warszawie – informacja wstępna.* Dostęp: 12.10.2014. Dostępny w World Wide Web: http://pka.bj.uj.edu.pl/KP/IMGB/42_bnstanford.pdf.

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
	polskiej książki pięknej i wytwornej, pozwala prześledzić rozwój cech artystycznych grafiki książkowej, których efektem jest ukształtowanie stylu tzw. „polskiej szkoły ilustracji książkowej”.	
Kolekcja obrazująca rozkwit ilustracji książkowej przechowywana w Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze przy Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. C. Norwida Zawiera ok. 1 000 wol. (stan na 30.06.2013) Zasób o niewielkim stopniu uszkodzenia, poddany zabiegom konserwatorskim. Ocena pomija stan zachowania starych druków. Najciekawsze egzemplarze z kolekcji przechowywane są w oszklonych gablotach sali wystawienniczej, pozostałe w magazynach Działu Zbiorów Specjalnych WiMBP. Oba pomieszczenia wyposażono w urządzenia zapewniające właściwe parametry przechowywania.	Zbiór prezentujący w sposób chronologiczny kształtowanie się ilustracji książkowej poprzez rozwój technik graficznych od najstarszego drzeworytu, poprzez miedzioryt, akwafortę, staloryt do litografii i drzeworytu sztorcowego oraz artystycznego drzeworytu i linorytu XX w. W kolekcji można znaleźć również współczesne projekty i książki zawierające ilustracje takich artystów jak: Jan Marcin Szancer, Zbigniew Rychlicki, Józef Wilkoń, Olga Siemaszko, Bohdan Butenko, Jerzy Flisak itp. Najcenniejsze eksponaty: 1. H. Schedel: *Liber cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi*. Norymberga 1493. 2. S. Syreński: *Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacińskiego zowią [...]* Kraków: W Drukarni Bazylego Skalskiego, 1613. 3. *Księga świata: wiadomości z dziedziny nauk przyrodzonych, historyji i ludów […]*. Warszawa: nakładem H. S. Merzbacha, 1852-1855. (Łącznie 7 tomów)	Strona www WiMBP im. C. Norwida w Zielonej Górze, katalog elektroniczny, stała wystawa zbiorów, publikacje naukowe i popularnonaukowe w prasie lokalnej, np. 1. A. Lipińska A.: *Muzeum Ilustracji Książkowej*. „Bibliotekarz Lubuski” 2011. R. XVI. Nr 1 (31), s. 8-13.
Kolekcja pokazująca ewolucję książki dziecięcej od XVIII wieku do współczesności	Zbiór książek i czasopism dziecięcych wydawanych od XVIII wielu do współczesności (również pierwodruki), w tym:	Informacja na stronie www WBP w Łodzi, ulotki informacyjne, katalog elektroniczny, skany

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
przechowywana w Muzeum Książki Dziecięcej działającym w ramach Działu Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi. Zawiera ok. 22 000 wol., kolekcja jest stale uzupełniana (stan na 31.03.2013) Zasób książki dziecięcej wydanej do I połowy XX wieku o niewielkim stopniu uszkodzenia. Zbiory najnowsze są w bardzo dobrym stanie. Kolekcja przechowywana jest w odpowiednio zabezpieczających zbiory (urządzenia) magazynach Działu Zbiorów Specjalnych. Wybrane egzemplarze, wykorzystywane na potrzeby lekcji bibliotecznych, przechowuje się w księgozbiorze podręcznym w Czytelni.	unikatowa seria „*Książeczek dla grzecznych i niegrzecznych dzieci*" wydawanych od początku XIX wieku po rok 1939 ofiarowana przez Janusza Dunina. Na bieżąco gromadzona jest również książka współczesna, głównie książki zabawki, leporello, egzemplarze bogato ilustrowane. Najcenniejsze eksponaty: 1. F. Fenelon: *Przypadki Telemaka syna Ulisesa ... po Francusku napisane, a teraz na Polski ięzyk przełożone i kopersztychami przyozdobione*. Lipsk: Drukarnia Ulryka Christiana Salbacha, 1750. (Najstarsza zachowana w Polsce książka dziecięca)	wybranych pozycji w ramach biblioteki cyfrowej Regionalia Ziemi Łódzkiej, artykuły na portalach i stronach www dotyczących Łodzi, Praca magisterska napisana pod kierunkiem dra Bogumiła Kartkowskiego (Wydział Filologiczny Uniwersytet Łódzki) autorstwa Danuty Kapeli pt.: *Muzeum Książki Dziecięcej Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodz*i. Łódź 1999. [wydruk komputerowy]. Publikacje: 1. E. Domagalska: *Księgozbiór Muzeum Książki Dziecięcej Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi jako ilustracja historii książki dla dzieci i młodzieży*. „W Kręgu Literatury" 2003. Nr 2, s. 199-214. 2. E. Domagalska: *40 lat Muzeum Książki Dziecięcej w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. J. Piłsudskiego w Łodzi: wystawa działu zbiorów specjalnych*. „BIBIK - Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych" 2004. R. 8, nr 3 (28), s 2-3. 3. D. Kapela: *Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi*. „Guliwer" 1999, nr 5, s. 32-36.
Kolekcja książek ilustrowanych przez Józefa Wilkonia przechowywana w Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie	Zbiór polskich i zagranicznych edycji książek dla młodego czytelnika ilustrowanych przez Józefa Wilkonia. Kolekcja pochodząca z różnych okresów jego twórczego życia, zawiera dzieła o różnej tematyce	Katalogi elektroniczny i kartkowy: alfabetyczny, autorski, ilustratorów, kartoteki zagadnieniowe kartoteki wycinków prasowych (m. in. nt. Józefa Wilkonia).

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
Zawiera ok. 97 wol. kolekcja jest stale uzupełniana (stan na 31 lipca 2013) Stan zachowania kolekcji na pograniczu skali: o niewielkim stopniu uszkodzenia lub bardzo dobrym stanie. Kolekcja przechowywana jest w magazynie.	tworzone we współpracy z wieloma wydawcami, umożliwiająca śledzenie przemian i rozwoju warsztatu twórcy. Publikacje wielokrotnie nagradzane podczas wystaw i konkursów sztuki edytorskiej.	Ogólna informacja o Muzeum i zbiorach. Mimo wyróżnienia kolekcji (ze względu na osobę ilustratora) w katalogu kartkowym brak informacji o jej zawartości, stanie zachowania itp.
Kolekcja Marii Kownackiej przechowywana w Izbie Pamięci poświęconej autorce, którą zorganizowano w jej prywatnym mieszkaniu. Izba stanowi filię Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie. Zawiera 2141 wol. Stan zachowania kolekcji na pograniczu skali: o niewielkim stopniu uszkodzenia lub bardzo dobrym stanie. Zbiór przechowywany jest na regałach stanowiących oryginalne wyposażenie mieszkania pisarki	Księgozbiór prywatny Marii Kownackiej złożony głównie z utworów jej autorstwa oraz zbiór literatury dla młodego czytelnika innych pisarzy (pierwodruki i egzemplarze autorskie), bogato opatrzony dedykacjami i komentarzem odautorskim będącym cennym źródłem do poznania kręgu społecznego autorki, więzi łączących ją ze środowiskiem literackim, losów książek, a czasem i poglądów. Główny zrąb kolekcji stanowią wydania powojenne, publikowane tuż po 1945 roku i później, z charakterystycznymi dla tego okresu cechami ukształtowania edytorskiego, ilustrowane przez takich artystów jak: Michał Bylina, Olga Siemaszko, Zbigniew Rychlicki, Maja Berezowska, Bohdan Zieleniec, Maria Hiszpańska – Neuman, Janusz Grabiański, czy Jan Marcin Szancer. Niektóre egzemplarze opatrzone ekslibrisem pisarki, większość	Strona www, księga inwentarzowa, katalog elektroniczny

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
	egzemplarzy z autografem.	
Kolekcja książek w oprawach artystycznych z pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy przechowywana w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa Zawiera ok. 30 wol. (informacja na podstawie spisu bibliograficznego uzyskanego w placówce) Stan zachowania kolekcji na pograniczu skali: o niewielkim stopniu uszkodzenia lub bardzo dobrym stanie. Księgozbiór przechowywany w dwóch miejscach: w magazynach Domu pod Krzyżem oraz na zabytkowych regałach w Kamienicy Hipolitów (fragment ekspozycji)	Książki w oprawach artystycznych Drukarni W. L. Anczyca z Pracowni Introligatorskiej Piotra Grzywy. Dominują okładziny skórzane, głównie ze skór kozłowych, cielęcych i świńskich, wzbogacane licznymi ozdobnikami – tłoczonymi i złoconymi. Równie często spotyka się oprawy typu mieszanego, łączące skórę z płótnem oraz płótno z kartonem. Liczne teki adresowe, dyplomy, oprawy i projekty opraw.	Skrócony spis bibliograficzny przygotowany w programie MS Word, strona www MHK
Kolekcja książek w oprawach artystycznych z pracowni introligatorskiej Roberta Jahody przechowywana w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa Zawiera 83 wol.Stan zachowania zbioru na pograniczu skali: o niewielkim stopniu	Główny zrąb kolekcji stanowią nieodebrane przez klientów pracowni eksponaty, nieliczne zaś, to prywatny księgozbiór introligatora. Dominują egzemplarze wydawane na początku XX wieku. Zdarzają się jednak pojedyncze egzemplarze pozycji starszych, XVIII i XIX – wiecznych (zwłaszcza o tematyce religijnej). Wszystkie książki w	Skrócony spis bibliograficzny przygotowany w programie MS Word, strona www MHK Publikacja: L. J. Sibila: *Wybrane oprawy książkowe, projekty opraw książkowych, dyplomów i tek adresowych krakowskiego mistrza introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1892–1912. Ze zbiorów Muzeum Historycznego*

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
uszkodzenia lub bardzo dobrym stanie. Zbiór nosi ślady prac introligatorskich, prowadzonych przez R. Jahodę. Kolekcja przechowywana w dwóch miejscach: w magazynach Domu pod Krzyżem oraz na zabytkowych regałach w Kamienicy Hipolitów (fragment ekspozycji)	oprawach artystycznych – skórzanych (świńska, kozłowa, cielęca skóra), płóciennych lub typu mieszanego. Bogato tłoczone i złocone ornamenty związane tematycznie z treścią dzieła. Często spotyka się też metalowe okucia, srebrzone monogramy i narożniki oraz inkrustacje. Firmowa nalepka Zakładu Introligatorskiego Roberta Jahody jest obecna na większości egzemplarzy. Nieliczne dzieła ozdobione ekslibrisem z wizerunkiem prasy drukarskiej oraz inicjałami R.J.	*Miasta Krakowa*. „Rocznik Muzeum Papiernictwa" 2002. T. VI, s. 31- 58.
Kolekcja dzieł Adama Mickiewicza w oprawach artystycznych Aleksandra Semkowicza przechowywany w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie Zawiera 2 700 wol. Zasób o niewielkim stopniu uszkodzenia, poddany zabiegom konserwatorskim, przechowywany w zabytkowych regałach stanowiących wyposażenie Muzeum.	Zbiór zawierający pierwsze wydania dzieł Mickiewicza, późniejsze przedruki, opracowania twórczości, czasopisma krajowe i emigracyjne, będące w zasięgu wpływów Mickiewicza i jego poezji, zbiór muzealiów, wydania albumowe oraz ilustrowane, księgi pamiątkowe, wycinki z prasy, zaproszenia na uroczystości mickiewiczowskie w różnych latach i miejscach. Wszystkie książki w oprawach artystycznych Aleksandra Semkowicza, zindywidualizowane pod kątem rzadkości druku i tematyki. Jednakowym kolorem połączono pozycje w tej samej serii wydawniczej i wydawnictwa wielotomowe. Całość wykonana ze skór i płótna najwyższego gatunku, zdobiona złotem i kolorowymi motywami. Wszystkie pozycje opatrzone ekslibrisem A.	Katalog kartkowy oraz publikacja: H. Natuniewicz: *Zagadnienia książki muzealnej na przykładzie Muzeum im. Adama Mickiewicza w Warszawie*. „Blok-Notes" 1975. Nr 7, s.210-219.

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
	Semkowicza wykonanym przez Rudolfa Miękickiego we Lwowie. Księgozbiór pozwala również prześledzić estetykę druku w obrębie XIX - wiecznych serii wydawniczych oraz cechy charakterystyczne nadawane publikacjom przez wydawców np.	
Kolekcja książek pięknie wydanych nakładem Wydawnictwa Kurtiak i Ley przechowywana w siedzibie Muzeum i Wydawnictwa w Koszalinie Liczba wydawanych i przekazanych na potrzeby Muzeum egzemplarzy stanowi tajemnicę handlową Wydawnictwa. Kolekcja zachowana w bardzo dobrym stanie.	Kolekcja książki pięknej, wydawanej od 1989 roku. Limitowane wydana wykonywane najczęściej na specjalne zamówienia jako edycje prezentowe i kolekcjonerskie. Zastosowane materiały najwyższej jakości, tj. skóry, różne rodzaje tkanin (płótno, aksamit itp.), kamienie szlachetne oraz unikatowe ilustracje przygotowywane przez znakomitych artystów plastyków powodują, iż każde dzieło nabiera indywidualnego charakteru. Mimo, iż działalność Wydawnictwa i Muzeum przyczynia się do upowszechnienia wiedzy o historii książki oraz do ocalenia tradycji typografii luksusowej, ich działalność ma charakter współczesnej popkultury a' la retro. Podobnie jak w pierwszej połowie XIX wieku książki-podarki były przeznaczane przede wszystkim do oglądania, rzadziej do czytania, książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley częściej ozdabiają dom i wyznaczają prestiż obdarowywanego niż służą kształtowaniu doznań intelektualnych w kontakcie ze słowem pisanym.	Artykuły w lokalnej prasie, strona www oraz dwie publikacje naukowe: 1. J. Misiak: *Współczesna* polska książka artystyczna. „Res Historica" 2002. Z. 3, „Z książką przez wieki", s. 351 – 371. 2. A. Kotwica: *Koszalińskie Wydawnictwo Kurtiak i Ley– historia i współczesność*. „Bibliotheca Nostra" 2011, nr 4 (26), s. 115 – 125.

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
Kolekcja Najmniejszej Książki Świata przechowywana w prywatnym Muzeum twórcy i kolekcjonera Zygmunta Szkocnego w Katowicach Zawiera 162 wol. Trudno ocenić stan zachowania zasobów ze względu na ich niewielkie gabaryty. Zbiór przechowywany w przeszklonych gablotach, w niewielkiej sali wystawienniczej.	Unikatowa kolekcja ręcznie tworzonych książek miniaturowych. Każdy egzemplarz napisany piórem, na cienkim, chińskim papierze welurowym. Kartki zszywane jedwabną nicią, grzbiety klejone i wzmacniane płótnem.	Spis bibliograficzny, stała wystawa zbiorów oraz publikacja: 1. *Muzeum Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego: stała ekspozycja pod patronatem Prezydenta Miasta Katowic*. Red. M. Kubista. Katowice 1996.
Kolekcja Marii Skalickiej przechowywana w Muzeum imienia kolekcjonerki w Ustroniu Zawiera ok.1600 wol. Zasób o niewielkim stopniu uszkodzenia. Kolekcja przechowywana na półkach w zaimprowizowanym mieszkaniu kolekcjonerki. Starsze eksponaty umieszczono w przeszklonych gablotach.	Księgozbiór prywatny Marii Skalickiej to kolekcja dzieł bogato ilustrowanych, będących świadectwem sztuki typograficznej zwłaszcza przełomu XIX i XX wieku, oraz opraw płóciennych, zarówno pełnych jak i mieszanych, gromadzona nie tylko ze względu na ich walory estetyczne, ale również tematyczne. Nieliczne egzemplarze z XVIII wieku, głównie o tematyce religijnej. Cała kolekcja w oprawach mieszanych, głównie płóciennych. Brak opraw w pełni pokrytych skórą. O unikalności badanego zespołu świadczy również fakt, iż większość egzemplarzy, pochodzących z XIX wieku, jest trudno dostępna na rynku księgarskim i antykwarycznym.	Spis bibliograficzny oraz drukowany katalog prezentujący ekslibrisy z kolekcji: 1. M. Szelong, I. Maliborska., M. Piechowiak: *Druki bibliofilskie i exlibrisy ze zbiorów Marii Skalickiej*. Ustroń 2007.
Kolekcja Emila	Prywatny księgozbiór Emila	Brak katalogu, spisu

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
Zegadłowicza przechowywana w Muzeum pisarza w Gorzeniu Górnym koło Wadowic Zawiera 15 wol. Zbiór bardzo zniszczony, wymagający pilnej interwencji konserwatora. Kolekcja przechowywana jest w oszklonej gablocie, nieogrzewanym, zawilgoconym budynku.	Zegadłowicza, stanowiący jednorodną pod względem edytorskim i estetycznym kolekcję tzw. książki wytwornej projektowanej przez członków grupy artystycznej Czartak.	bibliograficznego czy inwentarzowego. 1. A. Kotwica: *Estetyka książki a oczekiwania i potrzeby odbiorcy na przykładzie spuścizny bibliotecznej Emila Zegadłowicza.* W: W poszukiwaniu odpowiedniej formy: rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką. Pod red. Małgorzaty Komzy; przy współudz. Ewy Jabłońskiej-Stefanowicz i Ewy Repucho. Wrocław 2012, s. 321-328.
Kolekcja książek ilustrowanych przez artystów z kręgu warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych Zawiera 8 wol. Zbiór bardzo zniszczony, wymagający pilnej interwencji konserwatora (liczne przebarwienia świadczące o ingerencji bakterii, owadów i pleśni). Kolekcja przechowywana w zakurzonych magazynach, gdzie zwykle przechowywane są dzieła sztuki tj. rzeźby, obrazy itp.	Zbiór książki wytwornej pochodzący z okresu dwudziestolecia międzywojennego, ilustrowany drzeworytowo przez takich artystów jak Edmund Bartłomiejczyk, Władysław Skoczylas oraz Tadeusz Makowski. Eksponaty wytłoczone na ręcznie czerpanym papierze – dąbrowickim lub mirkowskim. Wybrane pozycje opatrzone ekslibrisami.	brak
Kolekcja książek grupy artystycznej Correspondance des Arts	Zbiór książek artystycznych tworzonych od 1981 roku, skategoryzowanych	Strona www spis bibliograficzny do pracy magisterskiej

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
(CdA), kolekcja „Polska Książka Artystyczna z przełomu XX i XXI wieku" oraz kolekcja tzw. książek edukacyjnych Trudno ocenić dokładną liczbę eksponatów w poszczególnych kolekcjach ze względu na brak aktualnych spisów bibliograficznych i katalogów. Trudno ocenić stan zachowania zasobów. Zbiory przechowuje się w kilku miejscach. Najlepiej zachowane są egzempla książki artystycznej zgromadzone w gabinecie Henryka Grohmana (przeszklone regały utrudniają dostęp do zbiorów osobom postronnym).	w 8 grup odzwierciedlających ich formę (pre-kodeksy, potencjalne kodeksy, kodeksy z konceptem – tzw. just-books, kodeksy – dzieła – tzw. book works, post kodeksy, obiekty i instalacje, liberatura, książki dla dzieci oraz druki bibliofilskie). Zasób bardzo zróżnicowany. Występują tu zarówno przykłady książki artystycznej, wytwornej i pięknej. Jest to jedyny taki zbiór książek dzieł - sztuki w naszym kraju.	(niekompletny) D. Biernat: *Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi*. Praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dr hab. Urszuli Perkowskiej. Obroniona w 2005 roku w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Spis książek podarowanych przez prof. Alfreda Świerka Spisy, którymi dysponuje placówka wykonano kilka lat temu, są więc zdezaktualizowane i nie stanowią odzwierciedlenia stanu faktycznego.
Kolekcja druków bibliofilskich Marii Skalickiej ok. 700 wol. Kolekcja zachowana w bardzo dobrym stanie, przechowywana w magazynach Książnicy zgodnie z kanonami sztuki konserwatorskiej.	Kolekcja druków bibliofilskich wydawanych okolicznościowo w niskim nakładzie, opracowanych graficznie m.in. przez takich artystów jak Zygfryd Gardzielewski, Gwidon Miklaszewski itd. Obecne w zbiorze dedykacje i autografy, a także ekslibrisy, filigrany lub grafiki wybitnych artystów stanowią cechy unikatowe badanych egzemplarzy oraz świadectwo różnorodności zainteresowań właścicielki kolekcji. Większość pozycji trudno dostępna na rynku księgarskim i antykwarycznym.	Katalog elektroniczny Książnicy Cieszyńskiej, drukowany katalog druków bibliofilskich: 1. M. Szelong, I. Maliborska, M. Piechowiak.: *Druki bibliofilskie i exlibrisy ze zbiorów Marii Skalickiej*. Ustroń 2007.

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
Kolekcja druków florenckiej i nicejskiej oficyny Stamperia Polacca Samuela Tyszkiewicza Zawiera 11 wol. Kolekcja zachowana w bardzo dobrym stanie. Zasób przechowywany w pomieszczeniach niedostępnych dla czytelników. Poszczególne egzemplarze zabezpieczone kartonowymi pudełkami.	Jednorodna pod względem artystycznym i edytorskim kolekcja książki wytwornej kultywującej tradycje dawnych warsztatów i szkół estetycznych. Niezwykła dbałość o szczegóły artystyczne, licznie stosowane ozdobniki i iluminacje (czerwone i niebieskie),wysoka estetyczna jakość winiet, grafik i akwarel przygotowywanych przez takich artystów jak Tadeusz Cieślewski syn, Witold Conti, Franciszek Prochnaski czy Bogdan Iliński oraz niska nakładowość kolekcji (zwykle do 150 egz.) świadczą o jej unikatowości. Księgozbiór stanowi doskonałe źródło do badań bibliologicznych	Katalog elektroniczny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (niekompletny), katalog tradycyjny druków szczególnie cennych, tzw. cimeliów, fotokopie katalogów kartkowych dostępne na stronie www biblioteki.
Kolekcja Romana Chrząstowskiego przechowywana w Bibliotece Śląskiej w Katowicach Zawiera1307 wol. różnych dokumentów (druki zwarte, rękopisy, fotografie, pocztówki, oryginalne grafiki, ekslibrisy, zbiory kartograficzne, druki ulotne) Kolekcja zachowana w bardzo dobrym stanie. Zasób przechowywany w odpowiednio wyposażonych magazynach niedostępnych dla czytelników. Wszystkie	Prywatny księgozbiór bibliofila złożony z różnych typów dokumentów stanowi źródło ciekawych, różnorodnych w swym charakterze i pochodzeniu oraz dobrze zachowanych egzemplifikacji estetyki druku: oprawy, rozwiązań kompozycyjnych strony tytułowej, sztuki ilustratorskiej, sztuki dedykacji itp. Kolekcja łączy kryteria tematyczne (parandowsciana, lwowiana, kresowiana) i estetyczne ukazując rezultaty współpracy Chrząstowskiego ze znanymi mistrzami sztuki introligatorskiej.	Katalog elektroniczny BŚ, katalogi kartkowe kolekcji: alfabetyczny i formalny, w którym opisy ułożone są według typów dokumentów oznaczonych odpowiednimi kolorami. Katalog drukowany: 1. Maresz B., Roszkowska T.: *Kolekcja Romana Chrząstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach.* Katowice 2000. Artykuł: 1. A. Kotwica: *Księgozbiór Romana Chrząstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej jako kolekcja sztuki książki*. „Nowa Biblioteka” 2011, nr 1 (8), s. 51-64.

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
egzemplarze dodatkowo zabezpieczone przez bibliotekę papierowymi okładkami.		
Kolekcja Mirosława Romana Frenkla przechowywana w magazynach Czytelni Ogólnej Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu Zawiera 193 wol. Stan zachowania kolekcji na pograniczu skali: o niewielkim stopniu uszkodzenia lub bardzo zniszczona. Eksponaty nowsze są znacznie lepiej zachowane, mniej przebarwień i śladów ingerencji bakterii, pleśni lub grzybów. Kolekcja przechowywana na półkach w magazynach zlokalizowanych piwnicy starej kamienicy. Ze względu na fakt, że biblioteka nie posiada urządzeń regulujących parametry przechowywania zbiorów i lokalizację magazynu, zasób nieustannie narażony jest na zawilgocenie.	Prywatny księgozbiór pisarza i publicysty Mirosława Romana Frenkla to kolekcja niejednorodna pod względem estetycznym pochodzący głównie z początku XX wieku. Dominują oprawy płócienne pełne i typu mieszanego z interesującymi ornamentami tłoczonymi i złoconymi na przednich licach lub grzbietach okładzin. Każdy egzemplarz opatrzony autografem Frenkla oraz pieczęcią własnościową: MIECZYSŁAW ROMAN FRENKEL – BIBLIOTEKA. Nieliczne dedykacje świadczą o kontaktach pisarza ze środowiskiem. W zbiorze zachowały się liczne judaica z przełomu XIX i XX wieku oraz dokumenty poświęcone kulturze żydowskiej nie tylko w języku hebrajskim, ale także polskim, niemieckim i hiszpańskim. Wiele dzieł tematycznie poświęconych sztuce jest bogato ilustrowana, zawiera reprodukcje malarstwa XVIII i XIX wiecznego.	Katalog elektroniczny MBP (zbiory chronione)
Kolekcja Jerzego Fusieckiego przechowywana w magazynach Czytelni Ogólnej Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu	Zbiór zarówno tematycznie jak i estetycznie poświęcony sztuce książki jednorodny pod względem wyposażenia edytorskiego. Dominują publikacje w języku polskim, stanowiące wydania	Katalog elektroniczny MBP (zbiory chronione)

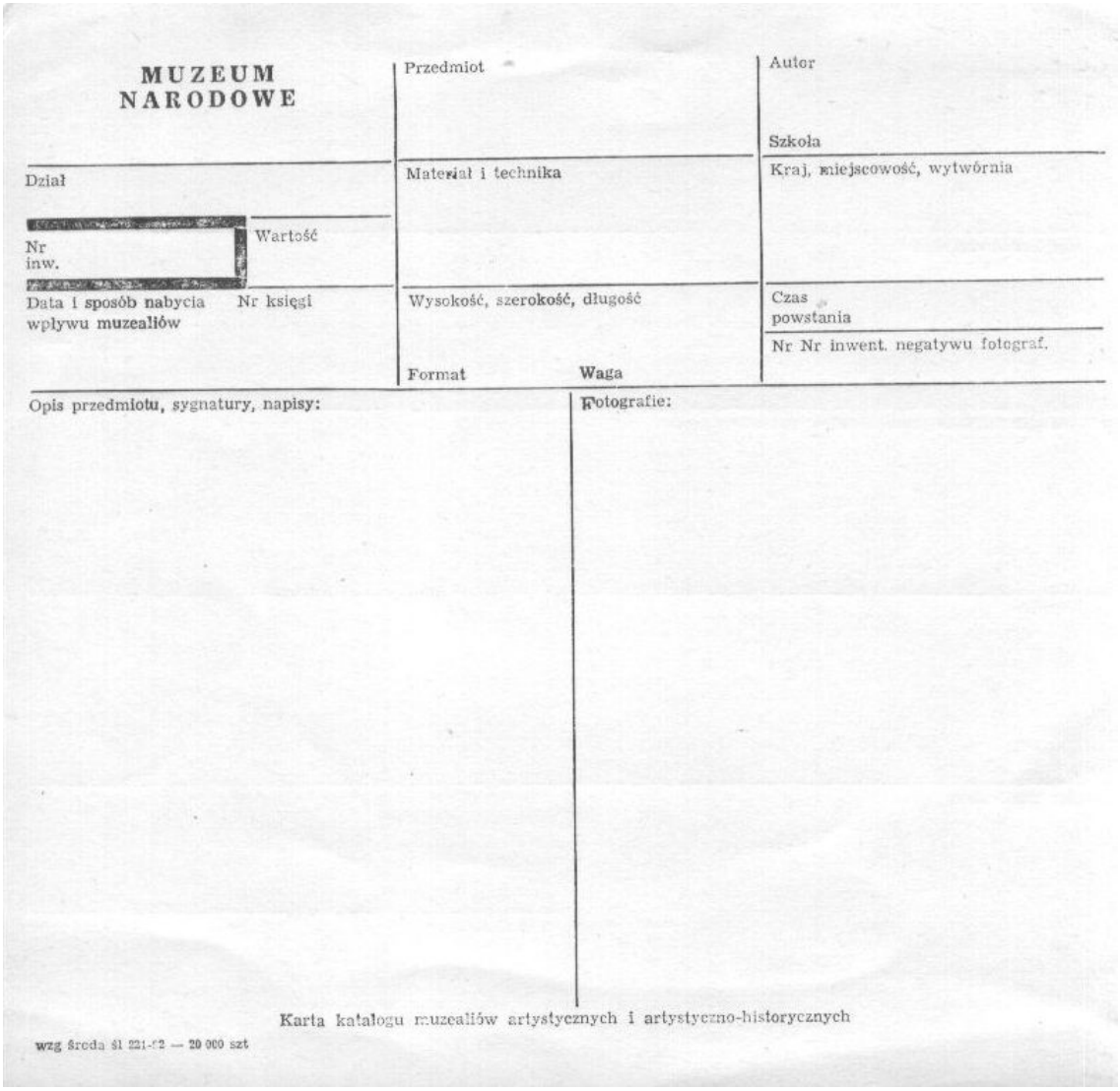
Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
Zawiera 8 wol. Zasób o niewielkim stopniu uszkodzenia. Kolekcja przechowywana na półkach w magazynach zlokalizowanych piwnicy starej kamienicy. Ze względu na fakt, że biblioteka nie posiada urządzeń regulujących parametry przechowywania zbiorów i lokalizację magazynu, zasób nieustannie narażony jest na zawilgocenie.	bibliofilskie, towarzyszące ważnym wydarzeniom w kręgach miłośników książki, jak również zgłębiające tajemnice ekslibrisologii. Wszystkie wydane na papierze ręcznie czerpanym, bywają numerowane. Drugi zrąb stanowią dzieła w języku niemieckim, oprawione w płótno oraz bogato tłoczone i złocone, publikacje poświęcone historii bibliofilstwa europejskiego, prezentujące reprodukcje drzeworytowych ilustracji z XV wieku, sylwetki wybitnych bibliofilów oraz ich domowe biblioteczki.	
Kolekcja sygnowana pieczęciami Księgarnia F. Foltina Zawiera 39 wol. Kolekcja o niewielkim stopniu uszkodzenia. Zbiór przechowywany w magazynie Czytelni WBP	Jednorodny pod względem wyposażenia edytorskiego zbiór sygnowany pieczęciami Księgarni Franciszka Foltina w Wadowicach (różne warianty pieczęci oraz nalepek własnościowych). Dominują tu publikacje wydawane w ramach serii *Biblioteka Dzieł Wyborowych* (BDW) wydawanej w Warszawie od 1897 do ok. 1928 roku, oprawiane w prostą płócienną okładzinę z tłoczonym na licu symbolem BDW (dwa warianty kolorystyczne czerwony i brązowy) oraz na sposób mieszany, w twardą, kartonową oprawę w kolorze zielonym, grzbiety pokrywano czerwonym płótnem. Wszystkie dzieła w ramach BRW oprawiane w Zakładach Introligatorskich Jana Modzyńskiego w Warszawie. Nieliczne egzemplarze	Katalog elektroniczny WBP

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy zasobu – jego znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
	opublikowane poza BDW oprawiane na sposób mieszany z licznymi ozdobnikami	

Tab 2. Opracowanie własne

Aneks

Fot. 92. Karta katalogowa muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych stosowana w Muzeum Sztuki Książki Wrocławiu. Strona przednia.

MUZEUM NARODOWE

Przedmiot

Autor

Szkoła

Dział

Materiał i technika

Kraj, miejscowość, wytwórnia

Nr inw.

Wartość

Data i sposób nabycia wpływu muzealiów

Nr księgi

Wysokość, szerokość, długość

Czas powstania

Nr Nr inwent. negatywu fotograf.

Format

Waga

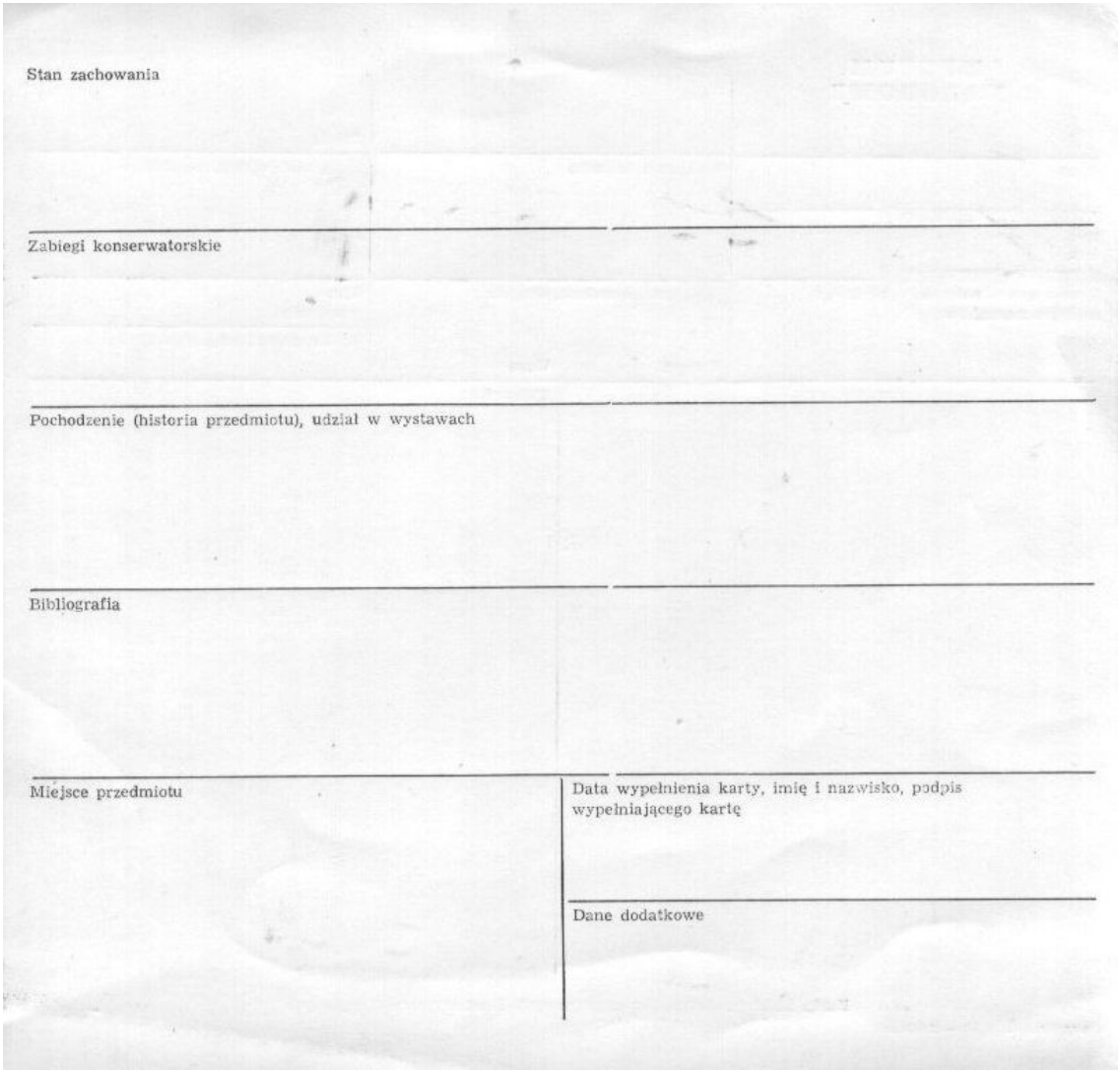
Opis przedmiotu, sygnatury, napisy:

Fotografie:

Karta katalogu muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych

wzg środa śl 221-72 — 20 000 szt

Fot. 93. Karta katalogowa muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych stosowana w Muzeum Sztuki Książki Wrocławiu. Strona tylna.

Stan zachowania

Zabiegi konserwatorskie

Pochodzenie (historia przedmiotu), udział w wystawach

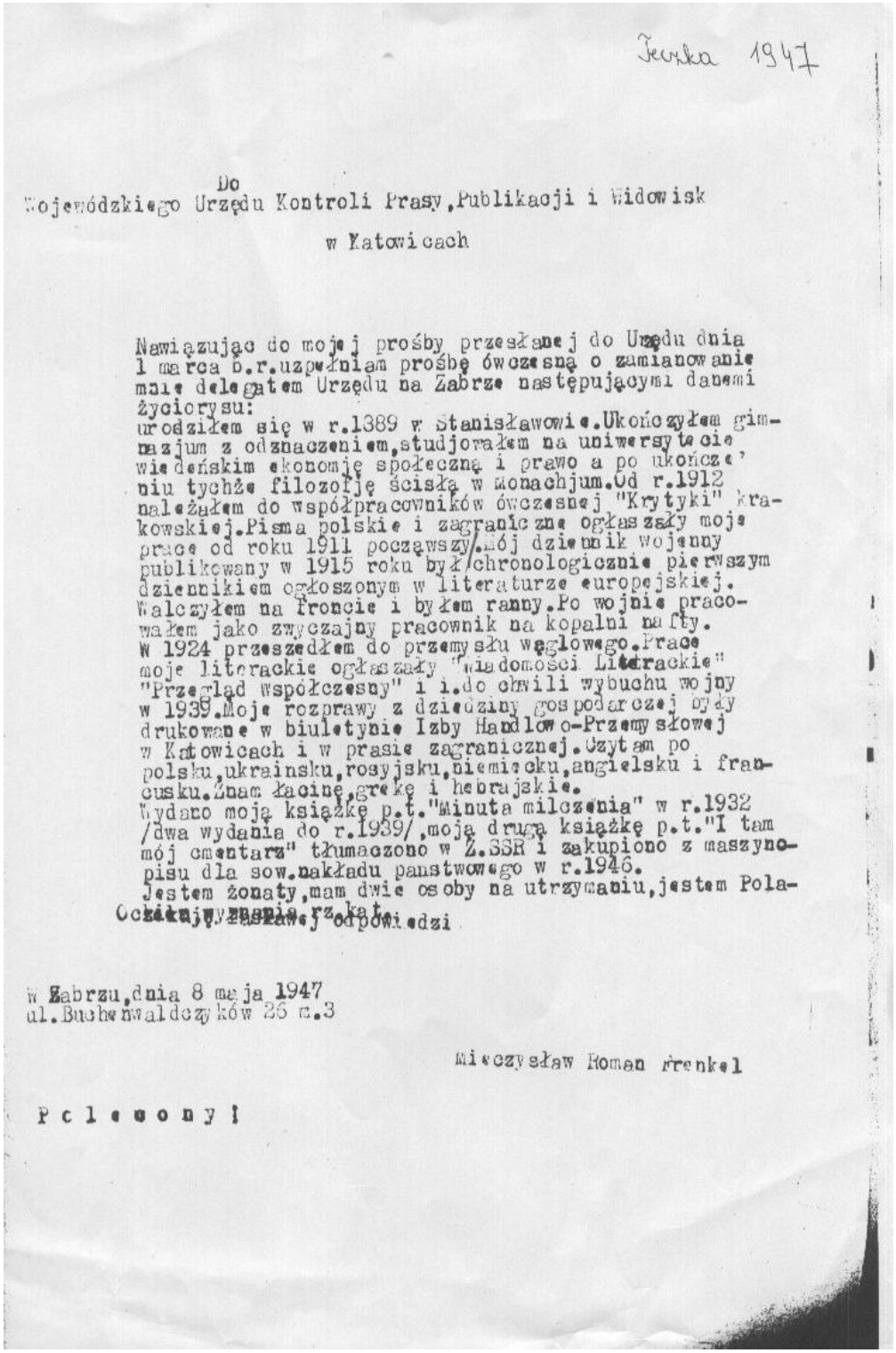
Bibliografia

Miejsce przedmiotu

Data wypełnienia karty, imię i nazwisko, podpis wypełniającego kartę

Dane dodatkowe

Fot. 94. Pismo Mieczysława Romana Frenkla do Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Katowicach z 1947 r. zachowane w zbiorach MBP w Zabrzu

Jerska 1947

Do
Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk
w Katowicach

Nawiązując do mojej prośby przesłanej do Urzędu dnia 1 marca b.r. uzupełniam prośbę ówczesną o zamianowanie mnie delegatem Urzędu na Zabrze następującymi danemi życiorysu:
urodziłem się w r.1889 w Stanisławowie. Ukończyłem gimnazjum z odznaczeniem, studjowałem na uniwersytecie wiedeńskim ekonomję społeczną i prawo a po ukończeniu tychże filozofję ścisłą w Monachjum. Od r.1912 należałem do współpracowników ówczesnej "Krytyki" krakowskiej. Pisma polskie i zagraniczne ogłaszały moje prace od roku 1911 począwszy. Mój dziennik wojenny publikowany w 1915 roku był chronologicznie pierwszym dziennikiem ogłoszonym w literaturze europejskiej. Walczyłem na froncie i byłem ranny. Po wojnie pracowałem jako zwyczajny pracownik na kopalni nafty. W 1924 przeszedłem do przemysłu węglowego. Prace moje literackie ogłaszały "Wiadomości Literackie" "Przegląd współczesny" i i. do chwili wybuchu wojny w 1939. Moje rozprawy z dziedziny gospodarczej były drukowane w biuletynie Izby Handlowo-Przemysłowej w Katowicach i w prasie zagranicznej. Czytam po polsku, ukraińsku, rosyjsku, niemiecku, angielsku i francusku. Znam łacinę, grekę i hebrajskie.
Wydano moją książkę p.t. "Minuta milczenia" w r.1932 /dwa wydania do r.1939/, moją drugą książkę p.t. "I tam mój cmentarz" tłumaczono w Z.SSR i zakupiono z maszynopisu dla sow. nakładu państwowego w r.1946.
Jestem żonaty, mam dwie osoby na utrzymaniu, jestem Pola-
Oczekuję wyraźnej odpowiedzi

W Zabrzu, dnia 8 maja 1947
ul. Buchenwaldczyków 26 m.3

Mieczysław Roman Frenkel

P l e s e o n y !

Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo,

jestem doktorantką Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i przygotowuję rozprawę doktorską pt. *Kolekcje sztuki książki w muzeach i bibliotekach* pod kierunkiem prof. dr hab. Ireny Sochy. Proszę o wypełnienie krótkiej ankiety, która pozwoli mi wstępnie rozpoznać, czy w zasobach polskich bibliotek znajdują się książki (zarówno dawne jak i współczesne) o wysokich walorach edytorsko-estetycznych, które w katalogu (informatorium) rejestrowane są jako zbiór czy kolekcja. Informacje uzyskane dzięki ankiecie będą wykorzystane na potrzeby przygotowywanej dysertacji.

Agnieszka Kotwica

Proszę wpisać pełną nazwę Państwa biblioteki oraz miejscowość, w której ma swoją siedzibę:

.....

1. Czy w księgozbiorze można wyodrębnić kolekcje książek pięknych ze względu na:

   a) cechy samej książki, np. piękne oprawy, ilustracje, typografię, ekslibrisy itp.,
   b) osobę wydawcy, np. druki wydane przez uznaną oficynę drukarską,
   c) osobę artysty – grafika lub grupę artystyczną,
   d) oczekiwania estetyczne odbiorcy – np. książka dziecięca, przewodniki.
   e) inne, np. czas wydania - pierwodruki, inkunabuły, książka dawna
   f) NIE. Biblioteka nie posiada kolekcji, ale ma pojedyncze okazy książek pięknych, o wysokich walorach edytorsko-estetycznych bądź cennych historycznie, które zamierza dopiero stopniowo wyodrębniać i udostępniać jako zbiór rzeczywisty i katalogowy.

2. Czy kolekcja posiada odrębny katalog tego typu zbiorów?

   a) alfabetyczny np. wg nazwisk autorów publikacji składających się na daną kolekcję
   b) rzeczowy,
   c) tytułowy,
   d) topograficzny,
   e) inny,
   jaki?.....
   f) NIE, książki włączone są w katalog ogólny
   (jaki)?.....
   .....

3. W jaki sposób kolekcje są przechowywane?

   a) w magazynach, na półkach,
   b) są dostępne w księgozbiorze podręcznym w czytelni,
   c) w kartonowych pudłach,
   d) są wydzielone w odrębnym podzbiorze, dostępnym tylko przez pośrednictwo bibliotekarza
   e) inne .....

4. Czy kolekcja ma zapewnione odpowiednie warunki przechowywania?

   a) TAK, biblioteka posiada odpowiednie urządzenia regulujące temperaturę, wilgotność, natężenie światła itp.
   b) NIE

5. Czy Biblioteka stosuje dodatkowe zabezpieczenie księgozbioru cennego np. przez:

   a) papierowe lub foliowe okładki,
   b) kartonowe pudełka
   c) zabezpieczenia w dostępie do zbiorów
   d)inne.....
   .....
   .....

6. Czy kolekcja jest eksponowana w Bibliotece stale bądź czasowo?

   a) TAK (w jaki sposób, czy np. zgodnie z życzeniem darczyńcy; przez zorganizowanie wystawy
   stałej/czasowej)? .....
   .....
   .....

   b) NIE

   c)INNE, np. wypożyczenia części zbiorów/kolekcji na zewnątrz w celu ich wystawienia.....
   .....
   .....

7. Czy kolekcja jest w jakiś sposób promowana?
   a) TAK, np. wykłady, prelekcje, lekcje biblioteczne, spotkania z autorami, wystawy.....
   .....
   .....

b) NIE

8. W jaki sposób kolekcja trafiła do biblioteki:
   a) zakup
   b) dar
   c) depozyt

9. Jak liczna jest kolekcja (liczba woluminów)?.....

10. Z jakiego okresu historycznego dokumenty wchodzą w skład kolekcji?
    .....

Spis bibliograficzny książek z kolekcji Piotra Grzywy udostępniany przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

1/DIP – 28/DIP – Książki w oprawach artystycznych Drukarni W. L. Anczyca z Pracowni Introligatorskiej Piotra Grzywy

11. Dante, boska komedia, 1898, 1906

2 – A. Asnyk, Wybór poezji, 1898

3 – W. Syrokomla, Wybór pism, 1900

4. M. Konopnicka, Wybór poezji, 1922

5 – A. Mickiewicz, Pan Tadeusz, 1901

6 – J. Słowacki, Wybór pism, 1898

7 – B. Zaleski, Wybór poezji, 1909

8 - A. Chmiel, Rzeźnicy krakowscy, 1930

9 – W. Reymont, Chłopi, 1930

10 – J. Weyssenhoff, Soból i panna, 1913

11 – A. Potocki, Artur Grottger, 1931

12 – E. Szelburg-Zarębina, Wędrówka Joanny, 1935

13 - E. Szelburg-Zarębina, Ludzie z wosku, 1936

14 – F. Młynarski, Człowiek w dziejach, 1930

15 – S. morawski, kilka lat młodości mojej w Wilnie, 1924

16 – S. Brzozowski, Kultura i życie, 1936

17 – W. Wężyk, Egipt, 1930

18 - T. Kupczyński, Kraków w powstaniu kościuszkowskim, 1912

19 – F. Goetel, Wyspa na chmurnej północy, 1928

20 – Z. Kossak, Szaleńcy Boży, 1929

21 – S. Kutrzeba, Gdańsk – przeszłość i teraźniejszość, 1928

22 – Sz. Askenazy, Gdańsk a Polska, 1923

23 – Księga pamiątkowa Cechu Introligatorów w Krakowie, 1946

24 – S. Jakubowski, Bogowie Słowian 1933

25 – M. Treter, Xawery Dunikowski, 1924

26 – H. Sienkiewicz, Quo vadis, z heliograwiurami wg. obrazów p. Stachiewicza,

1902

27 – Album pamiątkowy krakowskiego Cechu Introligatorów, 1948

28 – Oprawa Missale Romanum, Śląsk (?), XVIII w.

219/DIP – Książeczka „Akt cesarzy z 5 listopada 1916”, 1916 r.

395/DIP – Modlitewnik „Bóg Najwyższe Dobro”, Polska, 1852 r.

Spis bibliograficzny książek z kolekcji Roberta Jahody udostępniany przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

403/DIP – 460/DIP – Książki w oprawach artystycznych wykonane w Pracowni Introligatorskiej R. Jahody:

403 - S. Żeromski, Nawracanie Judasza, 1925

404 – K. de Coster, Wesołe Bractwo Tłustej Gęby, 1925

405 – S. Wasilewski, O miłości romantycznej, ok. 1928

406 – R. Kipling, Druga księga dżungli, pocz. XX w.

407 – E. Sanguszko, Mowy, 1907

408 – J. Mortkowicz, Le live d'art. Pologne 1900-1930", 1930

409 – "Byblis des arts du livre de..."

410 – C. de Coster, Dyl Sowizdrzał, 1922 (wyk. S. I. Witkiewicz)

411 – „Vademecum obrony przeciwlotniczej i …", 1935

412 – J. Lorentowicz, Ziemia polska w pieśni, pocz. XX w.

413 – W. Orkan, Z martwej Roztoki, pocz. XX w.

414 – M. Rey z Nagłowic, Figliki, 1905

415 – „ Dzieje Tristana i Izoldy", 1949

416 – A. Maurizo, pożywienie roślinne i.."1926

417 – Arystofanes, Ptaki, 1922

418 – Apuleius, Amor i Psyche, 1911

419 – „Exlibris, T. VII, 1925

420 – M. Siedlecki, Jawa, 1913

421 – E. Zegadłowicz, Ballada o świątkarzu, 1928

422 – J. Iwaszkiewicz, wiersze wybrane, 1946

423 – J. Klaczko, Wieczory florenckie, 1908

424 – F. Touusaint przeł. L. Staff, 1922

425 – Z. Kossak-Szczucka, Szaleńcy Boży, 1929

426 – S. Krzywoszewski, Z przeżyć i wrażeń myśliwego, 1927

427 – S. Wasilewski, Klasztor i kobieta, 1923

428 – Homer, Iliada, 1903

429 – A. Lange, Dywan wschodni, 1921

430 – j. w.

431 – Z. Andrzejewski, Wojenna pieśń polska, l. 30. XX w.

432 – J. I. Kraszewski, Dziad i baba, 1922

433 – „Penses d'images", 1922

434 – „Z głębokości wołam do …" zbiór modlitw, 1922

435 – Andreae Maksimiliani Fredro, 1660 !!!!!!

436 – W. Kozicki, Michał Anioł, 1908

437 – A. Bar, Utwór ST. Przybyszewskiego, 1926

438 – J. Stanisławski, Wystawa pośmiertna, 1907

439 – K. Homolacs, Studium farmy barwy i światła, 1929

440 – K. Homolacs, Budowa ornamentu.., 1930

441 – S. Witkiewicz, J. Kossak, 1912

442 – E. Zegadłowicz, Dziewanny<,1927

443 - F.A. Ossendowski, Huculszczyzna…, l. 30. XX w.

444 – J. Parandowski, Dwie wiosny, l. 20/30. XX w.

445 – Z. C.., Wiecej niż młodość, 1908

446 – Ch. Baudelaire, Kwiaty grzechu, 1920

447 - L. Staff, wiersze wybrane, 1946

448 – K. Estreicher, Nie od razu Kraków…, 1947

449 – J. A. Gałuszka, Dusza miasta, 1922

450 - K. Tetmajer, Na skalnym Podhalu, 1914

451 – J. A. Gałuszka, Gniazda komdarii, 1925

452 – E. Rostand, Orlę, 1913

453 – K. Brandys, Miasto, miast niepokonane, 1946

454 – Bądź wola Twoja dla kobiet, Gebethner i S-ka, 1883

455 – Homer, Odyseja, 1931

456 – S. Żeromski, Wszystko i nic, 1919

457 – Ustawa konstytucyjna (pusta) z 1935

458 – Kronika Polska Stanisława Chwalczewskiego…pisana w 1549 roku, 1859, pocz. XX w.

459 – „O naśladowaniu Jezusa Chrystusa" Berlin 1841, pocz. XX w.

460 – Nowy Testament Lipsk 1709, pocz. XX w.

473/DIP – 476/DIP – Dyplomy, adresy, życzenia dla R. Jahody, l. 1912-1937

483/DIP – Akt nadania honorowego obywatelstwa miasta Wojnicza Ludwikowi Gozdawa Koweckiemu, 1931

484/DIP - 486/DIP – Adresy i życzenia dla R. Jahody, l. 1925 – 1937

494/DIP – Teka adresowa od Gminy Izrael. dla burmistrza Tarnopola, wyk. Wierzbicki-Lwów, akwarele Rybkowski, 1909 r.

495/DIP – Księga pamiątkowa poświęcona R. Jahodzie, proj. S. Fabijański,1924 r.

496/DIP – Księga dla R. Jahody od pracowników z fotografiami (90 szt.), 1937 r.

506/DIP – Teka adresowa Krak. Kasyna Oficerskiego dla Z. Lewakowskiego

508/DIP – Oprawa adresu Episkopatu Polskiego dla Piusa XII, proj. Starzyński, wyk. Cendrowicz, 1957 r.

578/DIP – Oprawa teki z monogramem, l.20/30.XX w.

Tabela 3

Wykaz zbadanych kolekcji nie ujętych w rozprawie

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania[1]	**Specyficzne cechy kolekcji - jej znaczenie naukowe i kulturowe**	**Stan informacji o zasobie i jego dostępność**
Kolekcja Zofii i Zygmunta Żuławskich przechowywana w Centrum Informacji Naukowej i Biblioteka Akademicka w Katowicach Zawiera: 176 starych druków i ok. 1500 wol. druków XIX i XX wiecznych. Kolekcja o niewielkim stopniu uszkodzenia, przechowywana zgodnie z kanonami sztuki konserwatorskiej w magazynach biblioteki.	Prywatny księgozbiór rodziny Żuławskich złożony głównie z dzieł literatury pięknej od XVI wieku do I połowy XX wieku. Wśród druków nowszych z XIX i XX w. dominują edytorsko i artystycznie dopracowane dzieła oficyny Jakuba Mortkowicza (drukowane w małych nakładach, na szlachetnych papierach, przy współpracy ze znanymi grafikami) oraz wyszukane druki bibliofilskie wśród, których obecne są prace Tytusa Czyżewskiego i Tadeusza Makowskiego. Dzięki działaniom introligatorsko-konserwatorskim Roberta Jahody zbiór zaopatrzono w tzw. oprawy półfrancuskie, ze ściankami okładki pokrytymi marmurkowym papierem lub płótnem. Grzbiety i naroża pokryte skórą. Księgozbiór licznie opatrzony dedykacjami i komentarzami poprzednich	Spis bibliograficzny, katalog elektroniczny, zmikrofilmowany rękopiśmienny katalog opisany przez właścicieli zbioru następująco: *Katalog książek Zygmunta i Zofii Żuławskich – które z nich przeżyje jest wyłącznym właścicielem całej kolekcji. Zygmunt Żuławski.* Publikacja: M. Smyłła: *Księgozbiór Zygmunta Żuławskiego – rekonesans badawczy.* W: Biblioteka otwarta. Wczoraj i jutro Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego. Red. M. Kycer i D. Pawelec. Katowice 2008, s. 225 – 241.

[1] Stan zachowania określono metodą stanfordzką. Przebadano od kilku do kilkudziesięciu egzemplarzy (w zależności od liczebności kolekcji). Biorąc pod uwagę stan papieru, bloku i okładek książki ustalono następujące kategorie: w bardzo dobrym stanie, o niewielkim stopniu uszkodzenia, bardzo zniszczone. Por. Sobucki W.: *Ocena metodą stanfordzką stanu zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w Bibliotece Narodowej w Warszawie – informacja wstępna.* Dostęp: 12.10.2014. Dostępny w World Wide Web: http://pka.bj.uj.edu.pl/KP/IMGB/42_bnstanford.pdf.

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy kolekcji - jej znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
	właścicieli poszczególnych egzemplarzy. Najcenniejsze pozycje: 1. *Ordo Misse* autorstwa Burcharda, wydany przez Floriana Unglera w 1512 w Krakowie 2. *Pisma zebrane* autorstwa C. K Norwida przygotowane do wydania przez Zenona Miriama Przesmyckiego, w graficznym opracowaniu A. Półtawskiego.	
Kolekcja Romana Sękowskiego przechowywana w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Opolu Zawiera: 2 435 wol. różnych typów dokumentów, (książek, czasopism, obrazków świętych, broszur i druków ulotnych) Kolekcja o niewielkim stopniu uszkodzenia, przechowywana zgodnie z kanonami sztuki konserwatorskiej w magazynach biblioteki	Prywatny księgozbiór bibliofila złożony głównie z książki dawnej i współczesnej oraz tzw. obrazków świętych. W zbiorach z XIX i XX w. dominuje bogato ilustrowana literatura religijna (psałterze, modlitewniki, zbiory pieśni i kazań oraz publikowane w wielu językach egz. Pisma Świętego). Uwagę zwracają druki Księgarni Luksemburgskiej korespondencja m.in.: księcia Adama Czartoryskiego, generała Henryka Dembińskiego, księżnej Marii Wirtemberskiej, hrabiego Jana Działyńskiego i księżnej Anny Czartoryskiej z Sapiehów z kolekcji Romana Sękowskiego. Większość egzemplarzy opatrzona ekslibrisem Sękowskiego.	Spis bibliograficzny, katalog elektroniczny, drukowane katalogi wystaw organizowanych przez placówkę np. 1. *Abecadło świąteczne – Kolęda.* Ekspozycja 19.12.2011 -2.01.2012. 2. *Exlibris: wystawa w galerii Zamostek* ze zbiorów MBP Opole (czerwiec 2011) 3. *Polska – Francja: historyczne związk*i z kolekcji Romana Sękowskiego
Kolekcja książki pięknej poświęcona tematycznie górnictwu i hutnictwu przechowywana w Muzeum Górnictwa	Niejednorodny zbiór złożony zarówno z dawnej książki jak i współczesnych dokumentów związanych tematycznie z górnictwem i	Niekompletny spis inwentarzowy

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy kolekcji - jej znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
Węglowego w Zabrzu Zawiera: 9 086 wol. (stan na 14.01.2011) Stan zachowania zbioru na granicy skali o niewielkim stopniu uszkodzenia i bardzo zniszczony. Kolekcja przechowywana w zawilgoconych magazynach zlokalizowanych w piwnicy.	hutnictwem. Dominują estetycznie wykonane oprawy płócienne i skórzane z licznymi ozdobnikami.	
Kolekcja tzw. książek dzieł sztuki i tzw. książki liberackiej (nie wyodrębniona z całości księgozbioru) przechowywana w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie Zawiera: 16 wol. (stan na 11.06.2013) Zasób w bardzo dobrym stanie, przechowywany w magazynach zgodnie z kanonami sztuki konserwatorskiej	Zbiór estetycznie niejednorodny składający się z obiektów najnowszych – z XXI wieku, ilustrowanych przez takich artystów jak: Zofia Jurczyk – Sadowska, Zbigniew Klimczyk. Obecna w zbiorze książka liberacka reprezentowana jest mistrza i prekursora gatunku Zenona Fajfera.	Katalog elektroniczny
Zbiór książki pięknej przechowywany w Bibliotece ASP Warszawie Trudno określić liczbę egzemplarzy i stan zachowania, gdyż zasób nie jest wyodrębniony z całości księgozbioru. Zasób przechowywany w magazynach zgodnie z	Niejednorodny zbiór złożony zarówno z dawnej książki jak i współczesnych dokumentów związanych tematycznie z ze sztuką. Dominują estetycznie wykonane oprawy płócienne i skórzane z licznymi ozdobnikami.	Katalog elektroniczny

Kolekcja / zbiór - liczba jednostek i stan zachowania	Specyficzne cechy kolekcji - jej znaczenie naukowe i kulturowe	Stan informacji o zasobie i jego dostępność
kanonami sztuki konserwatorskiej.		
Zbiór książki pięknej przechowywanej w Bibliotece ASP w Katowicach Trudno określić liczbę egzemplarzy i stan zachowania, gdyż zasób nie jest wyodrębniony z całości księgozbioru. Zasób przechowywany w magazynach zgodnie z kanonami sztuki konserwatorskiej.	Zbiór niejednorodny pod względem estetycznym, tematycznie związany ze sztuką, zasadami projektowania graficznego różnych obiektów. Liczne estetycznie wydane katalogi wystaw, przypominające bogato ilustrowane albumy.	Katalog elektroniczny, udostępniany tylko na miejscu w Czytelni

Tab. 3. Opracowanie własne.

Tab. 4. Karta operacyjna zalecana przy ocenie stanu zachowania księgozbioru metodą stanfordzką.

Tab. 1. Karta operacyjna zalecana przy ocenie stanu zachowania księgozbiorów metodą stanfordzką

KATEGORIE WEDŁUG ZNISZCZEŃ	1	2	3
OCENA STANU ZACHOWANIA PAPIERU			
TEST NA ZGINANIE			1 2 3 4 5 6
Brak przebarwień, brak rozdarć, brzegi kart proste			
Przebarwienia nieznaczne, nieliczne rozdarcia, brzegi kart przetarte			
Powierzchnia kart całkowicie lub w znacznej części zażółcona, liczne rozdarcia i ubytki, brzegi kart wytarte			
OCENA STANU ZACHOWANIA KONSTRUKCJI BLOKU			
Szycie lub klejenie nie uszkodzone, karty w bloku mocno złączone			
Szycie lub klejenie luźne, karty w bloku trzymają się razem, nie wypadają			
Szycie lub klejenie uszkodzone, karty luźne, wypadają z bloku			
OCENA STANU ZACHOWANIA OPRAWY			
Oprawa książki trwale złączona z blokiem, grzbiet, przeguby, narożniki, powierzchnia okładek nie uszkodzone, brak reperacji			
Oprawa książki trwale złączona z blokiem, grzbiet, przeguby, narożniki lekko uszkodzone, powierzchnia okładek wytarta, drobne reperacje			
Okładki – jedna lub obie oderwane, grzbiet oprawy połamany, narożniki wytarte, uszkodzone lub ich brak, powierzchnia okładek wytarta i uszkodzona, liczne reperacje			
ZESTAWIENIE WYNIKÓW BADAŃ			
STAN ZACHOWANIA PAPIERU Z UWZGLĘDNIENIEM WYNIKU TESTU NA ZGINANIE			
STAN ZACHOWANIA KONSTRUKCJI BLOKU			
STAN ZACHOWANIA OPRAWY			
KOŃCOWA KWALIFIKACJA BADANEGO OBIEKTU			

PRZEBARWIENIA PAPIERU	BRAK	CZĘŚCIOWE	CAŁKOWITE

Tab. 4. Źródło: http://www.bn.org.pl/inne/wpr/stan01.pdf.

Bibliografia

Akty prawne

1. *Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.* Dz.U. 1997 nr 5, poz. 24.
2. *Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej*. Dz.U. 1988 nr 41, poz. 324.

Wydawnictwa zwarte

1. Ajewski K.: *Zbiory artystyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasińskich w Warszawie : losy, ludzie, znaczenie*. Warszawa 2004.
2. Ajewski K.: *Zbiory artystyczne i galeria muzealna Ordynacji Zamojskiej w Warszawie*. Kozłówka 1997.
3. Andrzejewski J. K.: *Summa bibliophilica czyli Stan badań nad dziejami bibliofilstwa w Polsce.* Łódź 1996.
4. Arct M.: *Piękno w książce*. Warszawa 1926.
5. *Artyści polskiej książki: 50 lat konkursu Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek.* Red. Katarzyna Iwanicka. Warszawa 2009.
6. Augustaitis F.: *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim. Dysertacja przedłożona Wydziałowi Filozoficznemu Uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim dla uzyskania stopnia doktora.* Kraków 1911.
7. Banach A.*: O ilustracji*. 1950.
8. Banach A.: *Polska książka ilustrowana 1800 – 1900.* Kraków 1959.
9. Bartos E.: *Motory: szkice o/przy Zegadłowiczu.* Katowice 2013.
10. *Bibliofilstwo w Łodzi w latach 1927-1987: dokumentacja bibliograficzna wydawnictw i druków okolicznościowych*. Oprac. J. Andrzejewski. Łódź 1987.
11. *Biblioteka Muzeum Śląskiego: informator i wykaz czasopism i wydawnictw ciągłych*. Oprac. J. Gębczak i S. Strauss. Wrocław 1953.
12. *Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim: dokumenty.* Oprac.

Jadwiga Rudnicka. Wrocław 1988.
13. Borucki M.: Polskie *gniazda literackie*. Warszawa 2009.
14. Borusiewicz M.: *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*. Kraków 2012.Muzeologia teoria, praktyka, podręczniki, t.4.
15. Brzękowski J.: Razowy epos. Nicea 1946.
16. Bylinowa E., Opalińska K.: *Księgozbiory szlacheckie XVI-XVII wieku : kolekcje historyczne*. Warszawa 2004. Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie ; nr 30.
17. Chojecka E.: *Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI-XVIII wieku*. Kraków 1965.
18. Chojecka E.: *Ilustracja polskiej książki drukowanej XVI i XVII w.* Warszawa 1980.
19. Chojecka: *Uwagi do historii grafiki polskiej XVI wieku*. Warszawa 1974.
20. Chrzanowska – Pieńkoś J. Pieńkoś A.: *Leksykon sztuki polskiej XX wieku. Sztuki plastyczne.* Poznań cop. 2006.
21. Czyżewski T.: *Pastorałki*. Paryż 1925.
22. *Dawna książka i kultura : materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. Grzeszczuk i A. Kawecka – Gryczowa. Wrocław ; Warszawa [i in.] 1975.
23. Dhal S.: *Dzieje książki*. Red. Bronisław Kocowski ; przekł. dokonali [z duńs.] Eugeniusz Garbacik, [z niem.] Tadeusz Zapiór i [z fr.] Helena Devechy.Wrocław 1965.
24. Dobrowolski J.: *Wrzesień*. Nicea 1944.
25. Dobrowolski J.: *Zbuntowana wolność*. Nicea 1942.
26. Dobrzycki J.: *Introligatorstwo krakowskie ostatnich lat pięćdziesięciu*. Kraków 1926.
27. Dobrzycki J.: *Zarys dziejów introligatorstwa w Krakowie: 1568-1968.* Kraków 1968.
28. Drucker J.: *The Century of Artists' Books.* New York 1995.
29. Dudek – Bujarek T.: *Symbioza artystycznych fascynacji : "Motory" i "Zmory" Emila Zegadłowicza w ilustracjach Stefana Żechowskiego*. Bielsko Biała 2009.

30. Dunin C., Dunin J.: *Ekslibrisy, książki, ludzie...* Łódź 1974.
31. Dunin C., Dunin J.: *Philobiblon polski*. Wrocław 1983.
32. Dunin J.: *Moja Łódź pełna książek : o kulturze książki ze źródeł i wspomnień*. Łódź 2002.
33. Dunin J., *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX-XX wieku*. Łódź 1982.
34. Dunin J. : *Wstęp do edytorstwa*. T. 1 i T. 2. Łódź 2003.
35. Estreicher K. *Bibliografia polska*. Tom 33, *Wil-Y*. Kraków 1939.
36. Frenkel M. R.: *To jest morderstwo*. Warszawa 1948.
37. Garbal Ł.:*Edytorstwo: jak wydawać współczesne teksty literackie.* Warszawa 2011.
38. Gluzinski W.: *U podstaw muzeologii.* Warszawa 1980.
39. Górski K.: *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*. Warszawa 1978.
40. Grońska M.: *Grafika w książce, tece i albumie : polskie wydawnictwa artystyczne i bibliofilskie z lat 1899-1945.* Wrocław [etc.] 1994.
41. Grońska M.: *Nowoczesny drzeworyt polski.* Wrocław 1977.
42. Gruca A.: *Księgozbiór Stanisława Wyspiańskiego.* Kraków 1989.
43. Haslam A.: *Book design.* Londyn 2006.
44. Hulewicz B.: *Od zarania do wieczora.* Nicea 1948.
45. Janta A.: *Psalmy.* Nicea 1943.
46. Józefowski E: *Książka artystyczna jako obiekt oraz warsztat edukacyjny : [wystawa – konferencja] 10 – 14 marca 1998*. Zielona Góra 1998.
47. Józefowski E. *Książka o książkach*. Zielona Góra 1999.
48. Kalota-Szymańska M.: *Manie kolekcjonerskie tudzież inne potrzeby ciała i ducha w dwunastu miedziorytach Daniela Chodowieckiego (1726-1801)*. Toruń 1985
49. Kaniowska–Lewańska I.: *Literatura dla dzieci i młodzieży od początków do roku 1864: zarys rozwoju, materiały.* Warszawa 1960.
50. Kasprowicz J.: *Taniec zbójnicki*. Warszawa – Krakow 1929.
51. Kiciński A.: *Muzea - strategie i dylematy rozwoju*. Warszawa 2004.
52. Klima S.: *Artists Books: A Critical Survey of the Literature*. New York 1998.
53. Kossecka T.: *Gabinet Rycin króla Stanisława Augusta*. Warszawa 1999.

54. Kościelski W.: *Grenadierskie strofy.* Nicea 1942.
55. Kownacka M.: *Plastusiowy pamiętnik: przygody Plastusia*. Wrocław, Siedmioróg 2011.
56. Kownacka M.: *Świerszczykowy kram*. Kraków 1949.
57. Kownacka M., Malicka Z.: *Dzieci z Leszczynowej Górki*. Warszawa 1951.
58. Kozikowski E.: *Portret Zegadłowicza bez ramy. Opowieść biograficzna na tle wspomnień osobistych.* Warszawa 1966.
59. Krasicki I.: *Bayki i przypowieści nowe*. Warszawa 1832.
60. Kraszewski J. I.: *Dziad i Baba*. Warszawa 1922.
61. Krzemińska M.: *Muzeum sztuki w kulturze polskiej.* Warszawa 1987.
62. Kucza-Kuczyńska M.: *Polskie muzea literackie*. Warszawa 1986.
63. Kuglin J.: *Książka w moim domu*. Wrocław 1972.
64. Kuna M.: *Gorzeńska impresja*. Łódź 1977.
65. Kwiatkowski J.: *Literatura dwudziestolecia*, Warszawa 1990
66. Lachow V. N.: *Szkice z teorii sztuki książki.* Wrocław 1978.
67. Lam S.: *Książka wytworna: rzecz o estetyce druku*. Warszawa 1922.
68. Legutko G.: *Zenon Przesmycki (Miriam) – propagator literatury europejskiej*. Kielce 2000.
69. Lenart B.: *Dzisiejsza "oprawa" i dobra oprawa*. Warszawa 1928.
70. Lenart B.: *Konserwacja książki zabytkowej i jej oprawy*. Wilno 1926.
71. Lenart B: *Oprawy książek na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Dekoracyjnej w Paryżu 1925 r*. Warszawa 1926.
72. Lenart B.: *Piękna książka jako zespół czynników materialnych papieru, czcionek, ilustracyj światłokowych, druku i oprawy*. Wilno 1928.
73. Lewicka-Kamińska A.: *Nieznane ekslibrisy polskie XVI wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. Kraków 1974.
74. Libera Z.: *Świat książek Jana Parandowskiego*. Warszawa 1985.
75. Lipko H.: *Brzozy*. Nicea 1943.
76. Łobodowski J.: *Z dymem pożarów*. Nicea 1941
77. Manikowska E. : *Sztuka, ceremoniał, informacja : studium wokół królewskich kolekcji Stanisława Augusta.* Warszawa 2007.
78. Markiewicz H.: *Zabawy literackie dawne i nowe*. Kraków 2003.

79. Maresz B., Roszkowska T.: *Kolekcja Romana Chrząstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach.* Katowice 2000.
80. Marszałek L.: *Edytorstwo publikacji naukowych : zarys problematyki*. Warszawa 1974.
81. Matassa F.: *Zarządzanie zbiorami muzeum : podręcznik*. Red. nauk D. Folga-Januszewska. Przekł. Sonia Jaszczyńska Kraków cop. 2012. Muzeologia teoria, praktyka, podręczniki, t. 2.
82. Mickiewicz A.: *Ad Napoleon III Caesarem Augustium : ode in bomersundum captum.* Lwów 1887.
83. Mrugasiewicz I.: *Bibliofilstwo w Poznaniu w latach 1923-1988*. Poznań 1989.
84. Musioł D.: *Maria Skalicka : 1923-2002 : in memoriam.* Katowice 2005.
85. *Muzeum Najmniejszych Książek Świata Zygmunta Szkocnego: stała ekspozycja pod patronatem Prezydenta Miasta Katowic*. Red. M. Kubista. Katowice 1996.
86. *Najpiękniejsze książki: 40 konkursów Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek 1957-1999*. Warszawa 2000.
87. Natuniewicz H.: *Zbiory i prace polonijne Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie : informator.* Warszawa 1984.
88. Nowicka M.: *Artystyczna książka ilustrowana*. Wrocław 1979.
89. *Ocalone królestwo : twórczość dla dzieci, perspektywy badawcze, problemy animacji : sztambuch przyjaciół profesor Joanny Papuzińskiej.* Red. nauk. Grzegorz Leszczyński, Danuta Świerczyńska-Jelonek, Michał Zając. Warszawa 2009.
90. *Oprawy zakładu introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1925-1926: dwa artykuły Karola Homolacsa i Przecława Smolika.* Kraków 1926.
91. Parandowski J.: *Rzym czarodziejski*. Lwów 1924.
92. Pawlikowski J. G. H.: *Bajda o Niemrawcu*. Medyka 1927.
93. Piechowiak M.: *Muzeum Marii Skalickiej*. Ustroń 1998.
94. Podgórski W. J.: *Poeci na tułaczce: w kręgu autorów Oficyny Nicejskiej Samuela Tyszkiewicza 1940-1947*. Warszawa 2002.
95. *Plastusiowa Mama: wspomnienia o Marii Kownackiej.* Zebr. i oprac. Mariola Pryzwan. Warszawa 2009.
96. *Polskie kolekcjonerstwo grafiki i rysunku*. Red. M Mrozińska, S. Sawicka.

Warszawa 1980.

97. *Polskie kolekcjonerstwo grafiki : ludzie i instytucje*. Red. E. Frąckowiak, A. Grochala. Warszawa 2008.
98. Popczyk M.: *Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych. Artefakty przyrody i dzieła sztuki.* Kraków 2008.
99. Radziwinowska M.; Doniec A.; Lewna M.: *Przemiany w grafice : Kolekcja króla Stanisława Augusta w twoich rękach.* Warszawa 2013.
100. Repucho E.: *Fanaberie i pasje : edycje bibliofilskie i druki ozdobne Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Warszawa 2005.
101. Rypson P.: *Książka awangardowa : tekst, przedmiot, przestrzeń*. Katowice 2010.
102. Rypson P.: *Książki i strony : polska książka awangardowa i artystyczna w XX wieku*. Warszawa 2000.
103. Przyłuski B. [et al.]: *Samuel Tyszkiewicz artysta-typograf*. Essex 1962.
104. Skierkowska E.: *Plastyka Stanisława Wyspiańskiego na tle ówczesnych kierunków artystycznych*. Wrocław 1950.
105. Skierkowska E.: *Współczesna ilustracja książki*. Wrocław 1969.
106. Skierkowska E.: *Wyspiański - artysta książki*. Wyd. 2. Wrocław 1970.
107. Skutnik J.: *Muzeum sztuki współczesnej jako przestrzeń edukacji.* Katowice 2008.
108. Smolik P.: *Druk i książka*. Kraków 1922.
109. Smolik P.: *Książka Stanisława Wyspiańskiego*. Kraków 1932.
110. Smolik P.: *O książce pięknej.* Warszawa 1926.
111. Smolik P.: *Zdobnictwo książki w twórczości Wyspiańskiego*. Łódź 1928.
112. Smolik P., Homolacs K.: *Oprawy zakładu introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1925-1926 : dwa artykuły Karola Homolacsa i Przecława Smolika*. Kraków 1926.
113. Sopyło M. : *Estetyka książki elektronicznej*. Gdynia 2008.
114. Sowiński J.: *Adam Półtawski - typograf artysta*, Wrocław 1988.
115. Sowiński J.: *Między oryginałem, kopią a falsyfikatem: polskie edycje faksymilowe.* Kraków 2009.
116. Sowiński J.: *Polskie drukarstwo: historia drukowania typograficznego i*

sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473-1939. Wyd 2 popr. i rozszerz. Wrocław 1996.

117. Sowiński J.: *Sztuka typograficzna Młodej Polski.* Wrocław 1982.

118. Sowiński J.: *Typografia wytworna w Polsce 1919-1939.* Wrocław 1995.

119. Sowiński J.: *Wędrówki przedmiotów: kolekcje i kolekcjonerzy.* Wrocław [etc.] 1977.

120. *Spis członków Związku Bibjotekarzy Polskich*. Nakładem Przeglądu Bibljotecznego odbito w drukarni W. L. Anczyca i spółki. Kraków 1927

121. Staff L.: *Siew doli.* Charków 1916

122. Starnawski J.: *Praca wydawcy naukowego*. Wrocław 1992.

123. Staszyńska S.: *Plamy na Słońcu*. Nicea 1942.

124. Stopa-Pielesz: *Estetyka w typografii wobec postulatu czytelności*. Katowice 2009.

125. Stopa – Pielesz E.: *Przestrzenie książki.* Kielce 2011.

126. *Studia o Zegadłowiczu.* Red. Jerzy Paszek. Katowice 1982.

127. Szelong M., Maliborska I., Piechowiak M.: *Druki bibliofilskie i exlibrisy ze zbiorów Marii Skalickiej*. Ustroń 2007.

128. *Szkice o twórczości Emila Zegadłowicza*. Red. Zbigniew Andres. Rzeszów 1985.

129. *Sztuka książki : historia - teoria – praktyka*. Pod red. Małgorzaty Komzy. Wrocław 2003.

130. Szwejkowska H.: *Wybrane zagadnienia z dziejów książki XIX-XX wieku.* Warszawa – Wrocław 1981.

131. Szymanowski K.: *Narcyz : rzecz o Zegadłowiczu – powieściopisarzu.* Kraków 1986.

132. Szymańska K. Z.: *Muzea literackie w Polsce*. Częstochowa 1994.

133. Szyndler B.: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.* Kielce 1997.

134. Szypulski M.: *Magister Samuel Typographus: rzecz o Samuelu Tyszkiewiczu drukarzu emigracyjnym (1889 – 1954).* Kraków 2004.

135. Szypulski M.: *Stamperia Polacca: florencka i nicejska oficyna drukarska Samuela Tyszkiewicza: Wystawa od 31 marca do 14 czerwca 2009.* Warszawa 2009.

136. Syreński S.: *Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacińskiego zowią To iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutków, y mocy Ziół wszelakich Drzew Krzewin y korzenia ich Kwiatu Owoców, Soków Miasg, Żywic y korzenia do potraw zaprawowania Także Trunków, Syropów, Wódek Lekiwarzow, Konfektow, Win rozmaitych,Prochów Soli z ziół czynioney, Maści, Plastrów Przytym o Ziemiach y Glinkach rożnych: o Kruscach Perłach i drogich Kamieniach.* Kraków: W Drukarni Bazylego Skalskiego, 1613.

137. Tańczuk R: *Ars colligendi : kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalnej*. Wrocław 2011.

138. *Tekst, tworzywo, twórca*. Red. J. Niedbała, J. Podwysocka – Modrzejewska, B. Prokopczyk, J. Rozwandowicz. Łódź 2011.

139. Themerson S.: *X list kardynała Pölätuö pisany do jego biografa*. Łódź 1986.

140. Tomaszewski A.: *Architektura książki: dla wydawców, redaktorów, poligrafów, grafików, autorów, księgoznawców i bibliofilów*. Warszawa 2011.

141. Trawińska-Słabęcka D.: *Bibliofilstwo : z dziejów sztuki wydawniczo-edytorskiej*. Jelenia Góra 1993.

142. Trzynadlowski J.: *Edytorstwo. Tekst, język, opracowanie*. Warszawa 1983.

143. Turos L.: *Muzeum – swoista instytucja edukacyjna: wybrane problemy w ujęciu historycznym i współczesnym.* Warszawa 1999.

144. Tyszkiewicz S.: *Fiorenza.* Florencja 1928.

145. Wiercińska J.: *Andriolli : opowieść biograficzna.* Warszawa cop. 1981.

146. Wiercińska: *Secesja-grafika*. Warszawa 1991.

147. Wiercińska J.: *Sztuka i książka.* Warszawa 1986.

148. Wierzbicki J.: *Muzea i biblioteki.* Warszawa. 1961.

149. Winencjusz – Patyna A.: *Stacja ilustracja : polska ilustracja książkowa 1950-1980 : artystyczne kreacje i realizacje*. Wrocław 2008.

150. Witkowski K.: *Harcerz lwowski : próba przedstawienia postaci harcerskiego nestora harcmistrza Romana Chrząstowskiego*. Katowice 1999.

151. Wojnar I.: *Muzeum czyli trwanie obecności.* Warszawa 1991.

152. Wójcik E.: *Pan na Gorzeniu: życie i twórczość Emila Zegadłowicza.*

Kielce 2005.

153. Woś J. W.: *Il tipografo Samuel F. Tyszkiewicz (1889-1954)*. Trento 1990.

154. *W poszukiwaniu odpowiedniej formy : rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką.* Pod red. Małgorzaty Komzy ; przy współudz. Ewy Jabłońskiej-Stefanowicz i Ewy Repucho. Wrocław 2012.

155. *Wydawnictwo okolicznościowe z okazji otwarcia oddziału Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa w Ustroniu pod nazwą Zbiory Marii Skalickiej*. Ustroń 1993.

156. *Zbiory Marii Skalickiej*. Ustroń 1993.

157. *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*. T. 1. Oprac. Danuta Kamolowa ; przy współudz. Teresy Sieniateckiej. Warszawa 2003.

158. Zegadłowicz E.: *Ballada o Wowrze, powsinodze beskidzkim, świątkarzu, o Bogu prawdziwym i Chrystusie frasobliwym rzeźbiącym patrona Beskidu.* Wadowice 1924.

159. Zegadłowicz E.: *Chleb i wino,* Wadowice. 1960.

160. Zegadłowicz E.: *Gody pasterskie.* Wadowice. 1960.

161. Zegadłowicz E.: *Podkowa na progu.* Florencja 1932.

162. Zegadłowicz E., Kozikowski E.: *O Jędrzeju Wowrze, snycerzu beskidzkim. Wspomnienia, szkice, wiersze i opowiadania.* Warszawa 1957.

163. Zegadłowicz E., Żechowski S., Ruzamski M.: *Korespondencja.* Wstęp, oprac. tekstu i przypisy M. Wójcik. T. 1, *1936-1937.* Kielce 2002.

164. Żeromski S.: *Puszcza Jodłowa*. Warszawa. Kraków 1926

165. Żygulski Z. Jun.: *Muzea na świecie: wstęp do muzealnictwa.* Warszawa 1982.

Artykuły w czasopismach i wydawnictwach zwartych

1. Ascott R.: *Muzeum Cyfrowe. Kultura telematyczna i sztuczne życie*. „Magazyn Sztuki" 1995, nr 6/7.
2. *Biblioteka Wzorcowa dla Dzieci. Oddział Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej. m. st. Warszawy 1929/30, nr 11, s. 53 – 59.

3. Biliński P.: *Zainteresowania naukowe, bibliofilskie i kolekcjonerskie Piotra Moszyńskiego*. „Nauka Polska" 2004, T. 13, s. 125 – 147.
4. Borucki M.: *U Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym. W: Polskie gniazda literackie*. Warszawa 2009, s. 287 – 295.
5. Bujnicki T.: *Skarby Emila Zegadłowicza.* „Wadoviana: Przegląd Historyczno – Kulturalny " 2000, nr 4, s. 81 – 84.
6. Chętnik A.: *Muzea regionalne jako ośrodki kulturalno-naukowe.* „Kultura i Wychowanie" 1993 – nr 34 z. 1, s. 91 – 98.
7. Chojecka E.: *Wokół wyposażenia graficznego druków słowiańskich Szwajpolta Fiola*. „Biuletyn Historii Sztuki" 1978. R. 40, nr. 3, s. 223 – 229.
8. Domagalska E.: *Księgozbiór Muzeum Książki Dziecięcej Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi jako ilustracja historii książki dla dzieci i młodzieży.* „W Kręgu Literatury" 2003. Nr 2, s. 199-214.
9. Dunin J.: *Bibliofilstwo - perspektywa środkowoeuropejska*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum" 2003. Z. 11, s. 203-208 .
10. Dunin J.: *Na pograniczu książki i sztuki : wokół zbioru Malerbuchkabinett w Wolfenbüttel*. „Studia o Ksiażce" 1993. T. 19, s. 3-41.
11. Dunin J.: *Przemiany ekslibrisu i jego znaczenie dla bibliologii i bibliofilstwa*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum" 2005. Z. 12, s. 97-104.
12. *Egzaminy mistrzowskie*. „Polska Gazeta Introligatorska" 1931, R. 4 nr 5, s. 77.
13. *Federacja Bibliotek Cyfrowych* [online]. Dostęp: 20.10.2014. Dostępny w World Wide Web: http://fbc.pionier.net.pl/owoc.
14. Gołaszewski T.: Muzeum jako instytucja społeczna. „Studia Pedagogiczne". Pod red. B. Suchodolskiego 1970, Tom. XVIII, Z problemów aktywnego uczestnictwa w kulturze, s. 241 – 257.
15. Gomulicki J. W.: *Wiedza o książce. Bibliografia. Słowniki*. „Rocznik Literacki 1971". Warszawa 1973, s. 343-347.
16. Gruda E.: *Od świątyni księgi do happeningu. O Muzeum Książki Dziecięcej*. W: *Ocalone królestwo: twórczość dla dzieci, perspektywy badawcze, problemy animacji : sztambuch przyjaciół profesor Joanny Papuzińskiej*. Red. nauk. Grzegorz Leszczyński, Danuta Świerczyńska-Jelonek, Michał Zając. Warszawa

2009, s. 287 – 300.

17. Hilchen M.: *Bibliofile i biblioteki*. „Bibliofilstwo warszawskie. Sesje Varsavianistyczne" nr 7. Warszawa 1998, s. 36 - 43.
18. Hołobut A.: *Sztuka akompaniamentu: rozmowa z Józefem Wilkoniem.* „Przekładaniec: półrocznik Katedry UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją UJ" 2009 – 2010, nr 22-23, Baśń w przekładzie, s. 295 – 306.
19. Jóźwiak M.: *Muzea książki – tradycje i zadania.* „Bibliotheca Nostra" 2011, nr 4 (26), Oblicza sztuki książki, s. 85 – 90.
20. Kamisińska D.: *Dzieło książki*. „Bibliotheca Nostra" 2011, nr 4 (26), Oblicza sztuki książki, s. 27 – 39.
21. Kamisińska D : *Inspiracje roślinne w zdobnictwie wybranych numerów „Życia" pod redakcją artystyczną Stanisława Wyspiańskiego. „*Kraków – Lwów: książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku" 2009. Vol. 9, cz. 2, s. 135-147.
22. Kamisińska D.: *Książka jako dzieło sztuki*. „Estetyka i krytyka" 2007. Nr 12, s. 73-86
23. Komza M., *Bibliolog wobec nowych zjawisk w sztuce książki*. „Studia bibliologiczne" 2008, s. 29-41.
24. Komza M.: *Estetyczne walory publikacji elektronicznych.* W: Elektroniczne publikacje w bibliotekach i ośrodkach informacji. Red. nauk. M. Kocójowa. Kraków 2002, s. 36 – 44.
25. Komza M.: *Estetyka książki w badaniach bibliologicznych*. W: Bibliologia i informatologia. Pod red. Dariusza Kuźminy. Warszawa 2011, s. 57 – 64.
26. Komza M.: *Książki – podarki: historia, typologia, funkcje*. „Studia o Książce" 1993. T. 19, s. 75-112.
27. Komza M.: *Muzea sztuki książki*. W: Sztuka książki: historia - teoria – praktyka. Red. M. Komza. Wrocław 2003, s. 255-268.
28. Komza M.: *Obraz przeszłości w dziewiętnastowiecznej polskiej ilustracji*. „Roczniki biblioteczne" 2005. Nr 49, s 139-153.
29. Komza M.: *Piękna książka, udana ilustracja według Józefa Ignacego Kraszewskiego*. „Bibliotekarz Podlaski" 2013. Nr 26, s. 11-34
30. Kosim J.: *Miriam – odkrywca Norwida*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej" 2001, nr 3 (158), s. 13-15.

31. Kotwica A.: *Estetyka książki a oczekiwania i potrzeby odbiorcy na przykładzie spuścizny bibliotecznej Emila Zegadłowicza.* W: *W poszukiwaniu odpowiedniej formy: rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką.* Pod red. Małgorzaty Komzy; przy współudz. Ewy Jabłońskiej-Stefanowicz i Ewy Repucho. Wrocław 2012, s. 321- 328.
32. Kotwica A.: *Koszalińskie Wydawnictwo Kurtiak – historia i współczesność*. „Bibliotheca Nostra" 2011, nr 4 (26), Oblicza sztuki książki, s. 115 – 125.
33. Kotwica A.: *Księgozbiór Romana Chrząstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej jako kolekcja sztuki książki*. „Nowa Biblioteka" 2011, nr 1 (8), s. 51-64.
34. Lipińska A.: *Zielonogórskie Muzeum Książki*. „Rocznik Lubuski" 2005. T. 31, cz. 1, Muzea i ochrona dziedzictwa kulturowego na Środkowym Nadodrzu, s. 165 – 172.
35. Lewicka-Kamińska A.: *O ekslibrisach staropolskich w zbiorach obcych*. „Roczniki Biblioteczne" 1976. R. XX, z. 1-2, s. 97-103.
36. Lewicka-Kamińska A.: *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie.* „Roczniki Biblioteczne" 1972. R. XVI, z. 1-2. s 49- 68.
37. Lipińska A.: *Zielonogórskie Muzeum Książki*. „Rocznik Lubuski" 2005.T. 31, cz. 1, s. 165.
38. Łobocka A.: *Internet jako element warsztatu informacyjnego badacza sztuki książki.* W: Sztuka książki: historia, teoria, praktyka. Pod red. M. Komzy. Wrocław 2003, s. 255-268.
39. Łobocka: *Bibliografia jako element warsztatu informacyjnego badacza sztuki książki*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi" 2009. T. 3, s. 87-100.
40. Magiera W.: *Maria Skalicka*. W: Cieszyński szlak kobiet. T. 3. Cieszyn 2012, s. 116 – 124.
41. Makles K.: *Śląskie Towarzystwo Miłośników Książki i Grafiki (1938-1939).* „Śląskie Miscellanea" 2006. T. 19, s. 150-157.
42. Maresz B.: *Roman Chrząstowski (szkic do portretu przyjaciela Biblioteki Śląskiej). „Książnica Śląska" 1988,* t. 26 (1995/1997), s. 96 – 106.

43. Misiak J.: *Współczesna polska książka artystyczna*. „Res Historica" 2002. Z. 3, „Z książką przez wieki", s. 351 – 371.
44. Musioł D.: *Książki mają swe uśmiechy. (O bibliofilskich pasjach Marii Skalickiej z Ustronia).* W: Wydawnictwo okolicznościowe z okazji otwarcia oddziału Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa w Ustroniu pod nazwą Zbiory Marii Skalickiej. Ustroń 1993, s. 7-10.
45. Natuniewicz H.: *Zagadnienia książki muzealnej na przykładzie Muzeum im. Adama Mickiewicza w Warszawie*. „Blok-Notes" 1975, nr 7, s.210 – 219.
46. Perzyna – Przymusińska B. J. : *Pomiędzy poezją a rzeczywistością: 30 lat pracy Józefa Wilkonia.* „Sztuka dla dziecka: dwumiesięcznik Ogólnopolskiego Ośrodka dla Dzieci i Młodzieży w Poznaniu" 1989, nr 1 (14), s. 5 – 9.
47. Phillpot C.: *Books Bookworks Book Objects Artists' Books.* „Artforum" 1982. Nr 9, s. 77-79.
48. Polak M.: *Barwy książki artystycznej, paleta czerni*. W: Kolor w kulturze. Pod red. Zofii Mocarskiej-Tycowej i Joanny Bielskiej-Krawczyk. Toruń 2010, s. 83 – 90.
49. Polak M.: *Nie do czytania. Dywagacje wokół definicji książki artystycznej.* „Zeszyty Miejskiej Biblioteki Publicznej w Gdyni" 2008. Nr 2, s. 35-41.
50. Pomian K.: *Kolekcjonerstwo i filozofia. Narodziny nowożytnego muzeum.* W: K. Pomian: *Drogi kultury europejskiej. Trzy studia*, Warszawa 1996, s. 108-172.
51. *Przechadzki po P.W.K: wśród pięknych opraw książek.* „*Polska Gazeta Introligatorska*" 1929, R. 2 nr 6, s. 67.
52. Ratajczak T.: *Charakterystyka formalno-rzeczowa repertuaru wydawniczego Foltynów.* „*Wadoviana : Przegląd Historyczno-Kulturalny".* Wadowice 1998, nr 1, s. 5 – 13.
53. Razcwarkow S.: *Najnowsze dary i nabytki... dla zbiorów nowszych : książki* „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej" 2005, nr 3 (174), s. 12 – 13.
54. Repucho E.:*„Nie robię sztuki, pomagam czytać": poglądy Leona Urbańskiego na temat kształtowania szaty typograficznej książki*. „Roczniki Biblioteczne" 2009. R. 53, s. 237–247.
55. Repucho E.: *Projektowanie książki orientalnej według Leona Urbańskiego*. „Bibliotekoznawstwo" 2011. Nr 30, s. 19–38.

56. Repucho: *Wolfgang Beinert - twórca współczesnych publikacji bibliofilskich.* „ Acta Univ. Wratislaviensis: Bibliotekoznawstwo" 2006. Nr 26 , s. 49-69.
57. Ryszkiewicz A.: *Kolekcjonerstwo*. W: Słownik terminologiczny sztuk pięknych. Red. K. Kubalska – Sulkiewicz, M. Bielska – Łach, A. Manteuffel – Szarota. Warszawa 2006, s. 192.
58. Sibila L. J.: *Wybrane oprawy książkowe, projekty opraw książkowych, dyplomów i tek adresowych krakowskiego mistrza introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1892–1912. Ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „Rocznik Muzeum Papiernictwa" T. VI. Duszniki – Zdrój 2012, s. 31 – 58.
59. Sinko T.: *Murzyn pod Giewontem*. „Czas" 1923, nr 179.
60. Sitkowska M.: *Pracownia grafiki Władysława Skoczylasa.* W: Sztuka *wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944*. Warszawa 2012, s. 266 – 291.
61. Siwiec-Cielebon M.: *Zegadłowicz mało znany*. „Wadoviana: Przegląd Historyczno – Kulturalny 2002, nr 7, s. 112 – 113.
62. Smyłła M.: *Księgozbiór Zygmunta Żuławskiego – rekonesans badawczy.* W: Biblioteka otwarta. *Wczoraj i jutro Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*. Red. M. Kycer i D. Pawelec. Katowice 2008, s. 225 - 241.
63. Sobucki W.: *Ocena metodą stanfordzką stanu zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w Bibliotece Narodowej w Warszawie.* W: Aktualne tendencje ochrony zbiorów bibliotecznych i archiwalnych: materiały z ogólnopolskich warsztatów konserwatorskich : Warszawa 13-14 czerwca 2002. Pod red. B. Drewniewskiej – Idziak. Warszawa 2002, s. 78 – 89.
64. Sobucki W.: *Ocena metodą stanfordzką stanu zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w Bibliotece Narodowej w Warszawie – informacja wstępna.* [online]. Dostęp: 18.07.2014. Dostępny w World Wide Web: http://pka.bj.uj.edu.pl/KP/IMGB/42_bnstanford.pdf.
65. Sobucki W.: *Ocena stanu zachowania księgozbiorów metodą stanfordzką.* W: Ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych: materiały z ogólnopolskiej konferencji: Warszawa 15-17 października 1998. Pod red. B. Drewniewskiej – Idziak. Warszawa 1998, s. 59 – 65.
66. Stopa-Pielesz E.: *Analiza struktury typograficznej w projektowaniu informacji*.

„Biuletyn Sztuki Projektowania" 2006. Nr 2 , s. 22-37.

67. Stopa-Pielesz E.: *Dialog tradycji i eksperymentu we współczesnej typografii.* W: Akademia 2007+. Pod red. Mieczysława Judy. Katowice 2009, s.. 151-162.
68. Szewczyk A.: *Bibliofile vs. groszowcy. Projektanci książek z kręgu warszawskiej Akademii*. W: Sztuka wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944. Warszawa 2012, s. 294 – 307.
69. Szewczyk A.: *Sztuka książki*. W: Sztuka wszędzie: Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904 – 1944. Warszawa 2012, s. 292 – 327.
70. Szocki J.: *Czasopisma w księgozbiorze domowym Stanisława Wyspiańskiego (1869-1907).* „Zeszyty Prasoznawcze" 2011. R. LIV, nr 1–2 (205–206), s 175 – 181.
71. Tomaszewski A.: *Książka artystyczna a typografia*. W: *W poszukiwaniu odpowiedniej formy: rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką.* Pod red. Małgorzaty Komzy; przy współudz. Ewy Jabłońskiej-Stefanowicz i Ewy Repucho. Wrocław 2012, s. 49 – 59.
72. Wegenke E.: *Muzeum w Gorzeniu*. „Wadoviana: Przegląd Historyczno - Kulturalny" 2000 nr 4. s. 91 – 92.
73. Widacka H.: *Norwid jako artysta.* „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej" 2001, nr 3 (158), s. 10 – 12.
74. Wiercińska: *Buchillustrationen der Polnischen Aufklärung.* W: Chodowiecki und die Kunst der Aufklärung in Polen und Preussen: Vorträge der 4 Internationalen Konferenz des Komitees vom 30.11. bis zum 3. 12. 1983 in Wolfenbüttel. Koln 1986, s. 131-153.
75. Wolfgramm E.: *Bogumiła Krassowska (1930 – 1998)*. W. Entuzjastki bibliotekarstwa dziecięcego. Red. B Białkowska i W. Wasilewska. Warszawa 1999, s. 96 – 101.
76. Ziemer E.: *Świat zwierzęcy w grafice ilustracyjnej Józefa Wilkonia*. „*Guliwer: czasopismo o książce dla dziecka 2010, n*r 1, 2010, s. 83 – 88.
77. Ziemianin M.: *Saga Gorzeńska*. „Wadoviana: Przegląd Historyczno - Kulturalny" 2000, nr 4, s. 85 – 90.
78. *Z życia: odznaczenia.* „Przegląd Biblioteczny: organ naukowy Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich" 1963. R. 31, z. 2, s. 119-120.

Strony www i dokumenty elektroniczne

1. *Aleksander Semkowicz.* „Witryna edukacyjna Kancelarii Senatu” [online]. Dostęp: 2014-03-17. Dostępny w World Wild Web: http://www.senat.edu.pl/senat/senatorowie-1922-1939/senatorowie-ii-rp/senator/aleksander-semkowicz.
2. *Alfons Parczewski. „*Kalisz w obiektywie aparatu i kartach historii*” [online]. Aktualizacja: 16.08.2009. Dostęp 25.08.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kalisz.9o.pl/alfonsparczewski.html.*
3. *ARLIS UK & Irleand: Promoting excellence in library & information provision for the visual arts, architecture & design [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web:* http://www.arlis.net/.
4. *Artists' Book Collection [online]. Dostęp: 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web:* http://digicoll.library.wisc.edu/WebZ/initialize?sessionid=01-54587-1274256711&reinit=true&next=NEXTCMD%7Fcurrentsearch?sessionid=01-54587-1274256711%7F&active=3&dbchoice=1&dbname=ArtistsBks&style=ArtistsBks.
5. *BIBiK – Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych [online] 2004. R. 8, nr 3 (28). Dostęp: 16.01.2011. Dostępny w World Wide Web: http://skany.wbp.lodz.pl/pliki/bibik/bibik_28/bibik_28.pdf.*
6. *Biblioteka Ludowa Polska.* „Eduteka.pl” [online]. Dostęp: 2014-03-10. Dostępny w World Wide Web: http://www.eduteka.pl/doc/biblioteka-ludowa-polska.
7. *Biblioteka Mrówki.* „Eduteka.pl” [online]. Dostęp: 2014-03-10. Dostępny w World Wide Web: http://www.eduteka.pl/doc/biblioteka-mrowki.
8. *Biblioteka na Koszykowej: Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego* [online]. Dostęp: 2014-03-17. Dostępny w World Wide Web: http://www.biblpubl.waw.pl/.
9. *BookScans: graphically illustrating the evolution of Vintage American Paperbacks - 1939 through 1959 (and beyond) [online]. Dostęp: 16.11.2014.*

Dostępny w World Wide Web: http://www.bookscans.com/.

10. *Classes at Ascona.* „Abbey newsletter" [online] 1985. Vol. 9, nr 3. Dostęp: 15.0.2010. Dostępny w World Wide Web: http://cool.conservation-us.org/byorg/abbey/an/an09/an09-3/an09-309.html
11. *Centro de bel libro* [online]. Dostęp: 2014-07-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.cbl-ascona.ch/.
12. *Children's Book Museum.* „TheHague.com" [online]. Dostęp: 2014-07-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.denhaag.nl/en/residents/culture-and-arts/to/Childrens-Book-Museum.htm.
13. *Classes at Ascona*. „Abbey newsletter" [online] 1985, vol. 9, nr 3. Dostęp: 2012-07-04. Dostępny w World Wide Web http://cool.conservation-us.org/byorg/abbey/an/an09/an09-3/an09-309.html.
14. *Compendium Ferculorum albo zebranie potraw...* „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley"[online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/edycje-bibliofilskie/compendium-ferculorum/.
15. Drzewiecki H.: Książki niezwykłe. „Platinum" [onlime]. 2005, nr 1. Dostęp: 2011-02-11. Dostępny w World Wide Web: http://kurtiak-ley.pl/wp-content/uploads/2007/05/platinium-nr-1-2005.gif.
16. *Flück Johann David – Nowe ogrody.* „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley"[online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/nowe-ogrody/.
17. *Fundacja Ari Ari* [online]. Dostęp: 2014-05-11. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org.
18. *Fundacja Correspondance des Arts.* „Baza organizacji pozarządowych i instytucji"[online]. Dostęp: 2014-04-11. Dostępny w World Wide Web: http://bazy.ngo.pl/search/info.asp?id=6572.
19. *Fundacja Czartak.* „Baza organizacji pozarządowych i instytucji"[online]. Dostęp: 2014-04-11. Dostępny w World Wide Web: http://bazy.ngo.pl/search/info.asp?id=5713.
20. *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego M. J. Minakowskiego* [online]. Dostęp: 2014-04-11. Dostępny w World Wide Web: http://www.sejm-wielki.pl/.
21. Grabski K.: *Z miłości do książek*. „Prestiż: magazyn koszaliński" [online] 2009.

Nr 10. Dostęp. 16.09.2010. Dostępny w World Wide Web:www. http://kurtiak-ley.pl/wp- content/uploads/Artykuly/Prestiz-Z_milosci_do_ksiazek.pdf.

22. Graca K.: *Z historii Biblioteki. „Biblioteka. Qmasz z nami. E-gazetka wolontariatu Wadowickiej.Biblioteki Publicznej.*" [online]. Wadowicka Biblioteka Publiczna 8.04.2013. Dostęp: 2014-07-04. Dostępny w World wide Web: http://redakcja.mam.media.pl/paper/preview/biblioteka-qmasz-z-nami/13/4/1/.
23. Kamisińska D.: *Książka – dzieło sztuki*. „Konspekt" [online]. 2005, nr 3 (23). Dostęp: 2011-04-07. Dostępny w Word Wide Web: http://www.up.krakow.pl/konspekt/23/kamisinska.html.
24. *Kolekcja*. „Słownik Języka Polskiego PWN" [online]. Dostęp: 2013-02-01. Dostępny w Word Wide Web: http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2563856.
25. Kowalska A.: *Książkowe Inspiracje – wariacje na temat materii książki i przestrzeni wokół niej*. „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy" [online]. 2010, nr 5 (114). Dostęp: 2012-07-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2010/114/a.php?kowalska.
26. *Kraina książek dla dzieci.* „Urwisowo.pl" [online]. 2004. Dostęp: 2013-02-01. Dostępny w Word Wide Web: http://www.urwisowo.pl/component/k2/item/8937-kraina-ksi %C4%85%C5%BCek-dla-dzieci.
27. *Książnica Cieszyńska* [online]. Dostęp: 2014-05-06. Dostępny w World Wide Web: http://www.kc-cieszyn.pl/.
28. *Kurtiak i Ley – Wydawnictwo Artystyczne* [online]. Dostęp: 2014-05-06. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/.
29. Ladorucki J.: *150 urodziny Henryka Grohmana w Muzeum Książki Artystycznej Jadwigi i Janusza Tryzno*. „Łódź w kulturze" [online]. Dostęp: 2014-05-06. Dostępny w World Wide Web: http://lodzwkulturze.wordpress.com/2012/12/09/150-urodziny-henryka-grohmana-w-muzeum-ksiazki-artystycznej-jadwigi-i-janusza-tryzno/.
30. Latkowska M.: *Polskie muzea prywatne*. „R*ynek i Sztuka"* [online]. Dostęp: 2014-07-14. Dostępny w World Wide Web: http://rynekisztuka.pl/2013/12/03/polskie-muzea-prywatne/.

31. *Liberatura: wstąp do liberatury* [online]. Dostęp: 2014-03-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.liberatura.pl.
32. Lipińska A.; Radziszewska M.: *Jak promować stare druki? Z doświadczeń WiMBP w Zielonej Górze.* „Bibliotekarz Lubuski"[online]. Dostęp. 7.04.2013. Dostępny w World Wide Web: http://bibliotekarzlubuski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=56:jak-promowa-starodruki&catid=35:artykuy&Itemid=54.
33. LipińskaA.; Radziszewska M.: *Muzeum Ilustracji Książkowej*. „Bibliotekarz Lubuski" [online]. Dostęp. 7.04.2013. Dostępny w World Wide Web: http://bibliotekarzlubuski.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:muzeum-ilustracji-ksikowej&catid=35:artykuy&Itemid=54.
34. *Literary Museums in the world.* "The Museum Register" [online]. [dostępny 2012-07-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.museumregister.com/maincategories/literary.html.
35. Makles K.: *Miniaturowe książeczki Zygmunta Szkocnego.* „Wydawca: portal rynku księgarskiego" [online]. 2005. Dostęp: 2013-02-01. Dostępny w Word Wide Web: http://www.wydawca.com.pl/index.php?s=info&kat=11&dzial=51&poddzial=0&id=303.
36. *Maria Kownacka: Izba pamięci* [online]. Dostępny: 2012-02-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.maria_kownacka.republika.pl/.
37. *Miniature Book Competition and Exhibition Catalog 2014* [online]. Dostęp: 20.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mbs.org/sg_competition_media/ExCatalogs/2014Catalog.pdf.
38. *Miniature Book Society* [online]. Dostęp: 20.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.mbs.org/index.html.
39. Misiak J.: *Książka artystyczna w Polsce – nowe wyzwania i szanse* [online]. Dostęp: 4.02.2011. Dostępny w World Wide Web: http://ksiazka-artystyczna-wyzwania.eprace.edu.pl/691.Ksiazka_artystyczna_w_Polsce_-_nowe_wyzwania_i_szanse.html.
40. *Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Fusieckiego w Zabrzu* [online]. Dostęp: 2013-07-24. Dostępny w World Wide Web: http://www.biblioteka.zabrze.pl.

41. Mroczek A.: *Łódzka korespondencja artystyczna - czyli o Muzeum Książki Artystycznej i Fundacji Correspondance des Arts okiem subiektywnej łodzianki.* „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy" [online]. 2010, nr 9 (118). Dostęp: 2012-07-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2010/118/a.php?mroczek.
42. *Muzea prywatne: dziennik badan* [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.muzeaprywatne.blogspot.com/.
43. *Muzea prywatne, kolekcje lokalne : raport z badań* [online]. Dostęp: 2.05.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.ariari.org/images/stories/raport_muzea_prywatne.pdf
44. *Muzeum Andrzeja Struga.* „Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza" [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumstruga/.
45. *Muzeum ASP* [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.asp.waw.pl/general_details_page.aspx?DEPA_ID=6.
46. *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa* [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.mhk.pl/.
47. *Muzeum Książki Artystycznej = Book Art Museum* [online]. Dostęp: 2014-03-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.book.art.pl/.
48. *Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza* [online]. Dostęp: 2014-04-01. Dostępny w World Wide Web: http://muzeumliteratury.pl/.
49. *Muzeum Marii Dąbrowskiej.* „Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza" [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumdabrowskiej/.
50. *Muzeum Narodowe we Wrocławiu: historia* [online]. Dostęp: 15.06.2012. Dostępny w World Wide Web: http://www.mnwr.art.pl/CMS/o_muzeum/o_muzeum.html.
51. Muzeum Sztuki Książki – Oddział Muzeum Narodowego we Wrocławiu (w organizacji). „Muzeum Narodowe we Wrocławiu" [online]. Dostęp: 2014-04-01. Dostępny w World Wide Web: http://www.mnwr.art.pl/CMS/kto_jest_kto/MuzeumSztukiKsiazki.html.
52. *Muzeum Sztuki Książki we Wrocławiu.* „PIK – Punkt Informacji Kulturalnej"

[online]. Dostęp: 2014-04-01. Dostępny w World Wide Web: http://pik.wroclaw.pl/Muzeum-Sztuki-Ksiki-m532.html.

53. *Muzeum Witolda Gombrowicza we Wsoli.* „Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza" [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumgombrowicza/.
54. *Muzeum Władysława Broniewskiego.* „Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza" [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://muzeumliteratury.pl/author/muzeumbroniewskiego/.
55. *Muzeum „Zbiory Marii Skalickiej" – Oddział Muzeum Ustrońskiego* [online]. Dostęp: 2014-05-06. Dostępny w World Wide Web: http://www.skalickamuzeum.ustron.pl/maria_skalicka.html.
56. *National Library of Scotland: Miniature books* [online]. Dostęp: 20.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.nls.uk/collections/rare-books/collections/miniature-books.
57. *Oficjalna Strona Muzeum Emila Zegadłowicza oraz Fundacji „Czartak"* [online]. Dostęp: 2014-08-11. Dostępny w World Wide Web: http://www.muzeumezegadlowicza.pl/.
58. *Periodical Directory* [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://catalogue.nal.vam.ac.uk/ipac20/ipac.jsp?session=R41E89816A533.17060&profile=arlisnet&menu=search&submenu=subtab66&ts=1413898170018.
59. *Poświatowska Halina – Ogień zielonych księżyców.* „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley" [online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/poswiatowska-halina-ogien-zielonych-ksiezycow/.
60. *Program Partnerski Wydawnictwa Kurtiak i Ley.* „Wydawnictwo Artystyczne Kurtiak i Ley" [online]. Dostęp 15.09.2010. Dostępny w World Wide Web: http://www.kurtiak-ley.pl/ksiazka-artystyczna/archiwum/program-partnerski/.
61. Punkt Informacji Kulturalnej: Wrocław: Muzeum Sztuki Książki [online]. Dostęp: 20.02.2014. Dostępny w World Wide Web: http://pik.wroclaw.pl/Muzeum-Sztuki-Ksiki-m532.html.
62. Rutkiewicz E.*:Wokół problemów ilustracji.* „EBIB. Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy" [online]. 2010, nr 9 (118). Dostęp: 2012-07-04.

Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.pl/2010/118/a.php?rutkiewicz.

63. *Rycerski Zakon Bibliofilski z Kapitułą Orderu Białego Kruka w Krakowie* [online]. Dostęp: 10.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www-old.inib.uj.edu.pl/prace_studentow/zakon_bibliofilski/StronaGlowna.htm.
64. *Starodruk* [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.starodruk.krakow.pl/index.html.
65. *Stasys* [online]. Dostęp: 5.06.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.eidrigevicius.com/.
66. *Śląska Internetowa Biblioteka Zbiorów Zabytkowych [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web:* http://sibzz.bs.katowice.pl/.
67. *Śląska Biblioteka Cyfrowa [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web:http://www.sbc.org.pl/dlibra/collectiondescription?dirids=11.*
68. *The Eric Carle Museum of Picture Book Art.* [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: https://www.carlemuseum.org/.
69. *TheHague.com: Children's Book Museum* [online]. Dostęp: 5.03.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.denhaag.nl/en/residents/culture-and-arts/to/Childrens-Book-Museum.htm.
70. *The Museum Books*. [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.museumbooks.demon.co.uk/.
71. *The Museum Register: Literary Museums in the world* [online]. Dostęp: 2.04.2014. Dostępny w World Wide Web: http://www.museumregister.com/maincategories/literary.html.
72. *University Libraries: University of Washington: Book Arts & Rare Book Collections* [online]. Dostęp: 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://guides.lib.washington.edu/bookarts.
73. *University Libraries: University of Washington: Digital Collections* [online]. Dostęp. 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://content.lib.washington.edu/historicalbookartsweb/index.html.
74. *University of Wisconsin Digital Collections: Artist' Book Collection: about* [online]. Dostęp: 7.09.2014. Dostępny w World Wide Web: http://uwdc.library.wisc.edu/collections/ArtistsBks/about.
75. *Ustroń: miasto uzdrowisko* [online]. Dostęp: 20.03.2014. Dostępny w World

Wide Web: http://www.ustron.pl/atrakcje-50.htm.
76. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi [online]. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://www.wimbp.lodz.pl/.
77. *Z miłości do książek*. „Prestiż: magazyn koszaliński" [online] 2009. Nr 10. Dostęp: 2014-01-04. Dostępny w World Wide Web: http://kurtiak-ley.pl/wp-content/uploads/Artykuly/Prestiz-Z_milosci_do_ksiazek.pdf.

Katalogi wystaw

1. *Aleksander Semkowicz: 1885 – 1954: introligator, mickiewiczolog, bibliofil.* Oprac. Elżbieta Bukowska. Warszawa 1992.
2. *Anatol Girs, Bolesław Barcz – artyści książki : katalog wystawy.* Oprac. Andrzej Kłossowski, Teresa Odrowąż – Pieniązek. Warszawa 1989.
3. Bartczak A. M: *8 Międzynarodowy Festiwal Sztuki Książki - CZAS : [grudzień 2006- grudzień 2008]*. Oprac. katalogu Alicja Słowikowska. Warszawa 2006.
4. *Józef Wilkoń: Czysty warsztat.* Red. P. Sitkiewicz. Gdańsk 2009.
5. Kaczorowski W.: *Polskie druki bibliofilskie : broszury i druki ulotne*. Wrocław 1996.
6. *Książka artystyczna jako obiekt oraz warsztat edukacyjny: 10-14 marca 1998*, Zielona Góra 1998.
7. *Książka inaczej czyli między sztuką a książką.* Red. katalogu Alina Olimek. [B.m. 1990].
8. *Książka i typografia Krzysztofa Racinowskiego* [katalog wystawy]. Oprac. T. Odrowąż-Pieniążek. Wrocław-Warszawa 1995.
9. Koczorowski S. P.: *Samuel Tyszkiewicz: 1889-1954: wystawa prac typograficznych urządzona w Klubie Księgarza: luty - marzec 1958.* Warszawa 1958.
10. *Kolekcja Janiny Wiercińskiej: książka zdobiona polska i obca XIX – XX w.* Oprac. T. Odrowąż – Pieniążek. Wrocław 1992.
11. Maresz B., Roszkowska T.: *Pocztówki lwowskie i kresowe "Książnicy-Atlas" : (z*

kolekcji Romana Chrząstowskiego w Bibliotece Śląskiej w Katowicach). Katowice 2006.

12. *Młoda polska: sztuka druku i ilustracji : katalog wystawowy – Kraków, 18 październik – 19 listopad 1994*. Oprac. katalogu D. Bromowicz i M. Jaworska. Kraków 1994.
13. Rous J.: *Nowa typografia 1920-1940. Czeska książka okresu konstruktywizmu i funkcjonalizmu: [katalog wystawy]*. *Wrocław 1980.*
14. *Stamperia Polacca : florencka i nicejska Oficyna Drukarska Samuela Tyszkiewicza : wystawa 31 marca-14 czerwca 2009.* Oprac. red. R. Nowoszewski. Warszawa 2009.
15. *Sztuka książki : książki artystyczne*. Red. katalogu A. Słowikowska i H. Kocańda-Kołodziejczyk. Warszawa 1997.
16. *Współczesna polska sztuka książki : książka artystyczna*. Red. H. Kocańda-Kołodziejczyk, A. Słowikowska. Warszawa 2000.
17. *Wydawnictwa polskich towarzystw bibliofilskich : tradycja i współczesność : katalog wystawy.* Oprac. Z. Kwaśniewska. Łódź 1987.
18. *Wystawa opraw zakładu introligatorskiego Roberta Jahody z lat 1925-1926 w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych*. [Kraków 1926].

Dokumenty niepublikowane

1. Biernat D.: *Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi*. Praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dr hab. Urszuli Perkowskiej. Obroniona w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Kraków 2005. [Wydruk komputerowy].
2. Gruda E.: *Działalność informacyjna i edukacyjna Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie.* Warszawa 2005. [Wydruk komputerowy].
3. Kapela D.: *Muzeum Książki Dziecięcej Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dra Bogumiła Kartkowskiego. Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny. Łódź 1999. [Wydruk komputerowy].
4. Kownacka M.: *Polskie Madonny ludowe.* Warszawa 1979. [Maszynopis].
5. Kownacka M.: *Polskie Madonny ludowe.* Warszawa – Żoliborz 1981.

[Maszynopis].

6. Lee J.: *Polska szkoła ilustracji*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Piotra Piotrowskiego. Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Instytut Historii Sztuki. Poznań 2007. [Wydruk komputerowy].
7. Polak M.: *Polska książka artystyczna: wprowadzenie*. Gdynia 2014. [Wydruk komputerowy].

Wykaz ilustracji

Fot. 1. Informator towarzyszący wystawie pt. Kolekcja Janiny Wiercińskiej: książka zdobiona polska w obca XIX – XX w. autorstwa Teresy Odrowąż- Pieniążek..... 54
Fot. 2. Daniel Chodowiecki, *Genealogischer Calendar aus das Jahr 1781*..... 63
Fot. 3. Daniel Chodowiecki, *Genealogischer Calendar aus das Jahr 1781*..... 63
Fot. 4. Kolorowana ilustracja pochodzące z publikacji *Księga świata: wiadomości z dziedziny nauk przyrodzonych...*wydawanej przez H. S. Merzbacha w latach 1852 – 1855..... 64
Fot. 5. Kolorowana ilustracja pochodzące z publikacji *Księga świata: wiadomości z dziedziny nauk przyrodzonych...*wydawanej przez H. S. Merzbacha w latach 1852 – 1855..... 64
Fot. 6. Projekt ilustracji Edmunda Bartłomiejczyka do *Opowieści o Janku kominiarczyku i o dymiącym piecu króla Stasia* ze zbiorów Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze. Źródło: Zielonogórska Biblioteka Cyfrowa..... 65
Fot. 7. Zakładka z okresu baroku w Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze. Eksponat ze zbiorów Muzeum Ilustracji Książkowej w Zielonej Górze..... 66
Fot. 8. Czytelnia Zbiorów Specjalnych WiMBP im. C. Norwida w Zielonej Górze, gdzie przechowywany i udostępniany jest księgozbiór Muzeum Ilustracji Książkowej..... 67
Fot. 9. Ilustracje pochodzące z utworu *Rodzina na bezludnéy wyspie czyli Robinson Szwaycarski*. Warszawa 1883. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi..... 72
Fot. 10. Strony z *Xiążki dla dobrego chłopca* Floriana Wagi. Opublikowanej w Warszawie w 1826 r. 73
Fot. 11.Wariant ekslibrisu Janusza Dunina. Eksponaty ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi..... 74
Fot. 12. Wariant ekslibrisu Janusza Dunina. Eksponaty ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi..... 74
Fot. 13. Okładki niemieckiego i łacińskiego wydania jubileuszowego *Struwwelpetera* opublikowane w 30 rocznicę pierwszego wydania. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie..... 76
Fot. 14. Drzeworytowa ilustracja pochodząca z utworu *Przypadki Telemaka syna*

Ulisesa... Franciszka Fenelona. Wydanej w Lipsku w drukarni Ulryka Christiana Salbacha w 1750 roku. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi..... 77
Fot. 15. Książki zabawki ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Łodzi..... 80
Fot. 16. Ilustracje Józefa Wilkonia do książki *O królu Słońcu i jego czterech córkach* autorstwa Heleny Bobińskiej, wydanej w Warszawie w 1982 roku. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie..... 88
Fot. 17. Ilustracje do *Maciupinki* Jerzego Ficowskiego wykonane przez Józefa Wilkonia..... 89
Fot. 18. Fantazyjna ilustracja pochodząca z tomiku *Kto wymyślił choinki? Antologia wierszy dla dzieci* opublikowanego w 1988 r. Eksponat ze zbiorów MKD w Warszawie.
Fot. 19. Fantazyjna okładka tomiku *Kto wymyślił choinki? Antologia wierszy dla dzieci* opublikowanego w 1988 r. Eksponat ze zbiorów MKD w Warszawie..... 90
Fot. 20. Ilustracje do *Hase Hop Hop Hop* Josepha Guggenmos' a wykonane przez J. Wilkonia. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie..... 90
Fot. 21. Okładki projektowane przez Marię Orłowską-Gabryś do pierwszego wydania *Ogródka* z 1959 roku (Wydawnictwo Nasza Księgarnia) i współczesna nieco odświeżona wersja z 2009 roku (Wydawnictwo Zysk i Ska)..... 102
Fot. 22. Ilustracje projektowane przez Marię Orłowską-Gabryś do pierwszego wydania *Ogródka* z 1959 roku (Wydawnictwo Nasza Księgarnia) i współczesna nieco odświeżona wersja z 2009 roku (Wydawnictwo Zysk i Ska)..... 103
Fot. 23. Dedykacja Zbigniewa Rychlickiego dla Marii Kownackiej złożona na egzemplarzu *Za żywopłotem* z 1971 roku. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie..... 106
Fot. 24. Strona przedtytułowa rosyjskiego wydania *Plastusiowego Pamiętnika* opublikowanego w Tibilisi w 1958 roku wraz z dedykacją. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie..... 110
Fot. 25. Ilustracja do łotewskiego wydania *Plastusiowego Pamiętnika o*publikowanego w Rydze w 1960 roku. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie..... 111
Fot. 26. Ilustracja do łotewskiego wydania *Plastusiowego Pamiętnika* opublikowanego w Rydze w 1960 roku. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej

w Warszawie..... 111

Fot. 27. Maszynopis *Polskie Madonny ludowe.* Warszawa 1979. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie..... 116

Fot. 28. Maszynopis Polskie Madonny ludowe. Warszawa-Żoliborz 1981. Eksponat ze zbiorów Izby pamięci Marii Kownackiej w Warszawie..... 117

Fot. 29. Artystyczna oprawa La politique du dix – neuvième siècle A. Mickiewicza wykonana przez Aleksandra Semkowicza. Egzemplarz ze zbiorów Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie..... 126

Fot. 30. Oprawa drugiego tomu *Pamiętnika oblężenia Częstochowy 1655 r.* autorstwa księdza Augustyna Kordeckiego. Egzemplarz ze zbiorów Muzeum Literatury..... 129

Fot. 31. Strona tytułowa charakterystyczna dla serii Biblioteka Ludowa Polska. Fotografia pochodzi z *Pamiętnika o Filomatach i Filaretach* A. Mickiewicza ze zbiorów Muzeum Literatury w Warszawie…..... 130

Fot. 32. Artystyczna oprawa utworu *Sebrané spisy básnické* autorstwa Václava Štulce'a wykonana przez Aleksandra Semkowicza. Egzemplarz ze zbiorów Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie..... 134

Fot. 33. Czterotomowe wydanie *Poezji* A. Mickiewicza w artystycznych skórzanych oprawach Aleksandra Semkowicza. Eksponat ze zbiorów Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie..... 137

Fot. 34. Gabinet pracy twórczej Emila Zegadłowicza w Muzeum poety w Gorzeniu Górnym koło Wadowic..... 139

Fot. 35. Artystyczna oprawa utworu *Niam – Niam: antologia poezji murzyńskiej* wydanego w Wadowicach w 1923 r. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym..... 142

Fot. 36. Emblemat wytłoczony na skórzanej oprawie *Podkowy na progu* Emila Zegadłowicza wydanej we florenckiej oficynie Samuela Tyszkiewicza w 1932. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym..... 143

Fot. 37. Drzeworytowe ilustracje do *Podkowy na progu* Emila Zegadłowicza autorstwa Maryli Tyszkiewiczowej wydanej we florenckiej oficynie Samuela Tyszkiewicza w 1932. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym..... 144

Fot. 38. Ekslibris Emila Zegadłowicza. Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym..... 144
Fot. 39. Artystyczna oprawa *Godów pasterskich* E. Zegadłowicza wydanych w 1925 roku w Wadowicach nakładem Drukarki Franciszka Foltina.Eksponat ze zbiorów Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym..... 146
Fot. 40. Artystyczna oprawa modlitewnika *Bądź wola Twoja: książeczka do nabożeństwa. Egzemplarz dla Kobiet* opublikowanego w Krakowie w 1883 r. i wykonana w pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 160
Fot. 41. Artystyczna oprawa modlitewnika *Bądź wola Twoja: książeczka do nabożeństwa. Egzemplarz dla Kobiet* opublikowanego w Krakowie w 1883 r. i wykonana w pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 160
Fot. 42. Artystyczna oprawa *Mów* Eustachego Sanguszko opublikowanych w Krakowie w 1907 r. i wykonana w pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 162
Fot. 43. Artystyczna oprawa utworu *Kronika Polska Stanisława Chwalczewskiego, starosty kobryńskiego, dziedzica raskowskiego, pisana 1549 roku* opublikowanego w Warszawie w 1829 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 165
Fot. 44. Artystyczna oprawa utworu *Wojenna pieśń polska* opublikowanego w Krakowie w 1939 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 167
Fot. 45. Artystyczna oprawa utworu *Ziemia polska w pieśni* Jana Lorentowicza opublikowanego w 1913 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 168
Fot. 46. Artystyczna oprawa utworu *Wesołe Bractwo Tłustej Gęby: legendy flamandzkie* Karola de Costera opublikowanego w 1925 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Roberta Jahody. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 170
Fot. 47. Pieczęć Zakładu Introligatorskiego Piotra Grzywy spotykana w wybranych egzemplarzach oprawianych przez niego dzieł..... 77

Fot. 48. Artystyczna mieszana oprawa utworu *Kraków w powstaniu kościuszkowskiem* Tadeusza Kupczyńskiego wykonana w Pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 179

Fot. 49. Artystyczna oprawa utworu *Wyspa na chmurnej północy* Ferdynanda Goetela opublikowanego w 1928 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 180

Fot. 50. Artystyczna oprawa utworu *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818 – 1825)* Stanisława Morawskiego opublikowanego w 1924 r. i wykonana w Pracowni introligatorskiej Piotra Grzywy. Eksponat ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa..... 181

Fot. 51. Zrekonstruowany gabinet Marii Skalickiej w Muzeum Ustrońskim..... 185

Fot. 52. Introligatorska oprawa powieści Bolesława Prusa *Ze wspomnień cyklisty* (1907 r.) pochodząca z pracowni W. Gigonia w Krakowie. Eksponat ze zbiorów Marii Skalickiej w Muzeum Ustrońskim..... 190

Fot. 53. Ekslibris Marii Skalickiej..... 191

Fot. 54. Litografowany frontyspis wg projektu Juliusza Kossaka znajdujący się na stronie przedtytułowej utworu Wincentego Pola *Poezye* z 1862 roku. Eksponat ze zbiorów Marii Skalickiej w Muzeum Ustrońskim..... 193

Fot. 55. Drzeworytowa ilustracja Tadeusza Makowskiego do *Pastorałek* Tytusa Czyżewskiego opublikowanych w Paryżu w 1925. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie..... 201

Fot. 56. Ekslibris Marii ze Skoczylasów i Bohdana Tadeusza Urbanowicza umieszczony w *Bajdzie o Niemrawcu* Jana G. H. Pawlikowskiego, wydanej w Medyce w 1927 roku. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie..... 202

Fot. 57. Drzeworytowa ilustracja Władysława Skoczylasa do Puszczy Jodłowej Stefana Żeromskiego wydanej w Warszawie w 1926 r. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie..... 202

Fot. 58. Drzeworytowe ilustracje Władysława Skoczylasa do *Bajdy o Niemrawcu* autorstwa Jana G. H. Pawlikowskiego. Eksponat ze zbiorów Muzeum ASP w Warszawie..... 203

Fot. 59. *Bohêmaz: Wesoły Kalendarz Szkoły Sztuk Pięknych* z 1931 roku. Eksponat ze

zbiorów Muzeum ASP w Warszawie..... 205
Fot. 60. Miniatura *Zjednoczone Niemcy.* Eksponat ze zbiorów Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach..... 215

Fot. 61. Miniatura biografii Jan Kochanowski 1530-1584. Eksponat z Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach..... 218

Fot. 62. Miniatura *Alfabet łaciński* wraz z lupą umożliwiającą dostrzeżenie egzemplarza. Eksponat ze zbiorów Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach..... 219

Fot. 63. Jedna z gablot ekspozycyjnych w Muzeum Najmniejszych Książek Świata w Katowicach..... 220

Fot. 64. *Orfeusz i Eurydyka*. Eksponat ze zbiorów Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi..... 227

Fot. 65. Dzieło Barbary de Brunhoff *Zabawa* z 2009 r. …..... 229
Fot. 66. *Bajki przydrożne* Katarzyny Szpilkowskiej..... 230
Fot. 67. H. Poświatowska: *Ogień zielonych księżyców* - oprawa. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 239

Fot. 68. H. Poświatowska: *Ogień zielonych księżyców* – oryginalne fotografie autorki. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 240

Fot. 69. Owidiusz: *O kosmetyce twarzy pań* – publikacja wydana na papirusowym zwoju. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 241

Fot. 70. H. Sienkiewicz: *Trylogia.* Dzieło ilustrowane przez Jerzego Koźmina. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 243

Fot. 71. Strona tytułowa Sienkiewiczowskiej Trylogii. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 244

Fot. 72. Fletnia chińska. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 244

Fot. 73. *Kronika opowiadająca dzieje Piotrowe. Historia Piotra Włostowica*. Eksponat

ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 246

Fot. 74. W. Szymborska: *Nic dwa razy*. Eksponat ze zbiorów Muzeum Sztuki Książki Wydawnictwa Kurtiak i Ley w Koszalinie..... 247

Fot. 75. Dedykacja Gwidona Miklaszewskiego dla Marii Skalickiej na egzemplarzu *To lubię czyli wypisy bibliofilskie oraz nowe satyryczne interpretacje znanych tekstów literackich ku uciesze bibliofilskiej braci.* Eksponat z kolekcji Marii Skalickiej przechowywany w Książnicy Cieszyńskiej..... 268

Fot. 76. Skórzana oprawa dzieła *Philobiblon das ist der Traktat des Richard de Bury über die Liebe zu den Büchern* wydanego w Lipsku w 1912. Egzemplarz pochodzący ze zbiorów Marii Skalickiej przechowywany w Książnicy Cieszyńskiej..... 269

Fot. 77. Pieczęć Richarda de Bury wytłoczona na licu przedniej okładziny dzieła *Philobiblon das ist der Traktat des Richard de Bury über die Liebe zu den Büchern* wydanego w Lipsku w 1912. Egzemplarz pochodzący ze zbiorów Marii Skalickiej przechowywany w Książnicy Cieszyńskiej..... 270

Fot. 78. Wykonany metodą plastikorytu ekslibris Towarzystwa Przyjaciół Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie, umieszczony na tylnej stronie okładki druku *"Towarzyskie" ABC czyli Jubileuszowe wspomnienia na XV-lecie TPM* Elżbiety Chodkiewicz-Przypkowskiej. Egzemplarz z kolekcji bibliofilskiej Marii Skalickiej przechowywanej w Książnicy Cieszyńskiej..... 271

Fot. 79. Tłoczony znak graficzny Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie, zaprojektowany przez Edwarda Grola i umieszczony na tylnej stronie okładki druku *"Towarzyskie" ABC czyli Jubileuszowe wspomnienia na XV-lecie TPM* Elżbiety Chodkiewicz-Przypkowskiej. Egzemplarz z kolekcji bibliofilskiej Marii Skalickiej przechowywanej w Książnicy Cieszyńskiej..... 271

Fot. 80. Płócienna oprawa dzieła *Das Exlibis: ein Handbuch* autorstwa Hansa Rhaue' a wydanego w Zürichu w 1918 roku. Eksponat pochodzący ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu..... 293

Fot. 81. Tom drugi dzieła *Die Grossen Bibliophilen: Geschichte der Büchensammler und ihrer Sammlungen* opublikowanego w Lipsku w 1922 roku. Eksponat pochodzący ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu..... 294

Fot. 82. Strona tytułowa *Listów włoskich* z 1908 roku z autografem M. R Frenkla

i pieczęcią Wypożyczalni H. Altenberga we Lwowie. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu..... 297
Fot. 83. Odręczna dedykacja autora tekstu *Poniewierka* – Jana Brzozy – dla Mieczysława R. Frenkla. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu..... 301

Fot. 84. Płócienne oprawy dzieła *Historia del Jasidismo (3 tomos)* Simona Dubnowa opublikowane w latach 1957-1958. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu..... 302

Fot. 85. Odręczna dedykacja lub wpis umieszczony w jednym z tomów dzieła *Historia del Jasidismo (3 tomos)* Simona Dubnowa opublikowanego w latach 1957-1958. Eksponat ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zabrzu..... 303

Fot. 86. Charakterystyczna dla serii Biblioteka Dzieł Wyborowych płócienna oprawa wraz z emblematem BDW tłoczonym na przedniej stronie okładziny. Oprawy występowały w dwóch wariantach kolorystycznych: czerwonym i brązowym. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej. …..... 309

Fot. 87. Strona tytułowa pierwszego tomu powieści *Dramat w wielkim świecie* Paula Bourgeta wraz z pieczęcią eliptyczną Księgarni Franciszka Foltina. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej..... 310

Fot. 88. *Pokusa o zmierzchu* Wacława Rogowicza opublikowana ok. 1924 roku. Oprawa typu mieszanego stosowana powszechnie dla serii Biblioteka Dzieł Wyborowych, wytwarzana w Zakładach Introligatorskich Jana Modzyńskiego. Egzemplarz ze ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej..... 311
Fot. 89. Strona tytułowa *Zmory nocy* Hansa Heinza Ewersa z uwidocznioną podłużną pieczęcią Księgarni i Drukarni Franciszka Foltina. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej..... 312

Fot. 90. Płócienna oprawa *Zweites Buch für den Unterricht in den neueren Sprachen* autorstwa Maximiliana D. Berlitza. Egzemplarz ze zbiorów Wadowickiej Biblioteki Publicznej..... 313

Fot. 91. Jeden z wariantów pieczęci własnościowej Franciszka Foltina spotykany w poszczególnych egzemplarzach wadowickiej kolekcji..... 314

Fot. 92. Karta katalogowa muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych stosowana w Muzeum Sztuki Książki Wrocławiu. Strona przednia..... 346

Fot. 93. Karta katalogowa muzealiów artystycznych i artystyczno-historycznych stosowana w Muzeum Sztuki Książki Wrocławiu. Strona tylna..... 347

Fot. 94. Pismo Mieczysława Romana Frenkla do Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Katowicach z 1947 r. zachowane w zbiorach MBP w Zabrzu..... 348

Kolekcje sztuki książki w wybranych muzeach i bibliotekach w Polsce. Aspekty bibliograficzne, edytorskie i bibliotekarskie

Streszczenie

Rozprawa podejmuje problematykę szeroko pojętej sztuki książki uwypuklając aspekty edytorskie, bibliograficzne i bibliotekarskie kolekcji książkowych w wybranych muzeach i bibliotekach w Polsce, sposoby ich przechowywania oraz funkcjonowania informacji o nich. Autorka przedstawia na wstępie, dla zarysowania kontekstu, najważniejsze etapy rozwoju bibliofilstwa i muzealnictwa książki na przestrzeni wieków. Definiuje zróżnicowany zakres takich pojęć jak: książka piękna, książka integralna oraz książka – dzieło sztuki, odnosząc je odpowiednio do poszczególnych kolekcji.

Część pierwsza dysertacji prezentuje mało znane kolekcje sztuki książkowej przechowywane w muzeach różnych typów. Autorka wyróżnia tutaj zbiory muzeów książki, muzeów literackich oraz placówek o charakterze regionalnym i lokalnym. Wśród zaprezentowanych księgozbiorów znalazły się również eksponaty izb pamięci oraz instytucji prywatnych, prezentujące przykłady różnorodnych pasji bibliofilskich kolekcjonerów. Oprócz kryterium selekcjonującego kolekcje zgodnie z typologią placówek muzealnych, zastosowano wyróżnik według cech edytorskich kolekcji, stanowiący o jej szczególnej wartości, np. ze względu na:

• układ graficzny projektowany przez znanego artystę-grafika, ilustratora lub grupę artystyczną;

• interesujące oprawy (skórzane, płócienne lub półskórkowe), wyklejki i zdobienia projektowane przez znanych introligatorów;

• cechy nabyte poszczególnych egzemplarzy, tj.: pieczęcie własnościowe, autografy, dedykacje i ekslibrisy;

• formę wydawniczą eksponatów – specyficzny format, cechy właściwe publikacjom dla dzieci, cechy specyficzne dla lokalnej kultury książki.

Druga część rozprawy poświęcona została zasobom sztuki książki znajdującym się w bibliotekach. Autorka oprócz podziału według typów placówek (naukowe i publiczne) oraz zastosowanych w części pierwszej dysertacji kryteriów, stosuje również

dodatkowe wyróżniki, tj., kolekcje stworzone przez znaną oficynę wydawniczą lub artystę – typografa, a także unikatowość i małą dostępność egzemplarzy bibliofilskich. Podjęto również analizę aspektów bibliotekarskich i bibliograficznych, omawiając: stan zachowania oraz opracowania katalogowego badanych kolekcji, sposób ich włączenia w strukturę księgozbioru macierzystego oraz stan informacji o tych zbiorach. W celu realizacji tematu badawczego przebadano łącznie 20 kolekcji sztuki książki zgromadzonych w polskich muzeach (14 placówek) i bibliotekach (6 placówek). Podkreślając funkcje społeczne i kulturowe badanych księgozbiorów autorka rozprawy dowodzi, iż kolekcje sztuki książki stanowią doskonałe źródła do badania kultury książki, a jej praca może stać się podstawą do stworzenia biobibliograficznej bazy danych zawierającej informacje na temat zasobu oraz miejsca przechowywania najcenniejszych eksponatów kolekcji sztuki książki w Polsce, a także źródłem informacji dla dalszych badań bibliologicznych i literaturoznawczych podejmujących różne aspekty kultury, a zwłaszcza sztuki książki.

Book art collections in the selected museums and libraries in Poland. Bibliographic, editorial and librarian aspects

Summary

Dissertation discusses problems of book art and stresses bibliographical, editorial and librarian aspects of the collections gathered in selected museums and libraries in Poland, methods of their storage and operating information about them. For broadening the context of introduction, the author presents the most important stages of bibliophilia and book's museology development over the centuries. Defines a diverse range of concepts such as: a book of beauty, a book of integral art, and a book as a work of art, relating them appropriately to individual collections.

The first part of the dissertation presents little-known book art collections stored in museums of different types. The author distinguishes collections of a book's museums, literary museums and museum's institutions at regional and local level. Among the presented collections were also exhibits from memory rooms and private institutions, they illustrate various bibliophile passions of their collectors. In addition to a criterion of selecting the collection in accordance with the typology of museums another criterion was applied. It was a characteristic which was distinguishing editorial aspects of the collection. Those aspects were of great importance due to:

- layout designed by the famous artist-graphic, illustrator or artistic group;
- interesting covers (leather, canvas or mixed cover), plates and decorations designed by the famous bookbinder;
- acquired traits characteristic for individual units - ownership stamps, autographs, dedications and bookplates;
- special publishing form of exhibits - a specific format, a specific features of children's books, a specific features to the local culture of the book..

The second part of the thesis is devoted to the resources of book art collections gathered in libraries. Apart from distinguishing types of libraries (academic and public) and used in the first part of the dissertation criteria also additional characteristics were applied. The characteristics were as follows: collections created by well-known publishing house or artist - typographer, as well as uniqueness and low availability of copies of the bibliophile.

The author also conducts an analysis of library and bibliographic aspects, discussing the state of preservation and catalogue development of the examined collection, their implementation in the structure of the home library and the state of information on these collections. In order to investigate the research topic, 20 collections of book art accumulated in Polish museums (14 facilities) and libraries (6 facilities) were examined. The author stresses social and cultural functions of examined collections, demonstrates that collections of book art are an excellent field of study of culture books. The author's work may serve as the base for creating bibliographic database containing information about resource and the location of the most valuable exhibits of collections of book art in Poland. This dissertation can perceived as well as a source of information for further research on bibliographical and literary undertaking various aspects of culture, especially book art.